

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

102493

**MELİK NÂSİR II.SALAHADDİN YUSUF DEVRİNDE
EYYÛBÎLER DEVLETİ
(Hicri 634-659/ Miladi 1236-1261)**

DOKTORA TEZİ

**TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

102493

**Hazırlayan
Mustafa KILIÇ**

İSTANBUL 2001

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**MELİK NÂSİR II. SALAHADDİN YUSUF DEVRİNDE
EYYÛBÎLER DEVLETİ
(Hicri 634-659/ Miladi 1236-1261)**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Mustafa KILIÇ**

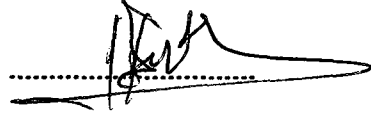
**Danışman
Prof. Dr. Hüseyin SALMAN**

İSTANBUL 2001

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Doktora öğrencisi Mustafa Kılıç'ın "Melik Nasır Salahaddin Yusuf II Devrinde Eyyubiler Devleti (634 – 659/1236-1261)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi olarak uygun görülmüştür.

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Hüseyin Salman
Üniversitesi : Marmara

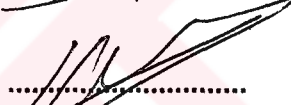
Üye : Prof.Dr.Ramazan Şeşen
Üniversitesi : Mimar Sinan

Üye : Prof.Dr.Mustafa Fayda
Üniversitesi : İstanbul

Üye : Prof.Dr.Tahir Üzgör
Üniversitesi : Marmara

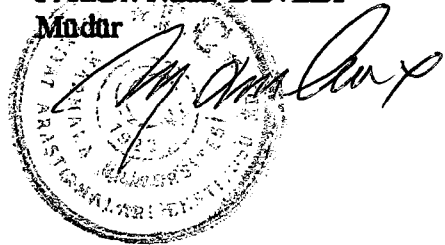

Üye : Doç.Dr.Gülray Ögün Bezer
Üniversitesi : Marmara

Yukarıda jüri Enstitü Yönetim Kurulu'nun 23/8/2001 tarih ve 2001/...13... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Nadir DEVLET
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	IX

GİRİŞ

A- Araştırmanın Amacı.....	1
B- Araştırmanın Önemi.....	2
C- Araştırmanın Planı ve Yöntemi.....	4
D- Araştırmanın Problemleri.....	4

I-KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A-Kaynak Eserler.....	6
1- Birinci Derecedeki Kaynaklar.....	6
2- İkinci Derecedeki Kaynaklar.....	12
C- Biyografi Eserleri.....	22
D- Coğrafi Eserler.....	23
E-Araştırmalar.....	23

II- II. SALAHADDİN YUSUF'A KADAR EYYÛBÎLER.....25-34

A- Eyyûbî Ailesinin Menşei.....	25
B- Eyyûbîlerin Tarihi Gelişimi.....	26
C- Haleb Eyyûbî Devletinin Kurulması.....	29
D- Haleb.....	31

III- ZÂHİR GAZÎ b. SALAHADDİN EYYÛBÎ.....35-52

A- Efdal-Azîz Anlaşmazlığı ve Zâhir'in Tutumu.....	36
B- el-Âdil ile Zâhir'in Münasabetleri.....	38
C- Azîz'in Ölümünden Sonra el-Âdil – Zâhir Münasebeti	42
D- el-Âdil'in Sultanlık Makamını Ele geçirmesi.....	44
E- Dımaşk Muhasarası.....	45
F- Anadolu Selçukluları ile Münasebetler.....	47
G- Zâhir Döneminde Haçlılar.....	49
H- Ermenilerle Münasebetler.....	50

IV- MELİK AZİZ b. MELİK ZAHİR GAZÎ.....52-61

A- Haleb İdaresinin Kuvvetlendirilmesi.....	53
---	----

B- İzzeddin Keykavus'un Haleb'e Saldırısı.....	54
C- Melik Eşref'in Haleb İdaresindeki Etkin Rolü.....	56
D- Azîz Döneminde Haçlılar.....	58
E- Azîz'in Yönetimi Eline Alması.....	58
F- Azîz'in Şeyzer Kalesini Ele geçirmesi.....	60
G- Birecik'in ele geçirilmesi ve İbn Şeddâd.....	60
H- Azîz'in Ölümü ve Haleb İdaresi.....	61

BİRİNCİ BÖLÜM

II. SALAHADDİN YUSUF'UN HAYATI VE DEVİRİNDEKİ SİYASİ VE ASKERİ OLAYLAR

I- II. SALAHADDİN YUSUF.....	62
II- II. SALAHADDİN YUSUF'UN İÇ SİYASİ FAALİYETLERİ.....	63-87
A- Sâhibe Hâtun ve Dönemindeki Olaylar.....	63
B- II. Salahaddin Yusuf'un Haleb İdaresini Ele Alması.....	66
C- II. Salahaddin Yusuf 'un hâkimiyeti Alanı ve Devrin Siyâsî Panoraması.....	67
D- Maarratü'n-Numan'ın Ele Geçirilmesi Ve Hama Muhasarası.....	69
E- Azaz Kalesinin Ele Geçirilmesi.....	69
F- Hıms'ın Ele Geçirilmesi.....	70
G- Nusaybin, Dârâ, Karkisyâ'nın Ele Geçirilmesi.....	71
H- Dımaşk'ın Ele Geçirilmesi.....	71
I- Ba'lebek'in Ele Geçirilmesi.....	73
İ- Sarhad, Taberiye Ve Şakif-Arnûn'un Ele Geçirilmesi.....	74
K- Harezmîliler Meselesi.....	74
III- II. SALAHADDİN YUSUF'UN DIŞ SİYASÎ FAALİYETLERİ.....	87-153
A- ANADOLU SELÇUKLULARI İLE MÜNASEBETLER.....	86
1- II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Akrabalık Tesis Etmesi.....	88
2- II. Gıyâseddin Keyhüsrev adına Haleb'te Hutbe Okunması.....	89
3- Moğol İstilâsına karşı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e Yardım.....	90

B- MEMLÛKLER'LE MÛNASEBETLER.....	91
1-Şecerüddür'ün Yönetime Geçmesi.....	93
2- Mısır Seferi ve Abbâse yenilgisi.....	93
3- Eyyûbî-Memlûk Çatışmasında IX.Louis'nin Konumu	101
4- Eyyûbî-Memlûk Antlaşması.....	103
5- Abbâse Yenilgisinden Sonra II. Salahaddin Yusuf'un Durumu.....	105
6- Abbâse Zaferinden Sonra Memlûkler'in Durumu.....	106
7- Aktay'ın Öldürülmesi ve Bahriyye Memlûkleri'nin II. Salahaddin Yusuf'a Katılmaları.....	107
8- Şecerüddür'ün II. Salahaddin Yusuf 'a Sultanlık teklifi.....	109
9- II. Salahaddin Yusuf ile Bahriyye Memlûkleri'nin Mûnasebetleri.....	109
10- Muğis ile Bahriyye Memlûkleri'nin Mûnasebetleri.....	116
C- HAÇLILAR'LA MÛNASEBETLER.....	117
1-II. Salahaddin Yusuf'un Haçlılarla Mûnasebetleri.....	119
2-II. Salahaddin Yusuf 'un IX.Louis'e İttifak Teklifi	119
D- MOĞOLLAR'LA MÛNASEBETLER.....	121
1- II. Salahaddin Yusuf'un Hülâgû ile Mûnasebetleri.....	121
2- Haleb'in Moğollar Tarafından İşgâli.....	133
3- Memlûkler'in II.Salahaddin Yusuf'un Yardım İsteğine Karşı Tavırları.....	135
4- Moğollar'a Karşı Koyma Düşüncesi Ve Akamete Uğraması.....	137
5- Dımaşk'ın Moğollar'ın Eline Geçmesi.....	140
6- Hülâgû'nun Bölgeden Ayrılması.....	142
7- Moğol İşgâli Karşısında Müslüman Olmayan Toplumun Durumu.....	143
8-II. Salahaddin Yusuf 'un Hülâgû'ya Götürülmesi.....	144
9- II. Salahaddin Yusuf'un Öldürülmesi.....	149
10- Moğol-Memlûk Mûnasebetleri.....	151
E- II. SALAHADDİN YUSUF'UN ŞAHSİYETİ.....	153

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET TEŞKÎLÂTI

I- İDARÎ TEŞKÎLÂT.....	156
A- Sultan ve Saray Teşkilâtı (Üstadüddar, Emiricandar...)	156
B- Diğer Yüksek İdareciler	161
1- Vezir.....	161
2- Atabey.....	161
3-Nâipler.....	162
4-Emirler.....	162
5-Vali, Reis, Muhtesip.....	162
C- Divânü'l-İnşâ.....	164
1- Posta İşleri (Haberleşme).....	165
II-ADLÎ TEŞKÎLAT.....	165
A- Kâdî el-Kudât	166
B- Kazasker.....	166
C- Dâru'l-Adl.....	166
III- ASKERÎ TEŞKÎLÂT.....	167
IV- MALİYE TEŞKÎLÂTI.....	170
A- Vergiler ve Devletin Gelir Kaynakları.....	171
V- İKTİSADÎ DURUM.....	171
A- Ticaret.....	172
B- Endüstri ve İmalât.....	172
1- Para Sistemi	174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

I- İMAR FAALİYETLERİ.....	176
A-Genel Değerlendirme.....	176
II- İLMÎ HAYAT.....	177
A-İlmî Çevre ve Öğretim Metodları.....	177
B-Eğitim ve Öğretim Kurumları.....	177

1- Medreseler.....	180
2- Diğer Öğretim Kurumları.....	185
3- Kütüphaneler.....	185
C- II. Salahaddin Yusuf Devrinde İlimlerin Durumu, Âlimler ve Eserleri.....	186
I- Dinî İlimler.....	186
1- Kur'an İlimleri.....	186
a- Tefsir.....	186
b- Kıraat.....	188
2- Hadîs.....	189
3- Fıkıh.....	191
a-Hanefiyye Fıkıhı.....	192
b-Malikiyye Fıkıhı.....	193
c-Şâfiyye Fıkıhı.....	193
d-Hanbeliyye Fıkıhı.....	196
4- Tasavvuf.....	199
D- Edebî ve Sosyal İlimler.....	201
1-Dil ve Edebiyat.....	201
2-Edebî Nesir ve Şiir.....	203
3-Tarih ve Coğrafya.....	206
E-Felsefe ve Felsefeyle İlgili İlimler.....	209
1- Felsefe ve Mantık.....	209
2- Riyâziyye.....	209
3- Tıp İlmi.....	210
III- SOSYAL HAYAT.....	212
IV- DİNÎ HAYAT.....	215
SONUÇ.....	217
KRONOLOJİ.....	220
BİBLİYOGRAFYA.....	222
EK (HARİTA).....	234

ÖZET

1186 yılında Salahaddin Eyyûbî'nin oğlu Zâhir Gâzî'yi Haleb idaresi ile görevlendirmesi ile Haleb Eyyûbî devleti kurulmuştur. Devletin son sultanı 634/1236 yılında babası Aziz'in vefatından sonra bu makama gelen II. Salahaddin Yusuf'tur. Yedi yaşında Haleb Eyyûbîlerinin başına geçen II. Salahaddin Yusuf'un hakimiyetinin ilk yıllarında yaşının küçük olmasından dolayı babaannesi Sâhibe Hatun etkin durumdadır. II. Salahaddin Yusuf saltanatının ilk yıllarında Haleb'e yönelen Harezmîlerin saldırıları ile uğraşmak zorunda kaldı. Anadolu Selçuklularından kaçarak bölgeye saldıran Harezmîler ancak 1244 yılında kesin olarak yenilgiye uğratılabılmıştır.

II. Salahaddin Yusuf'un zamanı XIII. asrın en ciddi olaylarının cereyan ettiği bir dönem olmuştur. Muazzam Turanşah'ın öldürülmesinden sonra Mısır hakimiyetinin Memlûklere geçmesini kabul etmeyerek harekete geçen II. Salahaddin Yusuf, Suriye bölgesinde Dımaşk ve Ba'lebek gibi bir takım başarılar kazansa da Memlûkler karşısında yenilgiye uğradı. Onun bundan sonraki on yılı giderek artan ciddi sorunlarla doludur. 1253 yılında yapılan anlaşma ile Mısır'da Memlûk hakimiyetini kabul etmek zorunda kalan II. Salahaddin Yusuf kendisine sığınan Bahriyye Memlûklerinin Mısır'a yeni bir sefer yapılması taleplerini kabul etmemiştir. Bu güçten istifade edemeyen Sultan onlar vasıtasıyla Kerek sahibi Muğis Ömer ile çatışmaya girerek güç kaybına uğramıştır. Memlûklerle girdiği savaşta önemli devlet adamlarını kaybeden Sultan bunun sıkıntısını Moğollar karşısında belirgin olarak hissetmiştir.

656/1258 yılında Abbâsî halifeliğini ortadan kaldırarak Bağdat'ı yerle bir eden Hülâgû daha sonra yürüyüşüne devam ederek II. Salahaddin Yusuf'un hakimiyet alanını ele geçirmeye başlamıştır. Haleb'in Moğolların eline geçmesinden sonra Dımaşk'ta duramayan II. Salahaddin Yusuf bir ara onlarla savaşmayı düşünmüşse de bunu hayata geçiremeyerek Gazze'ye doğru kaçmaya başlamıştır. Burada sahip olduğu birlikleri kaybederek yalnız kalan Sultan, Hülâgû'nün Dımaşk nâibi Ketboğa tarafından yakalanarak Hülâgû'ye gönderilmiş ve Aynu Calut yenilgisinden sonra 659/1261 yılında öldürülmüştür. Diğer taraftan Anadolu Selçukluları ile ilişkiler olumlu seyretilmiş fakat aradaki dostluk her iki tarafın da kötü talihini değiştirmeye yetmemiştir.

KISALTMALAR

Abbadî, bk., *Fi Târihi 'l-Eyyûbî...*

a.g. e., bk. adı geçen eser.

a. g. m., bk. adı geçen makale (madde).

el-A 'lam, bk. Zirikî, *el-A 'lam...*

A 'lâmu 'n-Nisâ, bk., *Kehhâle*, *A 'lâmu 'n-Nisâ*.

b., bin.

bk., bakınız.

Bidaye, bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*

Bozkır İmparatorluğu, bk., Rene Grousset, ...

bt., binti.

Buğye, bk. Suyuti, *Buğyetü 'l-Vuât...*

C. Cahen, *Anadoluda Türkler*, bk., Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce
Anadoluda Türkler*

CEAC, *Concise Encyclopedia of Arabic Civilization*

Cevâhir, bk. Kureşî, *Cevahiru 'l-Mudiyye...*

ed-Dâris, bk. Nuaymî, *ed-Dâris fi Tarihi 'l-Medâris*

DGBİT, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*

DİA, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

el-Edeb fi Biladi 'ş-Şam, bk. Ömer Musa Başa, *el-Edeb fi Biladi 'ş-Şam...*

El, *Encyclopedia of İslâm*

Elr, *Encyclopedia Iranica*

Fevât, bk. İbn Şakir, *Fevâtü 'l-Vefeyat...*

From Saladin, bk. R.S.Humphreys, *From Saladin to the...*

GAL, *Geschichte der Arabischen Literatur* (Brockelmann)

Hareketü 'ş-Şi 'riyye, bk. Heyb, *el-Hareketü 'ş-Şi 'riyye...*

Harran Tarihi, bk. Şeşen, Ramazan, *Harran Tarihi*.

İA, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*

İber, bk. Ez-Zehebi, *el-İber fî Haber...*
İbn Haldun, bk. İbn Haldun, *İber...*
İkd, bk. el-Aynî, *İkdü 'l-Cümân...*
İ'lâmu 'n-Nübelâ, bk., Râgıp et-Tabbâh, ...
Kenz, bk. Devâdârî, *Kenzü 'd-Dürer...*
Keşfu 'z-Zumûn, bk. Katib Çelebi, *Keşfu 'z-Zumûn...*
M. Hilmy M. Ahmad, bk. "Some Notes On Historiography..."
Medhal, bk., Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*
Menhel, bk, İbn Tağribirdî, *el-Menhelü 's-Sâfî...*
Mir 'âtu 'z-Zamân, bk. Sibt İbnu'l-Cevzî...
Mesâlik, bk. İbn Fazlullah, *Mesâlikü 'l-Ebsâr.*
Mukaffa, bk. Makrîzî...*el-Mukaffa 'l-Kebîr...*
Mu 'cemü 'l-Müellifîn, bk. Kehhâle, *Mu 'cemü 'l-Müellifîn*
Müferric, bk. İbn Vâsıl, *Müferricu 'l-Kürûb...*
Nevâdirü 'l-Mahtûtât, bk. Ramazan Şeşen, *en-Nevâdir...*
Nihâyetü 'l-Ereb, bk. Nüveyrî, *Nihâyetü 'l-Ereb...*
Nücûmu 'z-Zâhira, bk. İbn Tağribirdi...
öl., ölümü
s., sayfa
Salahaddîn, bk. Ramazan Şeşen, *Salahaddîn Eyyûbî ve Devri ...*
Salahaddîn Devri, bk., Ramazan Şeşen, *Salahaddîn Devrinde Eyyûbîler...*
Siyer, bk., Zehebi, *Siyeru A 'lâm...*
Sülûk, bk. Makrîzî, *es-Sülûk ...*
Şakir Mustafa, bk., Mustafa Şakir, *et-Tarîhu 'l-Arabî ve 'l-Müerrihûn.*
Şezerât, bk. İbnü'l-İmad, *Şezerat...*
Şifâ, bk. Ahmed b. İbrâhim el-Hanbelî, *Şifâu 'l-Kulûb...*
Tabakatü 'l-Fukahâi 's-Şâfiyye, bk., İbnü's-Salâh,...
Tâcu 't-Terâcim, bk. İbn Kutluboğa, *Tâc...*
Takvîm, bk. Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu 'l-Büldân*
Tarihu 'l-Edeb, bk. Ferruh, Ömer, *Tarihu 'l-Edebi 'l-Arabî*
Tarihu 'l-Memâlik, bk., Takkuş, *Tarihu 'l-Memâlik,*

Tezkiretü'n-Nebih, bk. İbn Habib...

trs., tarihsiz.

Tuhfe, bk. Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb*...

el-Vâfî, bk. Safedî, *el-Vâfî*...

Vefeyât, bk. İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*...

Yûnînî, bk. Yûnînî, *Zeylu Mirâti'z-Zamân*

ÖNSÖZ

Eyyûbîler Devleti Tarihi XII ve XIII. yüzyılın önemli siyasi ve sosyal olaylarının cereyan ettiği bir dönemi ifade etmektedir. İslâm dünyasına ağır darbeler indirerek önemli şehirleri istilâ eden Haçlılar karşısında durabilen Eyyûbîler, Zengîler vasıtasıyla Selçuklular'ın bir devamı olması açısından bu alanda yapılan çalışmalar Türk tarihinin bölgedeki durumunun ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. Ülkemizde Salahaddin Eyyûbi ile Prof. Dr. Ramazan Şeşen'in başlattığı çalışma son yıllarda yapılan iki doktora tezi ve bazı makalelerle sürdürülmektedir. Biz de bu amaçla II. Salahaddin Yusuf zamanında Eyyûbîler Devleti konusu ile bu sürece katkıda bulunmayı düşündük.

Salahaddin Eyyûbî'nin ülkeyi hanedan üyeleri arasında paylaşırması ile 1186 yılında Haleb Eyyûbîleri teşekkül etmiştir. Haleb Eyyûbîleri'nin ilk sultanı Zahir Gazi'den sonra onun yerine, oğlu el-Azîz geçmiş ancak genç yaşta vefat etmiştir. Azîz'in 1236 yılında vefatıyla Haleb Eyyûbî Devleti'nin başına II. Salahaddin Yusuf geçmiştir. Onun dönemi belki çok büyük başarılarla geçmiş olmasa da Memlûklerin kurulması, Moğolların, Bağdat işgâlinde sonra Suriye bölgesine yönelmesi gibi önemli olayları içermektedir. Bu açıdan yaptığımız çalışma Eyyûbî-Memlûk mücadelesi çerçevesinde hem Eyyûbîler'in yıkılışı hem de Memlûkler'in kuruluş dönemindeki sürecin aydınlanmasına fayda temin edecektir. Diğer taraftan Moğol ilerleyişi karşısında genel olarak İslâm dünyasının düştüğü durum yanında Haleb Eyyûbîleri'nin çaresizlikleri ile istilâ edilen yerleşim birimlerinin ve halkın durumu ortaya çıkarılmıştır. Bu ortamda II. Salahaddin Yusuf'un Memlûkler karşısında aldığı yenilginin sonunda kaybettiği yetişmiş insan gücünün büyük etkisi görülmektedir.

Bu çalışma bir yandan Moğollar diğer taraftan Memlûkler arasında sıkışan II. Salahaddin Yusuf'un tavırlarını ortaya koyan bir biyografi çalışması olması yanında aynı zamanda diğer Eyyûbî hanedanları hakkında da bilgi vermektedir. Ağır siyasî ortamın üstesinden gelme kabiliyetini kazanamadan tahta geçen II. Salahaddin Yusuf özellikle 648/1250 yılından sonra ileri görüşlü ve dirayetli insan gücünden de yoksundur. Moğollar ve Memlûkler karşısında II. Salahaddin Yusuf'un düştüğü durumda büyük istihbarat eksikliği etkili olmuştur. Buradan olayları iyi tahlil ederek

mücadele cesareti gösterebilecek yapıda bir insanın varlığı halinde Haleb Eyyûbileri'nin kaderinin farklı olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bunun en güzel örneği Moğollar karşısında Memlûkler'in kazandığı başarıdır. Hülâgû'nun Suriye'den ayrılmasından sonra burada bıraktığı gücün karşılama çıkılamayacak kadar büyük olmadığını II. Salahaddin Yusuf anlayabilseydi muhtemelen 'akıbeti daha farklı olabilirdi. Ancak II. Salahaddin Yusuf, devlet idare etme kabiliyeti ve mücadele azminden yoksun olması sebebiyle, yayılan Moğol korkusu karşısında kaçmaya başladığı görülmektedir.

Tarih çalışmalarında siyasî olayların sosyal ve kültürel hadiselerle desteklenerek aktarılması konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu açıdan biz dönemin siyasi olaylarının anlatıldığı birinci bölümden sonra ikinci bölümde devlet teşkilatını, idarede görev alan insanlar ve yaptıkları işleri anlatarak ilmi çalışma yapan alimler ve eserleri hakkında bilgiler verdik. Ayrıca II. Salahaddin Yusuf zamanında faaliyette olan medreselerden ve onun bizzat açtığı kurumlardan bahsettik. Sonuçta sosyal ve dinî hayatla ilgili kısa bilgi verdikten sonra çalışmamızı tamamladık.

Önsözle ilgili söyleyeceklerimi burada tamamlarken danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Salman'a, bu konunun çalışılmasını teklif ederek tezi baştan sona kadar okuyarak gerekli ikaz ve yardımları yanında bana zaman ayırarak ilgilerini esirgemeyen Prof. Dr. Ramazan Şeşen'e, teşviklerinden dolayı Doç. Dr. Gülay Ögün Bezer'e ve çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese teşekkür ederim.

GİRİŞ BÖLÜMÜ

GİRİŞ

A-Araştırmanın Amacı

Eyyübîler tarihi, Zengîler vasıtasıyla Büyük Selçukluların bir devamı olması hasebiyle İslâm Tarihinin önemli bir devrini içermektedir. Suriye ve Mısır bölgesinin siyasî tarihine yön veren faaliyetlerin içerisinde olan Zengîler zamanında aktif olarak tarih sahnesine çıkan Eyyübîler üzerinde yapılacak çalışmalar Türk tarihi çizgisinin önemli bir kısmını tamamlamış olacaktır. Etnik kökenine bakılmaksızın tamamıyla Türk devleti olarak nitelendirilen Eyyübîler üzerinde çalışma yapma amacımız, ülkemizde Prof Dr. Ramazan Şeşen'in başlattığı çalışmalara devletin son sultanı II. Salahaddin Yusuf'un hayatı, siyasî ve sosyal faaliyetleri konusunda bir nebze olsun katkıda bulunmaya dayanmaktadır.

Biyografi çalışmalarının bir devletin siyasî ve kültürel tarihinin ortaya çıkarılmasında önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca özellikle son yıllarda gittikçe artan bölgesel tarih çalışmaları kapsamlı konuların daha iyi anlaşılması ve dar alanda gözden kaybolan farklı ve zengin bilgilerin ortaya çıkmasına hizmet etmektedir. Bu açıdan Eyyübîler Tarihi genel konusunun bir alt ve özel başlığı olarak Haleb Eyyübîleri'nin incelenmesi siyasî tarihin daha somut olarak anlaşılmasını sağlarken özel alanda sosyal ve kültürel gelişmeleri daha iyi anlamamıza da hizmet etmektedir. Bunun en güzel örneği sosyal alanda uzun süre devletin uğraşmak zorunda olduğu Harezmliler meselesi, kültürel alanda da o dönemde açılan medreseler ve âlimlerin çalışmalarıdır. Bu çalışmamızda sözünü ettiğimiz siyasî ve sosyal tarih akışının, II. Salahaddin Yusuf adı altında, bölgede izlediği yol ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Genel olarak ülkemizde Eyyübîler konusunda çalışmaların az olmasıyla birlikte mevcut çalışmalar içerisinde devletin kurucusu Salahaddin hariç başka bir biyografi çalışması bulunmamaktadır. "II. Salahaddin Yusuf Zamanında Eyyübîler Devleti" adlı konumuzu seçerken bu durumu göz önünde bulundurduk.

Salahaddin Eyyübî'nin önce 1183 daha sonra 1186 yılında Haleb idaresi ile görevlendirdiği Zâhir Gâzi ile şekillenen Haleb Eyyübîler Devleti'nin son sultanı 643/1236 yılında babası Azîz'in vefatıyla sultanlık makamına geçen II. Salahaddin

Yusuf'tur. Onun hayatı ve faaliyetlerinin incelendiği bu çalışmamızda Moğolların, Anadolu'dan sonra Irak ve Suriye bölgesine yönelmesi, Memlûkler'in Mısır'da hâkimiyeti ele geçirmeleri ve çeşitli sosyal gurupların (Türkmenler ve Harezmîler gibi) devletle olan ilişkileri gibi 1230-1260 yılları arasındaki XIII. yüzyılın önemli siyasî olayları aydınlatılmaya çalışılmıştır. II. Salahaddin Yusuf'un son on yılı Eyyûbîler'in yıkılışını ifade ederken yanı başında Memlûkler'in kurulmasını da hazırlaması bakımından döneminin iyi tahlil edilmesi gerektiğini düşünerek bu konuyu çalışmayı uygun bulduk. Bu çalışmanın sonucunda hanedanın kurucusunun üstün meziyetlerinin devletin hayatîyetini devam ettirmeyeceği, her bir hanedan mensubunun dirayetli ve ileri görüşlülükle hareket etmesi, kendisinden önce devlet ve halkının geleceğini düşünmesi gerektiği, ortaya çıkan sonuçlardan bir tanesidir.

Devletin hanedan arasında Türk devlet geleneğine uyularak Salahaddin tarafından paylaştırılması ile ortaya çıkan dağınıklığın hazırladığı akıbet, bu çalışmanın temel konularından birini oluşturmaktadır. Bir anlamda Eyyûbîler'in yıkılış dönemini kapsayan bu çalışma dünya tarihinin örnek şahsiyeti olmuş Salahaddin Eyyûbî'den sonra faaliyet gösteren hanedanın durumu hakkında örnek bir profili de ortaya çıkartmaktadır. Salahaddin Eyyûbî'nin torununun oğlu olan ve aynı adı taşıyan II. Salahaddin Yusuf'un, oluşan bu dağınıklığı ortadan kaldırarak Eyyûbîler'in birliğini tekrar sağlama yolundaki çalışmaları incelenmiştir.

Siyasî tarihin yanında bu dönemde sosyal ve kültürel hayat ile ilgili bilgilerin aktarılması konumuzun iyi anlaşılması için gereklidir. Çünkü aslında farklı alanları ifade etseler de sosyal ve kültürel olayların siyasî tarih üzerinde belirleyici etkilerinin olduğu kabul edilmelidir. Yoğun siyasi olaylar içerisinde kültürel hayatın konumu, halkın tutumu, toplum yapısı ve ekonomik durumun ne olduğunu bilmek çalışmanın amaçları arasındadır. Mesela Moğol tehdidinin ülke sınırına sokulmasına kadar Eyyûbî-Memlûk çatışması başta olmak üzere hanedan arasında kavgaların kültürel hayatı çok fazla olumsuz olarak etkilemediği görülmektedir.

B-Araştırmanın Önemi

II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbîler Devleti adlı bu çalışmamızın önemini ilk olarak, bu dönemin Eyyûbîler'in yıkılışı, Memlûkler'in kuruluşu ve

Moğollar'ın İslâm dünyasının kalbine sokularak Halifeliği ortadan kaldırdıkları bir dönemi inceliyor olması ortaya koymaktadır. Bu çalışma ayrıca XIII. yüzyılın İslâm tarihi açısından en önemli olaylarından Moğolların Abbâsî Hilâfetini ortadan kaldırmaları ile başlayan süreci incelemektedir. Bağdat'ı yerle bir ettikten sonra Suriye'ye yönelen Moğolların bu coğrafyada yaptıkları maddî ve manevî tahribatın anlaşılması bakımından bu çalışmanın yapılması önem arz etmektedir.

İkinci olarak doğuda Moğollar, batıda Memlûkler ve kuzeyde Anadolu Selçukluları arasında sıkışan Eyyûbîler'in faaliyetleri, mevcut ortamda sosyal hayatın durumunun ortaya çıkarılması adı geçen devletlerin tarihine de ışık tutmaktadır. Meselâ Memlûkler'in kurulması esnasında II. Salahaddin Yusuf'un onlarla mücadeleye girmesi bu devletin kuruluş tarihine ışık tutması bakımından önemlidir. Aynı şekilde Eyyûbîler tarafından bakıldığında bu olay onlar için devletin yıkılışının başladığını ifade etmektedir. Anadolu Selçukluları ile II. Salahaddin Yusuf arasındaki ilişkiler evlilik vasıtasıyla olumlu seyretmektedir. Bahsettiğimiz bu olumlu havanın yanında Harezmli ve Türkmen guruplarının tutumlarının incelendiği bu araştırma iki devletin hem siyasî hem de sosyal tarihinin bir parçasını oluşturması açısından önemlidir.

Son olarak bu devirde cereyan eden Müslüman-Haçlı etkileşimi incelenmesi gereken önemli bir konudur. Suriye bölgesinin, tarihin önceki devirlerinden itibaren, yoğun bir şekilde siyasi hareketlere, savaşırlara, göçlere sahne olmuş bir kimliğe sahip olduğu bilinmektedir. Haçlı seferlerinin meydana geldiği bu çağlarda da en fazla etkiye maruz kalmıştır. Toros dağlarından Şam bölgesinin güneyine, Fırat'ın doğusundan Akdeniz'e kadar olan bu bölgede medeniyet alanında önemli etkileşimler meydana gelmiştir. Bu geniş bölgede sayısız gruplar iskan etmiş ve burada dinî, mezhebî, medenî farklılıkların güzel örnekleri sergilenmiştir. Oluşan bu medenî zenginlik savaş ortamının varlığına rağmen batı dünyasının hararetli isteklerine cömert cevaplar vermiştir. İki ayrı dinin mensupları arasındaki bu ticaret Haçlıların bölgede kalmalarını doğrudan etkilemiştir. Eyyûbîler zamanında Şam ve Mısır bölgesinde Hristiyanların ikamet etmesine (koloni kurmalarına) izin verilmesi iki taraf arasındaki ticaretin devamını sağlamak içindi.

C-Araştırmanın Planı ve Yöntemi

Çalışmamızın giriş kısmında Eyyûbilerin tarihi gelişimi kısaca anlatıldıktan sonra Haleb Eyyûbiler devletinin ilk sultanı Zâhir Gâzi ve oğlu Azîz döneminin siyasî tarihi anlatılmıştır. Birinci bölümde II. Salahaddin Yusuf'un hayatı anlatıldıktan sonra yaşının küçük olması dolayısıyla hâkimiyetinin ilk altı yılında aktif olan babaannesi Sâhibe Hatun ve onun faaaliyetleri hakkındaki bilgiler verilmiştir. Babaannesinin vefatından sonra bizzat idareyi ele alan II. Salahaddin Yusuf'un ele geçirmiş olduğu yerler kronolojik olarak aktarılmıştır. Anadolu Selçukluları, Memlûkler ve Moğollar ile olan dış siyasî faaliyetleri ayrı ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. İkinci bölüm devlet teşkilâtı ve II. Salahaddin Yusuf zamanında hizmet veren kuruluşlar ve çalışanlarına ayrılmıştır. Üçüncü bölüm onun hâkimiyet alanındaki yerlerde mevcut olan ilmî faaliyetler, âlimler ve yaptıkları çalışmalar, dinî hayat ve mezhepler ile açılan müesseseler hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezimizi kaleme alırken Arapça terim, şahıs ve yer isimleri konusunda tam bir transkripsiyon uygulanmayıp Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi yazım şekline uyularak Türkçe telaffuz şekliyle verilmiştir. Meşhur olmayan yer isimleri hakkında dipnotta coğrafi bilgi verilmiş, sonraki kullanımlarında varsa bu günkü isimlerine yer verilmiştir. Bunun yanında bazı yer isimlerinin batı dillerindeki kullanımları parantez içinde verilmiştir.

D-Araştırmanın Problemleri

Çalışmamızda yararlandığımız Eyyûbî tarihi kaynaklarının tamamında II. Salahaddin Yusuf'a müstakil bölüm açılmaması bilgilerin sistematik olarak kullanılmasına engel teşkil etmektedir. Mısır'da bulunan Eyyûbî Sultanlarının siyasi olayları anlatılırken II. Salahaddin Yusuf ile ilgili bilgilerin burada aktarılmış olması kullanılacak bilgilerin dağınık olmasına ve birbirine karıştırılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla II.Salahaddin Yusuf'la ilgili bilgilere ulaşmak için dönemin Suriye ve Mısır tarih kaynaklarının dikkatli taranması gerekmektedir.

Tarih kaynaklarımızda geçen şahıs ve özellikle yer isimlerinin doğru tesbit

edilmesi ayrı bir problemdir. Bu problemin başında II. Salahaddin Yusuf'un devletin kurucusu Salahaddin Eyyûbî ile aynı adı taşımasıdır. Kaynaklarımızda daha çok sosyal ve kültürel olaylarda bu ismin Salahaddin Eyyûbî ile karıştırılması ihtimali bulunmaktadır. Şahıs isimleri konusunda farklı kaynaklara bakılarak bir sonuca gitmek mümkündür. Ancak özellikle Arapça olmayan şahıs isimleri eğer mevcut literatürde bir kullanımına rastlanmamışsa okunuşuna dikkat edilerek aktarılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan yer isimlerinde problem konumuzun geçtiği bölgedeki küçük yerleşim birimlerinin coğrafi yerlerinin tesbit edilmesidir. Farklı yazılış biçimleri bir tarafa, coğrafya kaynaklarında bulamadığımız yer isimleri dipnotta ifade edilmiştir.

I-KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A-KAYNAK ESERLER

II. Salahaddin Yusuf ile ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Aslında Eyyûbî Devletinin kurucusu Salahaddin'den sonraki sultanlar hakkında yapılan çalışmalar az sayıdadır. Kaynaklarda II. Salahaddin Yusuf ile ilgili bilgiler, müstakil konu başlıklarından ziyade dağınık halde bulunmaktadır.¹

1- II. SALAHADDİN YUSUF DÖNEMİNDE YAŞAYAN MÜELLİFLERİN ESERLERİ (BİRİNCİ DERECEDEKİ KAYNAKLAR)

Çalışmamızda, II. Salahaddin Yusuf'un yaşadığı dönemde hayatta olan ya da yakın zamanın müelliflerinin yazdığı eserleri birinci derecedeki kaynaklar olarak değerlendirdik. Bu müelliflerin bir çoğu dönemin insanları olmalarının yanında siyasi ve sosyal olayların içerisinde olmuşlar ya da çok yakın ilgi göstermişlerdir.

Dolayısıyla, birinci derecedeki kaynaklarımızı oluşturan müelliflerin, sadece o dönemde yaşamalarının yanında, olayları takip eden ve iyi yetişmiş âlimler olmaları belirleyici etken olmuştur. Yine kaynaklarımızın müellifleri arasında, Kemâleddin İbnü'l-Adîm gibi devlet görevlisi olduğu için bir çok olaya şahit olan müelliflerimizin de olması onlara ayrıca önem kazandırmaktadır.

Aşağıda birinci derecede kullandığımız kaynaklar ve müellifleri hakkında tanıtıcı bilgiler sunulmuştur.

1- SİBT İBNÜ'L-CEVZİ (ölm. 654/1256),

Ebu'l-Ferec Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah Ebu'l-Muzaffer Şemseddin Sıbt İbnü'l-Cevzi 581/1185 yılında Bağdat'ta doğdu. Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin babası, Bağdat veziri İbn Hubeyre'nin azadlısı, anası İbnü'l-Cevzi'nin kızı idi. İlk öğrenimini burada dedesi İbnü'l-Cevzi'den aldı. Daha sonra Dımaşk'a gitti ve oraya

¹ - II. Salahaddin Yusuf dönemine ait her hangi bir arşiv belgesine rastlayamadık. Zâhir Gâzi ve Aziz dönemine ait Haleb kalesinde bazı kitabeler bulunurken II. Salahaddin Yusuf dönemine ait bir kitabe yoktur. II. Salahaddin Yusuf ile Hülâgû'nun birbirlerine yazdıkları iki mektup günümüze dönemin kaynakları tarafından aktarılmıştır. Bunun yanında II. Salahaddin Yusuf dönemine ait kestirilen paralardan ikinci bölümde bahsedilmiştir.

yerleşti. Dımaşk sahibi Muazzam İsa'nın sarayında çok meşhur bir âlim oluncaya kadar uzun süre kaldı. Burada Muazzam İsa'dan büyük itibar kazandı ve devletin siyasî faaliyetleri hakkında önemli bilgilere doğrudan ulaşma imkânını buldu. Devlet adamları tarafından büyük saygı gören Sıbt İbnü'l-Cevzî 654/1256 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Cenazesine Dımaşk meliki II. Salahaddin Yusuf da katılmıştır.²

Hadis, fıkıh, tefsir ve tarih alanında söz sahibi olan Sıbt İbnü'l-Cevzî bir çok eseri bulunmaktadır³. Müellif *Mir'atü 'z-Zamân fî vefeyâtî 'l-Fuzalâ ve 'l-A'yân* adlı eseri ile tarih ilmine büyük hizmet etmiştir. Eser başlangıçtan müellifin vefat ettiği 654/1256 yılına kadar olayların anlatıldığı büyük bir İslâm tarihidir. II. Salahaddin Yusuf'un çağdaşı olması, ilmi yönden temayüz etmiş bir aileden gelmesi müellifi ve eserini bizim için daha da anlamlı kılmaktadır. Bu yüzden çalışmamızda bol bol istifade ettiğimiz eserlerden biridir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kaynakları arasında İbnü'l-Kalânîsî, İbn Şeddâd gibi âlimler yanında dedesi İbnü'l-Cevzî de bulunmaktadır⁴. Eser 447-470/1055-1079 yılları arasındaki Selçuklu tarihi ve 600-652/1204-1254 yılları arasında Eyyûbî- Selçuklu münasebetleri bakımından birinci derece kaynaklardandır⁵. *Mir'atü 'z-Zaman*, 600 yılından sonraki Eyyûbîler tarihi için çok değerli bilgilerin sunulduğu ve bu alanda yazılan (*Müferricu 'l-Kürûb* hariç) bir çok esere temel teşkil eden bir kaynaktır⁶.

Bu dönemdeki olayları, Sıbt İbnü'l-Cevzî kendi müşahedelerine dayanarak anlatmıştır. Eserin birinci cildi İhsan Abbas'ın tahkikiyle 1985 yılında Kahire'de, eksik bir nüshasından 495-654 yılları arasına ait kısmı 1951 yılında Haydarabad'da neşredilmiştir. Jewett tarafından 1907 yılında Chicago'da faksimile bir baskısı daha yapılmıştır. Ancak neşirler ile yazma nüsha arasında büyük farklar ve eksiklikler bulunduğunu söyleyen Prof.Dr. Ramazan Şeşen bu farklılık ve eksikliklerin

² - İbn Hallikan, *Vefeyâtü 'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi 'z-Zaman*, nşr., İhsan Abbas, Beyrut, 1978, III, 142; *el-A'lâm*, VIII, 246; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü 'l-Müellifin*, Beyrut, 1993, IV, 176.

³ - *Mu'cemü 'l-Müellifin*, IV, 176.

⁴ - M.Hilmy M. Ahmad, "Some Notes On Arabic Historiography During the Zengid and Ayyubid Periods (521/1127-648/1250)" *Historians of Middle East*, London, 1962, s. 92.

⁵ - Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 144; Şeşen, , "Selçuklu- Eyyûbî İlişkilerinden Bahseden Kaynaklar ve Çalışmalar" *IV.Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 25-26 Nisan 1994*, s. 116.

⁶ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 145.

düzeltilmesi için yazma nüshasına bakılması gerektiğini ifade etmektedir⁷. Bundan dolayı çalışmamızda eserin, Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshaya göre daha sağlam ve okunaklı durumdaki, Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi bölümü 1524 numarada kayıtlı yazma nüshasından istifade ettik.

2- İBNÜ'L-ADÎM (ölm. 660/1262),

588/1192 yılında Haleb'de doğan Kemâleddin Ebu'l-Kasım Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adîm ilk tahsilini babası Ebu'l-Hasan Ahmed'den aldı⁸. Haleb'de bazı âlimlerden dersler aldıktan sonra 603/1206 yılında babasıyla birlikte Kudüs'e gitti. 608/1211 yılında Dımaşk'a, oradan da Irak ve Hicaz'a gitti. 616/1218 yılında Haleb'e döndü ve buradaki Şâdbahtiyye ve Hallâviye medreselerinde ders vermeye başladı.⁹ İbnü'l-Adîm Kur'an, hadis, fıkıh, tarih, ve edebiyat alanında meşhur âlimler arasına girdi. Haleb Eyyûbî hükümdarı Zâhir Gâzi zamanında başladığı devlet görevine II. Salahaddin Yusuf devri sonuna kadar devam etti. Bu anlamda Haleb kadılığı, müderrislik ve vaizlik görevlerinde bulundu. II. Salahaddin Yusuf'un babası zamanında aldığı vezirlik görevini onun zamanında da sürdürdü. II. Salahaddin Yusuf'un bir çok işinde yanında bulunan İbnü'l-Adîm elçilik görevi ile çeşitli yerlere seyahatte bulundu. Anadolu'ya, Mısır'a ve diğer Eyyûbî hanedanlarının merkezlerine gitti. Bu elçilik görevlerinden bir tanesi Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddın Keykubad'ın vefatı nedeniyle yerine geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e Haleb yönetiminin taziyelerini sunmak için 634/1238 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarih Haleb yönetiminin çok sıkıntılı bir dönemini de ifade etmektedir. Bu kaos ortamında Haleb Eyyûbî devletinin sıkıntılı dönemini çözmek için çok büyük gayretleri olan İbnü'l-Adîm'in eserleri çalışmamızın birinci derecedeki kaynakları arasında yer almaktadır. II. Salahaddin Yusuf zamanında olayların bizzat içinde bulunmasının verdiği avantajla dönemin ve bölgenin tarihi konusunda bu gün önemli yerleri olan *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb* ve *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb* adlı eserleri yazmıştır. Biz konumuzla ilgili olarak daha çok *Zübdetü'l-Haleb*'den yararlandık.

⁷ - *Salahaddin Devri*, s. 22.

⁸ - Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, 1973, III, 126; Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DLA*, XX, İstanbul, 1999, s. 478.

⁹ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 146.

Eserin Sami Dehhan ve Halil Mansur tarafından yapılan iki neşri vardır. İbnü'l-Adîm'in bizim için önemli olan tarafı II. Salahaddin Yusuf'un çağdaşı olmasının ötesinde, onun yanında ve hizmetinde bulunması ve Halebli olmasının verdiği hassasiyetle olayları değerlendirmesi ve bu amaçla siyasî tarih yanında sosyal ve kültürel tarih konularında önemli bilgiler sunmasıdır. Başarılı bir devlet adamı olduğu kadar meşhur bir âlim olması da eserine olan güveni artırmaktadır. II. Salahaddin Yusuf'la birlikte Moğolların önünden kaçan İbnü'l-Adîm 660/1262 yılında Kâhire'de vefat etti¹⁰. Hülâgû onu Şam Başkadılığı için çağırmıştı. Ama İbnü'l-Adîm bunu kabul etmeyerek ölünceye kadar Kâhire'de kalmaya devam etti¹¹.

3- EBÛ ŞÂME (ölm. 665/1268),

Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhim b. Osman Şihâbüddin el-Makdisî ed-Dimaşkî, 599/1203 yılında Dimaşk'ta doğdu 665/1268 yılında yine aynı şehirde öldü¹². Yüzünün sağ tarafında büyük bir ben bulunduğu için Ebû Şâme adıyla meşhur olmuştur. İlk öğrenimini Şam'da görmüş Mısır'a giderek burada tamamlamıştır¹³. On yaşına varmadan Kur'an'ı ezberlemiş ve es-Sehâvî'den kıraat eğitimi almıştır. Otuz yaşında hadis ile ilgilenmeye başlamış hâfızlık derecesine varmıştır. Fıkıhda söz sahibi olmuştur. Bir çok alanda eser te'lif eden Ebû Şâme'nin bizi ilgilendiren eseri *er-Ravzateyn*'e zeyl olarak yazdığı ve biyografik bilgileri içeren *Zeylû'r-Ravzateyn*'dir. 595-665/1197-1267 yıllarını kapsayan ve *Terâcimu Ricali'l-Karni's-Sâdis* ve *'s-Sâbi'* adıyla da bilinen *Zeylû'r-Ravzateyn* bizim çalıştığımız dönemi kapsadığı için büyük önem taşımaktadır. Ebû Şâme kaynaklarını kullanırken tarafsız ve dikkatli olmak için her hangi bir yorumda bulunmaya teşebbüs etmez¹⁴. II. Salahaddin Yusuf'un hayatta olduğu dönemi kapsayan bu çalışma müellifin gözlemlerine dayandığı için ayrıca önem taşımaktadır. *Zeylû'r-Ravzateyn* Muhammed Zahid el-Kevserî tahkikiyle 1974 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁰ - *Sülûk*, I/II, 476.

¹¹ - a.g.e. I/II, 476.

¹² - *Fevât*, II, 27; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 147.

¹³ - *Mu'cemü'l-Müellifin*, II, 80.

¹⁴ - M.Hilmy M. Ahmad, s. 94.

Ebû Şâme, evine fetva istemek için gelen iki adam tarafından fena halde dövüldü ve çok geçmeden öldü(665/1268).¹⁵

4- İBN ŞEDDÂD (ölm. 684/1285),

613/1217 yılında Haleb'de doğan İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrâhim İbn Şeddâd ilk eğitimini burada aldı ve daha sonra Dımaşk'a seyahatlerde bulundu.¹⁶ 640/1242 yılında II. Salahaddin Yusuf onu Harran vergilerini teftişle görevlendirdi. Bundan, divanda çalışan katiplerden olduğu anlaşıyor. 657/1259 yılında aynı hükümdarın ailesini Dımaşk'tan Haleb'e götürdü. Salahaddin tarafından elçilik görevi ile Musul, Mardin, el-Cezîre bölgesine gönderildi. Meyyâfârikîn kuşatması (654/1256) sırasında Hülâgû'nün oğlu Yaşmut ile görüşme yaptı. Ancak görüşmelerin sonuçsuz kalması, Haleb ve Dımaşk'ın düşmesi üzerine 659/1261 yılında Mısır'a gitti. Mısır'da Memlûk sultanlarına yakın bir çevrede bulunması ve onların saygısını kazanması İbn Şeddâd'a olayları bizzat müşahade ederek yazma imkânı sağlamıştır. İbn Şeddâd 684/1285 yılında Mısır'da vefat etti.¹⁷

İbn Şeddâd *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerai's-Şam ve'l-Cezîre, Tarihu'l-Meliki'z-Zâhir Baybars* gibi önemli eserler vermiştir. *el-A'lak* ile meşhur olan İbn Şeddâd'ın bu eseri bizim için birinci derece kaynaklardandır. İbn Şeddâd yaşadığı dönemin olaylarını dikkatle aktarmaya özen göstermiştir.¹⁸ Suriye ve el-Cezîre'nin o günkü siyasî ve sosyal durumunu şehirlere göre aktaran İbn Şeddâd bunun yanında coğrafya, müesseseler hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca her konunun sonunda o yılda vefat eden önemli isimleri zikretmiştir. Moğol istilâsını önlemek için diplomatik bir görevin içinde, hezimetli yaşayan ve perişan bir durumda kaçmak zorunda kalan Eyyûbî ailesinin yanında ve devletin yıkılışını gören daha sonra yeni bir devletin (Memlûkler'in) hizmetinde bulunmak gibi döneme damgasını vuran olayların bizzat içindeki bir insan olarak eserini te'lif etmesi İbn Şeddâd'ı konumuz açısından birinci derecede önemli kılmaktadır. *el-A'lâku'l-Hatîre*'nin Haleb ve Dımaşk'la ilgili kısmı ayrı ayrı ciltlerde, Filistin, Lübnan, Ürdün üçüncü ciltte, el-

¹⁵ - *Fevât*, II, 271.

¹⁶ - Şakir Mustafa. *et-Tarihu'l-Arabi ve'l-Müerrihûn*, IV, Beyrut, 1990, s. 29; Casim Avcı. "İbn Şeddâd", *DİA*, XX, İstanbul, 1999, 373.

¹⁷ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 152.

¹⁸ - Şakir Mustafa, IV, 29.

Cezîre bölgesi ise son ciltte aktarılmıştır. Haleb'le ilgili kısmın bir çok yazması bulunmaktadır (Vatikan 730, Ayasofya 3084 gibi). Haleb kısmı Dominique Sourdel tarafından Beyrut'ta 1953 yılında, aynı şekilde bir çok yazması bulunan Dımaşk kısmı Sami Dehhan tarafından Beyrut'ta 1954 yılında, Filistin, Lübnan, Ürdün kısmı Sami Dehhan tarafından 1963 yılında el-Cezîre bölgesi ise Yahya Abbâre tarafından Dımaşk'ta 1978 yılında neşredilmiştir¹⁹.

5- İBN VÂSİL (ölm. 697/1298),

Muhammed b. Sâlim b. Nasrullah b. Sâlim b. Vâsıl el-Mâzinî et-Temimî el-Hamevî eş-Şafîî 604/1207 yılında Hama'da doğdu, 697/1298 yılında aynı şehirde öldü²⁰. Çocukluğu Hama'da geçen İbn Vâsıl burada iyi bir eğitim gördü. Fıkıh, hadis, kelam, mantık, edebiyat ve tarih alanında dersler alan İbn Vâsıl bir çok konuda eser yazdı. İlmî yönden kendisini yetiştiren İbn Vâsıl önemli devlet görevlerinde de bulunmuştur. Önce Melik Muazzam'ın, sonra oğlu ve Kerek sahibi Davud'un hizmetinde bulundu. Sonra Dımaşk, Haleb, Bağdat, Mekke, Medine, Kahire gibi önemli şehirleri dolaştı. Buradaki âlimlerden dersler aldı. Son büyük Eyyûbî sultanı Salih Necmeddin zamanında senelerce Kahire kadılığı yaptı. Hama sahibi Muzaffer tarafından Halîfe Mustasım'a gönderilen elçilik heyetinde bulunmuştur²¹. Nitekim 641/1243 yılı olaylarında İbn Vâsıl buna işaret etmiştir. 658/1260 yılında Kahire'de bir medresede müderris oldu. Ayrıca 663/1265 yılında Memlûk sultanı Baybars tarafından Sicilya Kralı Manfred'e elçi olarak gönderildi.²²

İbn Vâsıl'ın tarih konusunda bizi ilgilendiren eseri *Müferricü'l-Kürûb fi Menâkıbı Benî Eyyûb*'dur. Eser Eyyûbîler tarihi için önem taşır. Eserin ilk bölümleri daha önceki kitaplardan derlenmiştir. Müellif bu kısımda Ebû Şâme'den yoğun olmak üzere İmadeddin Isfahânî'nin *el-Barku's-Şamî* ve *el-Fethu'l-Kussî*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*, İbn Şeddâd'ın *en-Nevâdiru's-Sultâniyye* adlı eserlerinden yararlanmıştır. Salahaddin'in ölümünden sonra (589/1193) *Müferric*'in son kısmında (konumuzun geçtiği yıllar da dahil) İbn Vâsıl kendi materyallerini diğer

¹⁹ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 145; Şakir Mustafa, IV, 31.

²⁰ - Celaleddin Suyuti, *Buğyetü'l-Vuât*, I, Beyrut, tarihsiz, 108; *Mu'cemu'l-Müellifin*, III, 310

²¹ - İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurub fi Menakıbı Benî Eyyûb*, nşr., Cemâleddin Şeyyal, Kahire, trs., V, 3-6; *el-A'lâm*, VI, 133.

²² - *Müferric* V, 3-6; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 154-155.

kaynaklardan kişisel gözlem ve incelemelerden çıkararak oluşturmuş ve yüzyılın başlamasından sonra Eyyûbîler konusunda farklı bölgelere sık sık yolculuk etme imkânını bulmuştur²³. 620/1223 yılından sonraki döneme dair verdiği bilgiler ise kendi gözlemlerine, derlediği bilgilere dayanır. Bu yıldan sonra, Eyyûbîler tarihi için birinci derecede kaynaktır. İbn Vâsıl bizim için en önemli yanı çalıştığımız dönemde hayatta olması, Moğol saldırısı, Eyyûbîler'in yıkılışı ve Memlûkler'in kuruluşuna şahid olarak olayları yazmış olmasıdır. Eserin ilk üç cildi Cemâleddin Şeyyal tarafından Kâhire'de 1953, 1957, 1960 yıllarında, son iki cildi ise Haseneyn Muhammed Rebi' tarafından Kâhire'de 1972-1977 yılında yayınlanmıştır. Rebi' neşir için Molla Çelebi nüshasını esas alarak "m" işareti ile, bunun karşılığında 1702 nolu Paris nüshasını "s" işareti ile göstererek kullanmıştır. Molla Çelebi nüshası 635/1237 yılı olayları ile bittiği zaman 5.cildin kalan kısmı için 1703 nolu Paris nüshasını "b" işareti ile , bunun karşılığını ise yine 1702 nolu Paris nüshasını "s" işareti ile göstererek kullanmıştır.

2- II. SALAHADDİN YUSUF ZAMANINDAN SONRA YAŞAYAN MÜELLİFLERİN ESERLERİ (İKİNCİ DERECEDEKİ KAYNAKLAR)

Çalışmamızın ikinci derecedeki kaynakları olarak faydalandığımız aşağıdaki eserler çoğunlukla önceki kaynakların verdiği bilgileri aktarsa da bir çok farklı bilgileri de içermektedir. Biz bu açıdan II. Salahaddin Yusuf döneminden sonra yazılan bu eserleri hem farklı bilgilere ulaşabilmek hem de konunun geçtiği tarihten sonra kaleme alındıkları için olayların daha rahat aktarılması nedeniyle kullanılması gerektiği için yararlandık. Ayrıca kronolojik olarak ikinci derecedeki kaynaklar arasında yer alsa da ilmi tutarlılığı ve tarafsızlığı nedeniyle istifade edilmesi gereken eserler de bulunmaktadır. Bunların başında Ebu'l-Fidâ gelmektedir.

İkinci derecedeki kaynakların bu özelliklerinin yanında, kullanırken tarih ve anlatım yanlışlarına düşülmemesi için dikkatli olunması ve birinci derecedeki kaynaklarla doğrularak yararlanılması gerekmektedir. Bunun tipik örneği Devâdârî'dir ki eserde tarih ve olayların anlatımındaki yanlışları birinci derecedeki kaynaklara döndüğümüzde tespit etmemiz mümkündür.

²³ - M.Hilmy M. Ahmad, s. 94.

1- EBU'L-FİDÂ (ölm. 732/1331)

Eyyübî ailesinden gelen Ebu'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdeddin İsmâil b. Ali b. Mahmud el-Eyyübî 672/1274 yılında Dimaşk'ta doğdu. Salahaddin Eyyübî'nin yeğeni Takıyüddin Ömer'in torunlarından. Ebu'l-Fidâ'nın ailesi Moğol istilâsı sebebiyle Dimaşk'a kaçmıştı. Moğolların 679/1281 yılında Hıms'ta yenilmeleri üzerine aile tekrar Hama'ya dönerek yönetimi ele geçirdi ve Ebu'l-Fidâ bu dönemde önemli görevleri ve başarılı askerî hizmetleri yerine getirdi. Erken yaşta başladığı bu hizmetlerini sürdürürken Ebu'l-Fidâ kendisini ilmi yönden geliştirmesini de bildi. Fıkıh, tefsir, mantık, tıp, tarih ve coğrafya gibi ilim dallarında söz sahibi olacak kadar bilgiye ulaştı. İbn Vâsıl'ın talebesi de olan Ebu'l-Fidâ yaşadığı dönemdeki olayları kayıt altına almaya özen gösterdi. 710/1310 yılında Muhammed b. Kalâvun tarafından Hama'ya naib tayin edilen Ebu'l-Fidâ 720/1320 yılında el-Meliku'l-Müeyyed unvanını kazandı. Ebu'l-Fidâ 732/1331 yılında Hama'da vefat etti.²⁴

Ebu'l-Fidâ *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* ve *Takvîmü'l-Büldân* adlı eserleri ile meşhur olmuştur. *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* adlı tarih çalışmasını yaratılıştan 729/1329 yılına kadar getirmiştir. Eser ilk defa tam olarak İstanbul'da 1286/1870 yılında basılmıştır²⁵. *Ebu'l-Fidâ Tarihi* diye de bilinen bu eser, dört cüz halinde tertib edilmiş olup 729/1329 yılına kadar gelmektedir. 663-729/1265-1329 yılları arasındaki olaylardan bahseden dördüncü cüzü kendi müşahedelerine, yakından takibettiği olaylara dayanır. Memlûkler ve Moğollar tarihinin önemli kaynaklarından. Eserin ilk üç cildi önceki kaynakların başarılı bir özetidir. Kendi zamanı için ise birinci dereceden kaynaktır. Kitap yazıldığı andan itibaren büyük rağbet görmüş, İbnü'l-Verdî, İbn Habîb ed-Dimaşkî, İbnü's-Şihne ve adı bilinmeyen biri tarafından muhtasarlara yapılmıştır. İbnü'l-Verdî esere bir *tetimme* yazarak 749/1348 yılına kadar getirmiştir.²⁶ Yine bu eser bugün bulamadığımız kaynaklardaki önemli bilgileri aktarmış olması ve okuyucuyu farklı birçok kaynağa

²⁴ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, I. Mukaddime kısmı, Beyrut, 1997; M.Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*-, İstanbul, 1991; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 1178-179.

²⁵ - Abdülkerim Özaydın "Ebul'l-Fida", *DİA*, X, İstanbul, 1994.,

²⁶ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 179.

ayrı ayrı bakmaktan kurtarması açısından önemlidir²⁷. Müellif muhtasar çalışmasında İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil* isimli eserini ve buradaki usûlü tercih etmiştir. *el-Kâmil*'in 628/1231 olayları ile son bulduğunu düşündüğümüz zaman müellifin bizim çalıştığımız döneme ait orijinal bilgiler verebileceği kanısına varabiliriz. Ayrıca çalıştığımız konu hakkında Eyyûbî ailesinden gelen tarihçi Ebu'l-Fidâ'nın görüşlerini incelemek son derece faydalı olsa gerektir. Biz bu çalışmamızda *Ebu'l-Fidâ Tarihi*'nin Muhammed Deyyûb neşrinin ikinci cildini kullandık.

2- NÜVEYRÎ (ölm. 732/1332),

Ahmed b. Abdülvahhab en-Nüveyrî 677/1279 yılında Mısır'ın Said bölgesinde (Yukarı Mısır) doğdu. Kahire'de Arapça, hadis, edebiyat, tarih ve inşâ sanatıyla ilgili dersler aldı. Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde mali idarede çeşitli görevler aldı. Daha sonra devlet görevinden ayrılarak kitap mutalâa etmek ve eser yazmakla meşgul olmaya başladı. 714/1314 yılında *Nihâyetü'l-Ereb fî Fümîni'l-Edeb* adlı büyük eserini yazmaya başladı ve 731/1331 yılında 31 cilt halinde tamamladı. 732/1332 yılında Kahire'de vefat etti.²⁸

Çalışmamızın genellikle siyasî tarihle ilgili kısımlarında kullandığımız *Nihâyetü'l-Ereb* Edebiyat, şiir, coğrafya, astronomi, siyaset, tarih, hayvanlar ve bitkiler alemi hakkında bilgilerin sunulduğu geniş bir ansiklopedi şeklinde hazırlanmıştır. Kitap beş fen (dal) üzere tertib edilmiş, fenler de bablara ayrılmıştır. Birinci fen astronomi, coğrafya bilgilerine, ikinci fen insan, devlet, siyaset ve edebiyat bilgilerine, üçüncü fen hayvanlar alemine, dördüncü fen bitkiler alemine, beşinci fen ise tarih ilmine ayrılmıştır. Kitabın üçte ikisini kapsayan ve onbirinci ciltten itibaren başlayan tarih kısmı İslâm öncesi tarihten başlayarak müellifin zamanına kadar gelmektedir. Eser Türk tarihinin önemli kaynaklarından²⁹.

²⁷ - Günaltay, s. 212.

²⁸ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 179-180.

²⁹ - a.g.e, s. 180.

3- DEVÂDÂRÎ (ölm. 736/1336),

Seyfuddin Ebu bekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî Kâhire’de doğdu. Devâdârî, babasının devlet görevlisi olması nedeniyle Memlûk tarihinin yaşadığı dönemle ilgili olaylarını tesbit etme imkânı bulmuş bir müelliftir. Müellifin yazmış olduğu *Kenzü’l-Dürer ve Câmiu’l-Ğurer* adlı eser genel bir İslâm tarihidir. Kendi devrinden önceki malumatı çeşitli kaynaklardan hulâsa etmiştir. Eser 9 cilt (Dürre) halinde tertib edilmiş, her dürrde bir konu işlenmiştir. Birinci dürrde dünyanın yaratılışından, ikinci dürrde eski milletlerin tarihinden, üçüncü dürrde Peygamber’in sîretinden, dördüncü dürrde Emevîler’in, beşinci dürrde Abbâsîler’in, altıncı dürrde Fâtımîler’in, yedinci dürrde Eyyûbîler’in, sekizinci dürrde Memlûkler’in, dokuzuncu dürrde Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun’un tarihinden bahseder. *Kenzü’l-Dürer*’i neşreden Abdülfettah Âşur tahkik için yazdığı girişde, dil ve tarih yanlışlarına dikkat çekmektedir. *ed-Devletü’l-Matlûb fî Ahbâri Mulûki Benî Eyyûb* şeklinde isimlendirilen kısmı konumuz itibarıyla tekrardan ibarettir. Ancak Memlûk tarihi ve yaşadığı dönem için önemli bir kaynaktır. ed-Devâdârî 736/1336 yılın vefat etmiştir.³⁰

4-ZEHEBÎ (ölm. 748/1347),

Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî 673/1273 yılında Dımaşk’ta doğdu. Meyyâfârikîn’den buraya göç eden bir Türk aileye mensuptur. Tahsiline Dımaşk’ta başladı. Kur’an ilimleri, hadis, fıkıh, tarih öğrenmek için Ba’lebek, Hıms, Hama, Trablus, Busra, Nablus gibi şehirlere gitti. Dımaşk medreselerinde müderrislik yaptı. 743/1342 gözleri görmemeye başlayan Zehebî ders vermeye ve eser yazmaya devam ederek 748/1347 yılında Dımaşk’ta vefat etti.³¹

Zehebî tarih ve hadis başta olmak üzere İslâm ilimlerinin bir çok dalında 235 civarında eser vermiştir. Bu külliyat içinde 148 eser ile tarih ilk sırayı tutmaktadır. Bu eserler içinde biyografi çalışmaları ağırlıktadır. Müellif kaynaklarını zikretmekten kaçınmaz. Kitaplarını kronolojik tabakalar halinde yazar. Biz burada bir çok esere

³⁰ - Devadârî, *Kenzü’l-Dürer ve Câmiu’l-Ğurer*, nşr. Abdülfettah Âşur, Kâhire, 1972, VII, 4:

Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, s. 183.

³¹ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 185.

sahip olan Zehebî'nin kullandığımız kitaplarından kısaca bahs edeceğiz. Zehebî'nin önemli biyografi eserinden bir tanesi *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'dır. Yirmişer yıllık tabakalara göre ayrılmış olan bu eser Şu'ayb Arnavut tarafından 1994 yılında neşredilmiştir. Çalışmamızda II. Salahaddin Yusuf'un hayatını uzun bir bölümde anlatan Zehebî'nin bu eserinden faydalandık. Zehebî'nin yararlandığımız "bir diğer eseri *el-İber fî Haberi men Ğaber*'i 700/1300 yılına kadar gelmektedir. Bu eser 1985 yılında Ebû Hacer Muhammed b. Zağlul tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir. Tezimizle alakalı olarak en çok kullandığımız biyografi kaynağı olması yanında eserden Memlûklerle münasebetler, Moğol istîlası, devlet idaresi ile alakalı bilgilerden de istifade edilmiştir.³²

5- İBN FAZLULLAH el-OMARÎ (ölm. 749/1349),

İbn Fazlullah Ahmed b. Yahya el-Omarî 700/1301 yılında Dımaşk'ta doğdu. Soyu Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Dımaşk, Kahire, İskenderiye, Mekke'de çeşitli âlimlerden dersler aldı. Babasının Kahire'de Divanü'l-İnşâ'da Sır Katibi olarak çalıştığı dönemde onun yanında çalışmaya başladı. Babası yaşlanınca Nâsır Muhammed b. Kalvun tarafından Sır katipliğine atandı ise de yaptığı bir hatadan dolayı sultanın gözünden düştü. Babasının ölümünden sonra durumu daha da kötüleşen İbn Fazlullah 740/1339 yılında hapisten çıkartılarak Dımaşk Dîvanü'l-İnşâ'sı başkanlığına getirildi. 743/1342 yılında bu görevinden azledildikten sonra 749/1348 yılında ölümüne kadar başka görev almadı.³³

İbn Fazlullah bugün tamamı okuyucuların elinde bulunan coğrafya, tarih, biyografi, devlet teşkilâtı, antropoloji, hayvan ve bitki alemi ile ilgili bilgileri yazdığı, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr* adlı 27 ciltlik ansiklopedik eserin sahibidir. Eser, zamanındaki Memlûkler, Anadolu Beylikleri, Moğollar, Celayirliler tarihleri hakkında en önemli kaynaklardandır. Çalışmamızda eserden Haleb Eyyûbîlerinin Harezmliler ile olan uzun mücadeleleri, Mısır seferi ve Moğol istîlası konularından faydalandık. Eser bir çok defa yayınlanmıştır. Biz çalışmamızda 1996

³² - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 185-188.

³³ - a.g.e. s. 189.

yılında, Frankfurt'ta Fuad Sezgin tarafından yapılan faksimile neşrini kullandık. İbn Fazlullah'ın ikinci önemli eseri Dîvanü'l-İnşâ'daki yazışma kural ve örneklerinden bahsettiği *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*'tir.³⁴

6- İBNÜ'L-VERDÎ (ölm. 749/1349),

Bir şair, edib, fakih, filolog ve tarihçi olan Ömer b. Muzaffer İbnü'l-Verdî, 691/1292 yılında Maarratü'n-Nu'man'da doğdu. Kendi şehrinde, Haleb, Hama ve Dimaşk'ta eğitim gördü. Bir süre kadılık da yapan İbnü'l-Verdî 749/1349 yılında Haleb'de ortaya çıkan veba salgınında öldü.

Edebiyat ve fıkıh alanında eser veren İbnü'l-Verdî'nin biz *Tetimmatü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer(Târihü İbni'l-Verdî)* adlı çalışmasından faydalandık. Bu eserde Ebu'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar*'ını özetlemiş (bu durumu müellif eserin başında ifade etmiştir), sonuna 709-749/1309-1349 yılları olaylarından bahseden önemli bir zeyl yazmıştır. Çalışmamızda İbnü'l-Verdî'nin bu eserinden Abbâse savaşı, Abbâsi halifesi lie münasebetler, II. Salahaddin Yusuf'un ele geçirdiği yerler ve Moğol istilası konusunda faydalandık. İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Ğarâib* adlı eseri coğrafya acâib şeyler hakkında yazılmıştır.³⁵

7- İBNÜ'L-FÜRÂT (ölm. 807/1405)

Nâsiruddîn Muhamed b. Abdurraman b. Ali İbnü'l-Fürât 735/1335 yılında Kâhire'de doğdu. Zamanının âlimlerinden hadis ve fıkıh dersleri aldı. Tarih ilmine ilgi duyan İbnü'l-Fürât, bir dünya tarihi olarak tasarladığı *Tarihu'd-Düvel ve'l-Müluk* adlı eserini yüz cüz halinde yazmış ancak yirmi cüzünü temize çekebilmiştir. Kalan kısmı oğlu Abdürrahim'in ilgisizliği yüzünden satılmıştır. Günümüze ulaşan 501-799/1107-1397 yılları arasındaki kısmının eksikleri bulunmaktadır.³⁶ Müellif 807/1405 yılında vefat etmiştir.

İbnü'l-Fürât'ın bizim için önemli olan tarafı bu gün ulaşma imkânımız bulunmayan eser ve müelliflerden bilgiler aktarmasıdır. Meselâ bu gün yok olan İbn Ebî Usaybia'nın *el-Muhtâr min Uyûni't-Tevârih* ve Ebu'l-Ganâim'in *Cemheretü'l-*

³⁴ - a.g.e, s. 190

³⁵ - İbnü'l-Verdî, *Tarih*, I, 3; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 191.

³⁶ - Şakir Mustafa, III, 128; Sadi S. Kucur, "İbnu'l-Fürât", *DİA*, XXI, 45-46.

İslâm gibi eserlerinden bilgiler aktarmıştır. İbnü'l-Fürât te'lif esnasında Tarih usûlüne uymuş kaynak göstermede titiz davranmıştır (Nüveyrî hariç). Kronoloji esasını takip etmiş ve vefeyât hakkında bilgiler sunmuştur. Tarih verme konusunda titiz davranan müellif bazan saat bile vermiştir. Kaynaklarda nakledilen olaylar için çağdaş kaynaklara müracaat etmiştir. Haberler arasında eleştiri yaparak tercihte bulunduğu da görülmektedir. Kaynakları arasında İbn Ebî Tay, İbnü'l-Esîr, İbn Vâsıl, Ebu'l-Fidâ ... gibi müellifler bulunmaktadır³⁷. Çalışmamızda İbnü'l-Fürât Tarihi'nin Ahmet Şâmî neşrini kullandık.

8- MAKRÎZÎ (ölm. 845/1442),

766/1365 yılında Kâhire'de doğan Takıyyuddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî babasının Hanefî olmasına rağmen ateşli bir Şafî mezhebi mensubu oldu. Eğitimini tamamladıktan sonra Kâhire ve Şam medreselerinde müderrislik yapmaya başladı. 845/1442 yılında Kâhire'de vefat etti.³⁸

Mısır'da yetişen ünlü tarihçilerden biri olan Makrîzî çok sayıda eser vermiştir. Tarih alanında vermiş olduğu eserler, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr (el-Hitât)*, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, *el-Mukaffâ'l-Kebir* gibi eserleridir. Makrîzî *el-Hitât*'da Mısır'ın coğrafi yapısı, ekonomik durumu, sosyal hayatla ilgili çok sayıda ve ayrıntı denebilecek bilgiler sunmuştur. Makrîzî aşırı denebilecek kadar her konuya değinmekten geri durmamış ve ulaşabildiği kaynakların güzel bir derlemesini yapmıştır. Biz konumuzla ilgili olarak *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* adlı eserini kullandık. Kronolojik sıraya göre düzenlenen bu eserin ilk iki cildinde Eyyûbîler konusunda doyurucu ve sağlam bilgiler bulmak mümkündür³⁹. Makrîzî bu ciltlerde Eyyûbîler konusunda zamanımıza ulaşmayan eserlerden de faydalanmıştır. Makrîzî, Eyyûbîler'in ilk dönemi için Kadî'l-Fâdıl başta olmak üzere Salahaddin devri kaynaklarından çeşitli alanlarda faydalanmıştır⁴⁰. Kültür tarihine, iktisat

³⁷ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 202.

³⁸ - *el-A'lâm*, I, 177; Günaltay, s. 354; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 208; C.Brockelmann, "Makrîzî Abu'l-Abbas Ahmed", *İA*, VII, 206.

³⁹ - Ramazan Şeşen, "Selçuklu Eyyûbî İlişkilerinden Bahseden Kaynaklar ve Çalışmalar" *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 25-26 Nisan 1994*, s. 116.

⁴⁰ - *Salahaddin Devri*, s.22.

tarihine, kronolojiye dair son derece önemli bilgiler vermiştir.⁴¹ Quatremère 1835-1845 tarihleri arasında iki ciltlik kısmını yayımlamıştır. Yirminci yüzyılda M. Mustafa Ziyâde eseri edisyon kritikli neşre başlamış, 1934 yılında Eyyûbîlerle başlayan birinci cildini, 1958 yılında ikinci cildini yayınlamıştır. Bu iki cilt 567-755 yılları olaylarını kapsamaktadır. Saîd Abdülfettah Âşur üçüncü ve dördüncü ciltlerini 1970-1973 yıllarında neşretmiştir. Ciltlerin hepsi Kahire’de basılmıştır. Bu eserin, Muhammed b. Abdurrahman tarafından *et-Tibru’l-Mesbuk fî Zeyli’s-Sülûk* adlı zeyli yapılmıştır.⁴²

Çalışmamızda Makrîzî’nin *el-Mukaffâ’l-Kebîr* adlı biyografi çalışmasından da istifade ettik. Eserde II. Salahaddin Yusuf’un ailesi, hayatı ve o dönemde yaşayan önemli şahsiyetler hakkında bilgi edindik.

9- AYNÎ (ölm. 855/1451),

Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî 762/1361 yılında Ayıntab’da (Gâziantep) doğdu. Ayıntab valisi olan babasından ilk eğitimini aldı. İlim öğrenmek için seyahatlerde bulunan Aynî, Kâhire’de karar kıldı. Aynî 855/1451 yılında Kâhire’de vefat etti.⁴³

Hadis, fıkıh, dil ve edebiyat, tarih ilminde söz sahibi olan Aynî Memlûkler’in hizmetinde bulundu ve onlardan itibar gördü (bunda Türkçe bilmesinin de etkisi olmuştur)⁴⁴. Aynî’nin bizim istifade ettiğimiz eseri, *Ikdu’l-Cümân fî Tarihi Ehli’z-Zamân*’ı bu hizmetleri sırasında telif etmiştir. *Ikdu’l-Cümân*’ın tam metni İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi III.Ahmet Bölümü 12390 numarada bulunmaktadır⁴⁵. Bu eser Aynî’nin kardeşi tarafından sekiz cilt halinde kısaltılarak *et-Tarihu’s-Şihâbî*, müellifin kendisi tarafından üç cild halinde kısaltılarak *Tarihu’l-Bedr fî Evsâfî Ehli’l-Asr* adıyla meşhur olmuşlardır. *Ikdu’l-Cümân* genel bir tarih olması yanında birinci

⁴¹ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 209.

⁴² - C.Brockelmann, “Makrîzî Abu’l-Abbâs Ahmed”, *İA*, VII, 207; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 209-210

⁴³ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 217; Ali Osman Koçkuzu, “Aynî”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, 271-272.

⁴⁴ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 217.

⁴⁵ - Şeşen, “Selçuklu Eyyûbî ilişkilerinden Bahseden Kaynaklar ve Çalışmalar” *IV.Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 25-26 Nisan 1994*, s. 117.

ciltteki dünyanın yapısı oluşumu gibi coğrafi bilgileri de içermektedir⁴⁶. Türkçe bildiği için Memlûk sultanlarına yakın ve onların sevgisini kazanan Aynî, Anadolu'ya elçilik görevi ile gelmiştir. Aynı zamanda *Divânü Lügâti't-Türk*'ü inceleme fırsatı bulan Aynî, eserinde Türk tarihi hakkında bilgiler aktarmıştır⁴⁷. Kronolojik sıra esasını takip eden Aynî bir yıl içindeki olayları anlattıktan sonra o yılda vefat eden insanları zikretmektedir. Yüksek bir ilmî seviyeye sahip olan Aynî, eserine büyük bir titizlik göstermiştir. Bu gün ulaşamadığımız bir çok kaynaktan bilgiler sunduğu için *İkdu'l-Cümân*'dan faydalandık. Çalışmamızda biz eserden Eyyûbî-Memlûklu ilişkileri⁴⁸, kültür ve sosyal hayat, biyografi konularında istifade ettik. Eserin Muhammed Muhammed Emin tarafından neşredilen 648-664/1250-1265 yıllarını kapsayan kısmını kullandık.

10- İBN TAĞRİBİRDÎ (ölm. 873/1470),

812 veya 813/1409-1410 yılında Kâhire'de doğan Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf b. el-Emîr Seyfeddin b. Tağribirdî'nin Türk asıllı olduğu konusunda kuvvetli görüşler bulunmaktadır. Mısır Memlûk sultanlarına yakın duran babası devlet kademelerinde önemli makamlarda bulundu. Babasının devlet görevlisi olması avantajını kullanan İbn Tağribirdî sultan ve emirlerden yakın dostlar edindi. Çoğunlukla akrabalık vasıtasıyla İbn Tağribirdî devrinin meşhur âlimlerinden dersler alarak kendisini yetiştirdi. İbn Tağribirdî 873/1470 yılında Mısır'da vefat etti.⁴⁹

Çok yönlü bir insan olan müellif, Mısır tarihçiliğinin Makrîzî'den sonraki en önemli ismidir. *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* adlı hacimli eserinde, 20/641 yılında Mısır'ın fethinden 873/1467 yılına kadar dokuz asırlık dönemi incelemektedir. Siyasî tarih ağırlıkta olmak üzere Mısır'ın sosyal ve kültürel tarihi, önemli simaları hakkında bilgiler vermektedir. Müellif bu durumu daha da ileri götürerek zamanının bazı Haçlı liderleri ve civar bölgeler hakkında da bilgiler vermiştir. Kaynakları arasında İbn Abdilhakem, İbnü'l-Esîr, Ebû Şâme, İbn Vâsıl, İbn Kesîr ve hocası Makrîzî bulunmaktadır. *En-Nücûmü'z-Zâhire* 'de konular

⁴⁶ - Talat Sakallı, *Bedreddin Aynî*, Ankara, 1995, s. 74-78.

⁴⁷ - Talat Sakallı, a.g.m, s. 77.

⁴⁸ - Şeşen, "Selçuklu Eyyûbî İlişkilerinden Bahseden Kaynaklar ve Çalışmalar" *IV.Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 25-26 Nisan 1994*, s.117.

⁴⁹ - Şakir Mustafa, III, 169; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 219.

sultanlar silsilesine göre anlatılmıştır. Çalışmamızda, özellikle Eyyûbî- Memlûklu ilişkileri başta olmak üzere, bir çok konuda Muhammed Hüseyin Şemseddin tarafından yapılan neşrinden faydalandık.

Müellifin, Safedî'nin *el-Vâfî*'sine zeyl olarak yazdığı *el-Menhelü's-Safî el-Müstevfî ba'de'l-Vafî* adlı bir diğer önemli eserinden biyografi konusunda faydalandık. Eser Muhammed Muhammed Emin tarafından 1993 yılında neşredilmiştir.

11- AHMED İBNÜ'L-ASKALÂNÎ, Ebü'l-Berekât Ahmed b. İbrâhîm el-Kinânî (ölm. 876/1471),

800/1398 yılında Kâhire'de doğan Ahmed b. İbrâhîm, Hanbelî fıkıh âlimi olarak şöhret kazandı. Küçük yaşta babasını kaybetti, annesi tarafından yetiştirildi. Kahire'de Arapça, hadis, fıkıh , takvim tahsili yaptı. Onyediyâşındayken kadı naibi ve müderris oldu. *Şifâu'l-Kulûb fî Menâkıbı Benî Eyyûb* adlı tarih çalışmasının yanında bir çok alanda eser veren müellif Mısır Hanbelî Başkadılığı'nı da yaptı. *Tabakâtü'l-Hanâbileti'l-Kübrâ* adlı 20 cilt kadar tutan bir eserin de müellifi olan Ahmed b. İbrâhîm 876/1471 yılında Kâhire'de vefat etti.⁵⁰

Şifâu'l-Kulûb'u Hısn-Keyfa Eyyûbîleri'nden Melik Âdil Süleyman'a ithaf eden müellif bu eserini on tabakaya ayırmış ve 167 kişiden bahsetmiştir.⁵¹ Çalışmamızda *Şifâu'l-Kulûb* 'un Medîha Şarkavî neşrini kullandık. Kronolojik olarak Eyyûbî tarihini veren eser, Salahaddin ile başlayıp Hama sahibi Ebu'l-Fidâ ile son bulmaktadır. Önceki kaynakların düzenli bir özeti olmasına rağmen *Şifâu'l-Kulûb* müstakil bir Eyyûbî kaynağı olduğu için çalışmamızın bir çok yerinde eserden faydalandık.

12- NUAYMÎ (ölm. 927/1521),

Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed en-Nuaymî 845/1442 yılında Dımaşk'ta doğdu. Başta İbn Kâdî Şuhbe ve Burhaneddin el-Bikâî olmak üzere Dımaşk'taki meşhur âlimlerinden hadis ve fıkıh ilmini öğrendi. Tasavvufa ilgi

⁵⁰ - *el-A'lâm*, I, 88; *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 144; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 221; Vecdi Akyüz, "Askalani İzzeddin", *DİA*, III, 488.

⁵¹ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 221.

gösterdi. Dimaşk kadılığı yaptı ve ilmi seyahatlerde bulundu. Tarih ilmine özel bir ilgi gösterdi hatta hadis ilminden sonra en fazla tarihle meşgul oldu. Nuaymî 927/1521 yılında Dimaşk'ta vefat etti.⁵²

Nuaymî'nin meşhur olduğu ve bizim de yararlandığımız eseri *ed-Dâris fi Târihi'l-Medâris*'tir. Bu eser Nuaymî'nin talebesi İbn Tûlun tarafından onun *Tenbihu't-Tullâb* ve *İrşâdü'l-Medâris* adlı eserinden muhtasar hale getirilerek meşhur olmuştur. Nuaymî bu eserinde Dimaşk bölgesi medreseleri ve burada ders veren müderrisleri başlangıçtan kendi zamanına kadar inceleyip bunlar hakkında bilgi vermektedir.⁵³ Nuaymî bu eseri yazarken İzzeddin b. Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-Hatîre*'sinden Eyyûbîler devri için faydalanmıştır⁵⁴. Eyyûbîler devrindeki müderrislerin hayatı hakkında daha geniş bilgiler vererek İbn Şeddâd'ın bu eserini zenginleştirmiştir⁵⁵. *ed-Dâris*'in Nuaymî'nin talebesi İbn Tulun, Abdalbâsıt el-Almavî, Ahmed el-Bikaî ve Abdulkadîr b.Bedrân tarafından yapılan muhtasarlari bulunmaktadır⁵⁶. Çalışmamızda İbn Tûlun muhtasarının *ed-Dâris fi Tarihi'l-Medâris* ismi altında Cafer el-Hasenî'nin yaptığı iki cildlik neşrini kullandık.

Bunlara ek olarak İbn Kesîr (ölm. 774/1373)'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, İbn Haldun(ölm. 808/1406)'nun *el-İber*, Yafî (ölm. 798/1366)'nin *Mir'âtü'l-Cinân* adlı eserlerinden de faydalandık.

C- BİYOGRAFİ (TABAKÂT) ESERLERİ

Çalışmamızda yararlandığımız biyografi kitapları arasında İbn Hallikan (ölm.681/1282)'in *Vefeyatü'l-A'yân*, İbn Şakir el-Kütübî (ölm. 764/1363)'nin *Fevâtül-Vefeyât*, Makrîzî (ölm. 845/1442)'nin *el-Mukaffâ'l-Kebîr* ve Safedî (ölm. 764/1363)'nin *Tuhfetü zevi'l-Elbâb* ve *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserleri de bulunmaktadır. Ayrıca Zebîdî'nin *Tervihu'l-Kulûb fi Zikri Mulûki Benî Eyyûb* adlı eserinden Eyyûbî ailesinin neseb (soy ağacı) bilgileri hakkında yararlandık. 635-641/1237-1243 yılları arasında devlet yönetimini elinde bulunduran II. Salahaddin

⁵² - Nuaymî, *ed-Dâris fi Tarihi'l-Medâris*, I, giriş kısmı, nşr., Cafer el-Haseni, 1988; Şakir Mustafa, IV, 125; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 229.

⁵³ - *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 229.

⁵⁴ - *Salahaddin Devri*, s. 23.

⁵⁵ - a.g.e, s. 23.

⁵⁶ - Şakir Mustafa, IV, 125; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 229.

Yusuf'un babaannesi Sâhibe Hâtun hakkında Ömer Rıza Kehhale'nin *A'lamü'n-Nisâ* adlı eserinden de faydalandık. Bir çok kişinin hayatı hakkında kısa bilgiler sunan Hayreddin ez-Ziriklî'nin *el-A'lam* ve İbnü'l-İmâd'ın (ölm. 1089/1679) *Şezerâtü'z-Zeheb* adlı eserinden istifade ettik.

D- COĞRAFÎ ESERLER

Yer isimleri, yerleşim birimlerinin tarihî ve coğrafi gelişimleri konusunda istfade ettiğimiz coğrafi eserler klasik coğrafya kaynaklarıdır. Bunların başında Yakut el-Hamevî'nin coğrafya yanında tarih bilgisi de sunduğu *Mu'cemü'l-Büldân*'ı, Ebu'l-Fidâ'nın *Takvîmu'l-Büldân*'ı, İbn Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-Hatîre*'si başta gelmektedir. Ayrıca Medreseler hakkında bilgi veren Nuaymî'nin *ed-Dâris* adlı eserinde olduğu gibi kaynaklarımızda konunun akışına göre bazı coğrafi bilgilere de yer verilmiştir.

E-ARAŞTIRMALAR

II. Salahaddin Yusuf ile ilgili İslâm Ansiklopedisi'ndeki madde hariç müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Genel olarak Eyyûbîler tarihi ile alakalı çalışmalarda konumuz hakkında doğrudan ulaşabileceğimiz çok az bilgi bulunmaktadır. Bundan dolayı çoğu zaman dönemin siyasî tarihi içerisinde serpiştirilen bilgilerin taranması gerekmektedir. Aşağıda konularına göre sunulmaya çalışılacak olan incelediğimiz araştırmaların bir çoğu Arapça ve İngilizce çalışmalardır.

1-Siyasî Tarihle ilgili Çalışmalar

Türkiyede yapılan Eyyûbîler konusundaki ilk akademik çalışma olan Prof. Dr. Ramazan Şeşen'in *Salahaddin Eyyûbî ve Devri* (İstanbul, 2000) çalışmamızın usulünü oluşturmada örnek aldığımız eser olmasının yanında, II. Salahaddin Yusuf öncesi siyasî tarih konusunda yararlandığımız çalışmaların başında gelmektedir. Bu eser ilk baskısını, *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti* adıyla 1983 yılında, ikinci baskısını *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet* adıyla 1987 yılında yapmıştır. Ayrıca hocamızın *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm tarihi*'indeki "Eyyûbîler" maddesi genel olarak Eyyûbî tarihi konusunda, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*,

Harran Tarihi ve çeşitli süreli yayınlarda çıkan makaleleri biyografi ve kültür tarihi konusunda bize ışık tutan çalışmalardır. Alan taramasından sonra, incelediğimiz çalışmaların içerisinde konumuzla alakalı bilgiler sunan R. S. Humphreys'in bir çok çalışmasından yararlanmakla birlikte kaynaklarda geçmeyen bilgilerin bu durumları metinde bahsedilmiştir. R. S. Humphreys *From Saladin to the Mongols; The Ayyubids of Damascus* adlı eserinde uzunca bir bölüm II. Salahaddin Yusuf'a ayırmış ve Eyyûbîler'in sosyal ve idare yapısına ışık tutacak önemli bilgileri ortaya koymuştur. Aynı yazarın XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu tarihine genel olarak baktığı makalesi bize o dönemde Eyyûbî hanedan yapısı Haçlı-İslâm etkileşimini ve Eyyûbî- Memlûk mücadelesi konusunda bilgiler sunmaktadır. P. M. Holt'un *The Age of the Crusades from the Eleventh Century* adlı eserinden son Eyyûbî hanedanının tarihi, Eyyûbî- Memlûk çatışması ve Haçlıların konumu ile ilgili önemli bilgilerden istifade ettik. Konumuzla alakalı olarak İslâm dünyasında yapılan çalışmaların başında Fayid Hammad Aşur, Abdulfettah Aşur gelmektedir. Bunlar arasında Fayid Hammad'ın Eyyûbîler ile Moğollar arasındaki ilişkiler konusunda yararlandığımız *el-Alâkâtü's-Siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Moğol fi'd-Devleti'l-Memlûkiyye* adlı eseridir. Yine Memlûk-Eyyûbî ilişkileri konusunda çok faydalandığımız Muhammed Süheyl'in *Tarihu'l-Memâlik fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm (1250-1517)* adlı eserini belirtmemiz gerekmektedir. Tarih formasyonuna uygun ve eleştirel bir gözle hazırlanan bu eserden sadece Memlûklerle ilişkiler konusunda değil, dönemin siyasî tarihi içerisinde aktif olarak bulunan Haçlılar ve Moğollarla alakalı konulardan da istifade edilmiştir. Haçlı seferleri ve yapılan münasebetler konusunda Steven Runciman'ın Fikret Işıltan tarafından tercümesi yapılan *Haçlı Seferleri Tarihi*, Kasım Abduh Kasım'ın *Mahiyyetü Hurûbi's-Salibiyye* adlı eseri yararlandığımız eserler arasındadır.

Ülkemizde yapılan çalışmalara gelince Prof. Dr. Ramazan Şeşen hocamızın Eyyûbîlerle ilgili başlattığı çalışmaya yenileri katılmaktadır. Bu alanda Türkiye Selçukluları-Eyyûbî ilişkileri adlı doktora çalışması yapan Süleyman Özbek'in *Türkiye Selçukluları- Eyyûbîler Arası Siyasî Münasebetler Üzerine (1175-1250)* ve Emine Uyumaz'ın aynı mahiyetteki *Türkiye Selçuklu-Eyyûbî Siyasî Münasebetleri* adlı makalelerden yararlandık.

2- Sosyal ve İktisadî Tarihle İlgili Çalışmalar

Toplum yapısı, toplumda mevcut akımlar, dinî hayat, ilimler ve müesseseler hakkında Ömer Musa Paşa'nın *el-Edeb fî Bilâdi's-Şâm* adlı eserinde çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu kitabın baş kısmında kısaca siyasî tarihten bahsedilmektedir. Haleb'de Eyyûbîler zamanındaki kültür hayatından bahseden Fevzi Ahmed Heyb'in *Hareketü's-Şi'riyye fî Haleb'i's-Şehbâ* adlı eserinden faydalandık. Ayrıca bu eserdeki toplum yapısı, azınlıklar ve devletin idare yapısı hakkında önemli bilgilerden istifade ettik.

Askerî teşkilât hakkında somut bilgilere ulaşamadık. Ancak Haleb Eyyûbîler'inin Eyyûbî ordu yapısından farklı bir yapıya sahip olmadığı için Eyyûbîler'in askerî teşkilâtı hakkında bilgi veren eserlerden istifade ettik. Farklı bir açıdan Prof. Dr. Coşkun Alptekin'in *Selçuklu Devletinin Askerî Teşkilâtının Eyyûbî Devleti Askerî Teşkilâtına Tesiri* adlı makalesinden istifade edilmiştir.

İktisadî hayat alanında W. Heyd'in *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* adlı çalışması, kullanılan paralar hakkında Paul Balog'un *The Coinage of the Ayyubids*, S. Kh. Sari'nin *Ayyubids and Saljukid Dirhams and Fulus* adlı çalışmalarından istifade ettik.

II- II. SALAHADDİN YUSUF'A KADAR EYYÛBÎLER

A- Eyyûbî Ailesinin Menşei

Mısır ve Suriye başta olmak üzere İslâm coğrafyasının merkezinde XII. asrın son yarısından başlayarak önemli bir tarih oluşturmuş olan Eyyûbîler köken itibariyle Hezbâniyye Kürtleri'nin Revvâdiyye koluna mensupturlar. Revvâdiyye, Duvin bölgesinin hakim Kürt gurubudur. Eyyûbî ailesinin basit bir köylü gurubu olmadığı aksine politik ve askerî yönden öne çıkmış elit tabakanın bir üyesi oldukları ancak karışık bir bölgede ikamet ettikleri bilinmektedir⁵⁷. Ülkemizde Eyyûbîler tarihinde söz sahibi olan Prof. Dr. Ramazan Şeşen, Eyyûbîler'in Yemen Araplarından

⁵⁷ - R. S. Humphreys, "Ayyubids", *EIr*, III, 165.

Revvâdilere mensup olduğunu, Basra'dan Azerbaycan'a götürülmeleri sebebiyle burada Hezbânî Kürtleri ile karışıklarını belirtmektedir.⁵⁸

B- Eyyûbîler'in Tarihî Gelişimi

Eyyûbîler ilk defa 1131 yılında Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölümü üzerine çıkan taht kavgaları sırasında tarih sahnesinde görülürler. Bu hadiseden önce Eyyûbîler Şeddâdîler'in başkenti Duvin'de bulunuyor ve onlara hizmet ediyorlardı. Eyyûb'un babası Şâdî ile, Selçuklu sultanı Muhammed Tapar ve oğlu Mahmud zamanında Bağdad Şihnesi ve Saray Ağası olan Bihrûz el-Hâdim arasında dostluk vardı. Onun isteği üzerine Şâdî ve oğulları Eyyûb ve Şirkuh Irak'a geldiler. Bihruz, Şâdî'yi kendi iktâ olan Tekrit'e vali tayin etti.⁵⁹

Şâdî'nin kısa süre sonra ölmesi ile yerine oğlu Necmeddin Eyyûb geçmiştir. Necmeddin Eyyûb, 525/1131 yılında Karaca es-Sakî'ye mağlup olarak kendisine sığınan İmadeddin Zengî'ye yardım etmiştir.⁶⁰ Bu hadiseden sonra Eyyûbîler ile Zengîler arasında yakınlaşma artmış ve 533/1138 yılında Eyyûbîler Musul'a giderek Zengîlerin hizmetine girmişlerdir. Necmeddin Eyyûb Ba'lebek valisi olurken kardeşi Şirkuh ise Zengî'nin askerî hizmetlerinde görülmektedir. Zengî'nin 541/1146 yılında Câber kalesi kuşatmasında şehit düşmesinden sonra Necmeddin Eyyûb, Dimaşk sahibi Üner'e bağlanmak zorunda kaldı. Şirkuh bu sırada Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hizmetinde Haleb'de bulunuyordu. Dimaşk'ın önde gelen devlet adamları arasına giren Necmeddin Eyyûb 549/1154 yılında bu şehrin Nureddin Mahmud tarafından zaptedilmesinde kardeşi ile birlikte önemli rol oynadılar. Bu tarihten sonra Nureddin Mahmud'un hizmetine girdiler.⁶¹

Karışıklıklar içinde bulunan Mısır Şîî Fatimî devletinde ülkeyi, halifeleri geri plana iten, vezirler idare etmekteydi. Nureddin'in Dimaşk'ı ele geçirmesi ile bölgede güçlerini kaybeden Haçlılar Mısır'ı ele geçirerek durumu kurtarmak istediler. Buna mukabil mezhep kaygılarını ön plana çıkararak Nureddin de Mısır'da Şîî devletine son verme niyetini taşımaktaydı. 1163 yılında görevden uzaklaştırılan Fatimî

⁵⁸ - *Salahaddin*, s. 24.

⁵⁹ - *Salahaddin*, s. 20.

⁶⁰ - a.g.e, s. 24.

⁶¹ - *Salahaddin Devri*, s.33-34 ; R. S. Humphreys, "Ayyubids", *Elr*, III, 165.

vezirinin kendisinden yardım istemesi ile Nureddin aradığı fırsatı yakalamıştı. Nureddin 1164 yılında Fatimî veziri Şâver ile birlikte Şirkuh komutasında Mısır'a ilk defa bir kuvvet gönderdi. Mısır'da Fatimî vezirliğini yeniden ele geçiren Şâver, Şirkuh'un geri dönmesini istedi. Şirkuh buna razı olmayınca Haçlılardan yardım istedi. Yardıma gelen Kudüs Kralı bir üstünlük sağlayamadı. Nureddin'in bu sırada Hârim'de⁶² Haçlılara karşı zafer kazanması ile iki taraf da yerlerine döndüler. 1166 yılında Şâver muhaliflerinin Şirkuh'tan yardım istemesi ile ikinci defa yapılan Mısır seferinden Şâver'in aynı yolu takip etmesi ile bir sonuç alınamadı. Şâver muhaliflerinin yaptığı ikinci ayaklanma bir sonuç getirmeyince isyanın elebaşları Kudüs Haçlı Krallığı'na kaçarak Amaury I.'den yardım istediler. Bunun üzerine Şâver ile Nureddin'in arası düzeldi. Amaury I. yardım toplayarak Mısır'ın işgâline karar verdi. Şâver ve Halife Âdid, Nureddin'den yardım istediler. 1168 yılında üçüncü defa Mısır yardımına çıkan Şirkuh'un Kâhire'ye varmasından evvel Amaury I. Mısır'ı terketmişti. Şirkuh emrindeki Türk kuvvetlerinin sayesinde hâkimiyeti eline alarak Şâver'i bertaraf etti. 1169 yılında Fatimî Halifesi tarafından Şâver'in yerine vezir tayin edilen Şirkuh fazla yaşamadı ve yerine yeğeni Salahaddin tayin edildi. Fatimî veziri olan Salahaddin aslında Nureddin Mahmud'a bağlıydı. Mısır içindeki Zencî ve Ermeni ayaklanmalarını bastıran Salahaddin o sırada Haçlı akınlarına maruz kaldı. Dimyat'ta Haçlılar'ı bertaraf etmeyi başardıktan sonra duruma hakim oldu. Haçlı saldırısı ile aynı zamanda planlanan bu ayaklanmanın önceden haber alınarak bertaraf edilmesi Salahaddin için büyük bir şans olarak görünmektedir. Salahaddin bundan sonra Fatimî izlerini yavaş yavaş silmeye başladı. Şîî ezanını kaldırdı, Fatimî propagandalarına izin vermeyerek Sünnî medreselerin açılmasını sağladı. Nihayet Nureddin'den Fatimî hilafetinin kaldırılması emrini alması ile hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okuttu. 1171 yılında Fatimî Halifesi el-Âdid'in ölmesi ile Mısır'da Fatimî devri resmen kapanmış oldu.⁶³

⁶² - Hârim, Haleb'in 60km batısında Antakya'nın 33 km doğusunda bulunan bir kale ve kaza merkezidir (*Kâmûsü'l-A'lâm*, III, 1911).

⁶³ - *Salahaddin*, s. 31-42, 49-50.

Salahaddin, Afrika'da Trablusgarb sınırından Dicle nehrine, Kuzey Arabistan sınırından Güneydoğu Toros dağlarına kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurdu⁶⁴. Suriye, Filistin ve Lübnan'da Haçlıların sahip oldukları yerleri ve Kudüs'ü ele geçirmek için büyük gayret gösterdi. Ölümünden önce Antakya, Trablus, Sur ve Akkâ hariç diğer yerlerdeki bütün Haçlı istilâsını yok ederek bölgeyi kontrol altına almayı başardı⁶⁵. Salahaddin 589/1193 yılında vefat etmeden önce Eyyübî devletinin topraklarını başta çocukları ve sonra ailenin diğer üyeleri arasında paylaştırdı. Onun varislerinin, hâkimiyetlerini el-Cezîre ve Ermeni bölgelerine kadar uzatacak olmalarına rağmen Eyyübîler'in "Orta Doğu"daki etki alanlarını Salahaddin'in savaş ve zaferlerinin şekillendirdiğini söylemek doğrudur⁶⁶. Salahaddin'in yerine Sultan olarak Dimaşk'ta bulunan büyük oğlu Efdal geçerken, ikinci oğlu Azîz Mısır'da, üçüncü oğlu Zâhir Haleb'de, kardeşi el-Âdil ise Ürdün ve el-Cezîre'de hüküm sürüyordu⁶⁷. Salahaddin'in kendi oğulları arasında böyle bir taksimat yapmasına rağmen onlar idare kabiliyeti açısından zayıf karakterde idiler. Salahaddin, devletin, hanedanın ortak mülkü olduğu fikrine itibar ediyordu. Ülke toprakları hanedan üyeleri arasında paylaştırıldıktan sonra her biri kendi mülklerinde idareyi üstlenerek otonom bir yapıya girmektedirler. Bu tür bir sistemin içerisinde melikler arasındaki yakınlık, onların politik davranışlarını da oluşturmaktadır⁶⁸. Ülkenin on beş parçaya bölünmesi ile hanedan arasında mücadeleler başladı. Nitekim Salahaddin'in ölümü üzerine Melik Zâhir'e gönderdiği taziye de Kadı el-Fâdıl, onun çocukları arasındaki düşmanlığın getireceği felaketin yaşanmaması için büyük bir ileri görüşlülükle ve çok mahir bir edebî üslupla onlara ikazda bulunmuştur. Kadı el-Fâdıl şöyle söylemektedir: "Efendim olan babana bir daha kavuşmamak üzere veda ettim. Yüzünü benim ve senin adına öptüm. Kapıdaki ordular, ondan Allah'ın takdirini def edemediler... Size tavsiyede bulunmama ve fikir vermeme lüzum yok. Meydanda olan bir şey varsa şudur: İttifak ederseniz babanızın şahsından başka kaybınız olmaz.

⁶⁴ - Stephan Renart, Nandy Renart, Ayyubids, *CEAC*, Amsterdam, 1959 s. 68.

⁶⁵ - a.g.e. s. 68.

⁶⁶ - R. S. Humphreys, "Ayyubids", *EIr*, III, s.165.

⁶⁷ - Şeşen, "Eyyübîler", *DGBİT*, VI, 340.

⁶⁸ - Cl. Cahen, "Ayyubids", *EI2*, I, London, 1960, 796-797; R. S. Humphreys, "Ayyubids", *EIr*, III, 165, London, 1959.

İhtilâfa düşerseniz başınıza gelecek felaketlerin en ehveni babanızın kaybidir...”⁶⁹
Ancak onun bu ikazı hiç bir işe yaramadı birbirine düşen Salahaddin’in çocukları hem bir çok sıkıntı yaşadılar hem de yönetimi ellerinden kaçırdılar. Zâhir, Haleb ve çevresi ile yetinmek zorunda kalırken, sultanlık makamında olan Efdal bu makamı elinden kaçırmakla kalmadı, büyük sıkıntıları yaşadktan sonra Sarhad’a⁷⁰ kaçmak zorunda kaldı. Salahaddin’in çocukları arasındaki bu kavgadan yararlanarak el-Âdil onları bertaraf ederek sultanlık makamına geçmesini bildi.

C- Haleb Eyyûbî Devleti’nin Kurulması

Ölümüne kadar Nureddin’e bağlılığını sürdüren Salahaddin onun ölmesi ile baş gösteren iktidar kavgalarından uzak kalmak istemedi. Nureddin’in oğlunun velâyetini almaya en fazla kendisinin hakkı olduğunu düşünen Salahaddin, Mısır’da hutbeyi Nureddin’in oğlu Melik Sâlih adına okutmaya devam etti. Ancak emirler arasında Sâlih’in velayetini almak için ortaya çıkan kavga Haçlı tehlikesine rağmen devam etmekteydi. 1174 yılında Şam’dan aldığı davet üzerine harekete geçen Salahaddin bölgede otoriteyi sağlamak için çok uğraşmak zorunda kalacaktı. Şam’a geldiği vakit Busra⁷¹ ve Dimaşk’ta hâkimiyetinin hemen tanınmasından sonra Ba’lebek, Hama ve Hıms kentlerini de ele geçiren Salahaddin, Melik Sâlih ile anlaşmak istedi ancak, onun etrafındaki muhalif devlet adamları buna izin vermediler. Çünkü tecrübesiz bir sultan yerine kuvvetli ve nüfuzlu Salahaddin’i başlarında sultan olarak görmek onların işine gelmiyordu. Anlaşmaya bir türlü yanaşmayan Haleb’i muhasara eden Salahaddin, Haçlı tehdidi karşısında bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Salahaddin’in kendileri için tehlikeli olduğunu düşünen Musul ve Halebli’lerin birleşerek onu Şam’dan atma teşebbüsleri 1175 yılında Kurûn-u Hama savaşında yenilgiye uğramaları ile sonuçsuz kaldı. Halebliler bu sefer anlaşmaya taraftar olarak Salahaddin’in ele geçirdiği topraklardaki hâkimiyetini tanıdılar. Bundan sonra Abbâsî Halîfesi tarafından Salahaddin’in Şam ve el-Cezîre hâkimiyetini tanıyan temliknâme geldi. Salahaddin bu temliknameden sonra

⁶⁹ - *Salahaddin*, s. 219.

⁷⁰ - Sarhad, Dimaşk bölgesinde Havran’a yakın bir beldedir (*Mu’cemu’l-Büldân*, III, 453).

⁷¹ - Busra, Havran bölgesinde Dimaşka bağlı eski bir Suriye beldesidir. Dimaşk’ın 90 km güney doğusunda, Kudüs’ün 130 km kuzey doğusunda bulunmaktadır (*Mu’cemü’l-Büldân*, I, 522; *Kâmûsü’l-A’lâm*, II, 1317; Fr. Buhl, “Busrâ”, *IA*, II, 822).

istiklâlini ilân ederek adına hutbe okuttu ve para bastırdı. Halebli'lerin bu sükûnu fazla sürmedi ve Musulluların teşviki ile anlaşmayı bozarak Musul sahibi Seyfeddin Gâzi komutasında saldırıya geçtiler, ancak yine hezimete uğradılar. Salahaddin bu galibiyetten sonra Haleb'i yeniden kuşattı. Ancak mukavemetin kendilerine bir yarar sağlamayacağını anlayan Halebliler Salahaddin'in hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar.

Musul sahibi Seyfeddin Gâzi'nin ölmesi üzerine kardeşi İzzeddin Mesud, Salahaddin'den Musul hâkimiyetinin tanınmasını istedi. Salahaddin bölgenin, Seyfeddin Gâzi'ye, hayatta olduğu sürece bırakıldığını onun ölümü üzerine kendisine bırakılması gerektiğini belirterek bunu kabul etmedi. Aynı sırada Haleb'de ölen Melik Sâlih, Haleb idaresini İzzeddin Mesud'a bırakmış o da Sincar⁷² karşılığında Haleb'i kardeşi İmadeddin Zengî'ye vermişti. Salahaddin, Haleb'in aynı şekilde kaydı hayat şartıyla Melik Sâlih'e bırakıldığını ve onun ölümü ile iadesinin gerekli olduğunu bildirdi. Bu değişiklikler üzerine 1182 yılında Şam'a giden Salahaddin bazı bölge idarecilerinin (başta o sırada Haleb hakimi olan İmadeddin Zengî, Harran hakimi Gökböri, Birecik hakimi Şihabeddin Mahmud, Seruc hakimi Malik gibi) teşviki ile Musul üzerine sefere çıktı. Salahaddin, Musul müdafasının iyi olması ve Halife'nin araya girmesi ile kuşatmadan vazgeçmek zorunda kaldı. Sadece Musul-Haleb yolu üzerindeki Sincar'ı ele geçirmek ile yetindi. Salahaddin, Âmid'i fethedip burayı Hısnıkeyfa hakimi Nureddin Muhammed'e teslim ettikten sonra asıl hedefi olan Haleb seferine çıkarak 1183 yılında şehri kuşattı. Mukavemetin faydasız olduğunu anlayan İmadeddin Zengî, Sincar, Habur, Nusaybin ve Seruc karşılığında Haleb'i Salahaddin'e teslim etti.

Eyyûbîler'in tarihi oluşumu hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, çalışmamızı teşkil eden konuların geçtiği ana merkez olan Haleb'in tarihi ve coğrafi özelliklerini aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁷² - Sincar, Diyâr-ı Rabîa'da Nusaybin'in güneyinde, Musul'un batısında bulunmaktadır (*Takvimü'l-Büldân*, s. 283).

D- Haleb

Tarihte bir çok adlarla (Hitit. Haleb, Mısır dilinde Hrb, Akad. Hallaba, Halman ve Halvan) anılan Haleb şehri XX. (m.ö.) asra kadar varan uzun bir geçmişe sahiptir. Suriye bölgesinin bu önemli şehri Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Akdeniz'den İran'a giden yolların kesiştiği noktada olduğu için bir çok devletin iştahını kabartmış ve meydana gelen savaşlarda şehir büyük zararlar görmüştür. XVIII. (m.ö.) asırda Yamhad Krallığı'nın başşehri olan Haleb daha sonra Anadolu Hitit Krallığının eline geçti. İmparatorluğun dağılması ile burada Halpa Krallığı adıyla müstakil bir geç Hitit devleti haline geldi. IX. (m.ö.) asırda Âsur İmparatorluğu toprakları arasına katılan şehir yavaş yavaş önemini kaybetmeye başladı. Haleb, İskender'in fûtuhatı ve Selefkî Krallığı'nın kurulması (301-281 m.ö.) sayesinde yeniden kalkındı. Şehri ele geçiren Seleucus Nicator, Grek mimarisine uygun bir şehir planı yaptırdı. Uzun bir huzur döneminden sonra Haleb 540 yılında Keyhüsrev I.'nin saldırısına uğradı ve şehir tahrip edildi.⁷³

16/636 yılında Ebû Ubeyde b. Cerrah tarafından muhasara edilen Haleb, burada yaşayan halka can ve mal emniyetinin verildiğini gösteren ahidnâmenin imzalanmasından sonra İslâm toprakları arasına girdi. Emevîler zamanında şehir hiçbir idari ve siyasî rol üstlenmemiştir. Bu dönemde şehir hayatında çok hızlı değişiklikler olmamış, kendi aralarında anlaşamayan Hristiyan cemaate rağmen Müslüman nüfusu ancak bir asır sonra çoğalmaya ve müesseselerini kurmaya başlamıştır. Abbâsî Halifeliği zamanında da Haleb idarî ve siyasî değerden yoksun bir taşra kasabası görünümündedir. Ahmed b. Tolun'un hâkimiyetine geçen, sonra tekrar halife tarafından alınan ve 290/902 yılında Karmâtîler tarafından muhasara edilen Haleb 325/936 yılından itibaren Muhammed el-İhşidî'ye tabi oldu ve bu hükümdar tarafından Kilâb Araplarının buraya yerleştirilmesi ile şehir yine tahribata uğradı. Nihayet 333/944 yılında Hamdânîlerden Seyfûddeve tarafından ele geçirilen Haleb, İslâmiyet'in doğuşundan itibaren ilk defa bir devlet merkezi haline geldi. Seyfûddeve Bizans'a karşı kazandığı savaşlar yanında, sarayının ilim ve edebiyat merkezi haline gelmesi ile de haklı bir üne kavuşmuştur. Ancak onun kültürel alanda

⁷³ - J. Sauvaget, "Haleb", *İA*, V/I. İstanbul, 1964, 117-118.

sağladığı başarılar iktisadî alanda görülmemiştir. 351/962 yılında Nikephoros Phokas şiddetli bir hücumla Haleb'i ele geçirdi. Büyük bir katliamdan sonra şehri harabeye çevirerek buradan ayrıldılar. Bu darbeden sonra Seyfûddeve merkezini Meyyâfârikîn'e taşıırken Haleb'in idaresi oğlu Sa'düddeve Ebu'l-Meâlî Şerif'in eline geçti. Sa'düddeve zamanında Bizans ve Fâtımî saldırıları, bedevî yağmaları sebebiyle şehir parlak bir gün yüzü görmedi. 406/1015 yılında Fâtımîlerin şehre hakim olması bir şeyi değiştirmede ve ardından 414/1022 yılında Salih b. Mirdâs Haleb'e sahip oldu. Mirdâsîler'in elli yıldan fazla süren hâkimiyetleri esnasında Haleb, hanedan arasındaki ihtilâfların ortaya çıkardığı siyasî istikrarsızlığın verdiği olumsuz hava ile Bizans ve Fâtımî müdahalelerine maruz kaldı. 457/1065 yılında Mirdâsîler'den Reşidüddin Mahmud, Bizanslılar tarafından parayla tutulmuş Türk askerleri sayesinde, Haleb'i amcasının elinden aldı. Mahmud Haleb'de mevcut Şîî temayüle rağmen hutbeyi Abbâsî halifesi ve ve Selçuklu Sultanı Alparslan adına okutmaya başladı ancak etkili olamadı. Melikşah, Haleb'de iki Mirdâsî arasındaki anlaşmazlığı fırsat bilerek kardeşi Tutuş'u buraya gönderdi. Tutuş kendisiyle ittifak ettiği halde gizlice Mahmud'la anlaşılan Ukaylîler'in lideri Müslim b. Kureyş sebebiyle başarılı olamazken muhasarayı tekrarlamak zorunda kaldı. Mirdâsîler'in sonuncusu Ebu'l-Fezâil Sabık, Tutuş'a karşı koyamayacağını anlayarak yerini Müslim b. Kureyş'e bıraktı.⁷⁴

Siyasî faaliyetlerini batıya yönlendiren Büyük Selçuklular'ın aksine Anadolu Selçukluları fırsat buldukları anda doğuya yönelmişlerdir. Bu siyasî yön içerisinde iki hanedanın bulunduğu nokta olarak Haleb önem arzemiştir. Melikşah'ın kardeşi Tutuş, Müslim b. Kureyş'den Haleb yönetimini almak için uzun süre mücadele etmesine rağmen ele geçiremedi. Bu arada Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah 1085 yılında Antakya'nın fethini gerçekleştirdikten sonra bölgeye saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Müslim b. Kureyş önceden Antakya hakimi Philaretos'un Haleb idaresine ödediği verginin şimdi Süleymanşah tarafından ödenmesini istedi. Süleymanşah'ın olumsuz cevabı üzerine saldırıya geçen Müslim yenilgiye uğrayarak

⁷⁴ - J. Sauvaget, "Haleb", İA, V/I. İstanbul, 1964, 117-118.

hayatını kaybetti.⁷⁵ Haleb'in savunmasını yapan Şerif el-Hutaytî bu kritik durum karşısında kuşatma altında bulunan Haleb'i, Tutuş'a teslim edeceğini bildirerek ondan yardım istedi. Bu isteğe çok memnun olan Tutuş girdiği mücadelede Süleymanşah'ın ölümüne sebep oldu ise de Şerif Hutaytî'nin manevrası ile Haleb'e sahip olamadı.⁷⁶ Şerif, Haleb'i Melikşah'dan gelecek talimat üzerine teslim edeceğini Tutuş'a bildirdi. Bunun üzerine Tutuş, Dımaşk'a çekilmek zorunda kaldı. Bölgeye gelen Melikşah'a itaatını arzeden Tutuş, Haleb valiliğine atanan Kasîmüddeve Aksungur'u 1094 yılında yenilgiye uğratarak Haleb'e zorla sahip oldu.⁷⁷ Tutuş'un 1095 yılında ölümü üzerine şehir yönetimi oğlu Rıdvan'a geçti. Ancak bundan sonraki dönemde Büyük Selçuklu hanedanının hâkimiyeti isimden öteye gitmezken, asıl idare atabeylerin elinde sürdü. Sultanşah zamanında artan Haçlı tazyiki nedeniyle Ebu'l-Hasan Muhammed, Musul Atabeyi Aksungur Porsukî'yi yardıma çağırdı.⁷⁸ 1125 yılında Haleb'deki kargaşayı düzelterken Aksungur bu tarihten sonra şehrin daha huzurlu bir ortama kavuşmasını sağlamıştır.⁷⁹ Aksungur'un Batınilerce öldürülmesinden sonra Musul idaresi Sultan Mahmud tarafından kendisine verilen İmadeddin Zengi, bu sırada Haleb'de çıkan isyanı bastırmak için şehre gitti ve halkın gösterdiği itaat ve sevgi ile beraber yönetimi eline aldı.⁸⁰ Zengîler'in eline geçen Haleb bu tarihten sonra hakettiği öneme kavuşmuş, bölgenin tarihinde söz sahibi olan konumunu tekrar kazanmıştır.

Kâhire'den sonra bir çoğu bu günde varlığını koruyan Eyyûbî ve Memlûk yapılarının bol olduğu ikinci şehir olan Haleb⁸¹, Salahaddin tarafından 579/1183 yılında fethedilmesinden sonra kısa bir müddet el-Âdil'in elinde kaldı fakat daha

⁷⁵ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 139; Kerimuddin Mahmud Aksarâyî, *Müsdameretü'l-Ahbâr*, nşr., Feridun Nâfiz Uzluğ, Ankara, 1943, s. 115; Emin Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1999, s. 39. Süleymanşah, kendisinin müslüman olmasından dolayı kafirlerden alınan cizye vergisini bir müslüman olarak ödemesinin söz konusu olamayacağını bildirmiştir.

⁷⁶ - Ali Sevim, "Tutuş", *İA*, XII/II, 135.

⁷⁷ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, nşr., Tornberg, Beyrut, 1979, 232; Ali Sevim, "Tutuş", *İA*, XII/II, 136.

⁷⁸ - *Zübde*, s. 294; Emin Kırkıl, a.g.e., s. 55.

⁷⁹ - Ali Sevim, "Suriye Selçukluları", *DGBİT*, VII, 469; Coşkun AlpTekin, "Aksungur el-Porsuki", *DİA*, II, 297.

⁸⁰ - *Zübde*, s. 301; Coşkun AlpTekin, "Musul Atabeyliği", *DGBİT*, VII, 535.

⁸¹ - Tâlib Yazıcı, "Haleb", *DİA*, XV, 243.

sonra Zâhir Gâzi'ye verildi.⁸² Haleb kalesinin Zâhir zamanında en güzel çağını yaşamış ve gerekli tamirleri yapılmıştır. Etrafi hendek kazılarak ve gerekli mukavemeti sağlanan Haleb kalesinde zemin tek çeşit taşlarla yeniden döşenerek görenleri hayrete düşüren bir estetik kazandırılmıştır. Haleb kalesi Erbain, Yehud (Zâhir bunu tamir ederek Nasr adını vermiştir), Cinân, Antakya, Kınnesrin, Irak ve Ser adlı yedi kapısı bulunmaktadır. Kalede Hazreti İbrâhim'in makamı⁸³, Cinân kapısında Hazreti Ali'nin türbesi, Gavs mescidinde Hazreti Ali'ye ait olduğu iddia edilen bir yazı bulunmaktadır. II. Salahaddin Yusuf Haleb kalesinin zamanla yıpranan kısmının tamirini yaptırmıştır. 642/1244 yılında Moğol tehdidine karşı kalenin surları yenilendi. Yüksekliği, 26 metreyi, sayıları yirmiyi bulan burçlar yaptırdı. Kalenin surunun yüksekliği ise yaklaşık 340 metreyi buluyordu. Ayrıca Haleb'in birinci kapısı olan Bâbu Kınnesrin'i 645/1247 yılında yeniletti⁸⁴. Haleb'de bu dönemde 48 metre uzunluğunda, kuzeyden 45 metre güneyden 32 metre genişliğindeki Ahdar meydanı, 124 metre uzunluğunda Babu Kınnesrin, 33 metre uzunluğunda Bâbu Irak meydanı bulunmaktadır.

Eyyübîler şehirlerin imarı ve müessese açısından zenginleşmesi için büyük gayretler gösterdiler. Haleb'de 1204 yılında sekizi Şafilere, dokuzu Hanefilere ait on yedi, 1260 yılında ise yirmi biri Şafilere, yirmi üçü Hanefilere ait olmak üzere toplam kırk dört medrese mevcuttur⁸⁵. Medrese sayısının bu denli artması Eyyübîler'in eğitime verdikleri önemi göstermesinin yanında Haleb'i mamur etme gayretlerini de göstermektedir. Bu medreselerden günümüze intikal edenlerinin en önemlisi 1235 yılında Safiyye Hatun tarafından yaptırılan Medresetü'l-Firdevs'tir⁸⁶. Haleb 650/1252 yılında Haçlılar'ın sebep olduğu büyük bir yangına maruz kalmıştır. Bu yangında sayısız mal telef olmuş altıyüz ev yanmıştır.⁸⁷

⁸² - *Salahaddin*, s. 80.

⁸³ - *Takvim*, s.267; *Mucemü'l-Buldan*, II, 325.

⁸⁴ - Muhammed b. Şihne, *ed-Dürrü'l-Müntehab fî Tarihi Memleketi Haleb*, Frankfurt, 1993 , s.30.

⁸⁵ - Tâlib Yazıcı, "Haleb", *DİA*, XV. 243.

⁸⁶ - Tâlib Yazıcı, a.g.m, 244.

⁸⁷ - *Sülûk*, VII, 384.

III- MELİK ZÂHİR GÂZİ b. SALAHADDİN YUSUF b. EYYÛB

Ebu'l-Fütûh Ebu'l-Mansur el-Meliku'z-Zâhir Gıyâsüddin Gâzi b. Sultan Salahaddin Yusuf b. Eyyûb, Eyyûbî hanedanından ilk defa Sultan unvanını kullanan kimsedir.⁸⁸ Melik Zâhir heybetli, cesur, halkına karşı merhametli, basiretli bir devlet adamı, ilmi ve âlimleri seven bir insandır. Zâhir Gâzi 568/1172 yılında Kâhire'de doğdu. Hadis ve fıkıh alanında devrinin ünlü âlimlerinden dersler aldı. Nihayet Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ali el-Ensârî'den icâzet almıştır⁸⁹. Zâhir Gâzi el-Âdil'in kızı Gâziye Hatun ile evlenmiş bu hanımının vefat etmesi ile el-Âdil'in diğer kızı ve oğlu Azîz'in annesi Sâhibe Hatun ile evlenmiştir⁹⁰. Zâhir Gâzi'nin 600/1203 yılında Melik Sâlih Ahmed adında bir oğlu oldu. Salahaddin tarafından kendisine 582/1186 yılında amcası el-Âdil'den sonra Haleb melikliği verildi. Sultan Salahaddin, Şihne Husâmeddin Başara'yı ve oğlunun eğitimi ile ilgilenmesi ve hizmetinde bulunması için Şucâuddin İsa'yı Zâhir Gâzi ile birlikte Haleb'e gönderdi.⁹¹ Zâhir Gâzi'yi Haleb halkı büyük sevgi gösterileri ile karşılamıştır. Salahaddin'in Haleb, Birecik, Kefertab⁹², Azaz, Hârim, Şeyzer⁹³, Barin⁹⁴ ve Telbâşir⁹⁵ sahibi olarak tayin ettiği Zâhir Gâzi'nin melikliği 613/1216 yılında Haleb kalesinde vefatına kadar sürmüştür. Melik Zâhir Gâzi 613/1216 yılı Cemaziye'l-Âhir ayının 25.günü Haleb kalesinde öldü. Ölüm haberi kendisinin Haleb kalesinde inşa ettiği Daru'l-Kebîr'deki hücreğine defn edilinceye kadar gizlendi.

Zâhir Gâzi'nin Haleb melikliğini elde etmesinde el-Âdil'in rızası ve tavsiyesi olduğu yönündeki görüşler ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü el-Âdil'in kendi

⁸⁸ - M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Melik Zâhir Gâzi", *İA*, VII, 683.

⁸⁹ - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 190.

⁹⁰ - *Zübde*, 405. Gâziye hatundan Yusuf adında bir oğlu olmuş ancak küçük yaşta ölen bu çocuktan sonra Zâhir Gâzi hanımı Gâziye Hatunu da 601/1203 yılında kaybetmiştir. 608/1210 yılında Zâhir Gâzi Kadı İbn Şeddâd'ı el-Âdil'e göndererek kızı Sâhibe Hatun ile nikâhlanma talebinde bulunmuştur. Bir sene sonrada nikâhları kıyılmıştır. (İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 30).

⁹¹ - *Zübde*, s. 405.

⁹² - Kefertab, Maarratü'n-Nu'man-Şeyzer yolu üzerinde, Şeyzer'in kuzeyinde 12 mil uzaklıkta Haleb'in güneyinde küçük bir beldedir (*Takvîmü'l-Büldân*, s. 263)

⁹³ - Şeyzer, Maarratü'n-Nu'man yakınlarında, Haleb'in güneyinde Hama'ya bir günlük mesafede kuzeyde bulunan bir kaledir (*Mu'cemü'l-Büldân*, III, 434).

⁹⁴ - Barin, Hama'ya bağlı ve onun güney batısında bir günlük mesafede bulunan beldedir (*Takvîmü'l-Büldân*, s. 259).

⁹⁵ - Telbâşir, Sacur nehri kıyısında, Gâziantep yakınlarında, Haleb'e iki günlük mesafede kuzeyde bulunan savunması kuvvetli bir kaledir (Honigmann, "Telbâşir", *İA*, XII/I, 145)

mülkiyetini yeğenine isteyerek vermesini izah etmek mümkün değildir. İbn Vâsıl, el-Âdil'in kardeşi Salahaddin'e Haleb'in Zâhir Gâzi'ye daha yakışacağını söylediğini ifade etse de⁹⁶ İbnü'l-Adîm Salahaddin'in kardeşi el-Âdil'in Şam bölgesinden çıkması için Harran, Urfa ve Meyyâfârikîn (bugünkü Silvan) karşılığında Haleb'i onun elinden alarak oğlu Zâhir Gâzi'ye verdiğini ifade etmesi⁹⁷ dâha doğru görünmektedir. Burada Salahaddin'in kardeşi el-Âdil'i sultanlık makamından uzaklaştırmak gibi ileriye dönük bir gayesinin olduğu belirmektedir. el-Âdil'i merkezden uzaklaştırma işlemini Salahaddin adı geçen bölgeleri ona vererek ve stratejik önemi olan Haleb'den uzaklaştırarak yapmıştır. Nitekim Salahaddin Şam bölgesini oğulları arasında paylaşması onun bu amacını ve yönetimi kendi çocuklarına devretme isteğini doğrulamaktadır. Bir bakıma onun bu hassasiyeti yadırganmamalıdır. Zira ileriki tarihlerde Salahaddin'in oğullarını bertaraf ederek Mısır tahtına oturan el-Âdil de aynı şeyleri yapmıştır.

A-Efdal-Azîz Anlaşmazlığı ve Zâhir Gâzi'nin Tutumu

Salahaddin'in Mısır idaresine bıraktığı Azîz, toprak kazanma hırsı ile kardeşi Efdal'in hâkimiyetindeki Dimaşk'a saldırı gerçekleştirdi. Kaynaklarımız Salahaddin'in en büyük oğlu olan Efdal'in etrafındaki devlet adamlarını küstürecek bir yapıda olduğunda hem fikirdirler⁹⁸. Dolayısıyla Efdal'in küstürerek Mısır'a kaçırdığı insanların Azîz'i Dimaşk'a yani Efdal'e saldırmaya teşvik ettikleri bir gerçektir. Zâhir Gâzi, kardeşinin Şam bölgesine saldırmasına bir anlam veremeyen Efdal'i, Azîz üzerine saldırmaya teşvik etti. Durumu el-Âdil'e bildiren Efdal, ondan yardım talep etti. Çünkü Şam bölgesini Azîz'e kaptırmaktan korkuyordu. Yardım

⁹⁶ - *Müferric*, II, 178.

⁹⁷ - *Zübde*, s. 405.

⁹⁸ - Efdal'in etrafından kaçırdığı insanlardan biri de 591 yılında Haleb'e gelerek Zâhir Gâzi'nin hizmetine giren Bahaddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Rafi b. Temim b. Şeddâd'dır. Bunda babası Salahaddin'in ölümünden sonra Sultan olan Efdal'in yanındaki önemli devlet adamlarının birer birer küstürmesinin etkisi olmuştur. Zâhir Gâzi, Muhiddin b. Zeki'nin naibi Zeyneddin Ebu'l-Beysan'ı azlederek onu Haleb kadısı ve vakıflarından sorumlu kişi yaptı. Kadı Bahaddin Zâhir Gâzi'nin yanında vezirlik, danışmanlık makamında idi (*Zübde*, s. 431; Salahaddin Eyyûbî ve Devri, s. 444). Zâhir Gâzi'nin hizmetinde bulunan vezirlerden biride 597 yılında vefat eden Cemaluddin Ebu Galip Abdulvahid b. El-Hüseyn el-Bağdadi'dir. Kendisi Zâhir Gâzi'nin babası Salahaddin'in hizmetinde bulunmuş onun vefat etmesinden sonra Haleb'e gelerek vezirlik makamına getirilmiştir. Cemaluddin'den sonra vezirliğe Nizamüddin Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. el-Hüseyn getirilmiştir.

isteğini kabul eden el-Âdil, Haleb'e gelerek burada, Zâhir ve Efdal arasında 590/1194 yılında Azîz'in Dımaşk'a saldırması halinde beraber savunulması üzerine bir ittifak gerçekleştirildi. Anlaşmaya göre Efdal'in elinde bulunan yerler yine onun elinde kalacaktı⁹⁹. el-Âdil bu anlaşmayı yapmakla iki kardeşin arasının düzeltilmesi amacını taşıyordu¹⁰⁰. Anlaşmanın sağlanmasından sonra el-Âdil doğuya, Zâhir Haleb'e, Azîz de Mısır'a döndü¹⁰¹.

Haleb'e gelince el-Âdil'e, hanımı Gâziye'den dolayı, hürmet gösteren Zâhir onu kaleye çıkardı. el-Âdil, Zâhir'e şunu söyledi: "Ben senin misafirimim, misafire ikram gerekir ben senden ikram(ziyafet) olarak Duldurum'u istiyorum". Telbâşir sahibi Duldurum idaresindeki Yarukiyye, Zâhir Gâzi'ye karşı büyüklük gösterip ve işleri yavaşlatıyorlardı. Ayrıca, Bedreddin Duldurum'a karşı sultanmış gibi muamale etmelerinden dolayı Zâhir (Haleb'in batı tarafındaki Cebel-i Summâk da onların iktâi arasındaydı) Yarukiyye'yi Haleb'den çıkarıp ve Duldurum'u Haleb kalesine hapsedmişti. Zâhir el-Âdil'in bu isteğini kabul etti ve onu serbest bıraktı. el-Âdil, Bedreddin Duldurum ile birlikte kaleden inerek Telbâşir'e gittiler. Bu sırada Zâhir'in hizmetinde vezirlik görevinde bulunan Alem b. Mâhân ona amcasını yakalamasını söyledi. Zâhir ise " O benim amcamdır ve yeri babamın yeri gibidir" diyerek bunu reddetti¹⁰².

Efdal, 591/1195 yılında Azîz'in tekrar Dımaşk'a saldırması veya böyle bir hisse kapılması üzerine, Câber kalesindeki amcası el-Âdil'in yanına giderek ondan yardım istedi. el-Âdil ile anlaşma sağladıktan sonra onunla birlikte Dımaşk'a gelen Efdal, Zâhir'den de yardım istemeyi düşündü ancak Zâhir yardım konusunda gönülsüzdü. Çünkü Zâhir kendisine bağlı oldukları halde ayrılarak el-Âdil'e katılan Hama sahibi Mansur İbrâhim, Bârin sahibi İzzeddin b. Mukaddem, Telbâşir sahibi Bedreddin Duldurum b. Yaruk'u kaybetmek istemiyordu. Anlaşma için Zâhir, el-Âdil'in bu insanları kabul etmemesini şart koştu. Böylece Zâhir kendisiyle anlaşmaya el-Âdil ile birlikte gelen Efdal'in isteklerini kabul etmedi. Üstelik el-Âdil

⁹⁹ - Zübde, s. 431.

¹⁰⁰ - Zübde, s. 430.

¹⁰¹ - Zübde, s. 431.

¹⁰² - Zübde, s. 430.

ile birlikte olan Efdal'e karşı Azîz'i saldırı için kışkırttı. Azîz, Zâhir'in gönderdiği elçiye olumlu cevap vererek, ittifak için söz verdi. Azîz, Mısır'dan hareket ederek Dimaşk'a gitti. Azîz'in ordusu Esediyye ve Salahiyye Memlûkler'inden oluşuyordu. Esediyye Memlûkler'inin üstün durumundan dolayı Salahiyye'yi kışkırtarak kullanmak isteyen el-Âdil bu amacına ulaşmakta gecikmedi. Haleb'den Kınnesrin'e gelen Zâhir Gâzi buradan hareket ederek Hama sahibi Mansur İbrâhim'in elinde bulunan Karahisar'a saldırdı. Zâhir Gâzi, Buzâa'ya geldiğinde askeri kendisine kızgın olan Azîz'in, Dimaşk'dan ayrıldığını öğrendi. el-Âdil'in bu sırada Azîz'in ordusundaki askerleri kendi lehine kazanmak için bir takım faaliyetlere girdiği ve bunda etkili olduğu görülmektedir. Efdal ve el-Âdil onun arkasından Mısır'a giderken Zâhir Gâzi yapacak bir şey olmadığı için Haleb'e döndü. Bu arada Mısır'a giden Efdal ve el-Âdil, Azîz'le bir anlaşma yaptılar. Efdal "benim amacım devlete zeval gelmemesi için sulhdür" dedi ve Mısır'dan ayrıldı. Azîz'in kendisine haber vermeden Dimaşk'tan ayrılmasına ardından Efdal ve el-Âdil ile anlaşma yapmasına kızan Zâhir, Efdal tarafına geçti.

B-el-Âdil ile Zâhir'in Münasebetleri

Zâhir Gâzi'nin el-Âdil ile münasebetlerinde, temelinde ona karşı olan ancak ortamın gerektirdiği koşulları yerine getirmekten kaçınmayan değişken bir yapı hakimdir. Zâhir Gâzi'nin amcası el-Âdil ile Haleb yönetiminin aralarında değişikliğe uğramasından kaynaklanan bir düşmanlık olduğu gerçektir ancak iki taraf da bunu izhar etmenin faydasız olacağına çoktan inanmış durumdadırlar. Kardeşi Salahaddin zamanından itibaren devlet idaresinin merkezinde olarak bir çok tecrübeye sahip olma avantajını, el-Âdil, emirler arasında itibarının artmasına hizmet için de kullanmasını bilmiştir. Rakibinin kuvvetinin farkında olan Zâhir Gâzi'nin başlangıçtaki politikası onun devletin idaresine resmen nüfuz etmesini engelleyerek, meşru Sultan Efdal ismini ön planda tutup ona tam destek vererek, el-Âdil'i saf dışı bırakmaktı. Kaynaklarımızın Salahaddin'in oğullarının idare sıfatı açısından zayıf olduklarını belirtmeleri ne kadar doğru ise bizim de Salahaddin kabiliyetinde bir insan arayamayacağımız o kadar doğrudur. Aslında Zâhir Gâzi tek başına olmasa da ortamdan galib çıkabilecek karakterde bir insandı. O halde Zâhir Gâzi bu galibiyeti

hanedanın birliğini sağlayarak kazanabilirdi. Nitekim o etrafında böyle bir birleşmenin meydana gelmesini zaman zaman sağlamıştır. Ancak her defasında zayıf karakterli ya da Âdil'in kandırdığı hanedan üyeleri onu yalnız bırakmış ya da etkili bir güç olmaktan uzaklaştırmışlardır.

Dımaşk muhasarasından sonra artık yapacak bir şeyin olmadığını gören Zâhir Gâzi, Âdil'e itaat etmek zorunda kalmıştır. Ancak Dımaşk muhasarasının kaybedilmesinde Zâhir Gâzi'nin Dımaşk'ı kazanma (tabiki haksız olarak) hırsının Efdal'i küstürmesinin etkili olduğunu da söylemek zorundayız. Âdil'in itaatına girse de Zâhir Gâzi fırsat buldukça bu amaçla kardeşine destek vermeyi ihmal etmeyecektir. Bununla birlikte Zâhir Gâzi amcasının bütün yardım isteklerini yerine getirmek zorunda idi. Böylece Zâhir Gâzi ile Âdil arasındaki ilişkiler yardımlaşma boyutundan farklı bir görüntü arz etmemiştir. Sadece kayınpederi olarak ona gösterdiği saygı ilişkisini bundan ayırmak gerekmektedir.

Salahaddin'in vefatından sonra Âdil, Kuzey Suriye'de başlayan hareketlenmeler karşısında ülkenin sınırlarını korumak durumunda kalmıştır. Musul sahibi İzzeddin Mesud, Mardin sahibi Hüsameddin Yavlak Arslan ve İmadeddin Zengî, el-Âdil'in elinden Harran ve Urfa'yı almak için aralarında ittifak yaptılar. Bu amaçla anlaşarak Nusaybin'e saldırmaları üzerine el-Âdil, Zâhir ve Efdal'den yardım istedi. Zâhir Gâzi bunun üzerine amcasına yardım için asker gönderdi. el-Âdil'in Seruc'u ele geçirdiği bir sırada İzzeddin hastalanarak Musul'a döndüğü için karşılaşma olmadı.¹⁰³ 589/1193 yılında Musul'a dönen İzzeddin Mesud vefat ederken el-Âdil Menbic'i kazanmış oldu¹⁰⁴.

Mısır'da uygun ortamı yakalayan el-Âdil, yeğeni Azîz'i koruyarak sultanlık makamını onun adına eline geçirdi ve adına hutbe okutup para bastırdı. Sultanlık makamında olan Efdal'in kendisine kızdığını öğrenen el-Âdil, Azîz'le birlikte bu değişikliği ülkede yerleştirmek için Şam'a gitme konusunda anlaştılar.

¹⁰³ - Zübde , s. 429.

¹⁰⁴ - Faruk Sümer, a.g.m., s. 14: Menbic, Haleb'in 110 km kuzey doğusunda Fırat'ın 33 km batısında bulunan beldedir (*Mu'cemü'l-Büldân*, V, 238; *Kâmusu'l-A'lâm*, VI, 4440; E. Honigmann, "Menbic", *İA*, VII, 704).

Zâhir Gâzi, Lazkiye'yi İbnü's-Salar'ın elinden alarak, hizmetine giren Alemüddin Kayser en-Nâsırî'ye (babasının Emir-i Candarı) iktâ etti¹⁰⁵. Alem b. Mâhân'ı Lazkiye kalesinde ne olup bittiğini öğrenmek ve kaleyi Alemüddin Kayser'e teslim etmek için gönderdi. Alem b. Mâhân, o sırada Zâhir Gâzi'nin yanında vezirlik makamında idi. Kaleye vardığında içeridekilerin de yardımı ile kendi adına kaleyi ele geçirmek istedi. Bir kısım askerden bağlılık alırken bir kısmı bunu reddederek durumu Zâhir Gâzi'ye bildirdiler. Zâhir Gâzi Lazkiye'ye geldiği zaman İbn Mâhân yakalanarak elleri kesilip gözleri kör edildi¹⁰⁶.

Zâhir Gâzi, 592/1196 yılında Lazkiye'ye geldiğinde Haleb ordusunun bir kısmını Dımaşk'ı muhasara eden Âdil ve Azîz'e karşı Efdal'e yardım etmek için gönderdi¹⁰⁷. Fakat Efdal'e Sarhad verilerek Dımaşk Azîz'e teslim edildi¹⁰⁸. Böylece el-Âdil yeğeni Azîz adına Dımaşk'ı ele geçirmiş oldu¹⁰⁹. Bu tehlikenin kendisine yöneldiği endişesi ile Zâhir Gâzi Haleb'in etrafına hendek kazdırmaya ve kaleyi güçlendirmeye başladı. Âdil'in üstünlüğünü tanımak zorunda kalan Zâhir Gâzi, Haleb kadısı Bahaddin İbn Şeddâd, Sabıkuddin Osman ve Garsüddin Kılıç'ı 592/1196 yılında karışıklığın giderilmesi ve aile içinde sulhun gerçekleşmesi için kardeşi Azîz'e gönderdi.¹¹⁰ Âdil ve Azîz birlikte Bereke'ye, oradan da Efdal'in yanına giderek, Azîz adına hutbe okutmasını, para bastırmasını istediler. Haleb'e ulaştıklarında Zâhir Gâzi ile mektuplaşarak aralarında sulhun yenilenmesini talep ettiler¹¹¹. Haleb'de Azîz'in sulh teklifini alan Zâhir aynı zamanda el-Âdil'in oğlu el-Kâmil ile de sıcak bir görüşme yaptı. Bahaddin b. Şeddâd ve Garsüddin Kılıç Zâhir Gâzi ile kardeşi el-Efdal arasında sulhu gerçekleştirmek için Mısır'dan ayrıldılar. Burada Zâhir Gâzi, Efdal'in Dımaşk'ı teslim ederek Sarhad'a ayrılmasına ve dolayısıyla mücadeleyi bırakmasına kızarak onunla arası bozuldu. Haleb'de 592/1196 yılında Melik Azîz adına hutbe okundu ve para bastırıldı.

¹⁰⁵ - *Zübde*, s. 433.

¹⁰⁶ - *Zübde*, s. 433.

¹⁰⁷ - *Zübde*, s. 434.

¹⁰⁸ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 121-122; *Zübde*, s. 434.

¹⁰⁹ - P. M. Holt, *The Age of Crusades*, s. 61

¹¹⁰ - *Zübde*, s. 435.

¹¹¹ - *Zübde*, s. 433.

Melik el-Âdil kendisinden Mardin ve çevresini isteyen Hüsameddin Yavlak Arslan b. İlgâzi'ye karşı doğuya doğru hareket etti. Güney Doğu bölgesine yaptığı bu harekât sırasında kardeşinin çocukları Zâhir Gâzi ve el-Azîz'den yardım istedi. Haleb'den gelen yardım ile beş yüz atlı sayısına ulaşan el-Âdil ordusunun başına Seyfeddin b. Alemüddin b. Candar'ı getirdi. el-Âdil, Mardin'e gelerek burayı kuşattı. Muhasaranın uzaması ve askerine hastalığın bulaşması üzerine kuşatma kaldırıldı (594/1198).¹¹²

Yeni yapılanma ve el-Âdil'in yayılmacı politikalarına karşı boş durmayan Zâhir Gâzi, Garsuddin Kılıç vefat edince oğulları Şakif-i Darkuş¹¹³, Şuğr-Bekâs¹¹⁴ ve Şakif-i Ruc'u kendisine teslim etmeyi kabul etmeyerek isyan etmeleri üzerine adı geçen yerleri muhasara altına aldı¹¹⁵. Seyfeddin Kılıç eman istedi ve burayı Zâhir Gâzi'ye teslim etti. Daha sonra Şuğr-Bekâs'ı kuşattı ve Şemseddin'in kardeşi Imadeddin Ebu Bekr'i göndererek eman talep etmesi ile burayı teslim aldı (594/1198).¹¹⁶ Diğer küçük kalelerin tahrip edilmesi gündemde iken kale yönetici ve halkının itaat arz etmeleri ile bu düşünceden vazgeçen Zâhir Gâzi onların bir yıllık erzaklarını da verdi.

Zâhir Gâzi Merc-i Dâbık'ta¹¹⁷ iken Maraş sahibi, Ayıntab'a asker göndermiş ancak daha sonra bu durumundan vazgeçerek ona itaatını bildirmiştir. Râvendân'da¹¹⁸ üç gün kalan Zâhir Gâzi Azaz¹¹⁹'a geçti. Şiddetli yağmur nedeniyle kaleye çıkmak isteyen Zâhir Gâzi burada bulunanlar tarafından engellendi. Bu sırada Azaz sahibi Emir Seyfeddin Candar Haleb'de hasta olarak bulunuyordu. Duruma sinirlenerek Haleb'e dönen Zâhir Gâzi, Candar'ı evinden alarak, Azaz'a gönderdi ve

¹¹² - *Müferric*, III, 80.

¹¹³ - Şakif-i Darkuş, Haleb'in Hârim tarafında bulunan bir kalesidir (*Mu'cemü'l-Büldân*, III, 404).

¹¹⁴ - Şuğr-Bekâs, Antakya ile Afâmiye arasında, Asi nehri kenarında, Maaratü'n-Numan'ın kuzey batısında bulunan iki yüksek kaledir. Haçlıların elinde bulunan bu iki kaleyi Salahaddin Eyyübî feth etmiştir (*Takvîmü'l-Büldân*, s. 261; *el-A'lâku'l-Hatîre*, I/I, 133).

¹¹⁵ - *Müferric*, III, 81.

¹¹⁶ - *Müferric*, III, 81.

¹¹⁷ - Merc-i-Dâbık, Haleb'in kuzeyinde, Kuvayk nehri üzerinde bulunan Dâbık kasabası civarında bir ovadır (E. Honigmann, "Merci-Dâbık", *İA*, VII, 751).

¹¹⁸ - Râvendân, Haleb yakınlarında savunması kuvvetli bir kaledir. (*Mu'cemü'l-Büldân*, III, 22). Bugün Kilis'e bağlı Belenözü köyüdür (Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Râvendân", *Belleten*, LVI, sayı 216, Ankara, 1992, 371).

¹¹⁹ - Azaz, Haleb'e iki günlük mesafede kuzeyde bulunan bir kaledir (*Mu'cemü'l-Büldân*, III, 15).

kaleyi vekil tayin ettiği Hüsameddin b. Osman'a teslim etmesini istedi. Ancak kaledekiler tarafından yeni yöneticiye karşı isyan başlatıldı. Derbasâk'ta¹²⁰ bulunan Zâhir Gâzi buradaki durumu düzelttikten sonra Haleb'e döndü.

C- Azîz'in Ölümünden Sonra el-Âdil -Zâhir Münasebetleri

Melik Azîz'in Mısır'da 595/1199 yılında aniden ölümü üzerine idareciler arasında yönetimin kime geçeceği konusunda ihtilâf başgösterdi¹²¹. Esediyye Memlûkleri Melik Efdal'i, Nâsırıyye Memlûkleri ise zaten uzun bir süredir devleti gerçekten idare eden el-Âdil'i desteklemeye başladılar. Mısır yönetimi için çağrılan Efdal, Sarhad'den hareket ederek Mısır'a girdi. Mısırlılar ondan küçük yaştaki Mansur İbrâhim Muhammed b. Melik Azîz adına devleti yöneteceği ve onun terbiyecisi olacağına dair yemin aldılar.¹²²

Mısır'da Fâriseddin Çerkes başta olmak üzere, Efdal'e muhalif guruplar buradan ayrılarak Kudüs bölgesinin denetimini ellerine geçirdiler¹²³. Yukarda sözü edildiği gibi Efdal, yanındaki önemli devlet adamlarını kırarak onların kendisinden uzaklaşmalarına neden oluyordu. Melik Efdal, el-Âdil ile irtibatı olan emirlere boyun eğdirdi. Zâhir Gâzi, veziri Nizameddin Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. el-Hüseyin'i, Efdal'e göndererek onu tebrik etti.¹²⁴

Mısır'da Azîz'in öldüğü ve yönetim değişikliğinin olduğu sırada el-Âdil Mardin kuşatmasında bulunuyordu ve şehri ele geçirmek üzere idi. Efdal, Mısır'da yapılan bu düzenlemeden sonra Dımaşk'a gitti. Tam bu sırada Haçlılar'ın Amik bölgesinde Türkmenler'e saldırması üzerine Zâhir Gâzi Hârim'e çıkmıştı. Bir kısım askeri el-Âdil'in Dımaşk'a dönüş yolunu kesmek için Hanâsıra'ya¹²⁵ gönderdi. Zâhir Gâzi 595/1199 yılında Haçlılar'la anlaşma sağlayarak Merc-i Karahisar'a gitti¹²⁶.

¹²⁰ - Derbasâk, Antakya ve Bağras'ın kuzeyinde Azaz'ın batısında bulunan yüksek bir kaledir (*Zübde*, s. 489).

¹²¹ - *Zübde*, s. 437.

¹²² - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 140-141; *Zübde*, s. 437.

¹²³ - *Zübde*, s. 437.

¹²⁴ - *Zübde*, s. 437.

¹²⁵ - Hanâsıra, Haleb yakınlarında. Cebsul'un güneyinde bir belde (*Zübde*, s. 437).

¹²⁶ - *Zübde*, s. 437.

Âdil, Mardin'den ayrılarak Tedmür'e oradan da Dımaşk'a gitti. Bunun üzerine Efdal, Dımaşk'a doğru harekete geçti. Zâhir Gâzi, Hama'ya giderken Menbic'de kendisini Seyfeddin Tuğrul karşıladı. Menbic'de zafer kazanan Tuğrul esirleri Zâhir Gâzi'ye teslim etti ve o da bu esirleri serbest bıraktı. Hama'ya giden Zâhir Gâzi, Hama sahibi Mansur İbrâhim ve Hıms sahibi Melik Mücahid ile birleşti ve bu şekilde Efdal'ın güç kazanmasını sağladı. Zâhir Gâzi, Musul sahibine elçi göndererek Mardin'e yardım etmesini ve el-Kâmil ile el-Âdil'i oradan atmasını emretti. Zâhir Gâzi Dımaşk'a ulaşarak Efdal ile birleşti ve Dareyyâ'da¹²⁷ karargâh kurdular¹²⁸.

Zâhir Gâzi, el-Âdil'e yardım etmek için Çerkes, Üsame, Sarasungur ve diğerlerinin Dımaşk'a girmeye çalıştıkları haberini alınca Seyfeddin b. Alemüddin idaresinde bir ordu göndererek onların girişini engellemek ve el-Âdil'i zor durumda bırakmak istedi¹²⁹. Seyfeddin'e Seruc'u iktâ etti. Seruc ve Urfa'nın Seyfeddin'e verildiğini öğrenen askerler Seyfeddin'e karşı hareket ederek ondan bu şehri alma girişiminde bulundular. İhtilâfa düşen askerler el-Âdil'in birliklerine katılarak onun kuvvetlenmesini sağladılar¹³⁰. Bu sırada el-Kâmil babasına yardım etmek için Mardin'i terkederek Dımaşk'a hareket ediyordu.

595/1199 yılında Dımaşk'da bulunan Zâhir Gâzi'nin yanına gelen Musul, Erbil, Harran, Urfa, Rakkâ ve Seruc sahipleri, Âdil'e karşı tekvücut olma kararı aldılar. Dımaşk'da muhasara devam ederken askerler gece talan ettikleri erzakları halka satıyorlardı. el-Âdil hazinesini ortaya koyarak gerekli ihtiyaçları temin etti. Zâhir Gâzi, Seyfeddin b. Alemüddin'i Mansur İbrâhim'e göndererek el-Kâmil'in karşıya geçmesini önlemek istedi ve Selemye'de¹³¹ birleştiler. Ancak el-Kâmil büyük bir ordu ile geçerken ikisi de her hangi bir şey yapamadılar. el-Kâmil Hama'ya doğru ilerlerken Seyfeddin durumu Zâhir Gâzi'ye bildirdi. el-Kâmil Dımaşk'a ulaştı. Zâhir

¹²⁷ - Dâreyyâ, Dımaşk yakınlarında büyük bir köydür (*Merâsıdu'l-İttıla*, II, 509)

¹²⁸ - *Zübde*, s. 438.

¹²⁹ - *Zübde*, s. 439.

¹³⁰ - *Zübde*, s. 439.

¹³¹ - Selemye, Hıms'ın kuzey doğusunda bir belde (*Mu'cemü'l-Bıldân*, III, 272).

Gâzi ve Efdal ise Mercü's-Suffar'a¹³² oradan da Re'sülmâ'ya geçtiler. Zâhir Gâzi yanında Hıms sahibi Mücahid olduğu halde Sarhad bölgesine sığındı. Oradan Semâve ve Tedmür'e¹³³ giden Zâhir Gâzi Haleb'e geldi. Kendilerine katılan emirlerle güçlü bir konuma gelen el-Âdil ve el-Kâmil'e karşı bir şey yapamayan Zâhir Gâzi Haleb'e dönerken, Efdal aceleyle ağırlıkları ile birlikte Mısır'a gitti. Dimaşk'dan ayrılarak Efdal'in peşinden Mısır'a giden el-Âdil onu hazırlıksız yakaladı. Âdil karşısında mağlubiyete uğrayan Efdal, Sarhad'e kaçmak zorunda kaldı.

603/1206 yılında Dimaşk'dan ayrılan el-Âdil, Gürcüleri Ahlat'tan çıkarmak için Doğu'ya yapacağı bir sefer için Zâhir Gâzi'den yardım talep etti. Zâhir Gâzi amcasının niyetinin bu seferle kendini ortadan kaldırmak olduğunu zannederek korkuya kapıldı. Amcasıyla yaptığı yazışmadan sonra amacını anlayan Zâhir Gâzi amcasına yardım gönderdi. Fırat'ı geçip Re'sülayn'a¹³⁴ vardıklarında Gürcüler Ahlat'ı terkettiler.¹³⁵

D- el-Âdil'in Sultanlık Makamını Ele Geçirmesi

Âdil, Mansur İbrâhim Muhammed b. Azîz'in terbiyecisi ve onun adına devlet idarecisi olarak 596/1200 yılında Mısır yönetimine el koydu. el-Âdil ele geçirmiş olduğu Zâhir Gâzi'nin hazinesi ve yakınlarını bir koruma altında Haleb'e geri gönderdi. Gücünü iyi bildikleri el-Âdil'in yönetimi eline almasından sonra Hama ve Hıms sahipleri Zâhir Gâzi'den ayrılarak amcalarına katıldılar. Çok geçmeden el-Âdil, Mısır'da istiklâlini ilân ederek adına hutbe okuttu ve para bastırdı. el-Âdil yönetimi kendi adı altında toplamasını ve istiklâlini şöyle izah ediyordu: “İhtiyarlığıma ve önde gelmeme rağmen bir çocuğa atabek olmak benim için muhakkâk ki kötüdür. Mülk ırsî değil ancak üstün gelenindir”¹³⁶.

¹³² - Mercü's-Suffar, Dimaşk'ın 33 km güneyinde bulunan bir ovadır (H. Lammens, “Mercü's-Suffar”, *IA*, VII, 755).

¹³³ - Tedmür, Dimaşk'ın 190 km kuzey doğusunda, Haleb'in 225 km güney doğusunda. Irak ve Şam ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunan bir şehir (*Kâmusu 'l-A' l'âm*, II, 1630).

¹³⁴ - Re'sul-Ayn, (bugünkü Ceylanpınar) Harran ile Nusaybin arasında Harran'a 15 fersah uzaklıkta bulunan bir belde (*Mu'cemü 'l-Bıldân*, III, 15).

¹³⁵ - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 48-49.

¹³⁶ - İsmâil Abdulazîz Hâlidî, *el-Alemü 'l-İslâmi ve 'l- Ğazvü 'l-Moğolî*, s. 60.

Âdil'in bu tavrı, yani Mansur İbrâhim adına devleti yöneteceğine dair söz verdikten sonra onu saf dışı bırakması, yanında bulunan Çerkes, Cehaf ve diğerlerini rahatsız etti ve ondan ayrılarak Efdal'e katılmalarına sebep oldu. Çünkü bu kimseler Mısır yönetiminin Azîz'in oğlunda kalmasını istiyorlardı. Nitekim el-Âdil yönetimi eline geçirmesine rağmen Salahaddin'in oğullarına bırakmış olduğu bütün topraklara hakim olamadı. Devlet yedi kısma bölünürken çoğu Mısır'dan bağımsız hareket etmeyi sürdürüyordu. Aslında bu durum Eyyûbî hanedanının geleceğini tehdit ediyordu. Çünkü hanedan üyesi iki melik, üçüncüye düşmanlık için birleşerek birbirlerine yardım edebiliyorlardı. Sonu gelmeyen ve manasız tartışmalar devletin yıpranmasının yanında halkın da sıkıntı çekmesine neden oluyordu. Melikler arasındaki bu teşekkül o kadar ileri gitti ki sonunda birbirleri aleyhine Haçlılar'la ittifak kurmaya kadar vardı. Hanedanın bu durumu Moğol tehdidinin başlamasına kadar sürdü. Bundan sonra ise olayları uzaktan seyreden hanedan birbirine yardım etmede ya acz ya da çekingenlik göstererek sonlarını hazırladılar.

E- Dımaşk Muhasarası

Zâhir Gâzi, amcası el-Âdil'in Mısır sultanlığını tanımak zorunda kalsa da fırsat buldukça ona karşı saldırıya geçmeyi ihmâl etmedi. Bu amacında yalnız olmayan Zâhir Gâzi 597/1200 yılında kendisine gelen Efdal ile Dımaşk'a saldırma konusunda anlaştı.¹³⁷ Çünkü sultanlık makamına babası tarafından tayin edilen Efdal bu makamı elde edemediği gibi sahibi olduğu Dımaşk'ı da kaybetmek zorunda kalmıştı. el-Âdil'in etrafında, yaptığı gaspdan dolayı, bir muhalefet çemberinin oluştuğunu görmekteyiz. Bu muhalefetin önemli temsilcilerinden Cehaf, Zâhir-Efdal birliğine katılırken Çerkes'in askerleri ile birlikte el-Gavr'da¹³⁸ olduğunu bildirdi.

Zâhir Gâzi harekete geçtikten sonra ilk iş olarak Menbic'i ele geçirdi ve İbn Mukaddem'i bertaraf ederek burayı el-Cehaf'e iktâ etti. Zâhir Gâzi daha sonra İbn Mukaddem'i yanına alarak Afamiye'ye gitti. Afamiye'nin teslim edilmemesi üzerine

¹³⁷ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII. 160.

¹³⁸ - el-Gavr, Dımaşk ile Kudüs arasında, Ürdün nehri vadisinde bulunan bir bölgedir (*Mu'cemü'l-Buldân*, IV, 246).

İbn Mukaddem'i Haleb'de hapsetti. Kefertab'ı ele geçirdikten sonra Maarratü'n-Nu'man'a giden Zâhir Gâzi beldeyi yağmaladı. Daha sonra Zâhir Gâzi, Hama sahibi Mansur İbrâhim ve Hıms sahibi Mücahid ile anlaşma yaptı. Buradan Dımaşk'a giden Zâhir Gâzi, Fahreddin Çerkes ve Karaca'yı el-Gavr'dan yardıma çağırdı. Bu çağrıya net cevap vermeyen Çerkes ve Karaca, menfaatlerinin er ya da geç bu mücadeleyi kazanacağına inandıkları el-Âdil'e katıldılar. Bu olaydan sonra Dımaşk yakınındaki çatışmada Akîbe mahallesi yandı.

el-Âdil, Nablus'da iken yanına gelen oğlu el-Fâiz'i yardım için Dımaşk'a gönderdi. Bunu duyan Zâhir Gâzi yeniden Dımaşk'ı muhasara etti ancak yenilgiye uğradı. Bu olaydan sonra Hama sahibi Mansur İbrâhim, Zâhir Gâzi'den ayrılarak Rûc'a¹³⁹ saldırdı. Zâhir Gâzi Menbic'e giden Haleb ordusunu yardıma çağırarak tekrar Dımaşk kuşatmasına başladı. Zâhir Gâzi ve Efdal Dımaşk'ı kimin alacağı konusunda ihtilâfa düştüler.

Dımaşk muhasarasının hiç bir fayda temin etmeden sonuçlanmasından sonra Zâhir Gâzi Hama'ya saldırarak yağmaladıktan sonra Menbic, Azaz, Havvâr'ı¹⁴⁰ ele geçirdi.

598/1201 yılında Dımaşk'ın el-Âdil'in eline geçmesinden sonra Hıms sahibi Mücahid ve Efdal el-Âdil'in yanına gelerek ona itaat arzettiler. el-Âdil, Efdal'e Müvezzer¹⁴¹, Sümeysat¹⁴² ve Cümlîn'i verdi. Ardından Hama'ya inen el-Âdil buradan Zâhir Gâzi ile mektuplaştı ve Haleb'de el-Âdil adına hutbe okunması, paralar üzerinde onun adından sonra Zâhir Gâzi'nin adının bastırılması şartıyla anlaşma sağlandı. Sonuçta el-Âdil'in sultanlığını kabul etmek zorunda kalan Zâhir Gâzi, oğlu ve torunu tarafından 658/1260 yılına kadar yönetilecek prensliğinde kalma iznini almış oldu.¹⁴³ el-Âdil'in hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Zâhir Gâzi'nin onunla iyi ilişkilerde bulunmak istediği görülmektedir. Nitekim bu olaydan

¹³⁹ - Rûc. Haleb ile Maarratü'n-Nu'man arasında, Haleb'in batısında bulunan bir köydür (*Mu'cemü'l-Büldân*, III, 86).

¹⁴⁰ - Havvâr, Azaz ile Haleb arasında bir köydür (*Zübde*, s. 503).

¹⁴¹ - Nusaybin yakınlarında bir köydür (*Mu'cemü'l-Büldân*, V, 256).

¹⁴² - Sümeysat, (Adıyaman'a bağlı Samsat) Urfa'nın 48 km kuzeyinde Fırat'ın batı yakasında bulunan bir beldedir (*Kâmusu'l-lâm*, IV, 2633). Bu gün Atatürk Barajı suları altında kalmıştır.

¹⁴³ - P. M. Holt, *The Age of Crusades*, s. 61.

sonra Zâhir Gâzi amcasının oğlu el-Kâmil için Mardin'e yardım gönderdi. Mardin sahibi ile el-Kâmil arasında sulh gerçekleşmesinden sonra Haleb ordusu geri döndü.

Melik Efdal amcası el-Âdil'in kendisinden Şebahtan, Cümlin, Mevezer ve Seruc'u geri almasına sinirlenerek isyan etti. Zâhir Gâzi amcasının istilâ etmesinden korkarak Kalatü'n-Necm'i¹⁴⁴ Efdal'in elinden aldı. Fakat daha sonra bu kaleyi Zâhir Gâzi, Efdal'e teslim etti¹⁴⁵. Efdal'in annesi Haleb'e gelerek Zâhir Gâzi'den amcası el-Âdil'in aldığı yerleri geri vermesi için ricada bulunmasını istedi. Zâhir Gâzi onunla birlikte Dimaşk'a Seyfeddin b. Alemuddin'i gönderdi. Fakat bir daha isyan hareketinde bulunmamak kaydıyla, Samsat dışında bir yer elde edemediler. Bu olaydan sonra yıkılan Efdal burada oturmak zorunda kalırken 600/1203 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman'ı metbu tanıdı¹⁴⁶.

F- Anadolu Selçukluları İle Münasebetler

Rükneddin Süleymanşah ile giriştiği taht mücadelesinde başarısız olan Gıyâseddin Keyhüsrev Ankara'yı terkederek güneye inmek zorunda kalmıştı. Ermenilerden istediği yardımı göremeyen Gıyâseddin Keyhüsrev , Malatya Meliki Kayserşah gibi Eyyûbîler'e sığınarak onların yardımını almayı düşündü. Kardeşi Rukneddin'den korkan Keyhüsrev Haleb'e gelerek bir müddet Zâhir Gâzi'nin yanında kaldı. Zâhir Gâzi, Gıyâseddin yüzünden Rükneddin'in kendisi hakkında iyi niyetinin değişmesinden korkuyordu. Çünkü muhtemelen Rükneddin onun teslimini istiyecekti, bu yüzden Zâhir Gâzi ona karşı soğuk davrandı ve herhangi bir yardımda bulunmadı. Bunun üzerine Gıyâseddin çaresizlik içinde Bizans'a gitmek zorunda kaldı.¹⁴⁷

613/1216 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus, Haleb sultanı Zâhir Gâzi'ye Ermeniler üzerine yapılacak bir sefer için ordusuyla yardım göndererek Maraş'ta buluşmayı talep eden bir mektup gönderdi. Zâhir Gâzi, Abdurrahman el-Müntecibî'yi göndererek İzzeddin Keykavus'un Maraş'tan,

¹⁴⁴ - Kal'atü'n-Necm, bu günkü Halfeti ilçesidir.

¹⁴⁵ - *el-Âlâk*, I/L, 468.

¹⁴⁶ - Faruk Sümer, a.g.m., s. 18.

¹⁴⁷ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII. 200; Osman Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI. 615.

kendisinin ise Derbasâk'tan giriş yaparak Ermeniler'e saldırma fikrini kabul ettiğini bildirdi. İzzeddin Keykavus Ermeni seferi için Zâhir Gâzi'den istediği askerî yardımı hemen alamadı. Zâhir Gâzi bu konuda istişarede bulunmak için Haleb Kadısı Bahaddin'i amcası el-Âdil'in yanına Mısır'a gönderdi. Amcası bu görüşmede, Selçuklu yakınlaşmasının fayda temin etmeyeceği, Selçukluların Haleb'de gözü olduğu ve kesinlikle İzzeddin Keykavus'la birleşmemesi gerektiği yönündeki ikazlarını yapmasının yanında Zâhir Gâzi'nin kendisinden sonra yerine oğlu Azîz'in geçmesine onay verdi. Bir tarafta amcasının ikazı diğer tarafta verdiği söz ile zor durumda kalan Zâhir Gâzi sonunda amcasının ikazını dikkate alarak bir nevi oyalama taktiği uygulamaya başladı. Zâhir Gâzi sonradan pişman olsa da Sultan İzzeddin Keykavus'un hizmetine girmeyi kabul etmişti. Ancak el-Âdil'in kendisinin bütün isteklerini kabul etmesi ve Ermeni Leon'un el-Âdil ile dost olmasından dolayı yardım konusunda tereddütlü ve ağır davranmaya başladı. Bu arada İzzeddin Keykavus onu yardım konusunda sıkıştırıyor ve kendisini beklediğini bildiriyordu. Gecikmeden rahatsız olan İzzeddin Keykavus, Zâhir Gâzi'nin amcası ile anlaşmış olacağından endişelenerek rahatsız olmaya başladı. Bu sırada Ermeni Leon, Zâhir Gâzi'ye Sultan el-Âdil'in kölesi olduğunu ve ona bağlı olduğunu ifade eden bir mektup gönderdi. Ermeni Kralının amacı Zâhir Gâzi'nin, İzzeddin Keykavus ile birleşmesini engellemek idi. Sonunda Zâhir Gâzi yardım gönderemeyeceğini bildirerek İzzeddin Keykavus'tan özür diledi. Keykavus, Ermeni seferi için güneyden Derbasâk'tan planladığı yardımın gelmemesi üzerine tek başına harekete geçerek Ermenilere karşı büyük bir galibiyet ve önemli yerler kazandı. Bu sayede Ermeniler itaate alınarak Anadolu-Suriye yolunda ticaret yapan kervanların yol güvenliği sağlanmış oldu.¹⁴⁸

İstediği yardımı alamamasına rağmen Keykavus, Zâhir Gâzi'nin 613/1216 yılında ölümü üzerine Haleb'e elçi göndererek taziyede bulundu ve ittifakın devam etmesini istedi. Yönetime küçük yaşta Azîz'in geçmesi üzerine Haleb'de baş gösteren iktidar kavgasına Efdal'i, Azîz'in atabeyi olarak atamak suretiyle katılmak ve bu sayede Haleb'de adına hutbede okutmak isteyen Keykavus'un düşüncesi Eşref'in

¹⁴⁸ - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V. 190-193; Osman Turan, "Keykavus I", *İA*, VI, 637.

askerî zaferi ile sonuçsuz kaldı. Bu yenilgiyi kabul edemeyen İzzeddin Keykavus hadiseden sonra fazla yaşamayarak 616/1219 yılında vefat etti.¹⁴⁹

G- Zâhir Gâzi Döneminde Haçlılar

Zâhir Gâzi'nin önemli bir özelliği de erken yaşlarda Haçlılar'la yapılan mücadelenin içine girmesi ve bunu ileriki yaşlarında da başarılı bir şekilde sürdürmesidir. Salahaddin'in Kevkeb¹⁵⁰ bölgesinde Haçlılar'a karşı yürüttüğü faaliyete oğlu Zâhir Gâzi de katılmıştır. Buradan Tarsus kuşatmasına yönelen Salahaddin, oğulları Zâhir Gâzi ve Muzaffer'den Teyzin¹⁵¹ bölgesine giderek yol güvenliğini sağlamalarını istemiş ve iki kardeş bu görevi yerine getirmişlerdir. Salahaddin tarafından Serminiyye kalesinin fethi emrini alan Zâhir Gâzi 18 Ağustos 1188 tarihinde bu görevi yerine getirmiştir. Tarsus kalesinin tahrib edilmesi ve bir çok ganimet alınmasından sonra Haleb'e dönen Salahaddin'e yolda Zâhir Gâzi de katıldı.

İç çekişmeler ve bazı kalelerdeki isyan hareketleri ile uzun süre uğraşmak zorunda kalan Zâhir Gâzi, Haçlıların harekete geçtiğini haber alınca el-Gavr'a gelen el-Âdil'in yardım isteğine muhatap oldu. Haçlılar 601/1204 yılında Cebele ve Lazkiye'ye saldırmışlar, ancak Zâhir Gâzi'nin gönderdiği yardım da bir işe yaramamış Müslümanlar büyük kayıplar vermişlerdi¹⁵². el-Âdil'in elçisi Haçlıların Cebele¹⁵³ ve Lazkiye'ye saldırma niyetinde olduklarını bildirdi. Zâhir Gâzi, Cebele ve Lazkiye kalelerinin tahrib edilmesini emretti. Ardından Cebele surları tahrip edilirken halk tahliye edildi. Lazkiye'nin tahrip edilmesine yönelen Garsuddin Kılıç ve İbn Toman gerekli önlemleri alarak beklemeye başladılar. Uzun süre kimseler

¹⁴⁹ - Osman Turan, "Keykavus I", *İA*, VI, 638-640. Osman Turan burada Keykavus'un Melik Efdal'i küçük yaştaki Aziz'in terbiyesi ve memleketin muhafazası için, ordunun da atabayı olarak atanmasını teklif ettiğini ifade eder. Aziz'in terbiyesi ile ilgilenmesi onun atabey olarak atanması şeklinde kabul edilebilir. Ancak ordunun atabeyi olarak atanması şeklinde bir ifade kullanılırken Aziz'in atabeyi olduğuna yönelik bir ifade kullanılmamıştır. Bunun yanında memleketin muhafazası için böyle bir işlemin gerçekleşmesi gerektiği belirtildiğine göre hanedan üyesi Efdal'in Aziz'in hamisi olarak atanmasının düşünüldüğü ortaya çıkmaktadır. Böyle bir uygulama gerçekleşmiş olsaydı daha doğru bir tahlil yapılabilirdi.

¹⁵⁰ - Kevkeb, Taberiye şehri yakınlarında Ürdün bölgesine hakim bir kaledir (*Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 561).

¹⁵¹ - Tezyin, Avasım bölgesinde bir yerleşim yeridir (*Takvîmü'l-Büldân*, s. 233).

¹⁵² - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 31.

¹⁵³ - Cebele, Antakya'nın güneyinde, Hama'nın batısında bulunan bir sahil köyüdür (*Kâmûsü'l-lâm*, III, 1770).

görünmedi sonunda gelen bir prens Haçlıların Beyrut ve Sayda kentlerini fethettiklerini ve Sur şehrine döndüklerini bildirdi ve Lazkiye'yi tahrip etmemelerini söyledi. Durumu Zâhir Gâzi'ye bildirince 600/1203 yılında Zâhir Gâzi onlara imar emrini verdi.

Zâhir Gâzi 604/1207 yılında Hıms üzerine saldıran Haçlılar'a karşı Hıms Meliki Esedüddin Şirkuh'a yardım etmek için harekete geçti. Bu şekilde şehrin istilâsını önleyerek Haleb'e dönen Zâhir Gâzi Haçlılar'la olan bu siyasî münasebetlerinin yanında onlarla ticarî anlamda dostluklarını sürdürmeye özen gösterdi. XIII. yüzyılın başında Akkâ'da bulunan Venedikli tacirler Şam'ı ve diğer Müslüman kentlerini ziyaret etmeye başlamışlardı. Burada amaçları sadece ticarî faaliyetlerini artırmak değil aynı zamanda sahil bölgesinde Haçlı yerleşim birimlerinin taarruza uğramamalarını sağlamak idi. Bu anlamda Haleb'in ticarî yönden gelişmesi amacıyla Zâhir Gâzi sarayına, Venedik Doju Ziani tarafından bir ticaret anlaşması yapmak için gönderilen P. Marignoni'yi kabul etti. Zâhir Gâzi, Haleb şehrinde Venedikliler'e bir ticarethane, bir hamam ve bir kilise teslim etti. Burada yerleşecek olanlara mahkemeye başvurdıklarında memurlar tarafından korunup yardım göreceklerini ve bir ölüm vukûunda mallarının korunacağını vaad etti. Gümrük vergisi genel olarak girişte ve çıkışta %12 olarak belirlendi. Mücevherat ve değerli taşlarını satmak için başka bir yere götüren tacirler aynı vergiyi ödeyeceklerdi. Pamuk için hayvan yükü başına 17 dirhemden ibaret bir ek vergi daha vereceklerdi.¹⁵⁴

Aynı şekilde Haleb'deki Latin kilisesinin muhafazası için kendisine müracaat eden Papa İnnocent III. ile dostane ilişkileri geliştirmesi ticarî hayatı da olumlu yönde etkiliyordu¹⁵⁵.

H- Ermeniler'le Münasebetler

600/1203 yılında Ermeni kralı Leon Antakya bölgesine saldırınca Trablus Kontu III. Bohemound çaresiz durumda kaldı ve Zâhir Gâzi'den yardım istedi.

¹⁵⁴ - W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe trc. Enver Ziya Karal, s. 418.

¹⁵⁵ - M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Melik Zâhir Gâzi", *İA*, VII, 685.

Ordusu ile Zâhir Gâzi Antakya yönüne hareket edince bunu duyan Ermeni I.Leon ülkesine döndü. Hârim’de konaklayan Zâhir Gâzi daha sonra Haleb’e döndü.¹⁵⁶

601/1204 yılında Ermeni Kralı I.Leon’un Antakya’ya saldırıya geçmesi üzerine Zâhir Gâzi Trablus kontu Bohemond III’e askerî yardım gönderdi. Ermeni Leon burada hezimete uğratıldıktan sonra ateşkes imzalandı. Yine aynı sene Zâhir Gâzi Lazkiyye’ye saldıran Haçlılar’ın geri püskürtüldüğü bir zafer kazandı. Ancak I.Leon, Haleb ordusunun geri çekilmesinden sonra anlaşmayı bozarak Amik’e saldırdı ve Derbasâk yakınında bir kale inşasına başladı. Amik’te Türkmenler’e büyük zararlar veren I.Leon’un bu hareketine karşı Zâhir Gâzi 602/1204 yılında Meymun el-Kasrî, Seyfeddin b. Alemüddin idaresinde bir orduyu Hârim’e gönderdi. Zâhir Gâzi onların arkasından yola koyularak Merc-i Dâbık’ta karargâh kurdu. Türkmenler’den bir çok insan bu orduya katıldı. Daha sonra bu iki ordu Bağras’da çarpışmaya başladılar. Arkadan yetişen Zâhir Gâzi, Leon’un topraklarına girdi. Aynı zamanda bu orduya başta amcası el-Âdil olmak üzere İslâm ülkelerinin bir çok yerinden çeşitli yardımlar gelirken Antakya kralı da yardımda bulunmuştu. Amik’te I.Leon’un büyük bir hezimete uğradığı haberini alan Zâhir Gâzi Dâbık’tan Amik’e geldiği zaman I.Leon itaatını arzetti ve Derbasâk’ta yapmış olduğu kaleyi yıkmaya, Antakya’ya bir daha saldırmama, almış olduğu Müslüman esirleri serbest bırakma şartları üzerine sulh gerçekleşti. Çiftçiler Amik’e tekrar dönmeye başladılar. 603/1206 yılında Haleb’e dönen Zâhir Gâzi, Haçlıların Hama’ya saldırması üzerine bölgeye askerî yardım gönderdi¹⁵⁷.

Süleymanşah’ın ölümünü fırsat bilerek Selçuklu sınırlarına tecavüz eden Ermeniler’in bu hareketlerine son vermek isteyen Gıyâseddin Keyhüsrev aynı saldırılardan muztarip olan Zâhir Gâzi’nin yardımını almak için onunla anlaşmayı ihmal etmedi. 605/1208 yılında Gıyâseddin Keyhüsrev b. Kılıçarslan Ermeni topraklarına saldırdı. Zâhir Gâzi kendisinden yardım isteyen Keyhüsrev’e Seyfeddin b. Alemüddin idaresinde, Aybek Fatîs ile birlikte askerî yardım gönderdi. Maraş’ta birleşen Eyyûbî-Selçuklu gücü Barnos’a giderek buranın ve Leon’un ülkesinden bir

¹⁵⁶ - İbnü’l-Fürât, *Tarih*, V, 3.

¹⁵⁷ - İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 239; *Müferric*, III, 171; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*. Türkçe trc., Yıldız Moran, İstanbul, 1994, s., 128.

çok beldenin fethini gerçekleştirdiler. Bu durum karşısında el-Âdil'e sığınan Leon ona bir mektup göndererek durumunu arzetti. el-Âdil, Keyhüsrev ve Zâhir Gâzi'ye bir mektup gönderdi. Keyhüsrev acele davranarak Bağras¹⁵⁸ kalesinin Templierler'e iade edilmesi, Antakya'ya saldırmaması ve kardeşi Rükneddin zamanında almış olduğu malları iade etme şartları üzerine Leon ile bir antlaşma yaptı.

Tuğrulşah b. Kılıçarslan'ın saldırısı karşısında zor durumda kalan İzzeddin Keykavus, Melik Eşref'ten yardım istedi. Bu yardımla Tuğrulşah'a karşı durumunu düzelten Keykavus daha sonra Ankara'da karargâh kuran kardeşi Alâeddin Keykubad üzerine yürüdü. Alâeddin Keykubad kardeşi ile arasında sulh için aracılık yapmasını istediği Zâhir Gâzi, Şeyh Takıyyüddin Ali b Ebu Bekr'i gönderdi ise de bir sonuç alınamadı¹⁵⁹. Keykavus karşısında yenilen Keykubad, Ankara'dan çıkarılırken hakarete maruz kaldı¹⁶⁰.

IV- MELİK AZİZ b. MELİK ZÂHİR GÂZİ

Babası Zâhir'in ölümünden sonra onun yerine geçen Melik el-Azîz Muhammed b. Zâhir Gâzi b. Salahaddin Yusuf b. Eyyûb 611/1214 yılında Haleb'de doğdu¹⁶¹. Melik el-Âdil Ebu Bekr b. Eyyûb'un kızdan torunu¹⁶² olan Azîz dört yaşında Haleb meliki oldu¹⁶³. Azîz'e, Şihabeddin Tuğrul atabek tayin edildi ve bu durum el-Âdil tarafından kızı Sâhibe Hatun'dan dolayı onaylandı. 627/1230 yılında Türk bir cariyeye ile evlenen Azîz'in, Zâhir Gâzi, el-Âdil ve II. Salahaddin Yusuf adında üç erkek çocuğu oldu bunlardan el-Âdil küçük yaşta öldü. 629/1232 yılında Melik Azîz'in, el-Kâmil'in kızı Fatma Hatun ile evlendi. Âmid seferine çıkan el-Kâmil'in yanında kızı Fatma Hatun ve Azîz'in elçisi Kadı Bahaddin b. Şeddâd da bulunuyordu. Azîz'in karısı olacak olan Fatma Hatun'u başta Sâhibe Hâtun olmak üzere Azîz ve devlet ileri gelenleri karşıladılar ve daha sonra düğün merasimi için

¹⁵⁸ - Bağras, Antakya'nın kuzey doğusunda, Derbasâk'ın güneyinde, İskenderun'a 12 mil (24 km), Hârim'e iki günlük mesafede bulunan Haleb'e bağlı bir kaledir (*Takvimü'l-Büldân*, s. 259).

¹⁵⁹ - *Müferric*, III, 217; Osman Turan, "Keykavus I", *İA*, VI, 634.

¹⁶⁰ - *Müferric*, III, 218, burada Keykavus'un kardeşi Keykubad ve arkadaşları üzerine hayvan sakatatı astırıldığı ve bu şekilde şehirde gezdirilerek "Bu Sultanın gücüdür" şeklinde bağırattığı ifade edilmektedir; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, Türkçe trc., Mürsel Öztürk, Ankara, 1996. I, 160.

¹⁶¹ - *el-A'lâm*, VI, 224.

¹⁶² - *Kenz*, VII, 319; *İber*, III, 22; Zehebi, *Düvelü'l-İslâm*, s.343

¹⁶³ - *el-Vâfi*, IV, 306.

Haleb kalesine çıkarıldı. Kadı Bahaddin İbn Şeddâd tarafından nikâhları kıyıldı. II. Salahaddin Yusuf'a kendisinden sonra Haleb idaresini bıraktı.

A- Haleb İdaresinin Kuvvetlendirilmesi

Devlet idarecilerinin Zâhir Gâzi'nin ölümünden sonra babasının yerine geçen Azîz'in velayetini Mansur İbrâhim b. Melik Azîz b. Salahaddin Yusuf'un alması teklifini Zâhir Gâzi'nin hanımı kabul etmedi. O sırada devlet işleri Şihabeddin Tuğrul başkanlığında Kadı Bahaddin İbn Şeddâd ve vezir İbn Ebi Ya'lâ tarafından görülmekteydi. Farklı bir görüş olarak İzzeddin Keykavus taziye ile birlikte Efdal'in Atabekü'l-Asker olmasını ileri sürdü.¹⁶⁴ İbn Vâsıl'ın ifade ettiği Atabekü'l-Asker terimini ordu komutanlığı şeklinde anlamak gerekmektedir. Hanedan üyesinin terim anlamıyla atabey olarak atanması söz kounsu değildir. Kaynaklarımızda hanedan üyelerinin atabey olarak atanması şeklindeki ifadeleri burada olduğu gibi genellikle yaşları küçük olan bir handan üyesinin tecrübeli bir diğer hanedan üyesinin velayeti altında olmak şeklinde anlamak gerekmektedir. Bu fikre Mısırlı bazı devlet adamları destek verdi. Seyfeddin b. Alemüddin, Seyfeddin b. Kılıç ve diğerleri bu teklifin kabul edilmesi halinde Sultan el-Âdil tarafından yönetimin ellerinden alınacağına kanaat getirdiler. Çünkü el-Âdil'in Mansur İbrâhim b. Azîz'in elinden Mısır idaresini aldığını çok iyi biliyorlardı ve Efdal'in başına gelenleri de unutmamışlardı¹⁶⁵. Ancak el-Âdil'in Zâhir Gâzi'ye söz vermiş olması ve Azîz'in, kızı Sâhibe Hatun'dan torunu olması ve kendisinin Haleb kalesinde bulunmasından da cesaret alarak Şihabeddin'i, Azîz'e atabey tayin etmeyi uygun buldular. Şihabeddin Tuğrul'un hazine idaresi ve iktâ başta olmak üzere devletin bütün işlerini Azîz adına idare etmesine ittifak edildi. Bu görevin verilmesinde Zâhir Gâzi'nin Şihabeddin Tuğrul'a itimad etmesinin büyük etkisi vardı. Melik Azîz'den sonra kardeşi Melik Sâlih'in iktidarı devralması ve

¹⁶⁴ - Müferric, III, 250; Claude Cahen. *Anadolu'da Türkler*, s., 132.C. Cahen burada İzzeddin Keykavus'un Melik Efdal'in. Azîz'in yerine geçmesini istiyordu ifadesi yanlışır. Kaynaklarımıza göre bu durum II. Salahaddin Yusuf'un yaşının küçük olmasından dolayı onun koruyuculuğunu ve devlet idaresini yapmak şeklindedir.

¹⁶⁵ - Müferric, III, 250-251.

ikisinin de atabeginin Şihabeddin Tuğrul olması karara bağlandı.¹⁶⁶ O sırada vezirlik görevinde bulunan İbn Ebi Ya'lâ bu görevinden uzaklaştırıldı.

B- İzzeddin Keykavus'un Haleb'e Saldırması

el-Âdil'in Dimyat'a saldıran Haçlılar'la uğraşmasını fırsat bilerek serbest hareket edebileceğini düşünen İzzeddin Keykavus, Haleb yönetimini ele geçirmek için hazırlıklara başladı.¹⁶⁷ Zira İzzeddin Keykavus her ne kadar tabi ve müttefiki olsa da stratejik önemi olan Haleb'in böyle bir ortamda Eyyübîler'in elinde kalmasını istemedi. Bu amaçla Anadolu Selçuklu Devletini metbu tanıyan Samsat Meliki Efdal'le bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre İzzeddin Keykavus, Haleb ve çevresinde fethettiği yerleri Efdal'e verecek, Efdal İzzeddin Keykavus'un üstünlüğünü tanıyıp onun adına hutbe okutup para bastırarak ve Melik Eşref'in elinde bulunan (Harran ve Urfa gibi) yerleri İzzeddin Keykavus'a devredilecekti¹⁶⁸. İzzeddin Keykavus'un Efdal'i seçmesindeki en önemli etken çevresindeki insanların onu tavsiye etmesinden öte Efdal'e karşı özellikle Haleb bölgesi insanların büyük bir sempatisi olmasıdır. İbnü'l-Fürât küçük bir çocuğun idaresi altındaki Haleb'in ele geçirilmesi konusunda bazı insanların İzzeddin Keykavus'u teşvik ettiklerini ifade eder¹⁶⁹. Efdal'i, Azîz'in atabeyi tayin etmek suretiyle bu işte maşa olarak kullanmak isteyen İzzeddin Keykavus, Haleb'de kendisini destekleyen devlet idarecileri ile mektuplaşmayı ihmal etmedi. İzzeddin Keykavus, Ra'ban'ı¹⁷⁰ fethederek Efdal'e teslim etti. Yaklaşan tehlike karşısında ne yapacağını şaşırarak Atabey Şihabeddin Tuğrul'un Âdil'den yardım istemesi üzerine Âdil, oğlu Eşref'e mektup yazarak Haleb'e yardıma gitmesini istedi. Melik Eşref bu sırada Dimyat'a yönelen Haçlılar'la mücadele halinde bulunuyordu¹⁷¹. Zira, Efdal ve İzzeddin Keykavus, Âdil'in Haçlılarla uğraşmasını bildikleri için böyle bir işe kalkışmışlardı.

¹⁶⁶ - *Müferric*, III, 251, 269.

¹⁶⁷ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 348; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye*, I, 201.

¹⁶⁸ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 348; *Müferric*, III, 263; İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 243; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s., 316.

¹⁶⁹ - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 243; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 316.

¹⁷⁰ - Raban, bu günkü Maraş'a bağlı Araban ilçesidir.

¹⁷¹ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 349; *Müferric*, III, 265.

Haleb savunma tedbirleri alırken, 615/1218 yılında İzzeddin Keykavus'a Derbasâk'tan Alemüddin Kayser, Behisni'den Necmeddin Altunbuğa katıldılar¹⁷². İzzeddin Keykavus, Bedreddin Duldurum'un oğlunun elinde bulunan Telbâşir'i ele geçirdi¹⁷³. Ancak İzzeddin Keykavus Telbâşir'i Efdal'e vermeyerek kendi mülkiyetine geçirdi.¹⁷⁴ Halbuki Keykavus, Haleb bölgesinde alınan yerlerin idaresini Efdal'e vereceğini söylemişti. Bu durum karşısında Keykavus'un asıl niyetini anlayan Efdal, İzzeddin Keykavus'un amacına ulaşmaması için oyalama taktiğine başladı¹⁷⁵. Çünkü Efdal kendisine yapılan bu ilk ihanetin arkasının geleceğini ve kendisi bir şey kazanmadığı gibi yeğeninin elinde bulunan Haleb'in de İzzeddin tarafından gaspedileceğini anladı. Bu amaçla İzzeddin Keykavus'u farklı alanlara götürerek zaman kazanmayı düşünen Efdal, Haleb hedefini saptırarak onu Menbic üzerine gitmeye ikna etti. İzzeddin Keykavus daha sonra Menbic'e gidip şehri ele geçirdi ve savunma tedbirleri alınmasını sağladı¹⁷⁶. İzzeddin Keykavus burada kendi adına hutbe okuttu. Eşref'in bölgeye gelmesi üzerine Keykavus, Sivas Subaşı komutasında öncü birliklerini Tell-Kabbâsîn¹⁷⁷'e gönderdi. Bunun üzerine Eşref, Haleb'e geldiğinde kendisine katılan emir Manî' b. Hâdise komutasındaki Arap birliğini onlara karşı gönderdi¹⁷⁸. Öncü birliklerini büyük bir hezimete uğratan Haleb ordusu aynı zamanda Selçuklu ordusu hakkında bilgileri de aldı. Ayrıca Eşref'in Selçuklu emirlerinin İzzeddin Keykavus'u terkedecekleri dedikodusunu yaymasının onların moralini bozarak savaşı kaybetmelerine neden olduğu da bilinmektedir¹⁷⁹. Esirler Haleb'e gönderildi.

İzzeddin Keykavus öncü birliklerinin hezimetini duyunca Menbic'den ayrıldı ve çok büyük bir üzüntü ve korkuya kapıldı. Melik Eşref daha sonra Telbâşir'i fethetti ve "Bu şehir ilk önce Melik Zâhir'in idi ve ben de onu oğluna iade ediyorum"

¹⁷² - Müferric, III, 266; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 317.

¹⁷³ - Müferric, III, 264.

¹⁷⁴ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 348.

¹⁷⁵ - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 243; Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu-Eyyübî Siyasî Münasebetleri", *Prof.Dr. İsmâil Aka Armağanı*, s. 522.

¹⁷⁶ - *el-A'laku'l-Hatîre* VI, 468; Müferric, III, 266.

¹⁷⁷ - Tell-Kabbâsîn, Haleb yakınında bir köydür (*Mu'cemü'l-Büldân*, II, 50).

¹⁷⁸ - Müferric, III, 267.

¹⁷⁹ - Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları- Eyyübîler Arası Siyasî Münasebetler Üzerine (1175-1250)", *Prof.Dr.İsmâil Aka Armağanı*, s. 429 .

diyerek Azîz'in elçilerine teslim etti (615/1218)¹⁸⁰. Melik Eşref, Ra'ban, Tell-Hâlid¹⁸¹, Burcu'r-Rasas¹⁸² gibi Haleb bölgesinde kurtardığı bütün yerleri Şihabeddin Tuğrul idaresine verdi. Telbâşir Melik Eşref'e, Ra'ban Seyfeddin Kılıç'a iktâ edildi. Ancak Azîz 629/1231 yılında şehri Melik Eşref'den geri aldı¹⁸³. Melik Eşref, Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'u takip etme amacıyla idi ancak babası el-Âdil'in ölüm haberini duyunca bundan vazgeçmek zorunda kaldı¹⁸⁴.

Ülkesine varan İzzeddin Keykavus bu yenliyi hazmedememiş ve ihanete uğradığını sanarak Telbâşir'den dönen askerlerin yakılmasını emretmiştir. Ancak daha sonra hakikatin böyle olmadığını öğrenen Sultan yaptığına üzülen askerlerin yakıldığı yerde bir mescid (Yanık Mescid) inşa ettirdi. Keykavus yaptığı bu fiilden dolayı üzüntüsü daha da artarak vefat etti ve yerine Alâeddin Keykubad geçti. Bu olayda kullanılan Efdal ise ölümüne kadar Samsat'ta kalacaktır¹⁸⁵.

C- Melik Eşref'in Haleb İdaresindeki Etkin Rolü

Melik el-Âdil'in ölümünden sonra Şihabeddin Tuğrul o sırada Haleb şehrinde taziye kabul eden Melik Eşref'in yanına giderek onun sultan olmasını istediğini, adına hutbe okutup para bastıracağını Haleb ordusu ile hizmetine gireceğini bildirdi. Ancak Melik Eşref “ Babam el-Kâmil'i sultan ilân etti. Vallâhi onun bu kararını değiştirmeyeceğim” diyerek bu teklifi kabul etmedi¹⁸⁶. Şihabeddin Tuğrul, bu konuşma üzerine Kadı Bahaddin, Seyfeddin b. Alemüddin ve Seyfeddin b. Kılıç ile Haleb ve çevresinde önce el-Kâmil sonra el-Eşref daha sonrada Azîz adına hutbe okutulması konusunda ittifak ettiler¹⁸⁷. el-Kâmil ile birlikte Azîz adına para bastırıldı. Haleb'de ordu ve iktâ işleri Eşref'e bırakıldı ve Eşref için Melik Zâfir ve

¹⁸⁰ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 350; *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, I, 213; *Müferric*, III, 268; İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 245.

¹⁸¹ - Tell-Hâlid, Haleb kuzeyinde yakınında bir kaledir (*Mu'cemu'l-Büldân*, III, 49).

¹⁸² - Burcu'r-Rasas, Antep'in güney batısında Haleb'in kuzeyinde bulunan bir kaledir (*Mu'cemu'l-Büldân*, I, 539).

¹⁸³ - *el-A'laku'l-Hatîre*, I/I, 106. Telbâşir'in Eşref'den alınmasından sonra yönetim Azîz'den sonra II. Salahaddin Yusuf zamanında da sürdü. II. Salahaddin Yusuf 646/1248 yılında Telbâşir'i Hums karşılığında Melik Eşref b.Mansur İbrâhim'e verdi. Şehir, Moğolların 658/1260 yılında istilâsına kadar onun elinde kaldı. Azîz ve II. Salahaddin Yusuf zamanında şehrin gelirinin üçyüz bin dirhem olduğu görünmektedir.

¹⁸⁴ - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, V, 245.

¹⁸⁵ - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 349-350; *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, I, 215-218; *Müferric*, III, 269.

¹⁸⁶ - *Müferric*, III, 269.

¹⁸⁷ - *Müferric*, III, 269.

Yarukıyye'nin evleri boşaltıldı. Buraya yerleşen Eşref'e iktâ olarak Haleb civarından Sermîn¹⁸⁸, Buzâa¹⁸⁹ ve Cebbûl¹⁹⁰ tahsis edildi¹⁹¹. Daha sonra çevre beldelerden elçilerin gelmesi ve onu metbu tanımaları üzerine Haleb'de emir ve yasaklama işlerine başlayan Eşref'in tutumu Haleb ileri gelenlerini kuşkulandırdı.

Mısır yönetimi, Melik Eşref'in Haleb ordusunda iktâ dağıtımında ve emir ve yasaklamalarda bulunmasını iyi karşılamadılar. Onun Mısır'a saldırmasından ve Efdal'e meyl etmelerinin intikamını almasından korktular. el-Kâmil'in elçisi Eşref'den Dimyat için yardım istedi. Melik Eşref kendisini güçten düşüren ve sevmediği Mubârizeddin İbn Hathul, Mubârizeddin Sungur ve İbn Kuhdân gibi kimseleri yardım için el-Kâmil'e gönderdi.¹⁹²

el-Kâmil'i kardeşi Faiz üzerine yürümeye teşvik eden İmadeddin b. Meştûb, Mısır'dan kovulduktan sonra Hama'ya gelerek Samsat sahibi Melik Efdal Nureddin'le yazışmaya başladı ve etrafına büyük Kürt gruplarını topladı. Kendisine Hama sahibi ve Anadolu Selçuklu Sultanı yardım ediyordu. İbn Meştûb ansızın Haleb'e saldırıya geçti. Kinnesrin'e oradan da Sacûr'a ulaşan karma ordu yollarda yağma hareketinde bulundu. Eşref, durumu haber alınca İbn Meştûb ve Necmeddin b. Ebi Asrûn üzerine asker göndererek mağlubiyete uğrattı. Daha sonra her ikisini de bağışlayan Eşref, İbn Meştûb'a Re'sülayn'ı iktâ etti.¹⁹³

Harezmşahlar'ın Ahlat'a saldırımları üzerine halkın durumu çok kötüleşti. Ebu'l-Fidâ, onların yaptığı katliam ve zulmün Moğollar tarafından bile yapılmadığını ifade etmektedir. Erkekleri kılıçtan geçiren Harezmşahlar kadın ve çocukları da esir ettiler. 627/1230 yılında şehir halkının eman isteklerini kabul etmeyerek zorla şehri istilâ ettiler. Bu olay karşısında el-Kâmil, Eşref ve Alâeddin Keykubad arasında Harezmşahlar aleyhine bir ittifak meydana geldi. Müttefik güçler, Harezmşahlar'la

¹⁸⁸ - Sermin, Haleb'e bağlı beldedir (*Mu'cemu'l-Büldân*, III, 243).

¹⁸⁹ - Buzâa, Haleb ile Menbic arasında, her iki şehre de bir günlük mesafede bulunan Haleb'e bağlı bir beldedir (*Mu'cemu'l-Büldân*, I, 486).

¹⁹⁰ - Cebbul, Haleb yakınlarında büyük bir köydür (*Mu'cemu'l-Büldân*, II, 125).

¹⁹¹ - *Müferric*, III, 270.

¹⁹² - *Müferric*, IV, 23-24.

¹⁹³ - *Müferric*, IV, 29-30.

Erzincan yakınlarında (Yassıçimen savaşı) karşılaşarak onları müthiş bir bozguna uğrattılar. Ahlat'ı tekrar alan Eşref, Harezmşahlar ile anlaşma yaptı.

D- el-Azîz Döneminde Haçlılar

Azîz'in aktif olarak Haçlılarla münasebete girdiği görülmemektedir. Zaten bu sırada bölgedeki Haçlılar da yavaş yavaş önemli güç kaybına uğramaya başlamışlar batıdan gelecek yardımlarla yaşar hale gelmişlerdi.

Yine 627/1230 yılında Haçlıların harekete geçmesi üzerine Bahaddin b. Vâlî, Haleb ordusunun başında Markab'a saldırarak yağmaladıktan sonra esirleri Haleb'e gönderdi. Daha sonra gerçekleşen karşılaşmada iki taraftan da çok sayıda kayıp vardı ancak Müslümanlar daha kazançlı durumdaydı. Savaşın sonucunda Haleb ordusu Templierler ve Hospitalierler ile bir anlaşma imzaladı.

Azîz döneminde de Haçlılarla olan ticarî münasebetlerin mevcut siyasî düşmanlıktan etkilenmeden devam ettirildiği görülmektedir. Babası Zâhir Gâzi zamanında Haleb'e gelen Venedik elçisi P. Marignoni, Azîz zamanında da Haleb'e gelerek ticaret anlaşmalarında bulunmuştur (1225). Bu anlaşmaya göre gümrük vergisi %6 ya düşürülüyor, kara ve deniz ticaretinde vuku bulacak ölümlerde mal güvenliği sağlanıyordu. 1229 yılına doğru Venedik Doju bu sefer bölgeye Giovanni Succogullo adında bir elçi gönderdi. Haleb'de elçiyle görüşen Azîz bölgeye gelen tüccarların sayısının artması ve ticaret hacminin yükselmesi için alınan ortalama %6'lık vergiyi sürdürürken bazı mallardaki vergilerde indirim yaptı. Venedik tacirlerinin herhangi bir baskıya maruz kalmayacaklarını belirttikten sonra onların fazla vergi alma muamelesine düştükleri zaman başvuracakları bir memur atadı. Azîz zamanında Venediklerin Haleb ve Lazkiyye'de bulunan ticarethaneleri varlıklarını sürdürdüler¹⁹⁴.

E- Azîz'in Yönetimi Eline Alması

Melik Azîz 627/1230 yılında Haleb'de yönetimi eline alarak istiklâlini ilân etti. Aynı yıl Amik dolaylarına ava çıkan Azîz'i etrafındaki devlet adamları,

¹⁹⁴ - *Yakın Doğu*, s. 420.

civardaki küçük yerleşim birimlerini denetimine alması yönünde teşvik ettiler. Bunların arasında Şihabeddin Tuğrul'un iktâsı olarak elinde bulundurduğu Telbâşir'de bulunmaktaydı. Telbâşir'i Salahaddin, Seyfeddin Duldurum'a iktâ olarak vermişti. İzzeddin Keykavus, Haleb seferine çıkınca Telbâşir'i Duldurum'un oğlunun elinden almıştı. Ancak Melik Eşref, Keykavus'u hezimet'e uğrattınca Telbâşir'i yeniden ele geçirerek Atabek Şihabeddin'e verdi. Atabek Şihabeddin, Azîz'in Telbâşir'i ele geçirme niyetini öğrenince burada bulunan vekiline haber göndererek mukavemette bulunmamasını sadece hazineyi çıkarmasını istedi. Azîz kaleye çıktığı zaman hazinenin yoldan döndürülmesini istedi. Azîz, hazine içinde kıymetli eşyaların bulunmadığını öğrenince Atabek Şihabeddin'e iade etti ancak, Şihabeddin Tuğrul¹⁹⁵ bunu ölünceye kadar kabul etmedi. Kalede bir süre kalan Azîz, daha sonra Haleb'e geri döndü.

Azîz küçük yaşta olmasından dolayı devlet yönetiminden uzak kaldığı bu dönemin akabinde belirli bir olgunluğa geldikten sonra yönetimde kendisini hissettirmeye başladı. Hazine yönetimini Atabey Şihabeddin'in elinden alan Azîz, kale idarecileri arasında yeni atamalarda bulundu ve kendi adına ordudan yemin aldı. Azîz, atabeyinin 631/1233 yılında ölümünden sonra devlet idaresini tamamen kendi denetimine alma imkânını buldu. Aynı yıl Alâeddin Keykubad'ın Ahlat'a saldırması üzerine el-Kâmil'in yardım isteği üzerine Haleb ordusu ile yardım gönderdi.

Melik Azîz'in yönetimi eline almasından sonra da önemli işlerin içinde aktif olarak bulunduğu söylenemez. Zaten devlet idaresi için henüz olgunluk ifade edecek yaşta olmamasından dolayı Azîz, önemli devlet işleri yerine protokol ve resmî kabul işleri ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunun bir sebebi de o dönemin Eyyûbî siyasetine dayıları Kâmil ve Eşref'in yön vermesidir. Azîz bu dönemde, dayıları tarafından belirlenen Eyyûbî siyasetine katkıda bulunma görevini üstlenmiş gibidir. Bunun bir örneği Yassıçimen savaşında dayısı Eşref'e destek vermesidir.

¹⁹⁵ Azîz 631/1233 yılında vefat eden Şihabuddin Tuğrul'un vefatına çok üzüldü. Cenaze merasimine katılarak onun arkasından yürüdü ve Atabeyin kalenin altında yaptırmış olduğu Medresetü's-Sultâniye'de iki gün taziye kabul etti. Şihabeddin Tuğrul'un Azîz idaresine önemli katkıları olmuştur. Aslında o yaştaki bir çocuğun Haleb gibi kritik bir noktada hâkimiyeti sürdürmesinin arkasında büyük oranda Şihabeddin Tuğrul'un bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Nitekim onun önemli hizmetlerinden biri de 618/1220 yılında Ayıntap'ı ele geçirmesidir. Ayıntap II. Salahaddin Yusuf zamanında da Haleb Eyyûbîleri'nin elinde bulunmaktadır (*el-A'lâku'l-Hatire*, I/I, 112).

F- Azîz'in Şeyzer Kalesini Ele Geçirmesi

Azîz, Amik ve Hârim civarına ava çıktığı bir sırada kendisini karşılamayarak önemsiz hediyeler gönderen Şeyzer¹⁹⁶ sahibi Şihabuddin Yusuf b. İzzeddin b. ed-Dâye'ye çok sinirlendi. Şeyzer, Salahaddin tarafından bu aileye verilmiş, mülkiyetleri Azîz'in zamanına kadar sürmüştür. Azîz Haleb'e döndüğünde Şeyzer kuşatması için el-Kâmil'den izin istemek üzere Emir Seyfeddin Ali b. Kılıc'ı gönderdi. el-Kâmil buna izin verince, 630/1233 yılında Azîz ordusu ile Şeyzer önüne gelerek savaş vaziyeti aldı. Daha sonra Şihabüddin Yusuf'a haber göndererek bir askerini kaybetmesi halinde bile bunun acısını ondan fazlası ile çıkaracağını belirtti. Şihabüddin Yusuf, bunun üzerine korkuya kapılarak Şeyzer'deki mal varlığına dokunulmamak kaydıyla şehri teslim edeceğini söyledi. Bin dinarlık mala ve Haleb'deki emlakine güvence veren Azîz, Şeyzer'i teslim alıp kaleye çıktı. Burada bir süre kaldıktan sonra Haleb'e döndü.¹⁹⁷

G- Birecik'in Ele Geçirilmesi ve İbn Şeddâd

Azîz'in amcası Zâfir (babası Zâhir'in anne bir kardeşi) hastalığı ilerleyince onu çağırdı, Birecik'i ve hazinelerini ona bıraktığını söyledi. Ölüm anında amcasının yanında bulunan Azîz, Birecik'i teslim alıp atamalarda bulunduktan sonra Haleb'e döndü. Azîz Birecik'te iken Kadı Bahaddin İbn Şeddâd'ın ölüm haberini aldı. 73 yaşında ölen İbn Şeddâd, Salahaddin'in yakın devlet adamlarından idi. Onun Kadıaskerliği'ni yapan İbn Şeddâd daha sonra oğlu Zâhir Gâzi'nin hizmetinde bulundu. Bu sırada elli yaşlarında bulunan İbn Şeddâd, Zâhir Gâzi'nin vefatından sonra Azîz'in yanında büyük itibar kazanarak bütün Haleb memleketinde sözü geçen ve görüşüne baş vurulan bir insan oldu. İbn Şeddâd, evinin yanına büyük bir medrese yaptırdı ve buraya bir çok vakıf tahsis etti. Ardından medresenin yanına Dâru'l-

¹⁹⁶ - Şeyzer, Hıms bölgesi dahilinde Hama'nın kuzeyinde, Asi nehri ile çevrili müstahkem bir kale ve yerleşim yeridir. 16/636 yılında Ebu Ubeyde tarafından sulh ile feth edilmiştir (*Mu'cemu'l-Büldân*, III, 434; E. Honigmann, "Şeyzer", *İA*, XI, 500). Şeyzer'in Hama ile arası 9 mil (18 km), Hıms ile arası 33 mil (66 km)dir (*Takvîmu'l-Büldân*, s. 263).

¹⁹⁷ - E. Honigmann, "Şeyzer", *İA*, XI, 503.

Hadîs bölümünü ilâve eden İbn Şeddâd, buranın başına Allâme Necmeddin b. el-Hıyâz el-Mavsılî'yi getirdi ve kendisi de bu medresede dersler vermeye başladı. Sultanın kendisine yüz bin dirhem iktâda bulunduğu İbn Şeddâd, Zâhiriyye Medresesi'nde de dersler verdi.

H- Azîz'in Ölümü ve Haleb İdaresi

Azîz 634/1236 yılında av için Birecik'e oradan da Hârim'e gitti. Av esnasında kafasını tıraş ettiren Azîz, soğuk su ile yıkanması sebebiyle hummaya tutularak Haleb'e döndü¹⁹⁸. Hastalığı artan Azîz, yerine, o sırada yedi yaşında olan oğlu II. Salahaddin Yusuf'u vasiyet etti. Azîz, kendisi ve oğlu II. Salahaddin Yusuf için yemin istemek üzere Kemâleddin İbnü'l-Adîm'i, kardeşi Ayıntab sahibi Sâlih Salahaddin Ahmed'e gönderdi. İbnü'l-Adîm bu görevi tamamlayıp döndüğünde Azîz ölmüştü¹⁹⁹. Melik Azîz Muhammed 23 yaşında 634/1236 yılında Haleb'de vefat etti²⁰⁰.

Azîz'in vefatından sonra yönetime yedi yaşındaki oğlu II. Salahaddin Yusuf geçti. Ancak devlet idaresi babaannesi Sâhibe Hâtun'un idaresinde, Şemseddin Lü'lü, İzzeddin Ömer b. el-Mücellâ, Cemâlüddeve İkbâl'den oluşan bir kurul tarafından yapılmaktaydı.²⁰¹ Zeynüddin İbnü'l-Üstâz ve İbn Ebi'l-Heycâ, Sultan el-Kâmil'e giderek Azîz'in öldüğünü haber verdiler. Sultan onun yasını tuttuktan sonra II. Salahaddin Yusuf'un Haleb melikliğini kabul etti²⁰². Diğer taraftan Şeyzer sahibi ve İbnü'l-Acemî, Melik Eşref'i Haleb'i ele geçirmeye teşvik ettilerse de Eşref'in bunu kabul etmemesi üzerine bir sonuç alamadılar²⁰³.

¹⁹⁸ - *Zübde*, s. 485; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 260.

¹⁹⁹ - *Zübde*, s. 485.

²⁰⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 260; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 217, *Kenz*, VII, 319,

²⁰¹ - *Müferric*, V, 116; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 260; *Nihâyetü'l-Ereb* XXIX, 217; *İber*, III, 221;

Kalkaşandi, *Subh*, IV, 178.

²⁰² - *Kenz*, VII, 319,

²⁰³ - *Şifâ*, s. 364.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. SALAHADDİN YUSUF'UN HAYATI VE DEVRİNDEKİ SİYASÎ VE ASKERÎ OLAYLAR

I- II. SALAHADDİN YUSUF

Sultan Melik Nâsır Salahaddin Yusuf b. Melik Azîz Muhammed b. Melik Zâhir Gâzi b. Sultan Salahaddin Yusuf b. Eyyûb 19 Ramazan 627/1230 tarihinde Halep kalesinde doğdu²⁰⁴. İbn Vâsıl, II. Salahaddin Yusuf'un 629/1232 yılında bir Türk cariyeden doğduğunu ifade etmektedir²⁰⁵. Ancak bütün kaynakların 634/1236 yılında yedi yaşında babasının yerine geçtiğini ifade etmelerini göz önüne alırsak II. Salahaddin Yusuf'un 627 yılında doğduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. II. Salahaddin Yusuf'un aynı anneden Zâhir, başka anneden Ali adında iki erkek kardeşi²⁰⁶ ve iki tane kız kardeşi bulunmaktadır²⁰⁷. Kız kardeşlerinden bir tanesi Melik Emced ile evlenirken, diğer kız kardeşi Gâziye Hatun, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile evlendi²⁰⁸. II. Salahaddin Yusuf, 652/1254 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın kızı ile evlendi²⁰⁹. Hanımı, babası Azîz'in halasının kızıydı.

Babasının 634/1236 yılında vefat ettiği sırada yedi yaşında küçük bir çocuk olan II. Salahaddin Yusuf onun yerine sultan ilân edildi²¹⁰. Ancak devleti, II. Salahaddin Yusuf adına babaannesinin denetiminde bir gurup devlet adamı idare ediyordu. 640/1242 yılında Sâhibe Hatun vefat edince, II. Salahaddin Yusuf on üç yaşında devlet idaresini eline aldı²¹¹. Babaannesinin vefat etmesinden sonra bir süre sıkıntı yaşayan II. Salahaddin Yusuf daha sonra durumunu kuvvetlendirdi ve Dârü'l-Adl de oturarak emir ve yasaklamada bulunmaya başladı²¹². Daha sonra Hıms'ı alan II. Salahaddin Yusuf savaş yapmadan Dımaşk'a sahip oldu.

²⁰⁴ - *Siyer*, XXIII, 204; *Fevât*, IV, 361; *ed-Dâris*, I, 116; *el-A'lâm*, VIII, 249; K. V. Zettersteen, "Melik Nâsır Salahaddin Yusuf", *İA*, IX, 86.

²⁰⁵ - *Müferric*, V, 118.

²⁰⁶ - *Zebidî, Tervihu'l-Kulûb fi Muluki Beni Eyyûb*, Beyrut, 1993 s. 70-71.

²⁰⁷ - *Müferric*, V, 118; *Şifâ*, s. 374.

²⁰⁸ - *Şifâ*, s. 374.

²⁰⁹ - *Fevât*, IV, 361.

²¹⁰ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 366; *Nücûm*, VII, 179; *el-A'lâm*, VIII, 249.

²¹¹ - *Nücûm*, VII, 179; *el-A'lâm*, VIII, 249.

²¹² - *Tuhfe*, II, 156.

II- II. SALAHADDİN YUSUF’UN İÇ SİYASÎ FAALİYETLERİ

A- Sâhibe Hâtun ve Dönemindeki Olaylar

Babası ölünce yedi yaşında tahta geçmek zorunda kalan II. Salahaddin Yusuf’un babaannesi Sâhibe Hâtun’un devlet idaresini, torunu adına eline aldığını görmekteyiz. Sâhibe Safiyye binti Melik el-Âdil Ebu Bekr b. Eyyûb 581/1185 veya 582/1186 yılında Haleb kalesinde doğdu²¹³. Zâhir Gâzi, Sâhibe Hâtun ile evlenmeden önce onun kızkardeşi Gâziye Hatun ile evlenmişti. Gâziye Hatun evlat bırakmadan ölünce Zâhir Gâzi, Sâhibe Hâtun ile evlendi. Sâhibe Hâtun 640/1242 yılında karnında çıkan bir yara sebebiyle yakalandığı hummadan Haleb kalesinde vefat etti. Kaledeki türbeye oğlu Azîz’in yanına defnedildi²¹⁴. Altı sene boyunca devleti en güzel bir şekilde idare eden Sâhibe Hatun, memleketin imarına ve hayır işlerine de büyük önem verdi. Haleb’de Medresetü’l-Firdevs’i yaptırdı ve burası için Kefrzeytâ köyünde büyük vakıflar tahsis etti²¹⁵. Biyografi yazarı Ömer Rıza Kehhâle, ona nisbet edilen bir hânkâh bulunduğunu ve bunun 635/1237 yılında yaptırıldığını ve bu gün Ferâfire mahallesinde bulunduğunu ifade etmektedir²¹⁶. Sâhibe Hatun, aynı şehirde görenleri hayrete düşürecek güzellikte bir cami yaptırmıştır²¹⁷.

Sâhibe Hâtun, Cemâleddin İkbâl el-Hatûnî, Şemseddin Lü’lû’ el-Emînî, İzzeddin Ömer el-Mahallî, Kadı Cemâleddin el-Ekrem gibi devlet adamlarından oluşan ve idareyi düzenleyen komisyonun son karar mercii idi²¹⁸. Her hangi bir işin icra edilebilmesi için Sâhibe Hâtun’a arz edilmesi ve onun onayının alınması gerekiyordu. Sâhibe Hâtun’un bu tür bir otoriter yapıyı yakalayabilmesinde torunu gibi oğlunun da çok küçük yaşta yönetime geçmesi ile işleri bizzat takip etmesinin ve daha da önemlisi Eyyûbî hanedanından geliyor olmasının önemli bir payının bulunduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Sâhibe Hâtun 640/1242 yılında

²¹³ - *Zübde*, s. 513; *Müferric*, V, 312; Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II, 275; *Tuhfe*, II, 156; *A’lâmü’n-Nisâ*, II, 339;

²¹⁴ - *Müferric*, V, 312; *A’lâmü’n-Nisâ*, II, 339.

²¹⁵ - *A’lâmü’n-Nisâ*, II, 339.

²¹⁶ - a.g.e, II, 339.

²¹⁷ - a.g.e, II, 339.

²¹⁸ - Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II, 275; *ed-Dâris*, I, 116; İbn Haldun, *İber*, V, 422.

ölünceye kadar devleti altı yıl idare ederek 13 yaşındaki torunu II. Salahaddin Yusuf'a bıraktı²¹⁹.

Sâhibe Hâtun, 634-640/1236-1242 yılları arasında idarenin başındadır. Hanedanın kendi aralarında toprak kavgasına düştüğü bu ortamda devletin sınırlarını muhafaza edebilmiştir. Sâhibe Hâtun'un yönetimi eline almasına dönemin güçlü sultanı el-Kâmil kız kardeşi olduğu için çok fazla tepki göstermedi²²⁰. Haleb'den Kadı Zeyneddin b. el-Üstâz ve Bedreddin b. Ebi'l-Heycâ, Azîz'in vefatını bildirmek için el-Kâmil'in yanına gittiler²²¹. el-Kâmil kendisinden istenildiği şekliyle II. Salahaddin Yusuf adına yemin etti ancak, elçilere Ayıntap sahibi Melik Sâlih b. Melik Zâhir'in²²² (II. Salahaddin Yusuf'un amcası) II. Salahaddin Yusuf'un terbiyesi ile ilgilenmek ve devlet işlerini yerine getirmek için öncelikli olduğunu (ona nâib tayin edilmesi gerektiğini) söyledi²²³. Aynı şekilde Ayıntap sahibi Sâlih ile görüşerek ona Haleb ordusunun başına geçmesini tavsiye etti²²⁴. Ancak Sâhibe Hâtun buna rıza göstermedi ve kurulun görevine devam etmesini istedi. Buna rağmen II. Salahaddin Yusuf'la birlikte emirlere de hil'at gönderen Melik el-Kâmil, Sâlih'e de bir elçi ile birlikte hil'at gönderdi²²⁵. Sâhibe Hâtun bunun ileriye dönük Haleb yönetimini ele geçirme planı olduğunun farkına vardı ve emirlere hil'at giydirmede. el-Kâmil'in, Sâlih'e gönderdiği elçi ise ona ulaşamadı. Sâhibe Hâtun, el-Kâmil'in bu tutumundan endişeye kapılıp diplomatik girişimlere başlayarak yardım temin etme ve dostluklar kurmayı düşündü. İlk olarak Melik Muazzam ve diğer kardeşlerine mektup göndererek II. Salahaddin Yusuf ve kendisi adına yemin etmelerini istedi. Ardından Sâhibe Hâtun, Kemâleddin İbnü'l-Adîm'i, kardeşi Dımaşk sahibi Melik Sâlih İsmâil'e göndererek aynı şekilde yemin istedi. Ayrıca İbnü'l-Adîm, Sâlih İsmâil'in yardımını da talep etti.²²⁶ Sâlih İsmâil bunun ardından yardım gönderdi. Aynı şekilde

²¹⁹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 275; *Kenz*, VII, 351.

²²⁰ - Yâfi, *Mir'atu'l-Cinân*, IV, 115; *ed-Dâris* I, 116,

²²¹ - *Siyer*, XXIII, 204.

²²² - Melik Salih Salahaddin Ahmed b. Melik Zâhir 600 /1203 yılında Haleb'de doğdu. Şuğr ve Bekâs kalelerinin idaresi kendisine verilen Melik Salih 624 /1226 yılında Atabey Şihâbüddin Tuğrul tarafından Antep ve Ravandân idaresine getirildi ve vefatına kadar burada kaldı. (*el-A'lâku'l-Hatire*, Dımaşk bölümü, 97; *İkdü'l-Cümân*, I, 84).

²²³ - *Müferric*, V, 120.

²²⁴ - *Şifâ*, s. 364.

²²⁵ - a.g.e, s. 364.

²²⁶ - *Müferric*, V, 288.

yardım istenilen Mansur İbrâhim 638/1240 yılında Haleb'e geldi²²⁷. Mansur İbrâhim'i on bir yaşındaki II. Salahaddin Yusuf karşıladı. Sâhibe Hatun, Mansur İbrâhim'den kendisi ve torunu adına yemin aldı. Devlet adamlarının yeminlerini sunmalarından sonra tedbir olarak zahîre alımında bulunuldu, Harezmli ve Kunguz et-Türkmânî idaresindeki Türkmen gruplarından kuvvet istihdam edildi ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den yardım istemek için elçi gönderildi. Ayrıca o sırada el-Kâmil ordusundan ayrılan bir grup da Haleb'de istihdam edildi²²⁸.

Kâmil, Anadolu topraklarına saldırınca Eyyûbî melikleri onun genişleme siyaseti götüğünü görerek kendisinden uzaklaşmışlardı. Ardından Onun Haleb yönetimini ele geçirme isteğini açıkça ortaya koyması etrafında muhalefet cephesi oluşmasına neden oldu. Melik Eşref, Haleb yönetimine sadakatini bu zor ortamda sürdürmüş ve 634/1236 yılında Kemâleddin İbnü'l-Acemî ve Şeyzer sahibi Şihabüddin'in kendisini Haleb'i ele geçirme yönündeki teşviklerini "Ben Zâhir soyuna ihanet etmem" diyerek geri çevirmiştir.²²⁹ Bu teşvik sahiplerine çok kızan Sâhibe Hatun, onları Haleb'de yakalayarak sakallarını traş ettirdi, mallarına el koyarak hapse attırdı ve böylece yönetimdeki iddiasını ortaya koymuş oldu. Sâhibe Hâtun el-Kâmil'in kendisi için tehlikeli arzularını sezince, Eşref'in, el-Kâmil'e karşı birlik olma çağrısına olumlu cevap vermek zorunda kaldı. el-Kâmil'in Şam bölgesine inmesini önlemek ve onun Mısır toprakları ile sınırlandırılması üzerine kurulan bu ittifaka, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev de katıldı²³⁰. II. Gıyâseddin Keyhüsrev, el-Kâmil'e elçi göndererek Haleb'e saldırmamasını istedi²³¹. el-Kâmil, kendisi aleyhine Melik Eşref öncülüğünde başlatılan ittifaka, Nâsır Dâvud'un katılmaması için ona şunları söyledi: "Baban öldüğü zaman Eşref'e sığındın ve o senin elinden Dımaşk'ı aldı, onun sözüne güvenilmez. Bize katılırsan Dımaşk'a ve babanın mülküne kavuşursun". el-Kâmil bu propagandasından sonuç

²²⁷ - *Müferric*, V, 287.

²²⁸ - *Müferric*, V, 180.

²²⁹ - *Müferric*, V, 130.

²³⁰ - *Müferric*, V, 121, 136.

²³¹ - *Müferric*, V, 181.

elde etti ve devlet adamları ile görüşen Nâsır Dâvud 634/1236 yılında el-Kâmil'e katılma kararı aldı²³².

Haleb yönetiminin bu kritik ortamda mücadele etmek zorunda kaldığı bir diğer konu ise 634/1236 yılında ortaya çıkan Türkmen isyanıdır. Kunguz et-Türkmani idaresindeki Türkmen grubu, Haleb yakınlarındaki Kuruş mevkiinde yağma faaliyetine girişerek büyük zararlara sebep oldular. Haleb ordusunun müdahalesi ile önlenen bu hareketin Anadolu Selçuklu Sultanının teşviki ile olduğu endişesi II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bunu kabul etmemesi ile giderilmiş oldu. Anadolu'ya kaçan Türkmenler'in talan ettikleri mallar Haleb'e geri gönderildi.²³³

Sâhibe Hâtun, Suriye bölgesinde özellikle Dımaşk merkezli oluşan komplo hareketlerinde Mısır yönetimine sadakatini sürdürmüştür. Melik Cevâd'ın el-Kâmil'in ölümünden sonra Dımaşk'ı ele geçirmesini kabullenmeyen II. el-Âdil kardeşi Sâlih Necmeddin ile birleşerek onun üzerine yürüdü. Sâlih Necmeddin, Harezmîlerin de yardımıyla, Dımaşk'ı Melik Cevâd'ın elinden aldı. Bu durum karşısında çaresizliğe düşen Melik Cevâd, Haleb yönetimine mektup göndererek Mısır'ı ele geçirmeyi teklif etti. Ancak Sâhibe Hâtun "kardeşimin çocukları olan o iki kardeşin arasına girme" şeklinde bir cevap vererek bu teklifi kabul etmedi.²³⁴

B- II. Salahaddin Yusuf'un Haleb İdaresini Ele Geçirmesi

640/1242 yılında II. Salahaddin Yusuf babaannesi vefat edince, Eyyübî hanedanının Haleb yönetimini ele geçirme arzusu hala canlı olduğu bir ortamda, on üç yaşında olmasına rağmen idarenin başına geçerek kendini ispat etmek durumunda kaldı. Devletin yükü tamamen omuzlarına çöken II. Salahaddin Yusuf, emir ve yasaklamalarda bulunmak için pazartesi ve perşembe günleri Dâru'l-Adl'de oturmayı âdet haline getirdi. Ancak tecrübeli ve sadık devlet adamları Lü'lü başta olmak üzere Cemâlüddevle İkbâl el-Hatûnî'ye ve İbnü'l-Kıftî'ye danışma ihtiyacında bulunmaktaydı.

²³² - *Müferric*, V, 126.

²³³ - *Müferric*, V, 130.

²³⁴ - *Zübde*, s. 498-489.

C- II. Salahaddin Yusuf'un Hâkimiyet Alanı ve Devrin Siyasî Panoraması

Haleb, Antep, Telbâşir, Behisnî, Menbic gibi yerlerin idaresini devralan II. Salahaddin Yusuf'un 648/1250 yılındaki Dımaşk fethi Suriye'deki hâkimiyetini güven altına alması açısından büyük öneme sahipti. Fakat bölgede Sâlih Necmeddin tarafından atanan bir kısım küçük kasaba valileri hâkimiyet altına alınmadığı için Suriye hâkimiyeti tam olarak sağlanamamıştı. Turanşah b. Sâlih Necmeddin'in öldürülmesinden sonra bölge, bağımsız hanedan tarafından idare edilir hale gelince II. Salahaddin Yusuf bunları itaat altına almayı kendisine birinci vazife olarak seçti. Bu amaçla Dımaşk, Nusaybin, Hıms, Ba'lebek ve Maarratü'n-Nu'man gibi önemli merkezlerin yanında küçük yerleşim birimleri ve kaleleri ele geçirmiştir. Kerek ve Şevbek sahibi Muğis onun hâkimiyetini tanıırken bölgede ele geçirilemeyen önemli merkez Hama idi. Mısır'da yönetimi ele geçiren Memlûkler yanında varlığını sürdürmek durumunda kalan II. Salahaddin Yusuf'un bundan sonra geçirdiği süre, idari düzensizlik, suikast ve savaşların şekillendirdiği "çalkantılı on yıl" olacaktır²³⁵. Sonuç olarak 648/1250 yılında Muazzam Turanşah'ın öldürülmesinden sonra II. Salahaddin Yusuf 651/1253 yılında Aybek'le anlaşmasına kadar Filistin, Dımaşk ve Ürdün bölgesine sahip olmuştur²³⁶.

648/1250 yılında II. Salahaddin Yusuf, Habur nehri ile sınırlanan, Suriye ve Diyar-ı Mudar'ın büyük bir kısmını içine alan bir devletin kontrolünü eline almış idi. Bu bölgedeki onun komşuları Musul sahibi Bedreddin Lü'lü, Mardin sahibi Artuklu Said I. Necmeddin Gâzi, Hısnıkeyfa sahibi Evhad Abdullah, Meyyâfârikîn sahibi el-Kâmil Muhammed idi. Kuzey bölgesinde, II. Salahaddin Yusuf'un zaafiyeti olsa da Anadolu Selçukluları, Moğol tehdidi altında oldukları için daha zor durumda idiler. II. Salahaddin Yusuf'un kuzeybatıdaki toprakları zaman zaman Kilikya Ermenileri ve Antakya Prinkepsliği tarafından akınlara maruz kalmıştır. II. Salahaddin Yusuf'un otoritesinin Haşhaşîler'in kontrolündeki Ensâriye dağlarına kadar uzanmadığı fakat onlarla ilişkilerini babası ve dedesi zamanında olduğu gibi sürdürdüğü görülmektedir. Suriye sahilinde bulunan Haçlı devletleri hâlâ Avrupa'dan yardım

²³⁵ - Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, Cambridge, 1996, s. 17.

²³⁶ - *el-A'laku'l-Hatîre (Lübnan...)*, s. 235-236.

alabilmekte ve tehdit olarak durmaktaydılar. Mısır'ın yeni Memlûk devleti henüz oturmamış ve taht kavgaları devam etmiş ise de güçlü ve saldırgan bir yapıyla önemli bir güç olduğunu ortaya koymaktaydı.²³⁷

II. Salahaddin Yusuf'un hâkimiyeti alanının güneyinde sakin bir ortam mevcuttu. Hicaz bölgesinde Mekke hakimi Râcih b. Katâde, Yemen Resûlilerinden Ömer b. Ali b. Resul adına hutbe okutarak idaresini sürdürüyordu. 647/1249 yılında Ebu Said Hasan b. Katâde, Mekke'ye sahip olunca Râcih b. Katâde Yemen'e kaçmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Cemmâz b. Hasan b. Katâde 651/1253 yılında Dımaşk'ta bulunan II. Salahaddin Yusuf'un yanına giderek, askerî yardım verilmesi şartıyla Yemen Resulileri adına okutulan hutbenin kaldırılacağını bildirerek ondan yardım istedi. Bu teklifi kabul eden Haleb yönetimi Mekke'ye ordu gönderdi. Ebu Said yakalanarak Harem'de idam edildi. Olaylar üzerine tekrar Mekke'ye gelen Râcih b. Katâde, kâmil bir yaşta olmasının verdiği bir avantajla Cemmâz'ın Mekke'den ayrılmasını temin ederek tekrar idareyi eline aldı.²³⁸ Kalkaşandî'nin verdiği bu bilgiye başka bir kaynakta rastlayamadık. Bizce önemli olan Hicaz bölgesinden yardım talep edilmesi ve Haleb'den gönderilen yardımın başarı sağlamasıdır. Bu durum II. Salahaddin Yusuf'un 651/1253 tarihinde bölgede etkin bir güç olduğunu göstermektedir. Ancak Mekke'nin ele geçirilmesinden sonra Haleb ordusunun ayrıldığı ve bu fırsattan yararlanarak Râcih'in tekrar şehri ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu aşamadan sonra Kalkaşandî bir bilgi vermezken Râcih b. Katâde'nin Yemen Resûlileri'ne bağlılığını sürdürdüğü sonucuna varmak mümkündür. Mekke idaresinde istenen başarıyı sağlayan Haleb askerî gücünün burada kalması ve II. Salahaddin Yusuf'a büyük bir manevi ün kazandırması beklenebilirdi. Ancak Haleb yönetimi Mısır'dan gelen somut bir tehlikenin tehdidi altında bulunduğundan dolayı askerî gücünü buraya hapsedemezdi.

²³⁷ - *From Saladin*, s. 310.

²³⁸ - Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, IV, 278; *Meâsiru'l-Înâfe*, II, 98.

D- Maaratü'n-Numan'ın Ele Geçirilmesi ve Hama Muhasarası

Melik Muzaffer, Sâhibe Hatun'la ittifak yaptıktan sonra bundan vazgeçerek Kâmil'e katılmış ve ona hizmet etmeye başlamıştı.²³⁹ Onun bu tavrına kızan Sâhibe Hâtun, Melik Muzaffer'i cezalandırmak için Kâmil'in vefat etmesinden de cesaret alarak Maarratü'n-Nu'man'ı almak ve Hama'yı muhasara etmek istedi ve bu amaç için 635/1237 yılında Muazzam Turanşah idaresinde Haleb ordusunu gönderdi.²⁴⁰ Melik Muzaffer'in Haleb'e gönderdiği elçi hiçbir sonuç elde edemedi Hama'ya döndü²⁴¹. Muazzam Turanşah idaresindeki Haleb ordusu, mancınıklarla taşla tutarak Maarratü'n-Nu'man'ı emanla teslim aldıktan sonra Hama'ya yönelerek karargâh kurdu²⁴². Bu konuda Sâlih Necmeddin'in araya girerek Haleb ordusuna yaptığı sulh isteği kabul edilmedi²⁴³. Hama sahibi Muzaffer, savunma tedbirleri almasına rağmen, Haleb ordusunun yağmasını engelleyemedi. Muhasara 635/1237 yılı boyunca sürdü. Sâhibe Hâtun, kardeşinin oğlu Muzafferi, Hama'dan çıkarmak istemediği için fazla sıkıştırmadı. Bütün bu olaylar olurken Haleb'de II. Salahaddin Yusuf ile Melike Hatun'un nikâh akidleri yapıyordu.²⁴⁴

E- Azaz Kalesinin Ele Geçirilmesi

639/1241 yılında Azaz'da vefat eden Melik Hâfız Nureddin Arslanşah b. Melik el-Âdil, Câber kalesini kız kardeşi Sâhibe Hâtun'a (II. Salahaddin Yusuf'a) bırakmak koşuluyla Azaz'ı almıştı²⁴⁵. Onun vefat etmesi ile Azaz, II. Salahaddin Yusuf'un elçilerine teslim edilirken Melik Hâfız'ın cenazesi, Haleb'e nakledilerek orada defnedildi.²⁴⁶ Azaz kalesini II. Salahaddin Yusuf, Cemalüddevle İkbâl el-Hatunî'ye iktâ olarak verdi. Onun 642/1244 yılında vefat etmesi ile Azaz II. Salahaddin Yusuf'un haslarına eklendi²⁴⁷.

²³⁹ - *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, 257.

²⁴⁰ - *Zübde*, s. 494; *Müferric*, V, 182; *Kenz*, VII, 330.

²⁴¹ - *Müferric*, V, 181; *Şifâ*, s. 365.

²⁴² - *Müferric*, V, 181; *Şifâ*, s. 365.

²⁴³ - *Zübde*, s. 494.

²⁴⁴ - *Müferric*, V, 182.

²⁴⁵ - *el-A'lâku'l-Hatîre*, I/I, 92.

²⁴⁶ - *Müferric*, V, 308; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 273.

²⁴⁷ - *el-A'lâku'l-Hatîre*, I/I, 92.

F- Hıms'ın Ele Geçirilmesi

Salahaddin Eyyûbî Hıms'ı, Melik Nâsirüddin Muhammed b. Esedüddin'e vermişti. 581/1185 yılında ölen Melik Nâsirüddin'den sonra Hıms yönetimine oğlu Mücahid Esedüddin geçti. Esedüddin'den sonra Hıms'a sahip olan Mansur İbrâhim'in 644/1246 yılında ölmesi ile yerine oğlu Eşref Musa b. Mansur İbrâhim geçti.

Melik Eşref Musa b. Mansûr'un veziri Muhlisüddin İbrâhim 645/1247 yılında onu, Şümeymis kalesini Sâlih Necmeddin'e vermeye teşvik etti ²⁴⁸. Şümeymis'i Sâlih'e vermekle onun yanında itibar kazanmayı planlayan Muhlisüddin, bu amaçla onunla yazışmaya başladı²⁴⁹. Şümeymis Sâlih Necmeddin'e teslim edilince²⁵⁰, durumu öğrenen II. Salahaddin Yusuf ve Şemseddin Lü'lü, onun bu yolla Haleb bölgesine saldırma amacında olduğunu düşünerek bölgeye asker gönderdi²⁵¹. Haleb yönetimi bu arada Harezmliler'i bertaraf etmiş durumda idi. II. Salahaddin Yusuf'un Şemseddin Lü'lü idaresinde gönderdiği Haleb ordusu Melik Eşref Musa'dan Hıms'ı aldı (645/1247) ve karşılığında ona Telbâşir'i verdiler²⁵². Bu sırada Mısır'da hasta yatağında bulunan Sâlih Necmeddin Hıms'ın Halebliler'in eline geçmesine çok sinirlenerek harekete geçti ve 646/1248 yılında Hıms'ı kuşatarak mancınıklar kurdurdu²⁵³. Haleb ordusu ile Sâlih Necmeddin ordusu arasındaki anlaşmazlık Halife'nin elçisi Necmeddin Bâderâî gelinceye kadar devam etti²⁵⁴. Elçi vasıtasıyla sağlanan anlaşmaya göre Hıms, Haleb sahibinin elinde kalacaktı²⁵⁵. Kuşatma sırasında hasta olan Sâlih Necmeddin Dimaşk'ta Cemâleddin Yağmur'u nâib olarak bıraktıktan sonra Mısır'a hareket etti²⁵⁶. Bu sırada Haçlılar Mısır'a doğru hareket

²⁴⁸ - *Müferric*, V, 377; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 282.

²⁴⁹ - *Müferric*, V, 377.

²⁵⁰ - *Şifâ*, s. 367.

²⁵¹ - *Müferric*, V, 377; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 283; *Mesâlik*, XXVII, 265.

²⁵² - *Mir'atu 'z-Zaman*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr.1524, 120b; *el-A'lâku'l-Hatîre*, I, 96; *Müferric*, V, 377; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 366; *Mesâlik*, XXVII, 266; *ed-Dâris*, I, 116; *İbnü'l-Fuvâtî, Havâdisü 'z-Zaman*, nşr. Beşşar Avvad Maruf-İmadüddin Abdüsselam, Beyrut, 1997, s. 270-271; E. Honigmann, "Tell-Bâşir", *İA*, XII/I, 147. Ebu'l-Fidâ bu olayın 646/1248 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir (bk. *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 283).

²⁵³ - *Mir'atu 'z-Zaman*, 120b; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 283; *Mesâlik*, XXVII, 266; *el-İber*, III, 253; *el-Bidâye*, XIII, 186; *Nücûm*, VI, 290-291.

²⁵⁴ - *Mesâlik*, XXVII, 266; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 283; *el-Bidâye*, XIII, 186; *Nücûm*, VI, 291.

²⁵⁵ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 283; *Şifâ*, s. 367; *el-Bidâye*, XIII, 186.

²⁵⁶ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 283.

ederek Dimyat'a inmişlerdi. Zaten Sâlih Necmeddin'in anlaşılmaya vararak bölgeden ayrılmasında bu bilgi de etkili olmuştu²⁵⁷.

G- Nusaybin, Dârâ, Karkisyâ'nın Ele Geçirilmesi

Musul sahibi Bedreddin Lü'lü²⁵⁸, el-Cezîre bölgesinde Harezmîlerin ve Moğolların ortaya çıkardığı anarşi ortamını fırsat bilerek Nusaybin'i, Mardin Artuklu Meliki Necmeddin Gâzi'nin elinden aldı. 638/1240 yılında II. Salahaddin Yusuf bu durumu kabul etmeyerek Nusaybin'i tekrar Necmeddin Gâzi'ye verdi. Ancak II.Salahaddin Yusuf'un bölgeden ayrılmasından sonra Nusaybin'e saldıran Bedreddin Lü'lü 643/ 1245 yılına kadar şehre sahip oldu. Halife bu el değiştirme esnasında şehrin uğradığı zararı görerek elçisi Necmeddin Bâderâî'yi göndererek 638/1240 yılındaki statüye uyulmasını sağladı. Nusaybin'den bir türlü vazgeçmek istemeyen Bedreddin Lü'lü'nün bu tavrı karşısında sulh yoluyla yapacak bir şeyin kalmadığını gören II.Salahaddin Yusuf, 648/1250 yılında Musul sahibi Bedreddin Lü'lü üzerine Haleb ordusunu gönderdi. Musul askerleri, Nusaybin'in dışında hezimete uğradı ve Bedreddin Lü'lü'nün çadırı ve hazineleri, askerîin ağırlıkları Haleb ordusunun eline geçti.²⁵⁹ Nusaybin'in ele geçirilmesinden sonra üç aylık bir muhasaradan sonra Dârâ'yı²⁶⁰ fetheden Haleb ordusu Karkisyâ'yı teslim aldıktan sonra Haleb'e döndü.²⁶¹

H- Dımaşk'ın Ele Geçirilmesi

Muazzam Turanşah b. Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb'un öldürülmesinden sonra Mısır'da çıkan kavgayı iyi değerlendiren II. Salahaddin Yusuf²⁶² Kaymeriyye

²⁵⁷ - *Mir'atu 'z-Zaman*, 121b; *Mesâlik*, XXVII, 266; Ragıb et-Tabbah, *İ'lâmu 'n-Nübelâ*, II, 268;

²⁵⁸ - Bedreddin Lü'lü 657/1259 yılında seksen yaşında öldü. Yerine oğlu Sâlih İsmâil geçerken diğer oğullarından Alâeddin Sincar'da, Seyfeddin el-Cezîre'de hüküm sürdüler (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, 279; *Sulûk* I/II, 421).

²⁵⁹ - *Mesâlik*, XXVII, 275; Hasan Şumeysani. *Medinetu Mardin min Fethi 'l-Arabi ila Sene 921/1515*, s. 213-214.

²⁶⁰ - Dârâ, Nusaybin ile Mardin arasındaki dağın eteğinde bulunan bir köydür (*Mu'cemu 'l-Büldân*, II, 477).

²⁶¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 287; *Mesâlik*, XXVII, 272; *Şifâ*, s. 367; İbn Haldun, *İber*, V, 427; Ragıb et-Tabbah, *İ'lâmu 'n-Nübelâ*, II, 269.

²⁶² - Abbadi, *Fi Tarihi 'l-Eyyûbi ve 'l-Memâlik*, s. 111.

emirlerinin²⁶³ teklifi üzerine²⁶⁴ Dimaşk'a hareket etti. Zira, Kaymeriyye emirleri Mısır'da yönetimi eline alan Şecerüddür ve Memlûkler'in hâkimiyetini kabul etmemiş, isyan ederek II. Salahaddin Yusuf'u Dimaşk'a davet eden yazışmalara başlamışlardı.²⁶⁵ Ancak Dimaşk'ta saltanat nâibi olarak bulunan Cemâleddin b. Yağmur, Kaymeriyye'nin aksine durumun netleşmesi için biraz beklemek taraftarıydı ve Sâlihiyye emirleri ile görüşerek bu fikrin gerçekleşmesini engellemeye çalıştı²⁶⁶. Bunun üzerine II. Salahaddin Yusuf ordusu ile harekete geçerek Dâreyyâ'ya geldi. Savaş yapmadan Dimaşk'a sahip olan II. Salahaddin Yusuf kendisine yardımcı olan Dimaşk yetkililerine hil'at giydirdi. Bâbu's-Sağır'e geldiğinde Sârımuddin Kaymerî, Bâbu'l-Câbiyye'ye geldiğinde ise Nâsiruddin Kaymerî kendisini karşıladı ve kale kapısı açılarak 8 Rebiulahir 648/1250 tarihinde II. Salahaddin Yusuf şehre girdi²⁶⁷. II. Salahaddin Yusuf, Dimaşk'a sahip olunca Mücahidüddin es-Savabî'yi şehrin valisi yaparken Beytü'l-Mal idaresi Başkadı İbn Râzin el-Hamevî'ye verildi²⁶⁸. O sırada Dimaşk saltanat naibi olan Cemâleddin Yağmur ve Seyfeddin Mürşid'in evi ve Dimaşk ordusu yağmalandı²⁶⁹. Kalede bulunan Mücahid İbrâhim'in yanına sığınan Cemâleddin'e eman verilirken, II. Salahaddin Yusuf'a yardımcı olan Kaymeriyye emirlerine hediyeler verildi. Dimaşk'ın II. Salahaddin Yusuf eline geçtiği haberi Mısır'a ulaşınca Memlûkler, yanlarında bulunan Kaymeriyye emirlerini ve Eyyûbî yanlılarını tutukladılar²⁷⁰. Ardından Şecerüddür'ün etrafında birleşen Mısır devlet adamları onun sultanlığına yemin edip Dimaşk'dan II. Salahaddin Yusuf'u çıkarmaya karar verdiler. Böylece Salahaddin ve el-Âdil'in birleştirdiği Mısır ve Şam bölgesi parçalanırken Mısır, Memlûklerde, Dimaşk, Eyyûbîler'in elinde kaldı²⁷¹. Bu durumdan korkan Mısır

²⁶³ Kaymeriyye, el-Emir Ziyaüddin el-Kaymerî'ye nisbet edilen bir Kürt askerî gücünü ve bu ailedeki emirleri gösteren bir isimdir. Siyasî faaliyetlerinin yanında Hüseyin b. Aziz el-Kaymerî'nin yaptırdığı Büyük Kaymeriyye Medresesi gibi kültür hizmetlerinde de bulunmuşlardır (*Tuhfe*, II, 154-155).

²⁶⁴ - *Şifâ*, s. 367.

²⁶⁵ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 283; *Sülûk*, I/II, 366; *Ikdu'l-Cümân*, I, 33; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 42.

²⁶⁶ - *Nihâye*, XXIX, 366; *Sülûk*, I/II, 366; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 41.

²⁶⁷ - *Mir'atu'z-Zaman*, 121b; *Mesâlik*, XXVII, 275; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 366; *İber*, III, 259; *Ikdu'l-Cümân*, I, 33; *İber*, III, 259.

²⁶⁸ - *el-Mukaffa*, I, 31ve V, 580 (Savâbî bu görevini 653/1256 yılında ölünceye kadar sürdürdü).

²⁶⁹ - *Mir'atu'z-Zaman*, 121b; *Tuhfe*, II, 155.

²⁷⁰ - *Ikdu'l-Cümân*, I, 33; *Şifâ*, s.367.

²⁷¹ - *Tarihu'l-Memâlik*, s.42.

emirleri, kadın saltanatına isyan ederek Aybek'i başlarına geçirdiler²⁷². Çünkü bu siyasî yönden karışık bir ortamda başlarına kadın idareci getirerek tepkilere neden olmanın faydalı olmayacağını düşünüyorlardı. II. Salahaddin Yusuf, buradan sonra muhalif Memlûkler'in (Bahriyye) teşviki ile başarısız olduğu Mısır seferlerine çıkacaktır.

II. Salahaddin Yusuf bu şekilde kolayca Dımaşk'a sahip olmasında Mısır'da Memlûkler'in, Eyyûbî efendilerine yaptıklarının vermiş olduğu rahatsızlık ve kızgınlık etkili olmuştur. II. Salahaddin Yusuf burada 658/1260 yılında Moğolların Dımaşk istilâsına kadar on yıl kalacaktır. II. Salahaddin Yusuf Dımaşk'a sahip olduğu zaman Kemâleddin İbnü'l-Adîm, Divânü'l-Azîz'e (Hilafet merkezi Bağdad'a) hediyelerle gönderildi²⁷³. Dımaşk bölgesine, 658/1260 yılının başında II. Salahaddin Yusuf'un, ortasında İlhanlı Hükümdarı Hülâgû'nun, sonunda ise Memlûk Sultanı Kutuz'un (Zilkade ayında Baybars) sahip olması ilginç bir olaydır²⁷⁴.

Dımaşk'ın alınmasından sonra sıranın kendisine geldiğini anlayan ve muhtemelen bir tehlike yaşamak istemeyen Banyas sahibi Melik Said Hasan Mısır'a kaçarak şehrin Haleb ordusunun eline geçmesini sağladı.

I- Ba'lebek'in Ele Geçirilmesi

Dımaşk'ın ele geçirilmesinden sonra Ba'lebek de II. Salahaddin Yusuf'un yönetimine kazandırıldı. Haleb ordusu, MuazzamTuranşah'ın 648/1250 yılında öldürülmesinden sonra Ba'lebek'i muhasara etti. Şehrin nâibi Sadeddin el-Humeydî uzun süre muhasaraya dayandıktan sonra II. Salahaddin Yusuf'un elçisi Şerefüddin İsa b. Ebi'l-Kasım'a, Melik Evhad b. Muazzam Turanşah adına yemin ettiğini Ba'lebek'i, karşılığında bir yer gösterilmedikçe teslim etmeyeceğini bildirdi. II. Salahaddin Yusuf bu teklifi kabul ederek, el-Cezire bölgesindeki bazı köyleri Sadeddin el-Humeydî'ye vererek 648/1250 yılında Ba'lebek'e sahip oldu. II. Salahaddin Yusuf, Hülâgû'nun eline düşünceye kadar Ba'lebek'e sahip oldu.²⁷⁵

²⁷² - İbnü'l-Verdî. *Tarih*, II. 180; *İkdu'l-Cümân*, I, 33.

²⁷³ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX. 370.

²⁷⁴ - *el-Bidâye*, XIII. 236-7.

²⁷⁵ - *el-A'laku'l-Hatîre (Lübnan...)*, s. 49-51; Kalkaşandi, *Meâsiru'l-Înâfe*. III, 97; Hasan Abbas Nasrullah, *Tarihu Ba'lebek*. Beyrut, 1994, s. 178.

II. Salahaddin Yusuf, Ba'lebek nâipliğine önce Bedreddin Yusuf el-Harezmi'yi atadı. Ancak daha sonra Harezmliler'se kızdığı için onu görevden alarak yerine Nâsihuddin Muhammed el-Betîni'yi atadı. Kale komutanlığına ise Şucâuddin İbrâhim getirildi. Ancak, Ketboğa Noyan Dımaşk'ı ele geçirince şehri savunan kale komutanı Şucauddin İbrahim, yapacak bir şeyin kalmadığını anlayarak şehri Moğollara teslim etti.²⁷⁶

İ-Sarhad, Taberiye ve Şakif-Arnûn'un Ele Geçirilmesi

Muazzam Turanşah'ın öldürülmesinden sonra oluşan ortamı kendi lehine çeviren II. Salahaddin Yusuf topraklarını genişletmiştir. Bunda onun etrafında, Eyyûbîler'in yeniden yapılanması için oluşan desteğin büyük etkisi olmuştur. 648/1250 yılında Sarhad'a sahip olan II. Salahaddin Yusuf şehri Moğol istilâsına kadar elinde tutmuştur. Taberiye'ye de aynı şekilde sahip olan II. Salahaddin Yusuf 652/1254 yılında Akkâ Kontu ile yaptığı on yıllık musalaha mukabilinde Taberiye'yi Haçlılarla paylaşmıştır²⁷⁷. 638/1240 yılında Sâlih İsmâil'in elinden Şakif-i Arnûn'u²⁷⁸ alan Haçlılar 648/1250 yılında II. Salahaddin Yusuf'un saldırısına uğrayarak kenti ona teslim etmek zorunda kaldılar. II. Salahaddin Yusuf, Şakif-i Arnûn'a 658/1260 yılına kadar sahip oldu²⁷⁹. Buradan II. Salahaddin Yusuf'un özellikle Sâlih Necmeddin ve oğlu Muazzam Turanşah'ın ölümlerinden sonra hâkimiyeti alanında büyük genişlemeler olduğu görülmektedir.

K- Harezmliler Meselesi

Doğu Anadolu'daki faaliyetlerinin ardından Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ile karşı karşıya gelen Celaleddin Harezmsah, 28 Ramazan 627/10 Ağustos 1230 tarihinde Yassıçimen savaşında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu olaydan sonra Erzincan ve Erzurum bölgeleri Selçuklu hâkimiyetine girerken Diyarbakır bölgesinde de Eyyûbîler'in nüfuzu arttı. Uğradığı bu hezimetin ardından Amid'e sığınan Celaleddin Harezmsah'ın 628/1231 yılında Kürt bir dağ köylüsü

²⁷⁶ - Hasan Abbas Nasrullah, *Tarihu Ba'lebek*, s. 178-179.

²⁷⁷ - *el-A'laku'l-Hatire (Lübnan...)*, s. 134-135.

²⁷⁸ - Şakif-i Arnûn, Güney Lübnan'da Banyas yakınlarında bulunan bir köydür (*Mu'cemu'l-Bıldân*, III, 404; *Kâmûsü'l-A'lâm*, IV, 2863).

²⁷⁹ - *el-A'laku'l-Hatire (Lübnan...)*, s. 159.

tarafından öldürülmesi ile lidersiz kalan Kanglı-Kıpçak grubu iki devletten birine sığınarak hayatiyetini devam ettirmek zorunda kaldı. Kaynaklarımızın Harezmîliler diye adlandırdığı bu insanlar Moğol zulmünden kaçarak Celâleddin Harezmsâh'ın hizmetine giren askerî gücü ifade etmektedir. Harezmîliler kendilerine Kayır Han'ı reis seçtikten sonra Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girdiler²⁸⁰. Selçuklu Sultanı, Kayır Han'a Erzincan'ı, Bereke Han'a Amasya'yı, Güçlü Han'a ise Lârende'yi iktâ olarak verdi.²⁸¹ Alâeddin Keykubad bu katılımın ardından, 1234 yılında Anadolu'ya sefer düzenleyen Melik Kamil'in hiçbir sonuç elde edemediği geri dönmesini sağlamıştır. Seruc, Urfa, Harran ve Rakka'yı ele geçiren Selçuklu ordusunun Anadolu'ya dönmesinden sonra adı geçen bölgeleri tekrar istilâ eden Eyyûbîler üzerine saldırı düzenlemek isteyen Alâeddin Keykubad Kayır Han'ı Sivas valiliğine atadıktan sonra İzzeddin Keykavus'u veliahd olarak ilân etti. Ancak çok geçmeden 1237 yılında Selçuklu sultanının vefat etmesi ile Harezmîliler için zor günler başladı.²⁸²

II. Gıyaseddin Keyhusrev'in sultanlık makamını ele geçirmesini istemeyerek İzzeddin Keykavus'u destekleyen Harezmîliler, iki kardeşin mücadelesinin sonunda bu tutumlarını sürdürmemiş ve II. Gıyaseddin Keyhusrev'e itaatlarını arz etmişlerdi. II. Gıyaseddin Keyhusrev'in, Harezmîlilerin önceki muhalif hareketlerine duyduğu kızgınlık daha canlı iken Sadeddin Köpek iftiralarla sultanı onlar aleyhine kışkırtmaya başladı. Sadeddin Köpek, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e (Kayır Han'ı kastederek) "O, siz cihan padişahımızın kulluğundan ayrılacaktır. Eğer bu ülkeden başka bir yere giderse, askerlerimizin sayısı ve gücü hakkında bilgi sahibi olduğu için düşmanları devletinize karşı kışkırtır. Ülkeyi zor duruma sokar. O zaman saltanatı zayıflama görülür. Onun tutuklanmasının iyi olacağı görüşündeyim. O tutuklanırsa diğer Harezmîlilerin kaçış yolu kapanır. Korkup çekinerek doğru yola girerler ve sizden ayrılmaya kalkmazlar" diyerek onun tutuklanarak Zamantı kalesine hapsedilmesine neden olmuştur.²⁸³ İbn Vâsıl tutuklanan Harezmîlinin Bereke Han²⁸⁴

²⁸⁰ - Müferric, V, 135.

²⁸¹ - C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 139.

²⁸² - M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlı", *İA*, V/1, 290.

²⁸³ - *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, II, 23; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 620.

²⁸⁴ - Müferric, V, 135.

olduğunu söylerken, İbn Bibi, Kayır Han²⁸⁵ olduğunu ifade etmektedir. Yine İbn Vâsıl ve diğer kaynaklara göre daha sonradan Harezmîlerin başına Bereke Han'ın geçtiği belirtilmektedir. Buradan Kayır Han ve Bereke Han'ın tutuklandığını, Kayır Han hapiste ölürken Bereke Han'ın kurtularak Harezmîlerin başına geçtiğini anlamak mümkündür.

Bunun üzerine isyan ederek kaçırmaya başlayan Harezmîler yolları yağmaladı ve Fırat'ı geçerek Sâlih Necmeddin'e katıldılar. II. Gıyaseddin Keyhusrev'in geri döndürmek için gönderdiği Kemâleddin Kamyar'a, kararlarının kesin olduğunu anlatamayan Harezmîler, Selçuklu gücünü bertaraf etmek durumunda kalarak yollarına devam etmişlerdir.²⁸⁶ Bunun üzerine II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Mecdüddin Tercuman'ı hem bu tecavüzlerin durdurulması hem de tekrar Anadolu'ya dönmeleri için Harezmîlere gönderdi. Ancak, Harezmîler tavırlarını değiştirmediler. Melik el-Kâmil, oğlu Sâlih Necmeddin'e onları istihdam etme izni verdi. Harezmîler bu durumlarını devam ettirmeyerek iktâ olarak verilen Harran'da şehir halkına iyi davranmamışlardır.²⁸⁷

Sâlih Necmeddin Rahbe²⁸⁸ muhasarasında iken babası el-Kâmil'in ölüm haberini alınca Harezmîlerle arası bozuldu ve 635/1237 yılında oradan ayrılarak Sincar'a gitti²⁸⁹. Harezmîler, ganimetten pay alamayacaklarını düşünerek Sâlih Necmeddin'e itaattan çıktılar²⁹⁰. Sincar'da Musul sahibi Bedreddin Lü'lü'nün saldırısına uğrayan Sâlih Necmeddin, Harran ve Urfa bölgesini Harezmîlere vererek anlaşma yoluna giderek kuvvet kazandı ve bu sayede 636/1238 yılında Bedreddin Lü'lü'nün saldırısından galibiyetle çıktı²⁹¹. Sâlih Necmeddin ile II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in arası iyi değildi. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sâlih Necmeddin'e ait olan şehirleri elde etmeden melikler arasında paylaştırdı. Buna göre, Urfa ve Seruc'u II.

²⁸⁵ - İbn İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, II, 537; İbni Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, II, 20.

²⁸⁶ - M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", *İA*, V/I, 291; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 621; C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 142.

²⁸⁷ - *Müferric*, V, 135; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 621.

²⁸⁸ - Rahbe, Rakka ile Âne arasında Fırat'ın batı yakasında bulunan bir beldedir (*Takvîmü'l-Büldân*, s. 281; E. Honigmann, "Rahbe", *İA*, IX, 603).

²⁸⁹ - *Sülûk*, I/II, 270; *el-Bidâye*, XIII, 161.

²⁹⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 265; *Sülûk*, I/II, 270.

²⁹¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 265.

Salahaddin Yusuf'a, Sincar'ı Mardin sahibi Nâsiruddin Artukiye, Âne ve Habur'u Melik Mücahid'e iktâ etti²⁹². II. Gıyâseddin Keyhüsrev, kendisi içinde Âmid ve Samsat'ı almaya niyetlendi²⁹³. Bu şehirlerde onun adına hutbe okutuldu. Mardin sahibi Nâsiruddin Artûkî, II. Gıyâseddin Keyhusrev adına para bastırdı.²⁹⁴ II. Salahaddin Yusuf adına devleti idare eden Sâhibe Hâtun II. Gıyâseddin'in bu tevkiini kabul etti. Ancak yeğeni Sâlih Necmeddin'i kendi beldesinden çıkarmak gibi bir harekete kalkışmadı²⁹⁵. Durum Sâlih Necmeddin'e bildirilince halası Sâhibe Hatun'a "beldeler (Urfa ve Seruc) artık senin hükmündedir, teslim almak istersen bana naibini gönder" diye haber gönderdi²⁹⁶. Sâhibe Hatun buna memnun oldu ancak onun gönlünü yatıştırmasını da bildi. Herhangi bir hukuki dayanağı ve mantığı olmayan böyle bir tasarruf karşısında Sâlih Necmeddin'in niçin teslimiyetçi bir tavır takındığı konusunda her hangi bir kayıda rastlanmamaktadır. Kamil'in vefatından sonra Mısır yönetimini ele geçirme amacıyla olan Salih Necmeddin bu yolda Haleb Eyyûbîler'inin desteğini almak istemiş olması, ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti ile uğraşacak güçte olmaması mümkündür. Nitekim Haleb'in Mısır yolundaki stratejik önemini ifade etmeye gerek yoktur.

Harezmîler daha sonra Câber kalesindeki Melik Hâfiz Arslan'ı sıkıştırmaya başladılar²⁹⁷. 638/1240 yılında felçli durumdaki Melik Hâfiz, kız kardeşi Sâhibe Hâtun'a mektup yazarak Câber ve Bâlis²⁹⁸ karşılığında kendisine Azaz'ın verilmesini talep etti²⁹⁹. Çünkü Melik Hâfiz oğlunun başına geleceklerden korkuyordu. Bu isteğin kabul edilmesinden sonra Melik Hâfiz'in 639/1241 yılında ölmesiyle Haleb'den bir elçi gelerek Azaz'ı teslim aldı³⁰⁰. Bu olaydan sonra bölgede yağma hareketine devam eden Harezmîler üzerine Muazzam Turanşah b. Salahaddin Eyyûbî idaresinde Haleb ordusu harekete geçti³⁰¹. en-Nukra'ya oradan da Harran'a

²⁹² - *Salâk*, I/II, 270.

²⁹³ - *Salâk*, I/II, 270.

²⁹⁴ - Hasan Şumeysânî, *Medinetu Mardin*, Beyrut, 1987, s. 206.

²⁹⁵ - *Müferric*, V, 186.

²⁹⁶ - a.g.e, V, 186.

²⁹⁷ - *Zübde*, s. 501.

²⁹⁸ - Balis, Haleb'in 90 km güney doğusunda bulunan bir beldedir (*Mu'cemu'l-Büldân*, I, 390).

²⁹⁹ - *Zübde*, s. 501; Ebu'-Fidâ, *Tarih*, II, 270; *Mesâlikü'l-Ebsar*, XXVII, 251.

³⁰⁰ - *Zübde*, s. 511; *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, 260.

³⁰¹ - *Zübde*, s. 501; *Mesâlik*, XXVII, 251.

giden Harezmîlilerle karşılaşan Haleb ordusu tam olarak toplanamamıştı. Haleb ordusunun bir kısmı Moğol tehdidine karşı yardım etmek için Anadolu Selçuklu sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanında, bir kısmı Câber, Şeyzer, Hârim gibi kalelerin korunması görevinde oldukları için dağınık durumda idiler. Harezmîliler Melik Cevâd, Melik Sâlih b. Melik Mücahid'den oluşan ve sayıları on ikibine ulaşan bir güce sahiptiler³⁰². Bunlara daha sonra Eyyûbîlerden hoşlanmayan Ali b. Hâdis'e idaresinde bir gurup Arap da katıldı. Harezmîliler, Haleb ordusunun Menbic'te olduğunu duyunca buradan ayrılarak Buzâa'ya geldiler³⁰³. Haleb ordusunun sayısı beşyüz atlıdan fazla değildi³⁰⁴. 638/1240 yılında iki ordu Birecik'de karşı karşıya geldi³⁰⁵. Sayıca çok güçsüz durumda ve bütün yönlerden kuşatılmış olan Halebliler büyük bir hezimetle uğrayarak kaçmak zorunda kaldılar³⁰⁶. Takibe başlayan Harezmîliler yakaladıkları insanları ya öldürüyor ya da esir ederek yanlarında götürüyorlardı. Muazzam Turanşah yakalanırken Melik Sâlih b. Melik Efdal öldürüldü.³⁰⁷ Askerin ağırlıkları yağmalandı. Buradan Haylân'a³⁰⁸ inen Harezmîliler, nehri geçerek Fâfin³⁰⁹'e gittiler ve sarhoş olup kendilerinden geçerek halka görülmemiş işkencelerde bulundular³¹⁰.

Tehlikenin yaklaşması üzerine Haleb şehrinde surların ve kapıların kuvvetlendirilmesi gibi savunma tedbirleri alınmaya başlandı. Endişeye kapılan halk yanlarında götürebildikleri mallarla birlikte kaçmaya başladı. İbnü'l-Adîm şehirde ikiyüz atlıya ulaşmayan sayıları ile Şemseddin Lü'lü ve İzzeddin b. Mücellâ'nın kaldığını ifade etmektedir. Şehri savunmaya çalışan bu emirlerin cesaretleri Azaz, Telbâşir gibi Haleb bölgesi topraklarına atları ulaşan Harezmîlilerin zulümlerini önlemeye yetmedi. Harezmîli saldırısı karşısında üzerlerine şaşkınlık ve panik çöken halkın kaçmayı bile beceremediğini ifade eden İbnü'l-Adîm 638/1240 yılında onların yapmış oldukları zulmü şöyle özetlemektedir "Harezmîliler, Müslümanların canlarına

³⁰² - Zübde, s. 502.

³⁰³ - a.g.e, s. 502.

³⁰⁴ - a.g.e, s. 502.

³⁰⁵ - a.g.e, s. 502; Müferric, V, 283.

³⁰⁶ - Zübde, s. 502; Müferric, V, 283; Ebu'-Fidâ, Tarih, II, 271; Mesâlik, XXVII, 251.

³⁰⁷ - Zübde, s. 503; Müferric, V, 284; Şifâ, s. 366.

³⁰⁸ - Haylân, Haleb'e bağlı suyu bol bir köydür (Mu'cemu'l-Büldân, II, 381).

³⁰⁹ - Fâfin, Haleb'in kuzeyinde şehre yakın bir köydür.

³¹⁰ - Zübde, s. 504; Müferric, V, 284.

ve haremlerine Karâmita³¹¹ hariç kâfirlerin yapamayacağı kötülükleri yaptılar”.³¹² Kaleye sığınmış insanlar üzerine hücumla kalkan Harezmîler malları yağmalarken eman dileyen ve Allah’a asi olduklarını haykıran kadın ve çocukları dahi öldürdüler. Kadınlardan bir gurub o telaşla mescide sığındı. Ancak, peşlerine düşen Harezmîler onların mescidde olmalarına aldırmandan zulüm ve tecavüzde bulundular. İbnü’l-Adîm Harezmîlerin zulmünü çarpıcı bir örnekle anlatmaktadır: “ O sırada annesinden süt emen bir çocuğu alarak yere çarpan bir Harezmî, kadını yanına alarak çekip gitti”.³¹³

Hıms sahibi Mansur İbrâhim b. Esedüddin Harezmîlerin Haleb bölgesinde yaptıkları zulmü duydu. Mansur İbrâhim bu sırada Haçlılara ait yerleşim bölgelerine akınlarda bulunma hazırlığındaydı. Bu amaçla Dımaşk’tan bin atlı civarında yardımcı bir kuvvet temin etmişti. Harezmîlerin Haleb’e saldırdıklarını duyunca bu yardımcı kuvveti tekrar şehirlerine iade ettikten sonra Haleb’e doğru yola koyuldu. 638/1240 yılında Haleb’e ulaşan Mansur İbrahim’i, önde gelen devlet adamları ve o sırada onbir yaşında olan II. Salahaddin Yusuf karşıladı ve Alemüddin Kayser’in evine yerleştirildi. Burada ne yapılacağı konusunda plan yapılmasının yanında gerekli askerî istihdam da sağlandı. Ardından Sâhibe Hâtun, bu kritik siyasî ortam içerisinde yakın komşularından bir saldırıya maruz kalmamak ve destek temin etmek için girişimlerde bulundu. Kemâleddin İbnü’l-Adîm’i kardeşi Dımaşk sahibi Melik Sâlih İsmâil’in yanına göndererek kendisi ve torunu adına yemin aldı. İbnü’l-Adîm, bu görüşmede Sâlih İsmâil’in Harezmîlere karşı Mansur İbrâhim’e yardım etmesini istedi. Sâlih İsmâil bu teklifi kabul ederek yardım gönderdi. Bir başka önlem olarak Haleb’de o sırada bulunan Templier esirlerini, her hangi bir saldırıya sebep olmaması için serbest bırakıldı.³¹⁴

³¹¹ - Karmatîlik, 890 yılında Hamdan Karmat önderliğinde ortaya çıkan İsmâiliyye fırkasının bir kolu olan ve Ehl-i Beyt sevgisini istismar ederek siyasî nüfuz elde ederek Sünnî akideyi ortadan kaldırmayı amaçlayan, ortak mal paylaşımı, dünya nimetlerinden her şeyi mübah sayma gibi görüşleri taşıyan Kufe, Bahreyn ve Suriye bölgesinde odaklanan mezheptir (L. Massignon, “Karmatîler”, *İA*, VI, 352-359). Abbâsî Halifesi Muktefi döneminde yoğun olmak üzere 1078 yılında ortadan kaldırılıncaya kadar Karmatîler, Müslümanlara yaptıkları büyük zulüm ve katliâmdan dolayı, İslâm tarihinde kara bir leke olarak hatırlanmaktadır.

³¹² - *Zübde*, s. 503; *Müferric*, V, 285; Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II, 271.

³¹³ - *Zübde*, s. 504; *Müferric*, V, 286.

³¹⁴ - *Zübde*, s. 504; *Müferric*, V, 287; *Şifâ*, s. 365.

Haleb’de ordunun toplandığını duyan Harezmîler kendi iktâlarına döndüler ve Harran’da toplandılar. 638/1240 yılı Recep ayında Harran’dan ayrılan Harezmîler, Fırat’ı geçerek en-Nukra bölgesine kadar gittiler. Harezmîlerin bu hareketlerini duyan Mansur İbrâhim’in öncü birlikleri onların karşısına konakladı. Yol boyunca yağma ve zulümlerine devam eden Harezmîler bu defa biraz daha az tahribatta bulundular. Daha sonra Sâfiye’ye inip yağmaladıktan sonra Maarratü’n-Numan’a geçtiler ve Sermin’e geçen Harezmîler, İsmâîlilere ait olan Dâru’d-Da’ve’ye girdiler. Harezmîlerin, İsmâîliyye’den çekineceklerini ve buraya saldıramayacaklarını düşünen insanlar mallarıyla birlikte Dâru’d-Da’ve’ye sığınmışlardı. Ancak bu insanların umutları boşa çıktı ve Harezmîler tarafından yağmaya uğradılar.³¹⁵ Mansur İbrâhim, onların peşinden Tellu’s-Sultân’a indi ancak Harezmîler Kefertâb’a³¹⁶ gittiler. Kefertâb’ı ateşe verdikten sonra Şeyzer’e yönelen Harezmîler burada da tahribatta bulundular³¹⁷. Haleb ordusunun kendilerine doğru hareket ettiklerini öğrenince Hama bölgesine yöneldiler. Haleb ordusu, Harezmîler ile karşılaşmak için Selemiyye’ye gitti. Haleblilerin kararlı olduğunu gören Harezmîler onlara karşılık vermek amacıyla Rusâfe’ye gittiler. Ağırıklarını ve Haleb’den (Haleb, Şeyzer ve Kefertâb’dan) aldıkları esirleri serbest bıraktılar. Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Sıffin’e vardılar. Büleyl’de karşılaşan iki taraftan Harezmîler yenilgiye uğrayarak Harran’a çekildiler³¹⁸.

Mansur İbrâhim, Harezmîlerin peşinden giderek Câber köprüsünden geçmeyi düşündü. Ancak bu mümkün olmadı ve Seruc ve Urfa’ya kadar yürümek zorunda kaldılar³¹⁹. Harezmîler, Haleb ordusunun harekete geçtiğini öğrenince Seruc’a döndüler ancak, daha sonra Harran’a giderek burada halka zulüm yaptılar. Harran kalesine Bereke Han tarafından bir idareci atandıktan sonra Harezmîler şehri terkettiler. 638/1240 yılında Urfa bölgesinde Harezmîlerin savaş hazırlıkları yaptığını öğrenen Haleb ordusu, Selçuklulardan yardım aldıktan sonra harekete geçti. Yapılan savaşta yenilgiye uğrayarak dağılan Harezmîleri Habur’a kadar kovalayan

³¹⁵ - *Müferric*, V, 290.

³¹⁶ - Kefertab, Maarra ile Haleb arasında küçük kurak bir yerleşim birimidir (*Mu’cemu’l-Buldân*, IV, 534).

³¹⁷ - *Mesâlik*, XXVII, 252.

³¹⁸ - *Zübde*, s.507.

³¹⁹ - *Zübde*, s. 504-507.

Haleb ordusunun bu sevinçli haberi Haleb'e ulaşınca şehir süslendi halk sevinç gösterileri yaptı.³²⁰ Harezmîlerin ayrılmasından sonra Mansur İbrâhim Harran'ı ele geçirdi ve II. Salahaddin Yusuf'un elçilerine teslim etti.³²¹ Harran kalesinde esir bulunan Haleb emirleri kurtarıldı. Böylece Haleb ordusu Harran, Seruç, Urfa, Re'sûlayn, Mezezer ve Rakkâ'ya sahip olmuş oldu.³²² Harezmîler Âne'ye kaçtılar. Bu sırada Musul Sahibi Bedreddin Lü'lü, Harezmîlerin elinde bulunan Nusaybin ve Dârâ'yı ele geçirdi. Dârâ'da aralarında Muazzam Turanşah'ın da bulunduğu esirleri serbest bıraktı.³²³ Bu paylaşımın ardından Anadolu Selçuklu elçileri önce Siverek'i, sonra da Haleblilerin yardımıyla Âmid'i muhasara ettiler. Âmid ve çevresi 638/1240 yılına kadar Sâlih Necmeddin'in elinde bulunuyordu. Haleb ordusu Sâlih Necmeddin'in oğlu Turanşah'ın elinde bulunan Âmid'i ele geçirerek yine II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e teslim ettiler. Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Harezmîleri yenilgiye uğrattıktan sonra Siverek'i teslim aldılar ve burayı yardımlarını gördükleri Selçuklu Sultanı II. Gıyasedin Keyhüsrev'e teslim ettiler. Bu sayede aralarında güçlü bir ittifak ortaya çıktı. Turanşah'ın elinde 638/1240 yılında sadece Hısnıkeyfa ve Heysem kaleleri kaldı.³²⁴ Kaynaklarımız Âmid'in ele geçirilmesinde Haleb ordusu ile Selçuklu ordusunun beraber hareket ettiklerini ifade etmektedir. Ancak İbn Bibi bu konuda aralarında birlik olmadığını, aksine Mansûr İbrâhim'in Harran'ı elinde bulunduran Harezmî Şihabeddin Zenderi'yi kandırarak şehri II. Salahaddin Yusuf'un ele geçirmesine kızan Selçuklu ordusunun başındaki Zâhireddin Tercüman'ın, Âmid'i kuşatmaya kalktıklarını ifade eder ve Haleb ordusunun her hangi bir dahlinden söz etmez.³²⁵

Mansur İbrâhim karşısında uğradıkları yenilgiden sonra, Meyyâfârikîn sahibi Muzaffer Şihabüddin ile ittifak sağlayan Harezmîler onu Âmid'e saldırma konusunda ikna ettiler. Muzaffer Şihabüddin, bu ittifaktan sonra Haleb'e elçi göndererek hem bu durumu onlara bildirdi hem de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyasüddin Keyhüsrev'in kendisine saldırması durumunda onu savunmalarını talep

³²⁰ - *Müferric*, V, 293; *Şifâ*, s. 366.

³²¹ - *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, II, 43.

³²² - *Müferric*, V, 295; *Mesâlik*, XXVII, 253; *Şifâ*, s. 366.

³²³ - *Zübde*, s. 507; *Müferric*, V, 292; *Mesâlik*, XXVII, 253.

³²⁴ - *Müferric*, V, 296.

³²⁵ - *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, II, 43.

etti. Ancak Haleb yönetimi, Muzaffer Şihabüddin'in bu isteğini kabul etmediği gibi 639/1241 yılında Muazzam Turanşah idaresinde Haleb'den çıkarmış olduğu ordu Harran'a vardı³²⁶. Muzaffer Şihabüddin, Harezmîlerle birlikte Âmid'e saldırınca bütün kuvvetleri ile buraya yürüyen Halebliler, Harezmîleri buradan defettiler. Ancak buradan Meyyâfârikîn'e giden Harezmîler yağma faaliyetinde bulundular. Haleb ordusu bunun üzerine şehre gelerek anlaşma sağlanıncaya kadar muhasaraya devam etti. Anadolu Selçuklu Sultanının topraklarındaki Harezmîlerin iktâlarının geri verilmesi, Haleb'de Sâhibe Hâtun'un idaresinin tanınması üzerine bir anlaşma sağlandı. Ancak bu anlaşma fazla uzun sürmedi ve Muzaffer Şihabüddin, Necmeddin Gâzi ve Harezmîler Musul'a saldırıp çevresini yağmaladıktan sonra Habur bölgesine döndüler³²⁷.

Geçici de olsa bir ateşkes anlaşmasının sağlanmasından sonra Mansur İbrâhim ve ordusu Haleb'e döndü. II. Salahaddin Yusuf, Mansûr İbrâhim'i el-Vadihî bölgesinde karşıladı Alemüddin Kayser'in evinde misafir etti. Mansur İbrâhim, burada kısa bir süre kaldıktan sonra asker toplayarak el-Cezîre bölgesine hareket etmek zorunda kaldı. Çünkü, Mansûr İbrâhim'in Fırat nehirini geçerek Haleb'e gelmesinden sonra 640/1242 yılında Şihabüddin Gâzi ve Harezmîler tekrar Re'sülayn'a dönmüşlerdi³²⁸. Harezmîler burada asker topladılar ve halka fazla zulüm yapmadılar. Haleb ordusunun Harran'a yöneldiğini görünce buradan ayrılarak Meyyâfârikîn'e yöneldiler ve Re'sülayn'da aldıkları esir askerleri serbest bıraktılar. Haleb ordusu daha sonra Âmid'e giderek II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in burada kalan askerleri ile birleştiler. Mansur İbrâhim burada Meyyâfârikîn'de bulunan Harezmîler ve Şihabüddin Gâzi'ye saldırmak için Selçuklu ordusunun geri kalan kısmını beklemeye başladı.³²⁹

Mecdel Savaşı

Haleb ordusunun Harezmîlerle uğraştığı bu ortamda çok büyük bir askerî güce sahip olan Moğollar, Anadolu topraklarına saldırı başlattı. Aslında bu güç bütün

³²⁶ - Zübde, s. 509; Müferric, V, 305.

³²⁷ - Zübde, s. 510; Müferric, V, 306.

³²⁸ - Mir'âtu 'z-Zamân, 110a.

³²⁹ - Zübde, s. 510-511; Müferric, V, 309.

İslâm dünyasını tehdit etmekte idi. Ancak, Müslümanlar bütün bunlardan habersiz bir şekilde asıl tehlike yerine kendi aralarında anlamsız tartışmaların içinde bulunuyorlardı. Moğollar Erzurum'a ve ardından Harput'a saldırıda bulundular. Moğolların bu saldırısından güvensizlik duyan Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Re'sûlayn'a geri döndü. Harezmîler bu arada Düneysir'e³³⁰ çıktılar. Mansur İbrâhim onların peşinden giderek Mecdel³³¹ yakınlarına vardı. Mansur İbrâhim'in Mecdel yakınında olduğunu haber alan Harezmîler ve Muzaffer Şihabüddin Habur üzerinden bu beldeye vardılar. Bu sırada Harezmîlere, İbn Dudi adında birinin liderliğinde yetmiş bin kişiden oluşan bir Türkmen gurubu katıldı. Kaynaklarımızda bu katılımın nedeni konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak büyük ihtimalle her hangi bir zenginliği bulunmayan bu Türkmen göçebe gurubunun talan ve yağmadan ganimet elde etmek niyetinde olduğu söylenebilir. Nitekim M. Fuad Köprülü bu insanların Baba İshak'ın idamından ve Bâbâî isyanının başarısız olmasından sonra Anadolu Selçuklu topraklarında kalmaktan kaçınan bir kısım Bâbâî Türkmenleri olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ifade etmektedir.³³² İbn Dudi'nin, Muzaffer Şihabüddin'e "Ben onların işini yanımdaki çobanlarla halledebilirim" dediği belirtilmektedir³³³. Mansur İbrâhim belki de bu katılımdan endişelendiği için Emir Şemseddin Lü'lü'yü onlarla görüşmeye gönderdi ise de bir sonuç alamadı ve bire bir çarpışma meydana geldi. Harezmîler, 27 Safer 640/1242 tarihinde Mansur İbrâhim, Haleb ordusu ve Musul sahibi Bedreddin Lü'lü'nün oğlu Sâlih İsmâil'den oluşan güç karşısında yenilgiye uğradılar³³⁴. Şihabeddin Gâzi ve Harezmîler Nusaybine çekildiler. Harezmîlerin yağmaladıkları malları geri alan Mansur İbrâhim daha sonra Muzaffer Şihabüddin'in çadırına giderek onun mal varlığına el koydu. Toplanan ganimetler Haleb, Hıms, Hama'ya gönderilerek halk sevince boğuldu. 640/1242 yılında Haleb'de yedi gün boyunca şenlikler düzenlendi ve Melik Mansûr'u karşılamak için II. Salahaddin Yusuf, Câber kalesine gitti ve birlikte Haleb'e

³³⁰ - Düneysir, Mardin'in 15 km güney batısında bulunan bir kasabadır (M. Sterck, "Düneysir". *İA*, III, 664).

³³¹ - Mecdel, Habur'un güneyinde ticaretiyle ünlü bir beldedir (*Mu'cemu'l-Büldân*, V, 67).

³³² - M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, İstanbul, 2000, s. 95.

³³³ - *Zübde*, s. 512.

³³⁴ - *Mîr'âtü'z-Zamân*, 110a; *Zübde*, s. 512; *Mesâlik*, XXVII, 256; İbnü'l-Fuvati, *Havâdisü'z-Zaman*, s. 181; *İ'lâmü'n-Nübelâ*, II, 261.

döndüler. Mansur İbrâhim Haleb'den aldığı yardımla birlikte Trablus bölgesinde Haçlılara taarruzda bulunmak için Haleb'den ayrıldı.³³⁵

Bu yoğun siyasî ortamın sonunda 640/1242 yılında Sâhibe Hâtun vefat etti.³³⁶ Yukarda kendisi ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Sâhibe Hatun'un vefat etmesinden sonra devlet idaresini eline alan II. Salahaddin Yusuf'un küçük yaşta olmasını fırsat bilen Harezmîler, Türkmenlerle birlikte el-Cezire bölgesinde karşılık çıkarmaya başladılar. Haleb ordusu Cemâlüddeve İkbâl el-Hâtunî idaresinde harekete geçerek Re'sûlayn'a geldiler. Mardin sahibi Necmeddin Gâzi'nin de Harezmîlere katılmasından sonra başlayan çarpışma, Anadolu Selçuklu Devleti elçisi Şemseddin el-İsfehânî'nin araya girmesi ile durduruldu. Yapılan anlaşmaya göre Necmeddin Gâzi'ye Re'sûlayn, Muzaffer Şihabüddin'e Ahlat ve Harezmîlere Harput bölgesinin verilmesi kararlaştırıldı. Bu anlaşmanın sağlanmasında Moğol askerî gücünün bölgenin çok yakınında olması etkili oldu. Anlaşmanın sağlanmasından sonra Şemseddin el-İsfehânî Haleb'e giderek II. Salahaddin Yusuf'tan Moğol saldırısına karşı yardım istedi.³³⁷

İstikrarı bir türlü yakalayamayan ve yabancısı oldukları bir coğrafyada etraflarındaki bütün komşuları ile devamlı savaşmak zorunda kalarak bunalan Harezmîlerin imdadına eski metbuları, 638/1240 yılında Mısır tahtına oturan Sâlih Necmeddin'in daveti yetiştirdi. Sâlih Necmeddin, Harezmîleri yanına alarak Suriye bölgesini kontrolü altına almayı hedefliyordu. Salih Necmeddin'in Harezmîlerle anlaşması başta Dımaşk sahibi Salih İsmail olmak üzere Mansur İbrahim ve II. Salahaddin Yusuf'u tedirgin etti. Sâlih İsmail, Salih Necmeddin karşısında Fevvere yenilgisinin intikamını almak için Haçlıların desteğine karşılık Şakif-i Arnûn, Tibnîn ve Safed'i onlara bırakmıştı. Bundan sonra Salih Necmeddin Melik Cevad'la anlaşarak Salih İsmail'in elindeki Dımaşk ve Ba'lebek'e saldırmaya karar verdi. Durumunun kötüye gittiğini anlayan Salih İsmail, Salih Necmeddin'e müracaat ederek sulh teklifinde bulundu. Ancak buna memnun olduğunu bildiren Salih Necmeddin'in Harezmîleri tahrik ederek onlarla gizlice anlaşmak üzere olduğunu

³³⁵ - *Zübde*, s. 511-513; *Mesâlik*, XXVII, 256.

³³⁶ - *Zübde*, s. 513; *Mesâlik*, XXVII, 256.

³³⁷ - *Zübde*, s. 514; *Müferriic*, V, 314.

duyan Salih İsmail, Akka Haçlılarından yardım istedi ve Salih Necmeddin'i mağlup etmeleri şartıyla Kudüs, Trablus ve Askalan'ı onlara vermeyi teahhüt etti. Şüphesiz onun bu tavrı, İzzeddin b. Abdüsselam es-Sülemî gibi İslâm âlimlerinin büyük tepkisini çekti.³³⁸ 642/1244 yılında Sâlih Necmeddin'e katılmak için harekete geçen Harezmliler aynı taşkınlıklarla ilerlediler ve Kudüs'ü Haçlıların elinden aldılar. Harezmlilerin yeniden harekete geçtiğini duyan Mansur, Salih İsmail'e katıldı. Harezmlilerin, Sâlih Necmeddin ile birleşmesine fırsat vermek istemeyen müttefik grup (Halebliler, Mansur İbrâhim, Salih İsmail ve Haçlılar) onları Gazze'de karşıladılar ancak büyük bir hezimete uğradılar³³⁹. 642/1244 yılında muzaffer bir şekilde gelerek Dımaşk'a sahip olan Sâlih Necmeddin, Sâlih İsmâil'e ve müttefikleri Haçlılara karşı üstünlük sağlayarak, Gazze ve sahil bölgesi ile Kudüs'e hakim oldu³⁴⁰. Harezmliler Sâlih İsmâil'i yenip Dımaşk'ı fethettikleri zaman kendilerine istedikleri kadar iktâ verileceğini umuyorlardı. Ancak bu durum gerçekleşmeyip Filistin bölgesinde küçük bir yer kendilerine verilince Sâlih Necmeddin'e isyan ederek Sâlih İsmâil'e katılan Harezmlilere daha sonra Kerek sahibi Nâsır Dâvud da katıldı³⁴¹. 643/1245 yılında Dımaşk'ı muhasara ederek ele geçiren Harezmliler burada halkın görülmemiş bir sıkıntı çekmelerine neden oldular. Sıbt İbnü'l-Cevzi bu ortamda Dımaşk'da fiyatların çok yükseldiğini, yiyeceklerin tükendiğini ve insanların ölü eti yemek zorunda kaldığını ifade etmektedir.³⁴²

Harezmliler Sâlih İsmâil ve Nâsır Dâvud ile birleşip Dımaşk'ı muhasara edince Mansur İbrâhim ile birleşen Haleb ordusu harekete geçti³⁴³. Sâlih Necmeddin önce Hıms sahibi Mansur İbrâhim'i ardından Haleb idaresini Harezmliler aleyhine kışkırtan mektuplar göndermişti³⁴⁴. Sâlih Necmeddin bu mektubunda Harezmlilerin yoldan çıktığından, İslâm aleminin başına bela olduğundan ortadan kaldırılması için birlik olmanın gerekliliğinden bahsediyordu³⁴⁵. Haleb saltanat nâibi Şemseddin Lü'lü biraz istişâre ettikten sonra Hıms sahibi Mansur İbrâhim, Türkmenlerle birleşerek

³³⁸ - *Mir'atu'z-Zamân*, 112b.

³³⁹ - *Mesâlik*, XXVII, 259.

³⁴⁰ - *Mir'atu'z-Zaman*, 112ab; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 277; *el-İber*, III, 242.

³⁴¹ - *Mir'atu'z-Zaman*, 115ab; *Mesâlik*, XXVII, 262; *el-İber*, III, 244.

³⁴² - *Mir'atu'z-Zaman*, 115ab; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 279; *el-Bidâye*, XIII, 171; *el-İber*, III, 244.

³⁴³ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 280.

³⁴⁴ - *el-İber*, III, 249-250.

³⁴⁵ - *Mir'atu'z-Zaman*, 117ab; *Mesâlik*, XXVII, 262.

harekete geçtiler. Harezmîler, Haleb ordusunun Mansur İbrâhim ile birlikte üzerlerine geldiklerini duyunca onlarla karşılaşmak için Dımaşk'dan ayrıldılar³⁴⁶. Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Harezmîlerle, Hıms yakınında 644/1246 yılında karşı karşıya geldiler. Harezmîler burada büyük bir hezimete uğradılar, savaşta Bereke Han öldürüldü³⁴⁷. Harezmîler bir kısmı Şam bölgesinde dağıldı, bir kısmı Moğollara katıldı³⁴⁸. Sâlih İsmâil ise Haleb'e gelerek II. Salahaddin Yusuf'a sığınmak zorunda kaldı³⁴⁹. II. Salahaddin Yusuf, Sâlih Necmeddin'in bütün ısrarlarına rağmen Sâlih İsmâil'i ona teslim etmedi.³⁵⁰ Sâlih İsmâil'in oğlunun elinde bulunan Ba'lebek Sâlih Necmeddin'in Dımaşk naibi Husameddin b. Ebû Ali tarafından ele geçirildi. Böylece 644/1246 yılında Sâlih Necmeddin Dımaşk, Ba'lebek, Sarhad, Subayba, Busra ve Kudüs'e sahip oldu ve buralarda gerekli savunma önlemleri aldırdı³⁵¹.

Haleb ordusu karşısında uğradığı müthiş yenilgide Harezmîler büyük kayıplar vermişlerdi. Bu kayıplardan bir tanesi de Bereke Han'dır. Harezmî esirler, bir kölenin elinde kesik bir başı görünce kendilerini yere atıp üzerlerine toprak serpmişlerdi. Kaynağımız bu hadiseden sonra Haleb ileri gelenlerinin onun Bereke Han olduğunu anladıklarını ve kesik başı Haleb'de halka teşhir ettiklerini belirtmektedir.³⁵²

Aldıkları bu ağır darbeden sonra bir daha kendilerine gelemeyen Harezmîlerin bakiyeleri artık askerî bir güç ifade etmekten çok uzakta bulunuyordu. Farklı bölgelere dağılan Harezmîlerin bir kısmının Anadolu'ya gelerek Selçukluların hizmetine girdikleri ve bugün Horzum adı ile özellikle Batı Anadolu bölgesinde bazı köylerin mevcut olduğu bilinmektedir.³⁵³

³⁴⁶ - *Müferric*, V, 354; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263.

³⁴⁷ - *Mir'atu'z-Zaman*, 118b; *Ebü Şâme, Zeylu'r-Ravzateyn*, s. 178; *el-A'laku'l-Hatire (Lübnan...)*, s. 235-236; *Müferric*, V, 359; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263; *el-İber*, III, 249; *İbn Haldun, İber*, V, 426-7; *Nücûm*, VI, 316; *Nehru'z-Zeheb*, III, 129.

³⁴⁸ - *Müferric*, V, 358-9.

³⁴⁹ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263; *Tufhe*, II, 131; *el-İber*, III, 250;

³⁵⁰ - *Müferric*, V, 363-364; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263; *Sülûk*, I/II, 324-326.

³⁵¹ - *el-İber*, III, 250.

³⁵² - *Kenz*, VII, 361; *Nücûm*, VI, 316.

³⁵³ - M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", *İA*, V/I, 292.

Askerî yönden güçlü olan Harezmîler bu avantajlarının aksine siyâsî yönden zayıf bir konumda idiler. Kaynaklarda belirtilmeyen Harezmîlerin gücünün ne kadar olduğunu bilmek doğru tahlil için faydalı olacaktı. Düzenli bir birlik oluşturamayan, devlet tecrübesini sindiremeyerek günlük çapulculukla yaşama eğilimi gösteren Harezmîler savaşçı kimliklerinin avantajını kullanamamışlardı. Celaleddin Harezmşah'ın yaptığı siyâsî hatayı âdeta devam ettirircesine Anadolu Selçukluları ile dost geçinmeye yanaşmayan Harezmîler bölgede giriştikleri zulüm hareketleri ile halkı canından bezdirmelerinin bir sonucu olarak Eyyûbîlerden dostluk görmemişlerdi. Suriye bölgesinde Harezmîlerin halka yaptıkları zulüm o kadar insanların zihninde yer etmiş olmalıdır ki Zehebî “643/1245 yılının Harezmîler yılı” olarak meşhur olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁴ Eyyûbîler'in politik kaygılar yüzünden ellerinden çıkardıkları, Müslümanların çok önem verdikleri âdeta Haçlılara karşı bir prestij kaynağı olan Kudüs'ün geri alınması büyük oranda Harezmîlerin askerî güç ve gayretleri ile olduğunu ifade etmek gerekir. Devlet yapısının düzenli hayatına adapte olamayan bu potansiyel askerî güç, kullanılmaya müsait olmayan eğilimleri sebebiyle Haleb birleşik gücü tarafından imha edildi. Sâlih Necmeddin'in Harezmî gücünü kullanma ve kendi içinde barındırma eğilimleri sonuç verseydi ve bu geliştirilebilseydi Moğol ilerleyişi karşısında yıkım biraz daha geciktirilebilirdi. Nitekim dağılan Harezmîlerin bir kısmının Moğol ordusunda görev aldıkları bilinmektedir. Devlet düzeni içinde var olma seçeneğini tercih etmeyen Harezmîler kendilerinin yok olmasına sebep olmuşlardır.

III- II. SALAHADDİN YUSUF'UN DIŞ SİYASİ FAALİYETLERİ

A- ANADOLU SELÇUKLULARI İLE MÜNASEBETLER

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev Haleb yönetiminin el değiştirmesinin oluşturduğu belirsizlik ortamında II. Salahaddin Yusuf'a 634/1236 yılında Emir-i Cândâr Şerefeddin, idaresinde hediyeler göndererek ona dost olduğunu açıkladı³⁵⁵. Akabinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev 635/1237 yılında Haleb'e yönelen saldırıları bertaraf etmek amacıyla el-Kâmil'e Haleb'e saldırıda

³⁵⁴ - *Siyer*, XXIII, 145.

³⁵⁵ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 131.

bulunmaması yönünde ikazda bulundu³⁵⁶. el-Kâmil'in Dımaşk kuşatmasında ölmesi ile korkulan olmadı. II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile olan bu yakınlaşmaya II. Salahaddin Yusuf da Emir Evhadüddin ed-Duvîni'yi Anadolu'ya elçi olarak göndererek olumlu cevap verdi³⁵⁷.

1- II.Gıyâseddin Keyhüsrev ile Akrabalık Tesis Etmesi

Moğol istilâsının Selçuklu sınırlarını zorlamaya başladığı bir zamanda idareyi ele alan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, öncelikle Eyyübîler ile aralarında mevcut olan düşmanlıklara son vererek dost olunması gerektiğine inanıyordu³⁵⁸. Bunun en güzel yolu daha önce de Anadolu Selçukluları ile Eyyübîler arasında örnekleri bulunan evlilik müessesesi idi. 635/1237 yılında II. Gıyâseddin Keyhüsrev elçisini Haleb'e göndererek Sâhibe Hâtun'dan, kendisi ile II. Salahaddin Yusuf'un kız kardeşi Gâziye Hatun'un ve II. Salahaddin Yusuf ile de kızkardeşi (Alâeddin Keykubad'ın kızı) Melike Hatun'un nikâhlarının kıyılmasını talep etti³⁵⁹. Melike Hatun, II. Salahaddin Yusuf'un babası Azîz'in teyzesinin kızı idi³⁶⁰. Sâhibe Hatun bu teklifi, torununun küçük yaşta olması sebebiyle Haleb'e yönelebilecek saldırılara karşı müttefik kazanmak için, gönüllü olarak kabul etti. Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kızkardeşi Melike Hatun ile II. Salahaddin Yusuf'un nikâhları kıyılırken akabinde II. Salahaddin Yusuf'un kızkardeşi Gâziye Hatun ile II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in nikâh akidleri gerçekleştirildi.³⁶¹ II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Gâziye Hatunun nikâhı, Haleb'de, Dârü's-Sultân'da, Kemâleddin İbnü'l-Adîm tarafından elli bin dinar mehirle Hanefî mezhebi üzerine kıyıldı³⁶². II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vekili Tokat Kadısı İzzeddin tarafından nikâh akdinin kabul edilmesinden sonra halka hediyeler ve altın dağıtıldı. II. Salahaddin Yusuf'un Melike Hatun ile nikâhını kıymak için Anadolu'ya giden İbnü'l-Adîm, Kayseri

³⁵⁶ - Zübde, s. 494.

³⁵⁷ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 131.

³⁵⁸ - Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları- Eyyübîler Arası Siyasî Münasebetler Üzerine (1175-1250)", *Prof.Dr.İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999.

³⁵⁹ - Müferric, V, 183; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 621.

³⁶⁰ - Müferric, V, 184 Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 265.

³⁶¹ - Kenz, VII, 331; Sülûk, I/II, 272; *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, 257.

³⁶² - Zübde, s.494; Müferric, V, 296; Sülûk, I/II, 272.

yakınlarındaki Keykubadiyye sarayına geldi³⁶³. 635/1237 yılında gerçekleştirilen nikâhda II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in (kızkardeşi Melike Hatun adına) vekili Kemâleddin Kâmyar idi³⁶⁴. Daha sonra Kayseri'ye giden İbnü'l-Adîm halkın büyük sevgi gösterileri ile karşılandı. Mehir olarak da II. Gıyâseddin'in, Gâziye Hatun'a verdiği mehir düşünülerek elli bin dinar olarak belirlendi³⁶⁵. Kemâleddin İbnü'l-Adîm Haleb'e döndüğünde kendisini karşılayan II. Salahaddin Yusuf'a müjdeli haberi verdi. Bu sırada Muazzam Turanşah'ın, II. Salahaddin adına Marratü'n-Nu'man kalesini ele geçirdiği haberinin ulaşması büyük sevince sebep oldu (635/1237)³⁶⁶. Ancak 635/1237 senesinde yapılan bu nikâh akdi II. Salahaddin Yusuf'un yaşının küçük olmasından dolayı 653/1255 yılında evliliğe dönüştü³⁶⁷. Melike Hatun'u, İzzeddin Ebü'l-Fütûh Murtezâ Dimaşk'a getirdi ve düğünün şerefine şenlikler düzenlendi, düğün yemeği verildi³⁶⁸. Alâeddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun için II. Salahaddin Yusuf Buzaa'yı³⁶⁹ iktâ olarak verdi³⁷⁰.

2- II. Gıyâseddin Keyhüsrev Adına Haleb'de Hutbe Okutulması

Eyyübî-Selçuklu aileleri arasında nikâh işlemlerinin yapıldığı sırada Haleb ordusu Hama muhasarasında bulunuyordu. el-Kâmil ölünce Hıms sahibi Esedüddin Hama'ya saldırarak şehri kuşatmıştı. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den yardım alarak harekete geçen Haleb ordusu Maarratü'n-Nu'man'ı ele geçirerek Hama'yı muhasara etmişti. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gâziye Hatun ile nikâhının kıyılmasından sonra bu akrabalığı iyi değerlendiren II. Gıyâseddin Tokat kadısı İzzeddin'i göndererek adına hutbe okunmasını ve para bastırılmasını talep etti³⁷¹. Sâhibe Hâtun, bu sırada el-Âdil b. el-Kâmil'in aynı mahiyetteki isteğinden rahatsızlık duyduğu ve yalnız durumda kaldığı için, bu isteği kabul etti. Zira II. el-Âdil, babası el-Kâmil adına

³⁶³ - *Zübde*, s. 496; *Müferric*, V, 185; *Kenz*, VII, 331; Osman Turan, "Keyhüsrev II", İA, VI, 621.

³⁶⁴ - *Zübde*, s. 496; *Müferric*, V, 185.

³⁶⁵ - Osman Turan, mehir miktarını beş bin dinar olarak ifade etmektedir (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 406). Kaynaklarımıza göre bu miktar elli bin dinardır (bk. *Zübde*, s. 496 ; *Müferric*, V, 185).

³⁶⁶ - *Müferric*, V, 182.

³⁶⁷ - Ebu'l-Fidâ, II, 298.

³⁶⁸ - *Sulûk*, I/II, 394; *İkdu'l-Cümân*, I, 92.

³⁶⁹ - Buzaa, Haleb ile Menbic arasında bir beldedir (M. Sterck, "Buzaa", İA, II, 845)

³⁷⁰ - İbn Şeddâd, I/I, 132. Melike Hatun Buzaa'ya nâibleri vasıtasıyla Moğol istilâsına kadar sahip oldu.

³⁷¹ - *Müferric*, V, 190; *Şifa*, s. 365.

okunan hutbe ve bastırılan paranın bundan böyle kendi adına düzenlenmesini istedi, fakat bu, Haleb yönetimi tarafından kabul edilmedi³⁷². 636/1238 yılında Cemalüddeve İkbâl el-Hatûnî ve Kadî İzzeddin'in de hazır bulunduğu Haleb'de Cuma namazında Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev adına hutbe okundu³⁷³. Hâkimiyet alâmeti olan hutbe okutulması ile Haleb Eyyûbîleri, Anadolu Selçuklu Sultanına bağlanmış oldular ve bu sayede Sâhibe Hatun bir güç kazanabildi.

3- Moğol İstilâsına Karşı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e Yardım

II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Moğol tehdidine karşı 641/1243 yılında Şemseddin el-İsfehanî'yi Haleb'e göndererek II. Salahaddin Yusuf'dan yardım istedi³⁷⁴. Şemseddin İsfehanî, yardım olarak verilecek askere ve halka dağıtılmak üzere bir çok mal getirmişti. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Moğol tehlikesine karşı elçisi Şemseddin el-İsfehanî vasıtasıyla, Harezmliler, Meyyâfârikîn sahibi Şihabüddin Gâzi ve Mardin sahibi Necmeddin Gâzi arasında sulh temin etmesi konusundaki gayretlerinden yukarda bahsedildi³⁷⁵. Haleb yönetimi, tertip ettiği iki bin süvariden oluşan askerî gücü Nasıhuddin el-Fârisî idaresinde Anadolu'ya gönderdi.³⁷⁶ Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Haleb askerî yardım birliğini Sivas'da karşıladı. Sultan bu ordunun idaresini Nasıhuddin el-Fârisî'ye verdi. Bu yardım sayesinde Anadolu halkı ve devlet adamları büyük ferahlık hissetmelerine rağmen bu güç de 641/1243 yılında Moğolların Anadolu'ya hakim olmalarına engel olamadı³⁷⁷. Haleb ordusunun sebat etmesi hiçbir şeyi değiştirmemiş ve Köseadağ savaşında Anadolu Selçuklularının yenilgiye uğraması ile halk Şam yönüne doğru kaçmaya başlamıştı. Nasıhuddin Fârisî yapılan stratejik hatadan dolayı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e ağır sözler söyleyerek Haleb'e döndü.³⁷⁸ Bu kargaşa ortamından yararlanan Türkmenler yağma ve taşkınlık hareketinde bulundular³⁷⁹. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Moğollar tarafından günlük bin dinar, at, memlûk, câriye ve av köpeği verme yükümlülükleri ile tâbiyet

³⁷² - Şîfa, s. 365; Faruk Sümer, "el-Melikü'l-Âdil ve Komşu Türk Hanedanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı. 72, 22.

³⁷³ - *Müferric*, V, 190; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 265; Şîfa, s. 365.

³⁷⁴ - *Zübde*, s. 514; *Müferric*, V, 314; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 276.

³⁷⁵ - *Müferric*, V, 326-7.

³⁷⁶ - *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, II, 67.

³⁷⁷ - *Zübde*, s. 514; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 276.

³⁷⁸ - *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, II, 71.

³⁷⁹ - *Zübde*, s. 515.

arzetmeye mecbur bırakıldı³⁸⁰. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Moğollara itaat arzettiğini bildirdikten kısa bir süre sonra 643/1245 yılında öldü³⁸¹.

Kösedağ bozgunundan sonra Güney Doğu Anadolu'daki devletlerin Anadolu Selçuklularına olan bağlılıkları büyük yara aldı. Bunun bir örneği Mardin Artuklularının, Selçuklu tabiyetinden ayrılarak Haleb sahibi II. Salahaddin Yusuf'a itaat arz etmeleridir. Bu bağlılığın izleri olarak Mardin'de kestirilen sikkelerden 654 ve 655 yılına ait olanlarda Halife Musta'sım'dan sonra II. Salahaddin Yusuf ve Necmeddin Gâzi'nin adları vardır. 656/1258 ve 657/1259 yıllarına ait sikkelerde Halife'nin adı çıkarılmıştır.³⁸² Bu durum bize Haleb Eyyûbîler'inin o sırada bölgede sınımlanacak yada itaat arz edilecek bir güç olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

B-MEMLÛKLERLE MÛNASEBETLER

Arapça “meleke” fiilinden ismi mef'ul olan Memlûk kelimesinin sözlük manası “efendisinin temellûkü altında olan esir”dir. Memlûk kelimesi ıstılah olarak harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insanı ifade eder³⁸³. Bu manası ile Memlûk İslâm tarihinde özellikle hükümdar veya emirlerin birliklerinde görev yapan hususi, içtimaî ve hukukî bir statüye sahip ücretli askeri ifade etmektedir. Satın alma yoluyla istihdam edilen gürbüz Türk gençlerinin Kıpçak ülkesindeki iktisadî zorluklar sebebiyle buna mecbur kaldıklarını ifade eden İbrahim Kafesoğlu neticede bu insanların köle olmadıklarını vurgulamaktadır.³⁸⁴ Üstün savaşçı kabiliyetleri sebebiyle devlet kuran bu insanların köle sıfatını taşımasının mümkün olmadığı aynı müellif tarafından ifade edilmektedir. Sebepleri ne olursa olsun para karşılığında satın alınan insanlar parayı veren insanın tasarrufu altında olması cihetiyle memlûk olarak ifade edilmeleri onların anne ve babalarından köle olarak doğduğunu göstermeyip o anki konumlarını göstermektedir. Aynı şekilde devlet olma başarısını gösteren bu insanların bu aşamadan sonra Memlûk olarak

³⁸⁰ - *Mîr'atu'z-Zaman*, 111b.

³⁸¹ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 276.

³⁸² - *Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 185; Hasan Şumeysânî, *Medinetu Mardin*, s. 499-500.

³⁸³ - *İkdü'l-Cümân*, I, 64.

³⁸⁴ - *İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1993, s. 53, 55, 181.

kaynaklarda ifade edilmeleri bizatihi onların artık bu sıfatı taşıdığını değil daha önceki adlandırmanın devamını gösterir.

İslâm tarihinde ilk defa Memlûk kullananlar Abbâsîlerdir. Abbâsî devletinin kuruluşunda etkin olan İranlı unsurun artan nüfuzunu kırmak için Abbâsî halifeleri, Me'mun'dan itibaren Türkleri istihdam etmişlerdir. Mutasım bu durumu daha da ileri götürerek onlar için Samarra kentini kurmuştur.³⁸⁵ Abbâsîlerin, Türkleri askerî güç olarak istihdam etmeleri ve bunun artarak devam etmesi onların felâketini hazırlarken bölgede bağımsız güçlerin oluşmasına neden olmuştur. Bunun en güzel örnekleri Memlûkler tarafından Mısır'da kurulan Tolunoğulları ve İhşidîler devletleridir. Fatımîler zamanında Halife Mustansır'dan itibaren Türklerin istihdam edildiği görülmektedir. Eyyûbîler devrinde Salahaddin'in vefatından sonra Memlûk sayısında artış görülmektedir. Moğolların batıya doğru harekete geçmelerinden sonra Kıpçak ülkesinden ve Maveraünnehir'den çok sayıda Memlûk tüccarlar vasıtasıyla getirilerek istihdam edilmiştir. Bunda hanedanın kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeleri ve birbirlerine karşı güçlü olma hissinin etkisi olmuştur.³⁸⁶

Memlûkleri, tarihi gelişimleri içerisinde Bahriyye ve daha sonra Burciyye olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Biz konumuz itibariyle Bahriyye Memlûkleri üzerinde duracağız.

Bahriyye Memlûkleri

Memlûk nüfuzunun somut bir şekilde ve artarak ortaya çıkması 1240 yılında Mısır Eyyûbî devleti tahtına oturan Salih Necmeddin zamanında olmuştur. Salih Necmeddin'in memlûk toplamaya ve bunları teşkilatlandırarak güvendiği özel muhafızları haline getirmesinde Dımaşk sahibi Salih İsmail ile girdiği mücadelede Mısır'a giderken Kürt askerlerinin kendisini terk ederken memlûk gurubunun sadakat göstermesi etkili olmuştur.³⁸⁷ Memlûklerin her şartta sadakat gösteren sağlam karakterleri Salih Necmeddin'i onlara güvenmekle yanılmadığını ortaya koyarken sayının artırılmasına da sebep olmuştur. Sâlih Necmeddin'in kurduğu Bahriyye

³⁸⁵ - Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 2000, s. 108.

³⁸⁶ - *İkdü'l-Cümân*, I, 64. Abbâdî, s. 10; Kazım Yaşar Koprıman, "Memlûkler", *DGBİT*, VI, 433-436.

³⁸⁷ - Cengiz Tomar, *Memlûk Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1240-1260)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s. 24.

Memlûkleri birliği, herhangi bir yere gittiği zaman onun korumasını yapan, geceleyin Kürt ve diğer askerler onun yanından ayrılırken onunla birlikte kalan askerlerden oluşmaktadır. Nil nehri üzerindeki Ravza adasında yaptırılan ve üç yılda tamamlanan kale ve saraylarda kaldıkları için bu adı alan Bahriyye Memlûkleri, Sâlih Necmeddin'in Mısır Sultanı olmasından sonra devlet kademelerinde önemli görevlere gelmeye başladılar³⁸⁸. Bahriyye Memlûklerinin Nil nehrinden dolayı bu adı aldıkları yönündeki bilgilere dönemin kaynaklarında rastlanmamaktadır. Bundan dolayı Memlûklerin Bahriyye adını almasında deniz yolu ile Mısır'a gelmiş olmaları söz konusudur.³⁸⁹ Bahriyye Memlûkleri, Sâlih Necmeddin'in ölümünden sonra, kısa bir süre Mısır hâkimiyetini elinde bulunduran Şecerüddür'e aynı etnik kökenden geldikleri için destek vermişti³⁹⁰. Siyasî tarihleri ile ilgili bilgiler aşağıda sunulmuştur.

1- Şecerüddür'ün Yönetime Geçmesi

Muazzam Turanşah'ın 648/1250 yılında öldürülmesinden sonra onun yerine emirler, Sâlih Necmeddin'in hanımı Şecerüddür'ü sultanlık makamına tayin edince Suriye bölgesindeki Eyyûbî hanedanı bunu kabullenmedi. İslâm tarihinde çok az örneği bulunan bir kadının idarenin başına geçmesi uygulamasını, Müslüman halk yadırgadı. Bu tepkiyi bir nebze olsun yatıştırmak için Şecerüddür, Meliketü'l-Müslimîn, Ümmü Halil (Sâlih Eyyûb'dan olan ölmüş oğlunun adı) sıfatlarını kullanarak Eyyûbî hanedanının hukuki mirasçısı olduğunu göstermek istiyordu. Memlûkler yeni yönetimlerine şer'î bir sıfat kazandırmak ve (Eyyûbî hanedanı tarafından) tehdit edilen hükümetlerini kurtarmak için Abbâsî Halîfesinin bulunduğu Bağdad'a yöneldiler. Halife'den Şecerüddür'ün sultanlığını teyid etmesini istediler. Ancak Halife'nin "yanınızda erkek kalmadı ise bize haber verin size gönderelim" şeklindeki sert cevabını alınca ümitlerini kaybettiler. Şecerüddür'ün taktikleri güven vermezken olayın duyulmasından sonra Dimaşk'taki Kaymeriyye emirleri şehri teslim etmek için Haleb sahibi II. Salahaddin Yusuf'u davet ediyorlardı. II.

³⁸⁸ - *Müferric*, V, 274; *Sülûk*, I/II, 340; Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler" *DGBİT*, VI, 381.

³⁸⁹ - Geniş bilgi için bk. Cengiz Tomar, a.g.e. 27-29.

³⁹⁰ - P. M. Holt, *The Age of the Crusades*, s. 83.

Salahaddin Yusuf bu daveti kabul ederek Dimaşk'a girdi ve savaş yapmaksızın şehre sahip oldu. Bu duruma bir çare bulan emirler, Şecerüddür'e Aybek'le evlenmeyi teklif etti³⁹¹. Bunu kabul eden Şecerüddür'ün hükmü üç ay kadar sürmüştür³⁹².

2- Mısır Seferi ve Abbâse Yenilgisi

Muazzam Turanşah'ın Memlûkler tarafından öldürülmesi üzerine Eyyûbî hanedanının olduğu gibi II. Salahaddin Yusuf'u da harekete geçirmesi doğaldır. Hadise Dimaşk ve Haleb'de hiç de iyi karşılanmamış ve Sâlih İmadeddin İsmâil b. el-Âdil, Hıms sahibi Eşref Musa b. Mansur İbrâhim, Muazzam Turanşah b. Salahaddin, Zâhir Şadi b. Nâsir Dâvud, Emced Hasan, Emced Takiyyuddin ve diğer Eyyûbî melikleri II. Salahaddin Yusuf'un etrafında birleşerek Memlûkler üzerine harekete geçme kararına varmışlardı.³⁹³ Aile şerefının bulunduğu bu isteğin yerine getirilmesi aynı zamanda Suriye bölgesindeki hâkimiyetinin Memlûklerce tehdit edilmesini engellemek içinde gerekli idi. Öte yandan II. Salahaddin Yusuf'un Dimaşk ve Kuzey Suriye'yi kolaylıkla fethetmesi, ordusunun hacmi ve kazandığı prestij onu Mısır'ı ele geçirme yönünde istekli hale getirmiştir³⁹⁴. II. Salahaddin Yusuf'un etrafında birleşen Eyyûbî hanedanı, Memlûkler'in meşru sultanlarını öldürmelerine çok büyük kızgınlık duymalarının yanında Mısır sultanlığının artık kendilerinin şer'î hakkı olduğuna inanıyorlardı³⁹⁵. Bu oluşumun haber alınması ve Haleb sahibinin Dimaşk'ı, Kerek sahibinin de Şevbek'i ele geçirmesi üzerine Mısır'da Memlûkler tedirginlik yaşadıkten sonra Şecerrüddür'ün sultanlığı, Aybek'in komutanlığı üzerine bağlılık yemini ettiler³⁹⁶. Eyyûbîleri ve onların taraftarlarını Kâhire'den, II. Salahaddin Yusuf'u Dimaşk'dan uzaklaştırmaya karar verdiler³⁹⁷. II. Salahaddin Yusuf etrafında oluşan bu gücü kendi lehine çevirecek gözüpek kişilikten çok uzak bir insandı ve kazanmış olduğu yerleri kolaylıkla kaybedebileceği bir

³⁹¹ - *İkdü'l-Cümân*, I, 34; Abbâdî, s. 112; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 43.

³⁹² - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 43.

³⁹³ - *Mesâlik*, XXVII, 277; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 291; İbnü'l-Verdî, *Tarih*, II, 180; *Sülûk*, I/II, 372; *Şifâ*, s.368. Şeşen, "Eyyûbîler". *DİA*, XII, 23.

³⁹⁴ - *From Saladin*, s. 314.

³⁹⁵ - *Sülûk*, I/II, 372; Abbâdî, s.107.

³⁹⁶ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 42.

³⁹⁷ - a.g.e, s. 42.

serüvene girmek konusunda gerekli cesarete sahip değildi³⁹⁸. Ancak Şemseddin Lü'lü gibi yakın adamları ve Eyyûbî hanedanına mensup kişiler onu Mısır seferi konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı³⁹⁹. Lü'lü Mısır ordusu ile alay ediyor ve “yüz tane peçeli kadın orayı alır” diyerek onu teşvik ediyordu⁴⁰⁰. II. Salahaddin Yusuf sonunda bu seferi kabul etti. Mısır'ın Eyyûbîlere tekrar kazandırılması II. Şalahaddin Yusuf için büyük bir prestij olacaktı ve Mısır'ın o sırada içinde bulunduğu karışık ortam II. Salahaddin Yusuf ve yanındakileri cesaretlendiriyordu⁴⁰¹. Nitekim Ebü'l-Ferec'in, Memlûkler'in Mısır'da yönetimi ele geçirdikten sonra zevk için birbirlerini öldürmeye başladıklarını söylemesi abartılı bir ifade olsa da bölgede önemli bir iç karışıklığın olduğunu göstermektedir.⁴⁰²

Hükümet bunalımının sürdüğü Mısır'da, Dımaşk'ın II. Salahaddin Yusuf'un eline geçtiği haberi duyulunca, komutanlar mevcut durumun otoriteyi ya da hükümeti, bir kadının elinde tutmasına izin vermediğine karar verdiler ve 648/1250 de İzzeddin Aybek sultanlığa seçildi⁴⁰³. Aybek bir hafta sonra, etrafında ve Suriye'de oluşan muhalefetin ciddiyetini anlayınca Eyyûbî tahtına hukukî bir çare bulmak için, altı yaşında Melik el-Kâmil'in torunu Eşref Musa'yı tahta geçirip kendisi de onun atabeyi oldu.⁴⁰⁴ İkisinin adı da hutbede okundu ve paralara kondu. Böylece o hem sultanlık hem de atabeylik unvanlarını kullanırken oluşan Eyyûbî muhalefetini engellemeyi hedeflemişti.

Hazırlıklarını tamamlayarak Mısır yönetimini Memlûkler'in elinden alma amacıyla 648/1250 yılında harekete geçen Haleb ordusunun başında Şemseddin Lü'lü vardı⁴⁰⁵. II. Salahaddin Yusuf ordunun ağırlıkları ile birlikte arkadan ilerliyordu. Bu haberi alan Mısırlılar hemen harekete geçerek hazırlıklara başladılar⁴⁰⁶. Aybek, Mısırlı darbecilerden birisi olan Hastürk el-Kebîr idaresinde bir gücü onları karşılamak için gönderdi. II. Salahaddin Yusuf'un ordusu bu öncü

³⁹⁸ - *From Saladin*, s. 314.

³⁹⁹ - *Sülûk*, I/II, 372; *Nihâye*, XXIX, 420; *From Saladin*, s. 314.

⁴⁰⁰ - *Mir'atu 'z-Zaman*, 120b; *Nihâyetü 'l-Ereb*, XXIX, 377; *Ikdu 'l-Cümân*, I, 39; *Nücûm*, VII, 6.

⁴⁰¹ - *Sülûk*, I/II, 386; *From Saladin*, s. 314.

⁴⁰² - *Ebu'l-Ferec, Abu'l-Farac Tarihi*, II, 552.

⁴⁰³ - *Sülûk*, I/II, 367; *From Saladin*, s. 315.

⁴⁰⁴ - *Abbadî*, s. 113; *From Saladin*, s. 315.

⁴⁰⁵ - *Şifâ*, s.368.

⁴⁰⁶ - *Nücûm*, VII, 6.

birliğini bertaraf etti. Dağıtılan bu gurup Sâlihiyye'ye ulaşarak Haleb ordusu hakkında bilgileri aktardılar ve Mısır'da bir panik yaşanmaya başladı. Bu sırada Mısır öncü birliğine komuta eden Hastürk ve arkadaşları Aybek'ten ayrılarak Mısır yönetimi için Muğîs'i desteklediklerini bildirdiler. Aybek'e karşı bir muhalefet olarak değerlendirilen bu hareket Eyyûbî yönetiminin Mısır'da yeniden k urulmasına yönelik Memlûkler içerisinde kuvvetli olmayan bir isteği göstermektedir. Ancak bu isyan Aybek ve darbecilerin metin bir şekilde yerlerini muhafaza etmeleri sonucunda bir şey kazandırmadı. Zaten darbeye karışmamış devlet adamları el-Kâmil tarafından II. el- dil'den sonra halef tayin edilmiş Muğîs'in yanına gidiyorlardı.

Aybek'in Mısır sultanlığına seçilmesinden sonra Filistin bölgesine kuvvet gönderen II.Salahaddin Yusuf Gazze'yi ele geçirmişti. Bunun  zerine Aktay idaresinde harekete geçen ikibin kişilik memluk kuvveti Gazze'de Eyy b  kuvvetlerini yenerek geri çekilmeye mecbur etti.⁴⁰⁷ II. Salahaddin Yusuf, Aktay ve ordusunun kendisinden önce Gazze'ye gelip yerleştiğinin farkına varması üzerine tel şlandı. Bu sırada II. Salahaddin Yusuf aniden bir hastalığa yakalandı⁴⁰⁸.

şaban ayının sonlarında II. Salahaddin Yusuf, Mısır  zerine yeniden sefer için hazırlık emri verdi. Artık tamamen iyileşmiş durumdaydı. Onun Dimaşk'ta topladığı ordu Nureddin'den sonra bölgede toplanabilecek en büyük sayıdaki ordu idi. Ramazan 648 /1250 tarihinde ordu Dimaşk'dan hareket etti. Ordunun içerisinde bulunan Azîziyye ve N s r yyi Memlûkler'inin önde gelenleri (Cemâleddin Aydoğdu, şemseddin Akkuş gibi⁴⁰⁹), kumandanın şemseddin L 'l 'de olmasına kızdılar. Savaş anında Mısır Memlûkler'ine katılacak olan bu gurubun tutumunu,  rk  temayüllerin ağır basması şekliyle izah etmek mümkündür. İki ordunun Memlûkleri de Hazar denizinin kuzey ve doğusunda ikamet eden Kıpçak Türkleri ile aynı kökten gelmektedirler ve bu Memlûkler sayılarının üstün gelmeye yeteceğinin farkında idiler. İbn Tağribirdî bunu doğrularak L 'l 'n n de Memlûkleri sevmediğini ve onlarla alay ederek şöyle söylediğini ifade etmektedir: "Meml kten her on kişi bir

⁴⁰⁷ - *S l k*, I/II, 370.

⁴⁰⁸ - *Kenz*, VIII, 15; *From Saladin*, s.316.

⁴⁰⁹ - *Nihâye*, XXIX, 420.

tane Kürt mukabilindedir⁴¹⁰. Buradan Lü'lu ile Azîziyye ve Nâsiriyye Memlûkleri arasında ırki temele dayanan bir hoşnutsuzluğun olduğu ortaya çıkmaktadır. Makrîzî, Şemseddin Lü'lu'nun Ermeni ırkından olduğunu ifade ettiğine göre⁴¹¹ onun sözünü ettiği bu kıyaslamayı Eyyûbîler'in kökenini düşünerek söylemiş olduğu anlaşılmaktadır. Aybek, Halep ordusunun harekete geçmek için hazırlık yaptığını duyunca Mısır'da bulunan Eyyûbî yanlısı Kadı Necmeddin gibi Memlûk ve devlet adamlarını yok etmeye başladı⁴¹². Ardından Sâid (Yukarı Mısır) bölgesindeki Araplardan asker toplandı⁴¹³.

Aybek 9 Şevval 648/1250 tarihinde ordusunu, Eyyûbî ilerleyişini durdurmak için Sâlihiyye'ye gönderdi. Mısır'da içki yasağı konuldu ve Cuhde adı verilen (Memlûkler için toplanan) vergi kaldırıldı. Ayrıca Aybek, oluşan bu Eyyûbî düşmanlığını dağıtmak ve aralarındaki ittifakı bozmak için Eşref Musa ile tahtı paylaştıktan sonra Sâlih Necmeddin'in Ba'lebek istilâsından beri Kâhire'de tutuklu bulunan, Sâlih İsmâil'in iki oğlu Mansur İbrâhim ve Sâid Abdülmelik'i serbest bıraktı⁴¹⁴. Aybek'in bu ikinci hilesi de Eyyûbîleri durdurmaya yetmedi. Aybek bununla da yetinmeyerek yine mevcut Eyyûbî ittifakını bölmek için Muğîs ile aralarında bir problem olmadığını⁴¹⁵ ve kendisinin Abbâsî Halîfesi Musta'sım'a bağlı olduğunu yaymaya başladı. Sanki Muğîs'in sultanlığını istermiş havası yaratmak istiyordu. Ancak bu hilelerinin hiçbirisi fayda getirmedi. Eyyûbî hanedanları Eşref Musa'nın isimden başka bir şey ifade etmediğini, bütün işlerin Aybek tarafından yürütüldüğünü idrak ederek Mısır'a yürüyüşlerini sürdürdüler⁴¹⁶. Memlûk isyanını ortadan kaldırmak ve Mısır'a tekrar sahip olmak için durumunu kuvvetlendirmek isteyen II. Salahaddin Yusuf, o sırada Akkâ'da bulunan Fransa kralı IX. Louis ile görüşmelerde bulunmak için ona elçi gönderdi⁴¹⁷. Ancak Aybek, II. Salahaddin Yusuf'un Haçlılara yakınlaştığını duyunca IX. Louis'e mektup yazarak Dimyat'tan

⁴¹⁰ - *Nücûm*, VII, 19.

⁴¹¹ - *Mukaffa*, V, 11.

⁴¹² - *Sûlûk*, I/II, 367,372; *From Saladin*, s.317.

⁴¹³ - *Sûlûk*, I/II, 372.

⁴¹⁴ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 291; İbnü'l-Verdî, *Tarih*, II, 180; İbn Haldun, *İber*, V, 431; *Sûlûk*, I/II, 373; *İkdu'l-Cümân*, I, 40; *From Saladin*, s.317.

⁴¹⁵ - *Sûlûk*, I/II, 373.

⁴¹⁶ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 53.

⁴¹⁷ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 53.

Haçlıların atılmasından bu tarafa Kâhire’de tutuklu bulunan esirlerin öldürüleceğini bildirdi⁴¹⁸. Haçlılar ise Dimaşklılar aleyhine Kâhire ile anlaştıkları takdirde fidyenin iptal edilerek tutukluların serbest bırakılacağını umuyorlardı⁴¹⁹.

Bütün çabalarının faydasız olduğunu gören Aybek, Mısır’da kalan Memlûkler ile birlikte Sâlihiyye’ye geldi. Aybek bütün güçleri ile Kâhire’yi boşalttıkları bir sırada Haçlıların Dimyat’ı ele geçirmek için saldırıya geçebileceklerinden korkarak bütün geçitlerin tahrip edilmesini emretti⁴²⁰. İki gün sonra II. Salahaddin Yusuf ordularını Sâlihiyye’nin 70 km kuzey batısında Tolunoğullarının ileri karakol olarak kullandıkları Bilbis ile Salihiyye arasındaki Abbâse civarına getirdi⁴²¹. 10 Zilkade (Makrîzî, Şevval olduğunu ifade etmektedir) 648/1250 tarihinde iki ordu Abbâse⁴²² yakınlarındaki Semût köyünde savaş düzeni almaya başladılar⁴²³. II.Salahaddin Yusuf, Azîziyye ve Nâsırıyye Memlûkler’inden oluşan küçük bir gurup tarafından koruma altına alınmıştı. Aynı günün ortasında Şemseddin Lü’lû komutasındaki Suriye ordusu ansızın Mısır ordusunun üzerine saldırdı. Haleb ordusunun sağ kolunun saldırısı ile neye uğradığını anlamayan Mısır ordusu kaçmaya başladı⁴²⁴. Askerlerin bir kısmı Kâhire’ye bir kısmı Eski Mısır’a kaçtı ve Suriye ordusunun merkez kuvvetleri onları takip etmeye başladı. II. Salahaddin Yusuf ise bu arada sancağının altında askerlerinden gelecek haberleri bekliyordu⁴²⁵. Dağılma Mısır ordusunun peşine düşen Haleb ordusu dönüşte arkada kalan askerlerin ganimet için dağıldıklarını gördüler. Onların amacı Aybek’e saldırmaktı. Ancak arkadaşlarının dağılması ile zor durumda kalan ve Şevbek’e sığınmak için o tarafa yönelen bu gücün önü üç yüz seçkin muhafızı ile Aktay’la birlikte bulunan Aybek tarafında kesilerek hezimete uğratıldılar.⁴²⁶ Memlûkler II. Salahaddin Yusuf’un sancağının kendilerinin biraz altında bir gurup Azîziyye Memlûkları ile birlikte olduğunu

⁴¹⁸ - *Tarihu'l-Memâlik* s. 53.

⁴¹⁹ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 53.

⁴²⁰ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 54.

⁴²¹ - *İkdu'l-Cümân*, I, 40; *From Saladin*, s. 318.

⁴²² - Abbâse, Kâhire’nin kuzey doğusunda Bilbis ve Sâlihiyye şehirleri arasında bulunmaktadır (*Tarihu'l-Memâlik*, s. 54).

⁴²³ - *İbnü'l-Verdî, Tarih*, II, 181; *Sülûk*, I/II, 374; *Şifâ*, s. 368.

⁴²⁴ - *İbnü'l-Verdî, Tarih*, II, 181; *Sülûk*, I/II, 374; *Şifâ*, s.368; *From Saladin*, s.318.

⁴²⁵ - *Nücûm*, VII, 6-7.

⁴²⁶ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 377; *Sülûk*, I/II, 375.

gördüler ve vakit kaybetmeden II. SalahaddinYusuf'un bu küçük gurubuna saldırdılar. Savaşın kritik anında çölün verdiği disiplinsizlik havası ve kendilerinin ırki temayülleri ile Azîziye Memlûkler'inin çoğu Aybek'e katılmışlardı⁴²⁷. Memlûkler'in ihaneti sebebiyle II. Salahaddin Yusuf savaşı kazanma noktasında iken kendi kaderini çok kötü etkileyecek bir yenilgiye maruz kaldı. Bu Memlûk gurubunun Aybek'e katılmasında ilk planda aynı kökenden gelmeleri ikinci planda ise Şemseddin Lü'lü'yü sevmemeleri etkili olmuştur⁴²⁸. Ancak II. Salahaddin Yusuf, Azîziye Memlûkler'inin kendisini terketmesinden sonra⁴²⁹, Aybek'in ulaşmasından önce Dimaşk'a kaçmıştı⁴³⁰. Memlûkler onun sancağını, tablhanelisini (bando) ve hazinesini ele geçirdiler⁴³¹. Önce Gazze'ye giderek burada askerlerini bekleyen II. Salahaddin Yusuf kendisine katılanlarla birlikte Dimaşk'a döndü⁴³². Böylece II. Salahaddin Yusuf'u yakalama emeline ulaşamayan Aybek, onun gözde kumandanları Şemseddin Lü'lü' ve Ziyaeddin Kaymerî ile sadık Memlûkler'ini yakaladı.

Bu olay, II. SalahaddinYusuf'un acele etmesinden ve korkarak kaçmasının ötesinde bir olaydır. Eğer Lü'lü güçlerini yeniden toplayıp geri dönebilseydi, hala dağınık durumdaki Mısır ordusunu hezimete uğratıp Kâhire'yi ele geçirebilirdi⁴³³. Fakat şimdi her bir Eyyûbî hanedanı ve komutanlar yakalanmışlardı: Muazzam Turanşah ve kardeşi Nusretuddin, Sâlih İsmâil, Telbâşir sahibi Eşref Musa⁴³⁴. Eyyûbî hanedanı Memlûklerden saygı görürken, komutanlar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Şemseddin Lü'lü, Aybek'e götürüldü. Aybek onun hemen idam edilmesini emretti⁴³⁵. Mahpusun böyle bir kadere maruz kalmayacak kadar çok değerli ve asil bir insan olduğunu düşünen Hüsameddin b. Ebû Ali'nin protestoları bile bu ölümü erteleyemedi. Husameddin, Aybek'e "Şam'ı almamız için onu öldürmeyiniz" dedi⁴³⁶. Aktay ise "Bu bizden yüz peçeli kadın ile Mısır'ı alıyordu.

⁴²⁷ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 291; İbnü'l-Verdî, *Tarih*, II, 181; *İkdu'l-Cümân*, I, 40; Abbâdî, s. 114; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 54.

⁴²⁸ - *Sulûk*, I/II, 374.

⁴²⁹ - *Sulûk*, I/II, 375.

⁴³⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 291; *Şifâ*, s. 368.

⁴³¹ - *Sulûk*, I/II, 375. *İkdu'l-Cümân*, I, 41.

⁴³² - *İkdu'l-Cümân*, I, 44.

⁴³³ - *From Saladin*, s. 319.

⁴³⁴ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 421; *İkdu'l-Cümân*, I, 41.

⁴³⁵ - *Şifâ*, s. 368.

⁴³⁶ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 378; *Nücüm*, VII, 7; *From Saladin*, s. 319.

Bizi kadın yaptı onu nasıl bırakırız” dedikten sonra boynu vuruldu⁴³⁷. Lü’lû’nün öldürülmesinden sonra Mısırlılardan bir gurup yollarına devam ederek II. Salahaddin Yusuf’un taburu ile savaşa tutuştu⁴³⁸. Ardından Ziyaeddin Kaymerî’nin boynu vuruldu⁴³⁹.

Aslında iki ordunun da ana gövdesi bütün bu olanlardan habersiz durumda ve Nil vadisi boyunca dağınık bir vaziyette idiler. Zafer kazandığını sanan Halebliler Cemâleddin Yağmur idaresinde Abbâse’de yeniden toplanıyordu. II. Salahaddin Yusuf’un gelmesinin yakın olduğu tahmin edilen bir anda sultanlık çadırı kuruldu (onun için ikamet hazırlandı) ve onun zafer alayı içinde Kâhire’ye gireceği hayal ediliyordu. Hezimete uğrayan Mısırlıların ardından Abbâse’ye ulaşan II. Salahaddin Yusuf’un askerleri, Memlûkler’in hezimete uğradıklarından şüphe etmiyorlardı.⁴⁴⁰ Fakat onlar sonraki gün felakete uğradıklarını ve II. Salahaddin Yusuf’un kaçmış olduğunu öğrendiler. İlk anda neyin yapılacağı konusunda anlaşmazlığa düştüler: Bir kısmı savaş olmadan Kâhire’yi alacaklarına inanarak Kâhire’ye doğru ilerlemeyi istedi⁴⁴¹. Çünkü gerçek henüz bilinmiyordu ve Aybek’in etkili ordusu hâlâ çok küçük durumda bulunuyordu. Fakat etkili bir liderin eksikliğinden dolayı sonunda Dimaşk’a dönmeye karar verdiler ve Suriyelilerin artık kazanma umudları kalmamıştı.⁴⁴²

Doğru bilginin Kâhire’ye henüz ulaşmadığı savaştan sonraki Cuma günü II. Salahaddin Yusuf’un şehri almasına kesin gözü ile bakıldığından onun adı kalede ve Amr b. As camiinde hutbede okunmuştu⁴⁴³. Aybek yeni elde ettiği Azîziyye ve Nâsırıyye Memlûkları ile birlikte zafer alayı içinde Kâhire’ye girdi ve Nâsireddin b. Yağmur ve Eminüddeve es-Sâmirî’nin asılmaları ile hesap görmeye başladı. Çünkü onlar Aybek’in yenildiğine genel olarak inanıldığı zaman kaledeki hapisten çıkartıldıktan sonra Eyyübî hâkimiyeti altında huzurlu yaşayacaklarına dair

⁴³⁷ - *Nihâyetü'l-Ereb*, VII, 7; *el-Iber*, III, 260.

⁴³⁸ - *Nücüm*, VII, 7.

⁴³⁹ - *İbnü'l-Verdî, Tarih*, II, 181; *Şifâ*, s. 368; *From Saladin*, s. 319.

⁴⁴⁰ - *İbnü'l-Verdî, Tarih*, II, 181; *İkdu'l-Cümân*, I, 41; *Şifâ*, s. 368.

⁴⁴¹ - *Şifâ*, s. 368.

⁴⁴² - *From Saladin*, s. 319.

⁴⁴³ - *Mesâlik*, XXVII, 278; *İkdu'l-Cümân*, I, 41.

propaganda yapmışlardı. İkisi de Aybek tarafından kale burcunda astırıldı⁴⁴⁴. Aybek, 651/1253 yılında Memlûkler aleyhine gösteri yapıp yönetimin Eyyûbîlere geçtiğini sanarak sevinen ve II. Salahaddin Yusuf adına hutbe okutan Mısır halkına döndüğü zaman işkence yapmayı ihmal etmedi⁴⁴⁵.

Aybek, Abbâse savaşında kazandığı bu zaferin sonucunda hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve genişletmek için bazı teşebbüslerde bulundu. İlk olarak Aktay'ı bir grup askerle, stratejik öneme sahip Gazze üzerine gönderdi. II. Salahaddin Yusuf'un buna karşılık vermesi hiçbir şeyi değiştirmede ve Aktay, Gazze'yi ele geçirdi. 651/1253 yılında Hâlife'nin elçisi Bâderâî, Aybek'le II. Salahaddin Yusuf arasında anlaşma sağladı. Buna göre Ürdün nehrine kadar Mısır Memlûkler'in, nehrin arka kısmı Eyyûbîler'in oluyordu⁴⁴⁶. Aybek 652/1254 yılında Aktay'ı ortadan kaldırdıktan sonra isimden başka bir hükmü olmayan Eyyûbî ailesine mensup Eşref Musa'yı saltanattan uzaklaştırdı. Böylece 652/1254 yılında Mısır'da adına hutbe okunan son Eyyûbî, Eşref Musa olurken Mısır'da hâkimiyeti Memlûkler'in eline geçmiş oluyordu.⁴⁴⁷

3- Eyyûbî-Memlûk Çatışmasında IX.Louis'nin Konumu

Hem Eyyûbîler hem de Memlûkler aralarındaki çatışmalarda Haçlıların desteğini almaya önem vermişlerdir. Bu amaçla hem kendilerine bir üstünlük sağlamayı hem de savaşa girdikleri zaman arkadan Haçlılardan saldırıya uğramamayı düşünüyorlardı. Haçlı gücünün sayısının az olmasına rağmen takviye birlik olabileceğinden dolayı her iki taraf da karşı tarafın Haçlılarla anlaşma yapmadıklarından emin olmak yanında ve her ikisi de onlarla anlaşmayı istiyordu. IX. Louis'nin ise iki ana amacı vardı: Mısır'da tutuklu bulunan Haçlı esirlerinin serbest bırakılmasını sağlamak (Memlûkler ile anlaşmasının birinci şartı) ve zayıf Kudüs krallığının yeniden canlandırılması için geniş arazilere sahip olmak. Onun Kudüs'te bina ve kalelerin onarımına Müslümanlar ses çıkarmıyordu ancak krallığın arazi mülkiyetinin artması ister istemez iki Müslüman güç ile yapılan diplomatik

⁴⁴⁴ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 422.

⁴⁴⁵ - *Nücûm*, VII, 9.

⁴⁴⁶ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 293.

⁴⁴⁷ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 298; *Mesâlik*, XXVII, 279; *Ikdu'l-Cümân*, I, 44; *Nücûm*, VII, 20 *Tarihu'l-Memâlik*, s. 54-57.

ilişkileri bozdu. IX.Louis'nin bu sayede Dımaşk ve Kâhire arasındaki düşmanlığı kullanarak Haçlı esirlerinin serbest bırakılmasını sağlamak ve Kudüs'de yeniden yapılanma imkânı kazanmıştı.⁴⁴⁸ Zira Haçlı askerlerinin esir edilmesi hatasını hâlâ üzerinde taşımaktaydı.

II. Salahaddin Yusuf, Mısır seferinde Memlûkler tarafından engelleme ile karşılaşınca IX.Louis ile görüşmeleri başlattı. R. S. Humhreys, Haçlılarla anlaşmak ve onların desteğini almak için II. Salahaddin Yusuf'un IX.Louis'e Kudüs krallığını yeniden ele geçirmeyi teklif ettiğini ifade etmektedir. Kaynaklarımızda böyle bir bilgiye rastlamazken aksi yönde bir teklifin II. Salahaddin Yusuf'a geldiği ancak o hiçbir şekilde kabule yanaşmadığı için bu teklifi geri çevirmiştir.⁴⁴⁹ Ancak burada II. Salahaddin Yusuf'un IX. Louis'e askerî yardım anlaşması teklifi yaptığı vakidir. IX.Louis'nin cevabı dürüsttü fakat kurnazca idi. O sultana Memlûkler'in anlaşmalarına ve esirlerini serbest bırakmaya sadık olup olmadıklarını görünceye kadar bir karara varamayacağını bildirdi. Eğer Memlûklerden böyle bir şey göremezse güçleriyle ona katılacağını söyledi. Elindeki anlaşma kozu ile IX. Louis, Kâhire'den esirlerin serbest bırakmalarını isteyebilirdi. Memlûkler, II. Salahaddin Yusuf'a karşı anlaşmak için harekete geçtiler ancak, IX.Louis'nin elçisi tutsakların Akkâ'ya gönderilmesine kadar anlaşmayı düşünmediğini ifade etti. Bu noktada 648/1250 Ekim ayında Mısırlılar bu isteği kabul ederek beş yüz Hristiyan esiri serbest bıraktılar. Fakat tutsaklar Akkâ'ya vardıklarında IX.Louis Mısır elçilerine Dimyat'tan çıkmasına karşılık ödeyeceği fidyenin kaldırılması şartı ile Dımaşk ile bir anlaşma düşünmeyeceğini söyledi. Memlûkler bu teklifleri kolaylıkla kabul etmediler ve bir yıldan fazla bir sürede ciddi bir cevap vermediler.⁴⁵⁰

Memlûkler 650/1252 yılında IX.Louis tekliflerini kabul edeceklerini bildirdiler. Bütün mahpuslar serbest bırakılacak, Kralın borçları affedilecek ve onun Dımaşk aleyhine Memlûklere destek vermeyi (II. Salaheddin Yusuf'un hakimiyetini sona erdirmeyi) kabul etmesine karşılık olarak Kudüs krallığı tamamıyla ona verilecekti. Ayrıca Aybek Gazze'yi, IX. Louis'de Yafa'yı ele geçirecekti. Adı geçen

⁴⁴⁸ - *From Saladin*, s. 322.

⁴⁴⁹ - *Fevât*, IV, 362.

⁴⁵⁰ - *Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 235; *From Saladin*, s. 322.

yerlerin işgal edilmesinden sonra II. Salahaddin Yusuf iki koldan kısıpaca alınma durumunda kalmış ve tek çaresi bu iki gücün birleşmesini engellemekti. Nitekim II.Salahaddin Yusuf bir kararlılık göstererek anlaşmayı öğrenir öğrenmez, Üstadüddarı Seyfeddin Bektut komutasında büyük bir kuvveti Tellü'l-Acul komutanları ile, Haçlı ve Mısır kuvvetlerinin birleşmesine engel olmak için Gazze yakınına gönderdi. Aynı zamanda ordusunun geri kalan kısmını el-Ğavr bölgesindeki Emtâ'ya sevketti. Bölgeye gelen güçler bir yıl boyunca birbirlerini gözetlediler ve herhangi bir savaş meydana gelmedi. Gerçekte ne II. Salahaddin Yusuf ne de Aybek kendilerinden çok Haçlıların yararına olacak olan bir savaşı başlamak konusunda hevesliydiiler.⁴⁵¹

Eyyûbiler Gazze'de, Memlûkler Salihyye'de birbirlerini gözetleyerek senenin sonuna kadar beklediler. Muhtemel ikinci büyük savaş tehlikesi yine halifenin elçisi Necmeddin Bâderâî'nin araya girmesi ile önlendi. 651/1253 yılında yapılan bu anlaşma ile ilgili ayrıntılı bilgi aşağıdaki bölümde sunulmuştur. Anlaşma yapılırken kendisine haber verilmeyen IX.Louis'nin Kudüs Krallığını yeniden yapılandırmak ve Filistin'in bazı yerlerini ele geçirme ümidi sona ermiş oldu.

4- Eyyûbî- Memlûk Antlaşması

II. Salahaddin Yusuf ile Memlûkler arasındaki anlaşmazlık Aybek'in Abbâse zaferinden sonra Eyyûbî devlet adamlarını öldürmesi ile daha da arttı. Eyyûbiler ve Memlûkler savaş düzeninde birbirlerini murakabe ederek Gazze bölgesinde bulundukları sırada duruma Abbâsî Halifesi Musta'sım müdahale etti. Moğol ilerleyişinin yarattığı korku dalgası ve vahşet haberlerinin duyulması, iki tarafın da Halife Musta'sım'ın Kâhire ile Dimaşk arasında Necmeddin el-Bâderâî⁴⁵² vasıtasıyla arabuluculuk teklifini kolaylıkla kabul etmesini sağladı⁴⁵³. Nitekim Halife Müslümanların böyle tehlikeli bir anda kendi aralarında kavga etmelerinin doğru olmadığına inanıyordu. Bu amaçla iki tarafın arasını düzeltme girişimine başvurdu.

⁴⁵¹ - Mahmud Said İmran, *Tarihu Hurûbi 's-Salibiyye*, s.321; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 236; *From Saladin*, s. 322-324.

⁴⁵² - 655/1257 yılında vefat eden Necmeddin Abdullah Ebû Muhammed b. Ebi'l-Vefa b. el-Hasan el-Bağdâdî el-Bâderâî Nizâmiye Medresesi müderrislerinden ve Hâlifenin önemli işlerde elçi olarak görevlendirdiği bir âlimdir. (*İkdü'l-Cümân*, I, 160).

⁴⁵³ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 57.

Aslında Moğol tehdidi ilk planda Haleb Eyyûbîler'ini ilgilendirdiğini ve o sırada Memlûkler'in bu tehlikeden uzak olduğunu söylemek mümkündür. O halde Memlûkleri anlaşılmaya zorlayan başka sebeplerin olması gerekir. Bu konuda devletin henüz kurulma aşamasında olması, otoritenin yerleşmemesi nedeniyle bir takım tehditlerin varlığı ve henüz tehdit kaynağı olmaktan uzak olmayan Haçlıların Mısır bölgesinde mevcut bulunması etkili olmuştur. Görüşmelerde Mısır tarafını İzzeddin Özdemiş, Suriye tarafını ise Haleb'de İnşâ katibi olan Nizameddin Ebu Abdullah Muhammed el-Halebî temsil etti⁴⁵⁴. II. Salahaddin Yusuf, Mısır'da adına hutbe okutulmasını istedi ancak Aybek bunu kabul etmedi. Aybek ise, Mısır'la birlikte Gazze'den Akabe'ye kadar olan bölgeyi istedi⁴⁵⁵. Çetin görüşmelerin yapıldığı bir kaç ay sonunda 651/1253 yılında anlaşma sağlandı. Buna göre Ürdün nehrine kadar Mısır, Memlûkler'in, nehrin arka kısmı ise Eyyûbîler'in olacaktı. Kâhire'de hapiste bulunan Eyyûbî prensleri Muazzam Turanşah, Nusretüddin, Eşref Musa (Telbâşir sahibi) nın Dimaşk'a dönmelerine izin verilecekti⁴⁵⁶.

Bu anlaşma ile Eyyûbîler ve Memlûkler arasındaki üstünlük kargaşası sona ermiştir. Küçük toprak parçalarına ilâveten Filistin bölgesinin önemli bir bölümüne de sahibi olan Memlûkler'in meşruiyeti hem II. Salahaddin Yusuf hem de Halife tarafından resmen tanınmış oldu. Bu anlaşmadan büyük menfaatler elde eden Memlûkler daha da kuvvetlenmeye başladılar. Ayrıca kabul edilen bu anlaşma 654/1256 yılında yine Halife'nin elçisi el-Bâderâî tarafından yenilendi⁴⁵⁷. Bu anlaşmanın yenilenmesinin sebebi Aybek'ten ayrılan Bahriyye Memlûkler'inin II. Salahaddin Yusuf'a katılmasından sonra onlara ait sahil bölgesinin istenmesini tehlikeli bulan Aybek'in Abbâse'ye asker göndermesidir. Bâderâî savaş ihtimalini ortadan kaldırmak için bu anlaşmayı yeniledi.

⁴⁵⁴ - *Sûlûk*, I/II, 385-386.

⁴⁵⁵ - *Sûlûk*, I/II, 382-383.

⁴⁵⁶ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 293; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 426-7; *Mesâlik*, XXVII, 280; *Sûlûk*, I/II, 385-386; *Ikdu'l-Cümân*, I, 69; *Nücum*, VII, 9-10; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 57.

⁴⁵⁷ - *Sûlûk*, I/II, 397-8; *Nehru'z-Zeheb*, III, 130.

5- Abbâse Yenilgisinden Sonra II. Salahaddin Yusuf'un Durumu

Abbâse'de II.Salahaddin Yusuf'un aldığı yenilginin ilk sonucu Suriye'deki kontrolünün zayıflamasıydı. Dımaşk'a dönmesinden sonra II. Salahaddin Yusuf'un vassalı Kerek sahibi Melik Muğis, hizmetinde bulunan Rukneddin Hastürk komutasında bir kuvveti Nablus'un önemli yerlerini ele geçirmek için gönderdi. II. Salahaddin Yusuf bunun için önlem aldıysa da Bulka, Beyt-i Cibril ve el-Halil (Hebron) gibi bazı yerleri Eski Ürdün vassalına bırakmaya razı olmak zorunda kaldı.⁴⁵⁸

II. Salahaddin Yusuf, Abbâse'de ciddi bir şekilde insan kaybına maruz kaldı ve savaşı takip eden günlerde süvarilerinin bir çoğu tekrar onun hizmetine girmek için Dımaşk'a geldiler. Bununla birlikte bu askerî harekât onun Mısır'da yeniden Eyyûbî iktidarını kurmanın liderliğini yapma ümidini yok etmiştir. Çünkü ilk olarak böyle bir yapılanmayı tekrar meydana getirmesi mümkün değildi. Ardından II. Salahaddin Yusuf'un Abbâse'de aldığı yenilgi onun şimdiye kadar sahip olduğu prestijine mal oldu. Mısır'daki idari yapı II. Salahaddin Yusuf'a burada Eyyûbî iktidarını yeniden kurmak için ideal bir seçim ve şans ortaya koyuyordu. Aynı adı paylaştığı Salahaddin'in torununun oğlu olarak Mısır tahtı elbette onun hakkı idi. Üstelik şimdiye kadar hâkimiyet alanı başarılar ile doludur: 638/1241 Diyar-ı Mudar, 644/1246 da Harezmîlerin yenilmesi, 646/1248 Hıms, ve 648/1250 Dımaşk fethi. Fakat bu başarılar zinciri Abbâse'de kırılarak uzun zamandır insanların II. Salahaddin Yusuf'a verdiği şanın geri alınmasına neden oldu. Üstelik insanlar artık onun doğuda Harezmîlere karşı kazandığı zafer ve diğer zaferlerin arkasında Şemseddin Lü'lü ve Mansur İbrâhim'in olduğuna inanmaya başladılar.⁴⁵⁹

Şemseddin Lü'lü'nün ölümü II. Salahaddin Yusuf'un geleceğini ciddi olarak etkiledi. II. Salahaddin Yusuf'un karakterinde mevcut kararsızlık ve ürkeklik gibi kusurların bedelini, büyük oranda şahsi gayretleri ile telafi eden Lü'lü onun baş danışmanı idi. Lü'lü'nün ölümünden sonra II. Salahaddin Yusuf hiç bir şeyi tek başına yapamadı. Bundan sonra ancak küçük askerî ve diplomatik başarıları

⁴⁵⁸ - *From Saladin*, s. 321.

⁴⁵⁹ - *From Saladin*, s. 320.

kazanabilen II. Salahaddin Yusuf büyük zaferlerini Şemseddin Lü'lü'nün hâmilîği altında yapabilmıştır.⁴⁶⁰

Bu anlaşmanın sağlanmasında aracı olan Halîfe'nin elçisi Necmeddin Bâderâî'nin şefaati ile II. Salahaddin Yusuf, Hıms kalesinde hapis olarak tuttuğu Nâsır Dâvud'u serbest bıraktı. Ancak hiç kimsenin ona yer göstermemesi ve yardımda bulunmaması için mektuplar gönderdi. Nâsır Dâvud'a zahîre yardımı yapan Telbâşir sahibi Melik Eşref'i tehdit etti.⁴⁶¹ II. Salahaddin Yusuf'un kendi topraklarında ikametine izin vermediği Nâsır Dâvud ailesi ile büyük sıkıntılar içinde geçirdikleri yolculuktan sonra Bağdad'a yakın bir mesafede Enbar'da konaklama imkânı buldu. Burada Halîfe'den emanet olarak verdiği hazinesini geri istedi fakat kabul edilmedi. Aynî, eserinde Nâsır Dâvud'un hac ziyareti esnasında çektiği sıkıntıları ve Halîfe'nin tutumunu Hazret-i Peygamber'e şikâyet ettiğini daha sonra Dımaşk'a dönmesine izin verildiğini ifade eder. Nâsır Dâvud'un bu yolu seçmesi Abbâsîlerin Hazret-i Peygamber'in soyundan gelmeleridir. Nitekim Nâsır Dâvud, Hazret-i Peygamber'e Halîfe Musta'sım'ı şikâyet ederken "Senin amcanın oğlu" ifadesini kullanmış ve etrafındaki hacıları da durumuna şahit tutmuştur. Nâsır Dâvud Dımaşk'a bağlı Buvayda köyünde 656/1258 yılında vefat etti.⁴⁶²

6- Abbâse Zaferinden Sonra Memlûkler'in Durumu

Abbâse zaferinden sonra Memlûk devletinin hâkimiyeti kuvvetlendi. Etrafında şekillenen muhalefeti ortadan kaldırarak gücünün zirvesine oturan Aybek, ülke içindeki sorunları halletmeye yöneldi. Bunlardan bir tanesi Yukarı Mısır'da çiftçi arapların aslında daha önceden var olan isyanının kesin olarak ortadan kaldırılmasıdır. Memlûkler'in yönetimi ellerine geçirmeleri, Mısır'da yaşayan (özellikle Sâid ve Bahrî bölgesinde) Arapların, Eyyûbîleri destekler mahiyette isyan etmelerine neden oldu. Başlangıçta tarım ürünlerinin fiyatlarının düşürülmesi gibi iktisadî sebeblere dayanan bu isyan hareketi daha sonra siyasî bir mahiyet kazandı. Bölge araplarının önde gelenlerinden Şerif Hısnüddin Sa'leb el-Ca'dî, Arapların oluşturduğu olumsuz davranışları engelledikten sonra "Biz bu memleketin

⁴⁶⁰ - *From Saladin*, s. 321.

⁴⁶¹ - *İkdu'l-Cümân*, I, 70.

⁴⁶² - *İkdu'l-Cümân*, I, 70-71, 110, 198.

evladiyız, yönetime, kölelerden daha fazla bizim hakkımız vardır. Eyyûbî ailesine hizmet etmek onların teb'ası olmak bizim isteğimizdir. Türkler buradan ayrılanların (Eyyûbîler'in) köleleriydiler" şeklinde konuşması ile Memlûk yönetiminden hoşnutsuzluklarını dile getirirken Suriye'deki II. Salahaddin Yusuf'a Mısır üzerine çağrıda bulunuyorlardı. II. Salahaddin Yusuf uğradığı bu felaketten ve Halifenin temin ettiği anlaşmayı kabul ettiğinden dolayı bu teklifi kabul edemezken, Abbâse'de zafer kazanan Memlûkler 651/1253 yılında bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdılar.⁴⁶³

Arap çiftçi isyanını bastıran Aybek'in, Aktay'ı ortadan kaldırması, Şecerüddür'le aralarının bozulması gibi faaliyetleri aşağıdaki kısımlarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

7- Aktay'ın Öldürülmesi ve Bahriyye Memlûkler'inin II. Salahaddin Yusuf'a Katılmaları

Aybek ile Bahriyye Memlûkları ve bunların komutanı Aktay arasında giderek gelişen bir anlaşmazlık vardı. Memlûkler, Mısır'da bir Aybek rejiminin kurulduğunun farkında idiler ve bu iki alay özel imtiyazlar ve yeni iktâlar için artan talepler öne sürüyorlardı. Buna karşılık Aktay gerek Abbâse savaşı gerekse Mısır'da muhalif gurupların isyanlarının bastırılmasında gösterdiği başarı nedeniyle çok güçlü bir konuma gelmişti ve arkadaşları tarafından Meliku'l-Cevad unvanıyla çağrılmaya başlanmıştı. Bu durum tabii olarak Aybek yönetimini rahatsız etmekteydi. Aybek, Abbâse savaşından sonra Melik Muzaffer'in kızı ile evlenerek Kâhire kalesinde oturmayı isteyen Aktay'ın, bu evlilikle Eyyûbî hanedanının desteğini alarak kendisini devirmek istediğini düşünerek onu ortadan kaldırmak istedi.⁴⁶⁴ Cevap olarak Aybek, Bahriyye ve Camedariyye ile herhangi bir çarpışma durumunda yeni taraftarlar kazanma ümidi ile, Abbâse savaşında ona katılan iki muhalif Suriye alayına destek vermeye başladı. Durumunu düzelttikten sonra Aybek şimdi kendisine muhalif olduğundan şüphelendiği adamlar üzerine saldırmak için bir serbestlik hissetti. 10 Zilkade 651/1 Ocak 1254 tarihinde Fâriseddin Aktay'ı bazı acil konularda

⁴⁶³ - Abbâdî, s.117-119.

⁴⁶⁴ - *Nücum*, VII, 10; P. M. Holt, *The Age of the Crusades*, s. 84.

kendisi ile görüşmek üzere kaleye çağırdı⁴⁶⁵. Emir saraya girdi ve Aybek'in, Seyfeddin Kutuz liderliğinde kişisel Memlûk gurubu tarafından hançerlenerek öldürüldü. Aybek, Aktay'ı öldürüp başını Baybars, Kalâvun gibi Bahriyye Memlûkleri'nin önüne atınca bu güç dağıldı⁴⁶⁶. Bir kısmı nüfuzlu ve dirayetli yönetici Rukneddin Baybars komutası altında toplanarak, II. Salahaddin Yusuf'a katılmak için Suriye'ye, bir kısmı Muğîs'e katılmak için Kerek'e, bir kısmı da eşkiyalık ve yağma için Kudüs bölgesine gittiler.⁴⁶⁷ Mısır'da kalanlar ise, şimdi hakim durumdaki Azîziyye Memlûkleri tarafından malları müsadere edilerek hapse atıldılar.

Liderleri Aktay'ın öldürülmesinden sonra durumları tehlikeye giren Rukneddin Baybars, İzzeddin Özdemir, Şemseddin Sungur, Seyfeddin Sekiz, Seyfeddin Kalâvun ve diğer Bahriyye Memlûkleri Mısır'dan kaçıp yollarını Gazze'ye çevirerek II. Salahaddin Yusuf'un hizmetine girmek için ona mektup yazarak izin istediler⁴⁶⁸. II. Salahaddin Yusuf bunu fırsat bilerek kabul etti ve onları karşılamak için Gazze'ye elçi gönderdi⁴⁶⁹. II. Salahaddin Yusuf onlara hil'at ve çeşitli hediyeler verdi⁴⁷⁰. Bütün bu olanlar Aybek'i, II. Salahaddin Yusuf'un ikinci defa Mısır istilâsını planladığına ikna etti ve onlara bu fırsatı vermek istemeyerek, Abbâse'ye ordu gönderdi. Aybek'in, Bahriyye Memlûkleri'ni II. Salahaddin Yusuf'a kötü göstermesi yönündeki gayretleri hiçbir sonuç vermedi. II. Salahaddin Yusuf bu konuda Aybek'in mektubuna verdiği cevapda Bahriyye Memlûkleri'nin iktâî olan Filistin sahil bölgesini ondan istedi⁴⁷¹. Aybek istenileni vermekle birlikte bu durumun II. Salahaddin Yusuf'un Bahriyye Memlûkleri ile birlikte kendisine yönelik bir saldırı hareketi olacağını düşünerek 651/1253 yılında Abbâseye ordu gönderdi. Ancak, II. Salahaddin Yusuf, Bahriyye Memlûkleri'nin yoğun ısrarlarına rağmen böyle bir saldırıya ne istekli ne de kuvvetli idi. Yine de üç sene boyunca kuvvetlerini

⁴⁶⁵ - İbn Haldun, *İber*, V, 432; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 434.

⁴⁶⁶ - *Mir'atu'z-Zaman*, 129b; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 297; *Mesâlik*, XXVII, 286; *Sülûk*, I/II, 391.

⁴⁶⁷ - *Mesâlik*, XXVII, 280; *Sülûk*, I/II, 391.

⁴⁶⁸ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 434; *Sülûk*, I/II, 392-393.

⁴⁶⁹ - *Sülûk*, I/II, 392-393.

⁴⁷⁰ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 434; *el-İber*, III, 268.

⁴⁷¹ - *Sülûk*, I/II, 393.

geri çekmeyen Aybek 654/1256 yılında Bâderâî'nin aracılığıyla II. Salahaddin Yusuf ile anlaşma sağladı.

8- Şecerüddür'ün II. Salahaddin Yusuf'a Sultanlık Teklifi

Mısır'ı aslında Şecerüddür adına yöneten ve bu durumdan iyice rahatsız olan Aybek, Abbâse başarısından sonra Musul sahibinin kızıyla evlendi. Şecerüddür bu evliliğin kendisinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir plan olduğunu düşündü. Zira Aybek, Aktay'ı öldürerek yönetimde bağımsız olma sinyali verirken bir sonraki hedefinin de yönetimdeki ağırlığıyla kendisini hissettiren Şecerüddür olduğunu ortaya koymuştu. Bunun üzerine Nasr el-Azîzî'yi, II. Salahaddin Yusuf'a göndererek Aybek'i öldürmeyi düşündüğünü, kendisiyle evlenmek istediğini ve bu sayede Mısır'a sahip olmasının gerçekleşeceğini ve kendisine yardımcı olacağını bildirdi. Ancak II. Salahaddin Yusuf bunun bir hile olduğunu düşünerek kabul etmedi.⁴⁷²

9- II. Salahaddin Yusuf ile Bahriyye Memlûkler'inin Münasebetleri

651/1253 yılında Aktay'ın öldürülmesinden sonra II.Salahaddin Yusuf'a sığınan Bahriyye Memlûkler'inin buradaki en önemli amaçları onu yeni bir Mısır seferi yapmaya zorlamaktı. Onlar için II. Salahaddin Yusuf, Mısır'da önceki güçlerini elde etmek için bir araç durumunda idi ve bu yüzden Bahriyye Memlûkleri onu hemen Mısır'a saldırmak için tahrik etmeye başladılar⁴⁷³.II. Salahaddin Yusuf, bir diğer Mısır seferi için ordusunu yeniden kurmak için istekli olmaktan çok uzaktı. II. Salahaddin Yusuf'u, İzzedin el-Efram tarafından yürütülen Mısır yönetimine karşı yeni bir isyan hareketi haberleri bile harekete geçiremedi. Böyle bir sefer niyetinde olmayan II.Salahaddin Yusuf, boş yere bölgenin idaresini Bahriyye Memlûkler'inin kontrolüne vermekle kaldı⁴⁷⁴.

Etkili bir önlem almamış olmasına rağmen II. Salahaddin Yusuf, Bahriyye Memlûkler'inin gönüllü asker toplamalarının Mısır ile yeni bir savaşa neden olabileceğinin oldukça farkında idi ve kendi diplomatik pozisyonunu kuvvetlendirici

⁴⁷² -*Sulûk*, I/II, 402; Abbâdî, s. 123; Cüneyt Kanat, "Bahri memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikaslar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, III, İstanbul, 2000, 28.

⁴⁷³ - *Sulûk*, I/II, 392-393.

⁴⁷⁴ - *From Saladin*, s. 327.

yollar aramaya başladı. 652/1254 yılı boyunca bir zaman II. Salahaddin Yusuf, Kemâleddin İbnü'l-Adîm'i Musul sahibi Bedreddin Lü'lü ve Mardin Artuklu emiri II. Necmeddin Gâzi'ye şu amaçlarla gönderdi: birincisi Nusaybin'in mülkiyeti üzerinde iki prens arasında bulunan sürekli anlaşmazlığı gidermek ikinci olarak da Memlûklerle herhangi bir savaş durumunda II. Salahaddin Yusuf'u desteklemek için söz almaktı.⁴⁷⁵

Bununla beraber 653/1255 yılında II. Salahaddin Yusuf yeni dostlarından elde edeceğinden daha fazla etkili bir yardımı aniden buldu. 651/1253 yılında Aybek ve onun (muhalif) birlikleri arasında düşmanlık ortaya çıkmış ve bu giderek gelişmişti. Bu sırada Azîziye Memlûkleri, efendileri Aybek'e karşı itaatsizlik gösteriyorlardı. Bunun sebebi konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır fakat onlar güçlerini geliştirme konusunda yeteri kadar ciddi idiler. Bu yüzden Aybek yönetiminin son dayanak noktası, II. Salahaddin Yusuf ile anlaşma içerisine girmekti. Azîziye Memlûkleri, Aybek'i öldürdükten sonra II. Salahaddin Yusuf'u Mısır'a davet etmeyi düşündüler. Aybek, her salı günü Azîziye Memlûkleri'nin koruması altında, Abbâse'de bulunan Mısır kampına doğru ata binmeyi adet edinmişti. Aybek'in bu alışkanlığını bilen Azîziye Memlûkleri, böyle bir günde onu öldürmeyi planlıyordu. Ancak Aybek'in bu planı önceden haber aldığının duyulması üzerine Azîziye Memlûkleri panik içerisinde Suriye'ye kaçtı. II. Salahaddin Yusuf bu katılımla yeni bir güç elde etmişti.⁴⁷⁶

II. Salahaddin Yusuf rakibi Aybek'e karşı üstünlük sağlamak için Halife'nin kendisine sultanlık unvanı vermesini sağlamak (hil'at) için Şevval 654/ Ekim 1256 yılında Kemâleddin İbnü'l-Adîm'i ve oğlu Cemâleddin'i Bağdad'a Halife'nin yanına gönderdi⁴⁷⁷. Halîfenin hil'at verdiği son yıllardaki tek Eyyûbî Meliki Sâlih Necmeddin'di ve belki II. Salahaddin Yusuf alabileceğini düşünüyordu. Bu unvanı aldığı zaman bu monarşinin tek meşru variscisi olduğu iddiasına resmî bir müeyyide kazandırmış olacaktı. Bunu gelecekte Memlûklerle herhangi bir kavga veya

⁴⁷⁵ - *From Saladin*, s. 327.

⁴⁷⁶ - *From Saladin*, s. 327.

⁴⁷⁷ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 299; *Mesâlik*, XXVII, 288; İbnü'l-Verdi, *Tarih*, II, 187; *Şifâ*, s. 369; *From Saladin*, s. 328.

uzlaşmada prestij için kullanabilirdi. II. Salahaddin Yusuf'un iki elçisi 2 Zilkade 654 / 11 Aralık 1256 yılında Bağdad'a ulaştılar. Dört aylarını efendilerinin ricasını Halife'nin ihsan etmesi için gayret göstererek harcadılar. Ancak bu sırada Aybek, elçisi Meyyâfârikîn sahibi Muzaffer Gâzi'nin Memlûkler'inden el-Akra'ı Abbâsî sarayına göndererek, II. Salahaddin Yusuf'un hiç bir başarı kazanamayacağına ikna etmeye çalıştı. Bu şekilde Halife Musta'sım'ı zor duruma düşürerek II. Salahaddin Yusuf'a hil'at verilmesini engellemek niyetinde idi⁴⁷⁸. Bu sırada Moğollar, İran içlerine akın yaparak sarp ve dik dağlık bölgeye yuvalanmış, İslâm dünyasının başının belâsı durumundaki Haşhaşîleri, bu yuvalarından söküp atarak bir siyasî güç olmaktan çıkarmışlardı. Hülâgû'nun sonraki hedefinin İslâm topraklarındaki Abbâsî Halîfeliği'nin olduğu çok açık bir durumda iken Halife, etkin bir güç olmasalar da, Aybek ve II. Salahaddin Yusuf'un desteğine ihtiyacı olduğunu bildiği için karar vermekte zorlanıyordu. Aslında iki tarafı da küstürmek istemiyordu. Sonunda Müeyyedüddin el-Alkâmî, Cemâleddin'i çağırarak ona “ Bu bir alâmettir ancak II. Salahaddin Yusuf'un aradığı şeref (hil'at) uygun olan başka bir zamanda verilecektir ama şimdi değil”⁴⁷⁹ diyerek ona küçük bir hançer verdi. Suriye elçileri ellerinde küçük düşürücü tek bir hediye ile 654/1256 yılında Dımaşk'a doğru yola koyuldular⁴⁸⁰. Halife'nin yanında sakladığı ve ileriki bir zamanda vereceğini belirttiği hil'at, taklid ve tavk 655/1257 yılında gönderildi⁴⁸¹. Böylece son Abbâsî Halîfesi Musta'sım'ın son olarak teşrifat (hil'at) gönderdiği hükümdar Haleb meliki II. Salahaddin Yusuf b. Azîz olmuştur⁴⁸².

Elçiler, Kâhire yönetimindeki kargaşanın patlak vermesi ile Dımaşk-Kâhire arasındaki dengenin bozulmasından önce Bağdat'tan ayrılmadılar. Bu sırada Aybek ile karısı Şecerüddür arasında nefret giderek artmaktaydı. Gücünün zirvesinde, köle bir kadından daha çok yeni statüsüne uygun bir hanım isteyerek ve belki de doğulu komşusu II. Salahaddin Yusuf ile dostluk kurmayı düşünerek Aybek, Musul yönetici ailesinden bir kadın ile evlenmişti. Şecerüddür yalnızca kocasının yeni hanımını

⁴⁷⁸ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 299.

⁴⁷⁹ - *Şifâ*, s. 369.

⁴⁸⁰ - Ebu'l-Fidâ *Tarih*, II, 299.

⁴⁸¹ - İbnü'l-Verdî, *Tarih*, II, 188; *Sülûk*, I/II, 407; *İkdu'l-Cümân*, I, 158; el-Kâmil el-Bâli el-Ğazzi el-Haleb'i, *Nehru 'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, nşr. Şevki Şa's, Haleb, 1993, III, 131.

⁴⁸² - *Medhal*, s.16.

kıskanmadı aynı zamanda onun kendisini öldüreceğinden korkmaya başladı. Bu yüzden Şecerüddür kocası kendisini ortadan kaldırmadan önce onu ortadan kaldıracak bir suikast planı hazırlamaya başladı. Fakat yüksek memurlar ve eşraf buna az ilgi gösterdi. O sırada Mısır'da ikamet eden Safiyuddin b. Merzuk'a vezirlik sözü verildi ancak o bu plan için bir şey yapmadı ve şiddetle karşısında oldu. Sonunda Şecerüddür, Sâlih Necmeddin'in hizmetçilerinden bir gurubu efendilerinin dul karısı (Şecerüddür) nın şerefini kurtarmak için yanına almayı başardı. 23 Rebîu'l-Evvel 655/ 10 Nisan 1257 yılında Aybek, kalede banyoda iken iki suikastçı içeri girdi ve onu hançerleyerek öldürdüler.⁴⁸³ Aybek'in suikast sonucunda öldürülmesinde Şecerüddür'ün kıskançlık duygusu yanında yönetimden giderek uzaklaştırılmayı kabullenmemesi de etkili olmuştur⁴⁸⁴. Fakat bir hafta sonra yeni yönetim şekillenmeden önce Aybek'in Memlûkleri isyan ettiler ve yönetimi kendi ellerine aldılar. Şecerüddür'ün etrafında hemen bir muhalefet şekillenmeye başladı. Şecerüddür, Aybek'in en büyük oğlunun annesine teslim edilip onun tarafından dövülürken katiller de kale girişinde işkence görüyorlardı. Sâlih Necmeddin'in Memlûkleri Şecerüddür'ün öldürülerek kaleden atılmasına engel olamamışlardı. Aybek'in emirleri onun 14 yaşındaki oğlu Mansur İbrâhim Ali'yi Mısır tahtına çıkardıkları zaman, 13 Mayıs'a kadar yeni yönetim resmi olarak şekillenmemişti. Seyfeddin Kutuz'a etkili bir görev (devlet idaresi ve saltanat nâibliği) verilirken, daha önce Bahriyye kumandanlığından ayrılmış olan Fâriseddin Aktay el-Musta'rib Atabekü'l-Asâkir olarak görevlendirildi.⁴⁸⁵

Mısır'da olan bütün bu hadiseler II. Salahaddin Yusuf'a önemli bir fırsat sağladı ve kesinlikle Bahriyye hâlâ onun arkasından Mısır'a yürümeye çok hevesli idi. Ancak II. Salahaddin Yusuf bunu değerlendiremediği gibi Bahriyye Memlûkleri ile arasında bir soğukluk şekillenmeye başladı. II. Salahaddin Yusuf kendi adına Bahriyye Memlûkleri'nin gücünden şüphelenmeye ve korkmaya başladı. Bahriyye Memlûkleri en sonunda II. Salahaddin Yusuf'a taarruzlarını daha da ileri götürerek

⁴⁸³ - *el-İber*, III, 275. Ayrıntılı bilgi için bk. Cüneyt Kanat, a.g.m., 25-31.

⁴⁸⁴ - Cüneyt Kanat, a.g.m., 31.

⁴⁸⁵ - P. M. Holt, *The Age of the Crusades*, s. 86; *From Saladin*, s. 330.

onun çadırının iplerini kesmeye kadar vardırmışlardır⁴⁸⁶. Onlar II. Salahaddin Yusuf'u tahttan indirmeyi ve hâkimiyeti onun adına ele geçirmeyi planlıyorlardı ki bunu arkadaşları Mısır'da pekâlâ başarmışlardı. Bu noktada II. Salahaddin Yusuf, Baybars'ın maaşını artırmayı (iktâını) düşünürken diğer Memlûkler'inin kendilerine tahsis edilen iktâ ile yetineceklerini ifade etti.⁴⁸⁷

II. Salahaddin Yusuf'a Bahriyye Memlûkler'inin kendisine yönelik suikast hazırlığında olduğu bildirilince onlardan nefret duymaya başladı. Daha sonra Bahriyye'nin Dımaşk'dan ayrılması istendi.⁴⁸⁸ Bahriyye Memlûkler'inin II. Salahaddin Yusuf'dan ayrılmaları konusundaki bu bilgi hakikatı tam olarak yansıtmamaktadır. Eğer II. Salahaddin Yusuf onların Dımaşk'tan ayrılmaların isteseydi bu olaya kızmaz ve onların tekrar dönmeleri için Muğis Ömer'le mücadeleye girmezdi. Burada onların ayrılmalarını, II. Salahaddin Yusuf'un Aybek'le 1254 yılında yaptığı anlaşmada Bahriyye Memlûkler'ini yanında tutmayacağına söz vermesi ve bunun da Memlûkler tarafından duyulması, daha doğru olarak izah etmektedir⁴⁸⁹.

Bahriyye, Ramazan 655/ Ekim 1257 tarihinde II. Salahaddin Yusuf'dan ayrılarak Kerek sahibi Muğis'e katılmak için yola koyuldular⁴⁹⁰. Bir kısım Bahriyye Memlûkleri bu arada Mısır'a tekrar dönmüş ve burada sahip oldukları mülklerine iade edilmişlerdir ki bunlar arasında el-Esrem adlı bir kişi vardır⁴⁹¹. Aslında burada iki tarafın birbirinden şüphelenmesi sonucunda ortaya çıkan bir durum söz konusudur⁴⁹².

Dımaşk ve Kâhire'den kaçanlar için bir cazibe merkezi haline gelen Kerek sahibi Muğis'in, yedi sene önce kendisine Hastürk ve Reşid gibi Memlûkler'in iltica etmiş olmasına rağmen, Bahriyye Memlûkler'inin asıl niyetinden haberi yoktu.

⁴⁸⁶ - Yunîni, I, 91-92.

⁴⁸⁷ - *From Saladin*, s. 330-331.

⁴⁸⁸ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 301.

⁴⁸⁹ - Abbâdî, s. 121.

⁴⁹⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 301; *Sülûk*, I/II, 406.

⁴⁹¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 301.

⁴⁹² - İbn Haldun, *İber*, V, 433.

Bahriyye Memlûkleri'nin Muğis'e katılmasına sinirlenen II. Salahaddin Yusuf, onların üzerine 656/1258 yılında bir ordu gönderdi. Çünkü II. Salahaddin Yusuf bu katılımı Muğis'in güç kazanarak Dımaşk bölgesine saldıracağından endişe ediyordu. Ayrıca Bahriyye Memlûkleri sahil bölgesine akınlarda bulunuyordu. II. Salahaddin Yusuf bir süre bu tacizlere karşı bir şey yapmadı. Fakat Bahriyye daha sonra Dımaşk yakınlarına taarruzda bulununca güvenilir iki emiri Muciruddin b. Ebi Zakarî ve Nureddin Ali b. Şucâuddin el-Akta' idaresinde 2000 kişilik düzenli bir askerî birliği Bahriyye Memlûkleri üzerine gönderdi. Baybars idaresindeki Bahriyye gurubunu ilk anda yenen Haleb ordusu Baybars'ın direnmesi ile yenilgiye uğradı ve iki emirde II. Salahaddin Yusuf'la Muğis arasındaki sulhun gerçekleşmesine kadar Kerek'de hapsedildiler.⁴⁹³

Bahriyye Memlûkleri ile II. Salahaddin Yusuf'un arası bundan sonra düzelmemiş giderek daha da kötüye gitmiştir. Bu yenilgiden sonra II. Salahaddin Yusuf'un Filistin bölgesi, Bahriyye'nin tehdidi altına düştü. Yağmacılar Gazze'den sonra el-Halil (Hebron) ve Nablus'a saldırdılar⁴⁹⁴. II. Salahaddin Yusuf beklenmedik bu yenilgiden sonra panik halinde Bahriyye'nin yukarıda bahsedilen planından ve kendisine yönelik bir suikasttan korkmaya başladı. Kaymeriyye emirleri, bu ortamda korku içerisinde bulunan II. Salahaddin Yusuf'a kendi hâkimiyeti için yemin almasını yeminden kaçınanların hapsedilmesi ya da mallarının müsadere edilmesini teklif ettiler. Fakat Azîziyye memlûkleri arasındaki bir gurup kendilerine yeteri kadar iktâ ve rütbe verilmediğini ileri sürerek yeminden kaçındı. Bu durum karşısında çok kırılan II. Salahaddin Yusuf muhalif bu guruba talep ettikleri iktânın daha fazlasını verdi.⁴⁹⁵

II. Salahaddin Yusuf gönderdiği ordunun yenilmesi ve Muğis ve Bahriyye'nin Dımaşk yönüne doğru tehlikeli saldırılara geçmesi üzerine yanına Hama sahibi Mansur İbrâhim'i de alarak onlar üzerine harekete geçti. Kerek sahibi Muğis Ömer ve Bahriyye'nin Eriha'da yenilgiye uğratılmasından sonra Mansûr İbrâhim'le birlikte Birketü Zeyzâ'ya giden II. Salahaddin Yusuf burada altı ay kadar

⁴⁹³ - Yunîni, *Zeylu Mir'ati 'z-Zaman*, I, 91-92; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 306; *From Saladin*, s. 342.

⁴⁹⁴ - Yunîni, I, 92; *From Saladin*, s. 343.

⁴⁹⁵ - *From Saladin*, s. 342 .

kaldı ve bu sırada Muğîs, yavaş yavaş ona itaat etmeyi düşünmeye başladı⁴⁹⁶. Muğîs'in, Bahriyye Memlûkler'inin kendisine kalıcı bir menfaat ve sadakat göstermeyeceğini anlamış olması gerekmektedir. Zira, Bahriyye Memlûkleri kendilerini kabul eden ve onlara iktâ veren efendilerine teşekkür edeceklerine taarruzda bulunmuşlar ve bunun akabinde büyük ihtimalle sıra kendisine gelecekti. II. Salahaddin Yusuf, Bahriyye'yi kendisine teslim etmesini, bunu yapmazsa saldırıya geçeceği yönünde tehdit dolu bir mektup gönderdi⁴⁹⁷. Muğîs'in elçisi ve Kutbiyye binti Mufaddal b. Melik el-Âdil, II. Salahaddin Yusuf'a yalvararak ona rıza göstermesini istiyorlardı⁴⁹⁸. Elçiler arasında yapılan görüşme sonunda Bahriyye'nin, II. Salahaddin Yusuf'a iadesi ve Şehrezoriyye Kürtlerinin Muğîs'ten uzaklaştırılması üzerine anlaşma sağlandı. Muğîs, II. Salahaddin Yusuf'un amacının kendisini ortadan kaldırmak değil elinde bulundurduğu Bahriyye Memlûkler'ini geri almak olduğunu anlayınca bunu seve seve kabul etti. Muğîs'in bu şartı kabul ettiğini öğrenen Baybars yanındaki arkadaşları ile hemen II. Salahaddin Yusuf'a katıldılar⁴⁹⁹. Şehrezoriyye Kerek'ten ayrılıp ve sahil bölgesine yönelirken Baybars ve arkadaşları ise tekrar II. Salahaddin Yusuf'a dönerek onun ihsanını kazandılar.⁵⁰⁰ II. Salahaddin Yusuf, Baybars ve arkadaşlarını çok sıcak bir şekilde karşıladı. Başına bir çok belalar açan Baybars ve arkadaşlarını neden iyi karşıladığı ve ikramda bulunduğu konusunda kaynaklarımızda bilgiye rastlamadık. II. Salahaddin'in bu tavrını onun af edici karakterine ve Bahriyye ile uğraşacak mukavemette olmamasına bağlamak mümkün görünmektedir. Zira bu hadiselerden sonra II. Salahaddin Yusuf herhangi bir ciddi çatışmaya girmemiştir. Melik Muğîs, Şemseddin Sungur el-Aşkar, Seyfeddin Sekiz, Seyfeddin Berâmık gibi yanında kalan Bahriyye Memlûkler'ini tutuklayarak Haleb'e gönderdi ve bu şahıslar hapse konuldu. 657 yılında II. Salahaddin Yusuf, Muğîs'le olan karşılaşması sonucunda, Bahriyye Memlûkler'ini tekrar kazanmış ve onlara Nablus (ve Cinin) bölgesinde iktâ vermiştir⁵⁰¹. II. Salahaddin Yusuf bu olaydan sonra

⁴⁹⁶ - *Sülûk*, I/II, 414..

⁴⁹⁷ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 436.

⁴⁹⁸ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 307.

⁴⁹⁹ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 307.

⁵⁰⁰ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 307; *Sülûk*, I/II, 414 .

⁵⁰¹ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 307; *Sülûk*, I/II, 415.

Muğîs'i cezalandırmamış hatta ona el-Halil'i (Hebron) iktâ olarak vermiştir⁵⁰². Bu hadiseden iki ay kadar sonra II. Salahaddin Yusuf Dımaşk'a, Mansûr İbrahim, Hama'ya döndüler.

10- Muğîs ile Bahriyye'nin Münasebetleri

Muğîs şüphesiz Dımaşk'dan çıkararak, bağımsızlığın bir aracı olarak gördüğü Bahriyye'nin hizmetine girmesine sevindi. Onların güvenini kazanmak için Muğîs sekiz yıl önce Sâlih Necmeddin'in yerleşmiş olduğu Kerek'te büyük miktardaki araziye Bahriyye arasında dağıtmaya başladı. Bahriyye bilinen amaçlarını hemen göstererek Muğîs'i Mısır üzerine saldırıya teşvik etti. Bilinmeyen bir sebepten dolayı Muğîs ve onun danışmanı Bedreddin es-Savâbî bu fikre sıcak bakıyorlardı. Her hangi bir kimsenin bu seferi başarılı bulması, Bahriyye'nin Mısır'da hiç bir destekçisinin olmadığı ve üçyüz tanesi bedevi araptan diğerleri süvari askerden oluşan yediyüz kişilik bir gücün Muğîs'in denetimi altında birleştiği düşünüldüğü takdirde, mümkün görünmemektedir.

Memlûk idaresinin Bahriyye'nin Dımaşk'dan hareket ettiklerini öğrendikleri zaman şaşırmış olmaları beklenemez. Zira Memlûklar bunu Mısır üzerine II. Salahaddin Yusuf ile birlikte şekillenen yeni bir saldırı hazırlığı olarak kabul ediyorlardı. Bu sebeble Şevval 655/ Ekim 1257 ortalarında büyük bir askerî birlik koruma önlemi olarak Abbâse'ye gönderildi. Bununla birlikte Muğîs'in küçük ordusu hızlı bir şekilde Filistin'e doğru hareket etti ve Memlûklar'ın kendilerine yaklaştıklarını öğrenmeden önce el-Arîş'e geçtiler. Daha sonra aceleyle kamplarını daha stratejik bölge olan Sâlihiyye'ye kurdular. 15 Zilkade / 24 Kasım şafağında hala karanlık varken savaş başladı ve Muğîs'in adamları cansiperane savaşılar ve bir kısım Memlûk birliğini kaçmaya zorladılar. Ancak güneş doğup Memlûklar'ın sayılamayacak kadar çok olduklarını görünce Kutuz ve Aktay el-Mustarib'e mağlup olarak panik içinde Sinâ'ya kaçtılar.⁵⁰³

Muğîs ve Baybars geri çekilmek zorunda kalmalarına rağmen cesaretlerini yitirmediler. Onların gerçek kayıpları azdı ve gelecek 656/1258 yılı başlarında ikinci

⁵⁰² - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 307: *From Saladin*, s. 344.

⁵⁰³ - P. M. Holt, *The Age of the Crusades*, s. 86.

bir orduyu toplamak için büyük zorlukları yoktu. Bu yeni kuvvet 1500 düzenli süvariden oluşmaktaydı (önceki gücün iki katından daha fazla) ilâve olarak Bahriyye ve Muğîs'in birlikleri arasında ganimet ihtimali ile çapulcuların sayısı da artmıştı. Mart 1258 de başlayan savaşta Muğîs ile Kutuz karşılaşmak zorunda kaldılar. Baybars galip olmasına rağmen Muğîs kolunun yenilgiye uğraması nedeniyle geri çekilmek zorunda idi⁵⁰⁴. Bu savaşta Seyfeddin Kalâvun, Balaban esir alındı⁵⁰⁵. Kutuz, Balaban'ın öldürülmesini emrederken Kalâvun serbest bırakıldı ve Seyfeddin Kutlucâ'nın yanında kalmaya başladı⁵⁰⁶.

C- HAÇLILARLA MÜNASEBETLERİ

Akkâ'nın beşinci haçlı seferinde Müslümanların elinden çıkmasına çok üzülen el-Âdil'in ölümüyle Eyyûbîler'in başına oğlu el-Kâmil geçti. el-Kâmil'in Mısır'dan çıkmaları karşılığında Kudüs'ün Haçlılara verilmesi teklifi kabul edilmedi ve Dimyat Haçlıların eline geçti. Haçlılar Kudüs'ün, kalelerinin yıkılmış durumda olmasından dolayı elde tutulmasının mümkün olmadığını düşünerek bu teklifi kabul etmemişlerdi⁵⁰⁷. Haçlı birliklerine komuta eden Pelagius'a el-Kâmil'in otuz yıllık mütareke yapılması karşılığında Kudüs'ün verilmesi yönündeki ikinci teklifin kabul edilmemesi ve Pelagius'un, II. Friedrich'in yardımını bekleyerek saldırıya geçmemesi Müslüman ordusuna zaman ve Suriye'den gelen birliklerle kuvvet kazandırdı. 618/1221 yılında ağır bir yenilgiye uğrayan Haçlılar el-Kâmil'in sekiz yıllık mütareke ve Dimyat'ın boşaltılması şartlarını kabul etmek zorunda kaldılar⁵⁰⁸. Böylece beşinci haçlı seferi hezimetle noktalanmış oldu. Bu mağlubiyetin suçunu omuzlamak durumunda kalan II. Friedrich, altıncı Haçlı seferi için harekete geçmek zorunda kaldı. el-Kâmil, devlet adamları tarafından yadırganan ve anlaşılmaz bir tutumla o sırada etkin bir şekilde Müslümanlara saldırma gücünden yoksun Haçlılara on yıllık bir sulh dönemi karşılığında Kudüs, Beytullahm, Nâsıra ve bazı kaleleri 626/1229 yılında savaş yapmaksızın bıraktı.⁵⁰⁹ Bu cömert bağışın Kudüs'ü geri

⁵⁰⁴ - Yuninî, I, 90; *Mesâlik*, XXVII, 291; *Şifâ*, s. 370.

⁵⁰⁵ - *Nihâye*, XXIX, 435.

⁵⁰⁶ - *Sülûk*, I/II, 406; P. M. Holt. *The Age of the Crusades*, s. 86.

⁵⁰⁷ - Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 141.

⁵⁰⁸ - Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 148.

⁵⁰⁹ - Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 164.

almak zorunda olan II. Friedrich'le şahsi dostluğunun sonucunda olduğu ifade edilse de İslâm dünyası el-Kâmil'e büyük tepki göstermiş Nâsır Dâvud, Dımaşk'ta yas ilân etmiştir. Altıncı Haçlı seferi ile Kudüs'ü yeniden kazanan Haçlıların bu hâkimiyetleri, 637/1239 yılında on yıllık barış anlaşmasının bitimine kadar sürmüş ve Kudüs, Sâlih Necmeddin idaresindeki Harezmîlilerin büyük gayretleri ile tekrar Müslümanların eline geçmiştir. Nitekim Kudüs, Safed ve Şakif, Sâlih İsmâil tarafından 638/1240 yılında Haçlılarla, Sâlih Necmeddin aleyhine anlaşma yapmak için onlara bırakılmıştı.⁵¹⁰ Sâlih Necmeddin'in Haçlıların elinden 645/1247 yılında Taberiye ve Askalan'ı alması ve en önemlisi Kudüs'ün elden çıkması IX.Louis idaresinde Yedinci Haçlı seferinin düzenlenmesine neden oldu. Maddi gayelerin yanında Orta Doğuda Hristiyan hâkimiyetini güçlendirmek, Kudüs krallığını yeniden canlandırmak gibi siyasî ve dinî gayelerle de hareket eden IX.Louis haçlı seferini daha önceki seferlerde olduğu gibi yine Mısır üzerine şekillendirdi.

Sâlih Necmeddin'in ölümünden hemen önce IX.Louis önderliğindeki Haçlılar Mısır'a saldırarak el-Mansûre'ye kadar ilerlediler. Erzakları biten Haçlıların şehre girmesine engel olan Memlûkler, Sâlih Necmeddin'in savaş sürerken ölümüne rağmen, ani bir baskınla Haçlıları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Şecerüddür'ün, Sâlih Necmeddin'in ölümünü Muazzam Turanşah gelinceye kadar gizlemesi de savaşın kazanılmasında etkili olmuştur. Bu savaşta otuz bin Haçlı askerinin öldüğü söylenir⁵¹¹. Esir edilenler arasında IX. Louis de vardı. Onun Dimyat'taki kraliçesi kasabanın Müslümanlara teslim edilmesi, fidye karşılığında kocasının serbest bırakılması ve Safer 648/Mayıs 1250 yılında Haçlıların Mısır'ı boşaltması üzerine görüşmelere başladılar⁵¹². Anlaşmanın sağlanmasından sonra sekiz yüz bin altın fidye karşılığında serbest kalan IX.Louis bir kaç bin adamı ile Akkâ'ya gitti. Burada Latin krallığının güçlenmesi için dört yıl gayret sarfeden IX.Louis daha sonra Fransaya dönecektir.

⁵¹⁰ - *el-A' l'âku'l-Hatîre (Lübnan...)*, s. 235-236. Baybars idaresindeki Mısır ordusu, Sâlih İsmâil ve Mansur İbrâhim'i yenilgiye uğrattı.

⁵¹¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 287.

⁵¹² - P. M. Holt, *The Age of the Crusades*, s. 82.

1- II. Salahaddin Yusuf Haçlılarla Münasebetleri

Müslümanlara karşı acımasız bir tavır sergileyen Templier Şovalyeleri Hittîn zaferinden sonra Gazze, Safed, ve Bağras'ı Salahaddin Eyyûbî'ye teslim etmek zorunda kaldılar. Ancak Salahaddin Eyyûbî'nin vefatından sonra karışıklık ortamından yararlanan Templierler Sayda, Safed, Bağras ve Kudüs'ün Akşa kısmını ele geçirdiler.⁵¹³

634/1235 yılında Aziz Muhammed'in ölmesi ve Haleb idaresinin başına yedi yaşındaki II. Salahaddin Yusuf'un geçmesi ile oluşan kritik ortamda Templier Şovalyeleri Bağras'dan hareket ederek Amik'e saldırdılar. Burada bulunan Türkmenlere ve onların mallarına zarar vermeleri sebebiyle Haleb'den II. Salahaddin Yusuf'un amcası Muazzam Turanşah idaresinde bir ordu gönderildi. Bağras'ın uzun süre muhasara edilmesinden sonra kalenin düşmesine yakın bir anda Antakya Prinkepsinin aracılığıyla bir anlaşma yapıldı. Muazzam Turanşah bir daha saldırı durumunu engellemek için Bağras'ın surlarını yıktırdı. Haleb ordusunun buradan ayrılarak Derbasâk'ın kenar mahallelerine gelmesi ile birlikte Templier Şovalyeleri yeniden toplandı ve Müslümanların buraya saldırdıklarını düşünerek hücumla geçtiler. Haleb ordusunun geri dönmesi ile yapılan savaşta Templier Şovalyeleri büyük bir hezime uğradılar. Haçlılar, Cübeyl ve Antakya'dan yardım aldılar. Derbasâk'ta Muazzam Turanşah yardıma gelen Haçlı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. 634/1236 yılında esir ve ganimetle Haleb ordusunun döndüğü bu olaydan sonra Templier Şovalyelerinin sahil bölgesinde etkinliği kalmadı.⁵¹⁴

2- II. Salahaddin Yusuf'un IX.Louis İle İttifak Teşebbüsü

Yeni bir Eyyûbî-Memlûk savaşı Halife'nin müdahalesi ile önlenmesinden sonra IX.Louis şimdi hem Dımaşk'la hem de Kâhire ile savaş durumunda kaldı. Fakat gerçekte onun kutsal topraklarda kalmasının devamlı düşmanı Dımaşk yönetimi idi. Memlûklerle uyumun sonuçlanmasından hemen sonra II. Salahaddin

⁵¹³ - Ramazan Şeşen, "Dâviyye ve İsbâtîyye", *DLA*, IX, 19-20.

⁵¹⁴ - *Zübde*, s. 490-491; *Müferric*, V, 132; *Şifâ*, s.364-5; *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, 256-257; Şeşen, "Eyyûbîler", *DGBİT*, VI, 373.

Yusuf birliklerini Gazze'den çekti. Sahil yolundan geri dönerken II. Salahaddin Yusuf'un ordusu yağmada bulundu. Akkâ'ya doğru hareket ettiklerinde burada Haçlılarla küçük bir çarpışma yaşandı. Daha sonra Sayda kentini yağmalayan ordu kuzeye doğru hareket ederek Dimaşk'a döndü.⁵¹⁵

Sayda'dan gelen haberlere çok üzülen IX.Louis Yafa'daki çalışmasını hemen bitirmeyi düşündü. Zira Sayda'yı yeniden istihkam etmeye başlayacaktı. IX.Louis bu amaçla 651/1253 Haziranında ordusuyla gizlice kaçarak kuzeye doğru yola çıktı. Kral Sayda'ya ilerlerken, Banyas II. Salahaddin Yusuf'un kontrolü altında bulunuyordu. II. Salahaddin Yusuf stratejik önemine rağmen Banyas'ın muhafazasına özel önem göstermediği için Haçlılar kolaylıkla ve hiç bir mukavemetle karşılaşmadan Banyas'ı ele geçirebilirlerdi. Fakat savunmacılar şehri tepeden gören Subayba'yı hâlâ ellerinde tutuyorlardı. Bunun sonucunda Haçlıların pozisyonu hızlı bir şekilde güvensiz hale geldi ve saldırganlar aynı gün çekilmeye zorlandılar. Bu hadise Sayda'yı yeniden istihkam etme çabalarına rağmen II. Salahaddin Yusuf ile IX.Louis arasında savaşın bittiğini gösterir. Kış mevsiminin gelmesi ile birlikte Kral Fransa'ya dönmek zorunda kalacaktı. 652/1254 yılında Akkâ'ya dönüşte IX.Louis, II. Salahaddin Yusuf ile yaşanan olayları örtmek için bir anlaşma imzaladı. Kabaca anlaşmanın maddeleri şöyle idi: Anlaşma 1 Muharrem 652/21 Şubat 1254 yılından başlamak üzere iki yıl altı ay kırk gün içinde, mevcut bölgesel statüko kabul edilecekti, Haçlı kontrolü altındaki Sayda ilke olarak ikiye bölünecekti ve Müslümanların kontrolündeki Taberiye gelirleri kontrol altına alınacaktı. 652/ 24 Nisan 1254 yılında IX.Louis gemiye bindi ve on yıllık bir süre için II. Salahaddin Yusuf ile Haçlılar barış içinde yaşayacaklardı.⁵¹⁶

Bununla birlikte IX.Louis ile anlamsız kavgaların bitirilmesi II. Salahaddin Yusuf için huzur döneminin başlaması demek değildi⁵¹⁷. II. Salahaddin Yusuf, IX. Louis ile anlaşma imzalamadan önce Suriye politikası ve Mısır Memlûk kargaşasından çok derin etkilenmişti.

⁵¹⁵ - *From Saladin*, s. 324.

⁵¹⁶ - *Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 241; *From Saladin*, s. 324-326.

⁵¹⁷ - *From Saladin*, s. 326.

D- MOĞOLLARLA MÜNASEBETLER

Eyyübîler'in son döneminin siyasî ve sosyal hayatını şekillendiren olayların en önemlilerinden bir tanesi, bölgeye yönelen Moğol istilâsıdır. Dünyanın fethini amaçlayan ve bu göreve Tanrı tarafından atandıklarına inanan Moğolların toprak hâkimiyetleri, Cengiz'in 623/1227 yılında öldüğü sırada doğuda Kore'den İran'a ve Hint okyanusu'dan Sibiryâ'nın buz çöllerine kadar uzanmaktaydı. 625/1229 kurultayında Cengiz'in yerine Ögedey Han geçti. 1236-1241 yılları arasında doğu Avrupa ve Rusya topraklarına hakim olan Moğolların istilâ hareketleri, 1241 yılında büyük han olan Güyük zamanında Batu Han'ın Generali Baycu Noyan vasıtasıyla Anadolu'ya yöneldi. 641/1243 yılında Köseadağ'da Moğollar önünde müthiş bir yenilgiye uğrayan II.Gıyâseddin Keyhüsrev Moğolların metbuluğuna girdi. 1248 yılında Güyük Han ölünce 649/1251 yılına kadar ülkeyi hanımı idare etti. 649/1251 kurultayında Mengü büyük sultan olurken Moğollar yeni hedefler belirlediler.

1-II. Salahaddin Yusuf'un Hülâgû ile Münasebetleri

Doğudan yükselen büyük gücün temsilcisi Moğollar askerî yürüyüşlerine hiç bir engel tanımadan 627/1231 yılında Celalettin Harezmsâh'ın peşinden giderek onu yenilgiye uğrattıktan sonra 26 Haziran 1243 tarihinde Köseadağ'da Anadolu Selçuklularını ağır bir yenilgiye uğratıp Eyyübî sınırına sokulmaya başladılar⁵¹⁸. Akabinde Van bölgesinden aşağı inerek Meyyâfârikîn'i işgâl eden Moğollar tekrar Anadolu'yu yağmalamaya dönseler de bu yılda başgösteren bu tacizler ileriki senelerde bu akınların artarak devam edeceğini göstermekteydi⁵¹⁹. Artık Moğollar Suriye ve el-Cezîre bölgesini hedef tayin etmişlerdi.

Moğollar yakın doğuya yöneldikleri zaman bölgede üç tane önemli güç vardı. Suriye ve Mısır bölgesinde Eyyübîler, Doğu Akdeniz sahilinde Haçlılar ve Kilikya'da Ermeniler⁵²⁰. Müslümanlar Meyyâfârikîn, Haleb, Kerek, Hama ve Dimaşk başta olmak üzere bütün Suriye ve Mısır'a hükmettikleri halde bir güç oluşturmaktan çok uzakta idiler⁵²¹. II. Salahaddin Yusuf iki kuvvet arasında kalmıştı.

⁵¹⁸ - Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 217; *From Saladin*, s. 334.

⁵¹⁹ - *From Saladin*, s. 334.

⁵²⁰ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁵²¹ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

Bunlardan birisi onu ortadan kaldırmaya azmetmiş Moğollar, diğeri Dimaşk hâkimiyetini Mısır'a kazandırmaya çalışan Memlûklerdi⁵²². Uzun süredir Mısır ile rekâbet içerisinde olan ve boş bir hayale kapılarak devamlı surette Mısır'ı elde etme hevesinde olan başta II. Salahaddin Yusuf olmak üzere diğeri Eyyûbî hanedanlarının, sınırlarına dayanan Moğol tehdidine karşı kayıtsız kaldıkları görülmektedir. Her bir emir diğeriinden bağımsız ve iç çekişmelerle meşgul oluyordu. Böylece Moğollar önünde yek vücut bir kuvvet oluşturamıyorlardı. Halbuki müthiş bir hız ve güce sahip ve şimdiye kadar sadece karşılarında Celaleddin Harezmşah'ın durabildiği Moğollar istedikleri an onların varlıklarını ortadan kaldıracak pozisyonda idiler.⁵²³

Moğollar karşısında Müslümanların tarafını tutmalarına rağmen Haçlılar, yine de ilerleyen bu güç karşısında şüphe içerisinde bulunuyorlardı. Antakya Prinkepsi VI. Bohemound, kayınpederi Ermeni Kralı Hetum'la birlikte Moğollara destek verdi. VI. Bohemound'un Moğollara destek vermesinde Ermeni Kralı Hetum'un etkisi oldu. Zira Moğollar Doğu Hristiyanlarına şefkatli davranırken, Müslümanlar tarafından er yada geç atılacaklarına inandıkları Batı Hristiyanlarına (Haçlılara) karşı iyimser bakmıyorlardı.⁵²⁴

649/1251 kurultayında Mengü kağan tarafından İran umûmî valiliğine atanan Hülâgû, Cengiz Han'ın torunudur. Çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim alarak yetiştirilen Hülâgû, Mengü tarafından Amuderya nehrinden Nil nehrine kadar Moğol hâkimiyetini kurmakla görevlendirilmişti. Aynı zamanda Hülâgû, Mengü Kağandan İran'da hâlâ devam etmekte olan dini iktidarı yıkma ve Suriye'yi fethetme emrini de almıştı⁵²⁵. İran'daki bu iki dini grup Mazenderan bölgesinde ki İsmâililer ile Bağdat'taki Abbâsî Halîfeliği idi⁵²⁶. 654/1256 yılında Amuderya'yı aşarak İran içlerine gelen Hülâgû burada coşkuyla karşılandıktan sonra Batınîlerin elindeki Meymundiz, Alamut, Mazenderan kalelerini alarak onları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Selçukluların uzun dönem mücadele ettikleri ve devletin başına bela olan Batınîleri Alamut kalesini yerle bir ederek bertaraf eden Moğolların en hayırlı

⁵²² - Fayid Hammad Aşur. *el-Alakatü's-Siyasiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Moğol*, s. 36.

⁵²³ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁵²⁴ - Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 254; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁵²⁵ - Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Türkçe trc. M. Reşat Üzmen, İstanbul, 1996, s. 337.

⁵²⁶ - Rene Grousset, a.g.e. s. 337.

hizmetleri bu olsa gerektir. 654/1256 yılında Anadolu'ya giren Hülâgû karşısında duramayan II. Gıyâseddin'in ölümünden sonra yerine üç oğlu geçti ancak, bunların herhangi bir otoriteye sahip olmadıkları biliniyordu. Bir aylık bir sürede doğu Anadolu topraklarını ele geçiren Hülâgû daha sonra Diyarbakır, Meyyâfârikîn ve Seruc yoluyla Irak bölgesine Sünnî İslâm dünyasının dini lideri Abbâsî Halîfeliği'ni yok etmek için Bağdat'a yöneldi⁵²⁷. Hülâgû casuslarını Bağdat'taki vezir Müeyyidüddin Muhammed b. Alkâmî'ye göndererek onunla görüşerek Bağdat emirlerine vaadde bulundular⁵²⁸. Bütün bunlar olurken Halîfe Musta'sım eğlence içerisinde ve olan bitenden habersiz bir durumdadır⁵²⁹. Uzun süredir bir takım güçlerin desteği ile ayakta kalabilen aslında isimden başka bir hükmü kalmamış olan Abbâsî Halîfesi'nin tehditleri Hülâgû'yü durduramamış ve 656/1258 yılında ölüme boyun eğmek zorunda kalmıştır. Moğollar, önce Büveyhîler sonra bu iktidara son veren Selçuklular tarafından yürütülen Bağdat'taki Abbâsî iktidarına son verirken şehirde İslâm kaynaklarının kırk gün olarak bahsettikleri görülmemiş bir zulüm uyguladılar⁵³⁰. İnsanlar öldürülüyor, meskenler yağmalanıyor, yollardan insan kanı akıyordu. Hülâgû'nun öldürülen insanların sayılmasını emrettiğini söyleyen Makrizî bu sayının milyona ulaştığını ifade etmektedir⁵³¹. Bu zulümden hazinelerinin yerini söylemek zorunda kaldıktan sonra Abbâsî Halîfesi Musta'sım da nasibini almış kanının dökülmesinden korkan Moğollar onu bir çuvalın içerisine koyarak atlarına çığneterek öldürmüşlerdir. Moğol zulmünden bölgede bulunan gayrimüslimler etkilenmemişlerdir. Bunun sebebi başta Hülâgû'nün Hristiyanlığa meyiletmesi, hanımının ve etkili komutanlarından Ketboğa'nın Hristiyan olmasıdır.

Abbâsî Halîfesi Musta'sım'ın 656/1258 yılında öldürülmesi ile İslâm dünyası Memlük Sultanı Baybars'ın Abbâsî ailesinden birini Mısır'a götürerek tekrar Halîfeliği diriltmesine kadar üç sene halîfesiz kaldı⁵³². Halîfe Musta'sım on beş sene yedi ay altı gün halîfelik yapmıştı. Abbâsî Halîfesi'nin Moğollar tarafından

⁵²⁷ - *Sülûk*, I/II, 383-4.

⁵²⁸ - *Sülûk*, I/II, 383-4.

⁵²⁹ - *Sülûk*, I/II, 383-4.

⁵³⁰ - *Sülûk*, I/II, 410.

⁵³¹ - *Sülûk*, I/II, 410.

⁵³² - *Sülûk*, I/II, 410, Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, 182.

öldürülmesi ile Makrîzî, Peygamberimizin, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den rivayet edilen şu hadisin doğru çıktığını savunmaktadır: "Ey Kureyş halkı muhakkâk ki hilafet sizin elinizde devam edecektir. Ta ki siz, sizi hilafetten edecek işler ortaya koyuncaya kadar. Bunu yaptığınız takdirde Allah sizin başınıza insanların şerlisini musallat eder. Bu halk sizi budanmış ağaç gibi kesip biçer."⁵³³

İslâm dünyasında büyük bir etki yapan Bağdat'ın düşmesinden sonra Hülâgû, Azerbaycan'a döndü. Burada Musul Atabeyi⁵³⁴, Fars Atabeyi ve Anadolu Selçuklularından tebrik ve itaat alan Hülâgû görevinin ancak Suriye ve Mısır bölgesinin fethi ile tamamlanacağını ve bu yüzden harekete geçmesi gerektiğini düşünüyordu.

Bu ortamda Eyyûbî hükümdarlarının en kuvvetlisi II. Salahaddin Yusuf Moğol ilerleyişinden korku duymaya başladı. Moğollardan bir destekçi bulamayan II. Salahaddin Yusuf, Mısır Memlûkler'inden de bir yardıma ihtimal vermiyordu⁵³⁵. Bundan dolayı II. Salahaddin Yusuf, Moğollara karşı koymak için yardım talep eden Meyyâfârikîn sahibi Eşref b. Gâzi'ye yardım etmeyi kabul edemedi⁵³⁶.

II. Salahaddin Yusuf, Abbâsî Halîfesi'nin feci akîbetini duyunca bir sonraki hedefin kendisi olduğunu artık iyice anlayarak büyük korkuya kapıldı. Aynı zamanda bir karar vermek durumunda idi: ya bağlılığı kabul edecek ya da karşı koyacaktı. II. Salahaddin Yusuf istemeyerek birinci tercihi kabul ederken şu anda amaçlarını bilemediğimiz bir heyeti Bağdad'a gönderdi. Bu heyet Bağdad'a vardığı zaman Hülâgû'nun bir mektup bırakarak Hemedan'a gittiğini öğrendi⁵³⁷.

Yaklaşan Moğol tehdidi karşısında II. Salahaddin Yusuf 656/1258 yılında oğlu Azîz'i hediyelerle Zeyneddin el-Hâfîzî (heyet başkanı), Hacıp Alemüddin Kayser ez-Zâhirî ve Emir Seyfeddin İlcâkî'nin olduğu bir heyetle Hülâgû'ye

⁵³³ - *Sulûk*, I/II. 410.

⁵³⁴ - *Sulûk*, I/II. 410.

⁵³⁵ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁵³⁶ - *Tarihu'l-Memâlik*, s.71.

⁵³⁷ - *From Saladin*, s.339 .

gönderdi⁵³⁸. İki yıl önce uygun elçi göndermedeki başarısızlığını ve II. Salahaddin Yusuf kendisinin o heyette yer alamamasını, Şam sahil bölgesine Haçlıların saldırmasından korktuğu için onu karşılamaya gelmediğini belirterek özür diledi⁵³⁹. Hülâgû bu özrü ilk önce kabul etme niyetinde idi ancak karısı Dokuz Hatun ve Ketboğa'nın tahrikleri ile kabul etmedi. Hülâgû, II. Salahaddin Yusuf'un oğlu Azîz'e çok tehditkar bir mektup verdi. Melik Azîz, Hülâgû'den babası için Memlûklerden Mısır'ı geri almak için yardım istedi⁵⁴⁰. Makrîzî'nin, Hülâgû'nun bu isteğe içinde yirmi bin atının bulunduğu bir orduyu göndereceğini bildirdi şeklindeki açıklaması doğru olmasa gerektir⁵⁴¹. Çünkü Hülâgû tabiyetini bildirmek için II. Salahaddin Yusuf'un bizzat gelmemesinden ve daha sonra Mısır için yardım talep etmesinden dolayı onun samimiyetinden şüphe etmiş ve bizzat kayıtsız ve şartsız gelerek itaat arz etmesini isteyen bir mektup göndermiştir⁵⁴². Bu sırada II. Salahaddin Yusuf'un yanında bulunan Bahriyye Memlûkleri, ondan ayrılarak Kerek sahibi Muğîs'in yanına giderek onu Mısır'a saldırmaya teşvik ettiler⁵⁴³. Ayrıca heyet içerisinde bulunan Zeyneddin el-Hâfîzî'nin Hülâgû'yü Suriye'yi tamamıyla işgâl etmeye teşvik ettiği yönündeki söylentiler II. Salahaddin Yusuf'un sarayında büyük bir çöküntüye sebep oldu⁵⁴⁴.

Mektupta Hülâgû şunları söylüyordu:

"II. Salahaddin Yusuf bilir ki biz 656/1258 yılında Bağdata giderek Allahın kılıcı ile orayı ele geçirdik. Atlılarını öldürdük, binalarını yerle bir ettik, insanlarını esir ettik. Allah-u Teâlânın kitabında dediği gibi " Melike: muhakkâk ki hükümdarlar bir beldeye girdikleri zaman orayı perişan ederler ve halkının ulularını zelil ederler.

⁵³⁸ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 382; *Mesâlik*, XXVII, 297; *İber*, III, 275; *Sülûk*, I/II, 410; *Ikdu'l-Cümân*, I, 179; *Nücûm*, VII, 53; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, nşr., Behman Kerimi, 1362, II, 718; *From Saladin*, s. 339.

⁵³⁹ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 382; *Ikdu'l-Cümân*, I, 179; İbn Haldun, V, 435.

⁵⁴⁰ - *Sülûk*, I/II, 410, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁵⁴¹ - *Sülûk*, I/II, 410.

⁵⁴² - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁵⁴³ - *Sülûk*, I/II, 410-411.

⁵⁴⁴ - *From Saladin*, s. 339.

(Her halde) onlar da böyle yapacaklardır, dedi”⁵⁴⁵. Bağdat’ın sahibine iki meseleyi sorduk. Sualimize cevap vermeyi kabul etmedi. Ona pişmanlık vaki olurken bize de onu yok etmek düştü. Halife mal toplayan hasis bir insandı ve insanları gözetmezdi. Böylece Allah-u Teâlâ’nın Kur’an’da dediği üzere bize azap etmek vacip oldu. “Bir kavim kendisini değiştirmedikçe Allah o kavmi değiştirmez”⁵⁴⁶. Yaptıklarının cezasını çektiler. Muhakkâk ki bize Allah’ın yardımını ulaştı. Biz Allah’ın ordusuyuz. Allah bizi yarattı ve gazaplandığı kimseler üzerine musallat etti. Senin için itibar dönemi bitmiştir. Kalelerinle önümüzde bir engel oluşturamazsın. Bizi karşılamak için gelen orduya bir zarar ve fayda veremezsin. Bizim aleyhimize yaptığınız dualar duyulmaz ve kabul edilmemiştir. Benim mektubumu aldığı anda adamlarınla, atlarınla yeryüzünün sultanı şahinşaha koş, onun şerrinden emin ol, hayrına nail ol. Allah-u Teâlâ’nın dediği gibi “ İnsan için ancak çalıştığı kadarı vardır. Ancak çalıştığını görecektir. Sonra tam bir şekilde cezalandırılacaktır”⁵⁴⁷. (Muhasebesi yapılacaktır). Daha önce bizim elçimize yaptığın gibi yanındaki elçimizi engelleme, oyalama. “İyiliği tut ve ihsanı yay”⁵⁴⁸. Bize Şam tüccarlarının ve diğerlerinin malları ve haremeleri ile birlikte Mısır’a gittikleri haberi geldi. Şayet dağda iseler onları tozduman ettik, yerde iseler onları batırdık. Şikâyetçi olana acımayız, ağlayana yumuşak davranmayız. Biz memleketimizden çıktık, kulları yok ettik, çocukları yetim bıraktık, yeryüzünde bir dehşet rüzgarı estirdik. Size kaçmak bize kovalamak düşer. Sizin için kılıçlarımızda kurtuluş yoktur. Oklarımızdan da sığınacak yer yoktur. Atlarımız geçilmez, oklarımız delicidir, kılıçlarımız yıldırım gibi çarpıcıdır. Aklımız dağ gibidir, ordumuz kum gibi. Bizden eman talep eden kurtulmuştur. Bizden harp talep eden ise pişman olmuştur. Eğer emirlerimize itaat edip şartlarımızı kabul ederseniz bizim lehimize olan sizin lehinize, bizim aleyhimize olan sizinde aleyhinize olur. Şayet bizim emrimize muhalefet ederseniz suçunuzu artırmış olursunuz. Bizi değil nefsinizi kınayın. Allah sizinle beraber değildir. Yağmur gibi belalara, toprak gibi acılara hazırlanın. Uyaran kimse için artık özür kabul etme diye bir şey olamaz. Çünkü siz haram yediniz ve iman ile hıyanet ettiniz. Bid’at ortaya

⁵⁴⁵ - *Kur’an-ı Kerim*, Neml. 34.

⁵⁴⁶ - *Kur’an-ı Kerim*, Ra’d Suresi . 11.

⁵⁴⁷ - *Kur’an-ı Kerim*, Necm. 39-41.

⁵⁴⁸ - *Kur’an-ı Kerim*, Bakara. 229.

çıkardınız, fısķı güzel gösterdiniz, zilleti müjdelediniz. Bu gün yaptıklarınızı bulacaksınız. “Zalimler nasıl bir inkılapla yıkılacaklarını bileceklerdir”⁵⁴⁹. Sizin yanınızda bizler kafiriz bizim yanımızda ise sizler facirlersiniz. İşlerin mukadderatı ve hüküm kendinde olan (Allah) tarafından size musallat edildik. Azîzleriniz yanımızda zelildir, zenginleriniz fakir. Bizler yeryüzünün doğusuna ve batısına sahibiz. Buradaki mal sahipleri kaçmış ve dağılmışlardır. Küfrün narı alevlenmeden akıllarınızla doğru yola geliniz. Şerleri (Moğol zulmü) ona ulaşmadan sizden kimse baki kalamaz. Azap size ansızın gelmeden önce bize koşunuz. Biz sizi uyarmış olduk.”⁵⁵⁰

Hülâgû’nun gönderdiği bu mektubun Nasreddin et-Tûsî tarafından kaleme alındığı ve II. Salahaddin Yusuf yanında Eyyûbî emirlerinden Alâeddin el-Kaymerî ve Cemâleddin Yağmur gibi isimlere de hitap ettiği belirtilmektedir.⁵⁵¹

Hülâgû, orduların morallerini yıkan, devlet adamlarının muhakeme yeteneğini kaybettirecek kadar korku salan mektubunda II. Salahaddin Yusuf’un yanına gelmesini istiyordu⁵⁵². Devlet adamları ile görüşen II. Salahaddin Yusuf onlardan Hülâgû’ye gitme konusunda rıza alamadı⁵⁵³. Bölge insanı ve emirler için, şursuz bir şekilde hiç bir şey yapmadan, kaçınılmaz sonu beklemekten başka bir yol görünmüyordu. Tekrar II. Salahaddin Yusuf’un oğlu Azîz’i Hülâgû’ye gönderdiler (657/1259). Hülâgû yanında bir süre kalan Azîz’e ve babasına şöyle dedi: “Biz II. Salahaddin Yusuf’u talep ettik oğlunu değil. Şimdi eğer kalbi doğrulukla bizimle beraber ise gelir, yok değilse biz ona geliyoruz”.⁵⁵⁴ II. Salahaddin Yusuf bunu duyunca bir süre karar veremedi kaldı. Çünkü emirler onun gitmesine izin vermiyor, kendisi korku içinde bulunuyor ve verilen sözlere güven duyamıyordu. II. Salahaddin Yusuf ailesini Kerek’e gönderdi⁵⁵⁵. Bu ortamda II. Salahaddin Yusuf Sır

⁵⁴⁹ - Kur’an-ı Kerim, Şuara, 227.

⁵⁵⁰ - Ebu’l-Ferec, *Tarih*, s. 278; *Sûlûk*, I/II, 415.

⁵⁵¹ - William M. Brinner, “Some Ayyubid and Mamluk Documents from non-archival Sources”. *Isreal Oriental Studies*, II, 117.

⁵⁵² - Ebu’l-Ferec, *Tarih*, s. 278.

⁵⁵³ - Ebu’l-Ferec, *Tarih*, s. 278.

⁵⁵⁴ - Ebu’l-Ferec, *Tarih*, s. 278; *Ikdu’l-Cümân*, I, 217.

⁵⁵⁵ - *Ikdu’l-Cümân*, I, 217.

Kâtibi Ahmed b. Said b. Muhammed Taceddin b. el-Esir el-Halebi⁵⁵⁶ tarafından kaleme alınan aşağıdaki mektubu Hülâgû'ye gönderdi:

“Mülkün sahibi Allahdır. Hamd ve sena alemlerin sahibi Allah’a, dua ve selam bütün mahlukların en şerefli Hazreti Muhammed’le onun evladına aittir.

İlhanlık yönünden ve sultanlık makamından gönderilen mektup alındı. Bunda Allah’ın öfkesinden yaratıldığınızı, bu öfkeye uğramaları gerekli olanlara musallat edildiğinizi, sızlananlara karşı yumuşaklık, ağlayanlara karşı merhamet göstermeyeceğinizi, yüreklerinizden bütün şefkat duygularının silinmiş olduğunu yazıyorsunuz. Bunlar sizin büyük ayıplarınızdandır ve sultanlara değil şeytanlara mahsus sıfatlardır. Bu itiraflarınızın şehâdetinden ve nefisleriniz hakkındaki tavsiflerinizden bize vermek istediğiniz öğütlerle emir ve yasaklamaların iç yüzü anlaşılmaktadır.

Hazreti Muhammed’e iman etmeyenler için Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Ya Muhammed onlara söyle ki: Ey Kâfirler ben sizin kulluk yaptığınız düzme ilâhlara tapmam, siz de benim taptığım Allah’a kulluk yapmıyorsunuz. Ben sizin taptığınıza tapmam siz benim Allah’ıma tapmazsınız. O halde sizin dininiz size benim dinim banadır.”⁵⁵⁷

Bütün kutsal kitaplar sizi lanetlemiş, bütün çirkin sıfatlar sizi vasıflandırmış, bütün haberciler sizin kötülüklerinizi haber vermiştir. Biz sizin ne yaratılıştaki insanlar olduklarınızı biliyoruz. Allah sizin gibi kafirlerin öldürülmesini bize emrediyor. Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.

Bizim düzmece töreler çıkardığınızı, imandan uzaklaştığınızı, kötülükleri, isyanı hoş gördüğümüzü söylüyorsunuz. Siz Firavun gibi hem zalim hem kendini beğenmişlerdensiniz. Biz gerçek müminlerdeniz. Bizim içimizde kötülük bulunmaz. Allah imanlı kulları için Hazreti Peygamber’e şöyle buyurmuştur:

⁵⁵⁶ - *el-Kâmil* adlı eserin müellifi İzzeddin İbnü’l-Esir el-Mavsili ailesinden olmayan Ahmed b. Said el-Esir el-Halebi II. Salahaddin Yusuf’un sır katipliğini yapmış 691/1293 yılında Mısır’a giderken vefat etmiştir (*el-Vâfi*, VI, 395).

⁵⁵⁷ - *Kur'an-ı Kerim*, Kafirûn, 1-6.

“Ey Resulum Muhammed, söyle, ey nefislerine uymuş yolunu sapıtmış olan kullar, Allahın merhametinden ümitlerinizi kesmeyin. Çünkü Allah, suçları bağışlayıcı ve affedicidir”.⁵⁵⁸ Allah’ın kitabı bize inmiştir. O bizim için şefkat ve merhamet sahibidir. Biz Kur’an’ın inişindeki hakikatı ve onun ayetlerinin tevillerini biliriz. Cehennem sizin içindir. Sizin bedenlerinizi yakacaktır. “Gökler” yarıldığı, yıldızlar saçıldığı, Allah’ın sözlerinin doğruluğunu geçmiş ve gelecek insanları öğrendiği zaman bu azap olacaktır.”⁵⁵⁹

Yırtıcı canavarları sırtlanlarla korkutmak garip şeydir. Bizim kahramanlarımızın amansız darbeleri doğuda ve batıda tanınmıştır. Atlılarımız atlanınca arslan kesilirler. Atlarımız istedikleri yere ulaşırlar. Kılıçlarımız vurulduğu zaman keser. Oklarımız atıldığı zaman delip geçer. Yüce dağlarımız bizim zırhlarımız, çelik gömleklerimiz göğüslerimizdir. Tehditlerin çokluğu yüreklerimizi oynatmaz, cemiyetimiz Allah’ın kudret ve inayeti ile şiddetten ürkmez. Size karşı ayaklanmak bizim için Allah’a ibadet sayılır. Sizi öldürürsek bizim için ne mutlu bir kazanç, eğer bu uğurda ölürsek bizimle cennet arasında bir saatlik mesafe kalacaktır.

Siz kalplerinizin dağlar kadar kuvvetli, sayılarınızın kumlar kadar çok olduğunu sanıyorsunuz. Kasap koyunların saldırmasından korkmaz. Büyük odun yığınları için ufak bir kıvılcım yeterlidir. Acaba bizim ölümden kaçacağımızı mı umuyorsunuz? Bu husustaki kararımız en yüce bir karar olacaktır. Hem siz ne yanlış hükümler veriyorsunuz! Biz ölümden değil şerefsizlikten kaçırız. Ölümün gelip çatması bizi endişeye düşürmez. Eğer sağ kalırsak bahtiyar yaşırız. Ölürsek şehitlik derecesine yükseliriz. Bu savaşta galip gelenler ancak Allah’ın imanlı kulları olacaktır. Bize müminlerin ulusu ve Allah’ın peygamberi’nin Halîfesi olan zattan başka kimsenin buyruğuna baş eğmek gerekmez.

Mektubunuzda perdeler açılmazdan ve her yönden hatalar belirmezden önce mukadderatımızı sizin elinize bırakmamızı istiyorsunuz. Bu sözlerin sizin katibiniz tarafından ilâve edilmiş olduğunu sanmaktayız. Eğer dediğiniz gibi perdeler açılırsa yanlış ve doğru birbirinden ayrılır. İmandan sonra küfür, anlaşmadan sonra döneçlik,

⁵⁵⁸ - Kur’an-ı Kerim, Zümer, 53.

⁵⁵⁹ - Kur’an-ı Kerim, İnfitar, 1-4.

doğrulukta sonra yalancılık, kulluktan sonra aman dilemek, Allah'a ortak koşmak gibi haller ortaya çıkar. "Göklerin yarılacığı, yerin parçalanacağı, dağların çökeceğı gün yaklaşır".⁵⁶⁰

Eğer maksadınız bize saldırmaksa bizim kararımızda sizinle çarpışmaktır. Sizi bekliyoruz. Ve Allah'a güveniyoruz. Tanrıya şükür olsun ki askerimiz çok, cemiyetimiz sayısızdır. Sultanımız bize yoldaş ve yardımcı, Allah'ımız halimizi bilicidir. Yüreklerimizde sizin demir oklarınızın vızıltısından, çıkaracağınız kedi yaygalarından bir korku olmamakla beraber bize uzatmak istediğiniz demir temrenlerinizden de korkumuz yoktur. Elçiniz tekliflerinizi getirdi. Yazdığınız sözler ancak kapı gürültüsü veya sinek vızıltısı gibi geldi. Maksadınız bize karşı fazilet ve belağat göstermek ve fesahat taslamak ise bu sözler alkıştan ziyade lânete değer şeylerdir.

Yalancı tehditler savurmakta ileri gitmişsiniz. Bir şeyi hatırlamış bir başkasını unutmuşsunuz. "Gece yürümek cesaretini gösterenler sabah olduktan sonra öğünürler". Yazıyorsunuz ki "Zulüm edenler nasıl bir akıbeta uğrayacaklarını göreceklerdir".⁵⁶¹ Bu ayetteki hitap size aittir. Ve derhal söyleyelim ki "Allah'ın gazabı size gelecektir, acele etmeyin".⁵⁶² hitabı da size aittir. II.Salahaddin Yusuf, Yağmur, Kaymerî, Kuştemür ve diğer Şam emirleriyle İslâm askerleri diyorlar ki: Nasıl olurda bu adam bizimle cenge yeltenebilir?

Madem ki sizin bu derece fesâhat ve belağatınız vardır, gönülleriniz dağlar gibidir, sayılarınız kum ve çakıl taneleri kadar çoktur, o halde size bu kadar gerçek ayetlerin, bir çok hikayelerin, mektuplar yazmanın, yalanlar uydurmanın ne lüzumu var?

Biz şimdi safer ayındayız. Safer ayı sonuna kadar gönüllerimiz fetih ve zafer müjdeleri beklemektedir.

⁵⁶⁰ - Kur'an-ı Kerim, Meryem. 91-92.

⁵⁶¹ - Kur'an-ı Kerim, Şuara. 226.

⁵⁶² - Kur'an-ı Kerim, Nahl. 1.

İşte bu cevherleri Allah yolunda saçtık. Din uğrunda hatırmıza gelen hakikatleri söyledik. Ve hidayete erenlerden olduk. Hamd ve sena Allah'a mahsustur. "Hayırlı akıbet Allah korkusu taşıyanlar içindir." ⁵⁶³

Hem Hülâgû'nun II. Salahaddin Yusuf'a, hem de II. Salahaddin Yusuf'un Hülâgû'ye cevabını William M. Brinner benzer şekilde Kutuz-Hülâgû mektuplaşması ile birlikte incelemiştir. Mektupların bulunduğu kaynaklarda metin farklılıkları bulunmakla birlikte ana temada değişiklik bulunmamaktadır. II. Salahaddin Yusuf'un Hülâgû'ye gönderdiği mektupdan Aksarâyî ve Vassaf hariç başka bir müellif bahs etmemiştir. Brinner, Vassaf'ın bu mektubu Memlûk Sultanı Berkuk'un Timurlenk'e yazdığı mektuptan çıkardığını söylemektedir. Hülâgû'nun Kutuz'a gönderdiği mektup ile II. Salahaddin Yusuf'a gönderdiği mektup arasında da benzerlikler bulunmaktadır. Sultan Kutuz, Hülâgû'nun mektubu gelince onun elçilerini öldürmüş ve savaş hazırlıklarına başlamış, ancak bir mektup yazmamıştır. Yazılmış olduğundan emin olamadığımız bu mektup Hülâgû'nun gönderdiği mektubun üslubuna denk düşmesi için tehdit dolu ağır ifadelerle yazılmıştır. Çünkü II. Salahaddin Yusuf'un gerekli cesarete sahip olmadığını ve iki ordunun güç bakımından denk olmadığını hemen görmemiz mümkündür. Ayrıca II. Salahaddin Yusuf'un Moğol ordusunun hareketini duyunca kaçmaya başlayarak sergilediği tavır, mektubun onun iç alemini yansıttığını düşündürmemektedir. Daha önce karşılaşmamış iki ordunun birbirlerini psikolojik olarak çökertmek için ağır sözlerle süslenmiş bir mektup olarak değerlendirmemiz mümkündür. Hülâgû'nun müslüman olmadığı halde mektubun bir çok yerinde Kur'an-ı Kerim ayetlerine yer vermesi onun müslüman biri tarafından yazıldığını göstermektedir. Hülâgû'nun mektubunu yazan kişinin Nasreddin Tûsî olduğu bilinmektedir. Ayrıca Hülâgû muhatabının inancını göz önüne alarak onu bu yolla korkutmayı hedef alarak mücadeleden uzaklaştırmayı hedef almıştır. Özellikle ayetlerde geçen kafirlere yönelik hitab şeklini II. Salahaddin Yusuf için kullanan Hülâgû ondan gereken cevabı almıştır. Ancak karşı tarafın inancına göre ve korkutmaya yönelik yazılmış olsa da kendilerini kafir olarak görmemeleri ve Eyyûbîleri günaha dalmakla suçlamaları tuhaftır. II.

⁵⁶³ - Kerimuddin Mahmud Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr (Selçuki Devletleri Tarihi)*, Türkçe trc. Osman Nuri Gençosman, Ankara, 1943, s.147-151; *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, 280-281.

Salahaddin Yusuf ayette geçen kafirlerle ilgili hitab ve onların uğrayacağı akibetin müslüman olarak kendisini değil Hülâgû'yü ilgilendirdiğini büyük belağat ve cesaret örneği ile ifade etmiştir. Sonuç olarak Hülâgû'nun müslüman olmamakla birlikte dini inançların gücüne inandığı ve bu sebeble müslümanlar üzerine yapacağı bir askeri harekatta onların günah ve bid'ate dalmalarını ileri sürerek kendini mazur gösterme, haklı çıkarma duygusu hakimdir. Nitekim O'nun Halifenin kanının akıtılmasının bir takım felaketlere sebep olacağı yönündeki ikaza uyduğu bilinmektedir.

657/1259 yılında Bağdat'tan Âmid'e gelen Hülâgû amacının Haleb ve Suriye bölgesi olması nedeniyle Harran'a indi ve II. Salahaddin Yusuf'un hâkimiyeti altındaki bu kenti ele geçirdi. Bu sırada Harran'da Haleb Hükümdarı II. Salahaddin Yusuf'un Valisi Nasrullah b. Seyyar ve kale kumandanı Ayıntap sahibi Nâsiruddin Muhammed b. Husamüddin bulunuyordu⁵⁶⁴. II. Salahaddin Yusuf bu haber üzerine emirler ile ne yapılacağı üzerinde görüşme yaptı. Emirler, Dımaşk ordusu ile Şam bölgesinin dışına çıkılarak Moğollarla savaşılması fikrini ortaya attı. Bu arada Hülâgû, ordusunu Şam'ın kuzey batısına yönlendirerek Meyyâfârikîn, Nusaybin, Urfa, Birecik, Hârim'i ele geçirdi⁵⁶⁵.

Meyyâfârikîn sahibi el-Kâmil Muhammed hakimiyet alanının Moğol ordusunun yolu üzerinde olmasından dolayı II. Salahaddin Yusuf'dan yardım istedi. II. Salahaddin Yusuf, el-Kâmil Muhammed'in yardım isteğine olumlu cevap verdi. Ancak, o ayrıldıktan sonra II. Salahaddin Yusuf, ordusunun Moğol korkusu yüzünden hareket etmemelerinden dolayı bu sözünü yerine getiremedi.⁵⁶⁶ II. Salahaddin Yusuf, askerin bu tavrına karşı belki kendi zaafından dolayı belki de bu korkuyu tasvip ettiğinden dolayı herhangi bir takibatta bulunmamıştır. Musul sahibi Bedreddin Lü'lü'nün desteğini alan Yaşmut idaresindeki Moğol ordusu Meyyâfârikîn'i hemen ele geçiremedi. II. Salahaddin Yusuf'dan yardım sözü alan Meyyâfârikîn sahibi el-Kâmil Muhammed iki sene mukavemet gösterdi. Hülâgû beklenmeyen bu mukavemet karşısında yolunu değiştirerek Bedreddin Lü'lü'nün

⁵⁶⁴ - *Harran Tarihi*, s. 27.

⁵⁶⁵ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 72.

⁵⁶⁶ - *Yunîni*, I, 91.

oğlu idaresindeki Cizre'ye doğru ilerledikten sonra batıya doğru yönelerek Diyâr-u Mudar ve Habur vadisindeki yerleri ele geçirdi. Zilhicce 657/ Kasım 1259 başlarında II. Salahaddin Yusuf'un Fırat nehrinin doğusundaki bütün toprakları Hülâgû'nun eline geçmişti. Musul sahibi Sâlih İsmâil'in⁵⁶⁷ Moğol vassalı olmasından sonra Meyyâfârikîn düşerek el-Kâmil Muhammed boyun eğmek zorunda kaldı.⁵⁶⁸

Hülâgû daha sonra oğlu Yaşmut'u Şam bölgesini istilâ etmesi için gönderdi⁵⁶⁹. Yaşmut Tellbaşir'e oradan da Birecik'e ulaştı. Uzun süre direnen Birecik sonunda teslim olmak zorunda kaldı ve görülmemiş zulme uğradı. Birecik'e gelen Hülâgû burada dokuz senedir hapis olarak bulunan Melik Said Hasan b. Azîz Osman b. el-Âdil'i⁵⁷⁰ serbest bırakarak onu Subayba ve Banyas valisi olarak atadı⁵⁷¹. Melik Said bu olaydan sonra Moğol menfaatlerinin ateşli bir savunucusu oldu. Daha sonra Haleb'e yönelen Moğol ordusu şehri kuşatmaya başladı⁵⁷². Zira, Birecik'in ele geçirilmesi ile Haleb yolu Moğollara açılmıştı.

II. Salahaddin Yusuf, 656/1258 yılı başlarında yurtlarını terkederek Haleb bölgesine gelen Şehrezoriyye Kürtlerini, Kaymeriyye emirlerinin teşviki ile kendi bünyesine almayı kabul etti. Aslında üç bin dağlı savaşçıdan oluşan bu gurubun II. Salahaddin Yusuf'a katılması onun güce ihtiyacı olduğu bu dönemde olumlu bir hareketti. Ancak Şehrezoriyye Kürtleri başlangıçtan itibaren asi ve ters tabiatlı olduklarını gösterdiler ve kendilerine bol iktâ verilmedikçe burada kalmayacaklarını ve Muğis'e katılacaklarını bildirdiler. II. Salahaddin Yusuf onlarla Kaymeri emirlerinden Bedreddin el-Hûrî aracılığıyla görüştü ise de onun Moğollarla savaşmaya isteksiz olduğunu ileri sürerek Muğis'e katıldıklarını öğrendi.⁵⁷³

2-Haleb'in Moğollar Tarafından İşgâli

Hülâgû Fırat'ı geçtikten sonra Haleb yönüne ilerledi ve II. Salahaddin Yusuf'un terketmesinden sonra şehri idare eden amcası Muazzam Turanşah'a bir

⁵⁶⁷ - 657/1259 yılında Bedreddin Lü'lü ölmüş yerine oğlu Sâlih İsmâil geçmiştir.

⁵⁶⁸ - *From Saladin*, 340-341.

⁵⁶⁹ - *Nücûm*, II, 69.

⁵⁷⁰ - Kutuz , Ayn Câlut'ta Moğolların safında Memlûklere karşı savaşan Melik Said'i yakaladıktan sonra boynunu vurdurdu (*el-İber*, III, 290) .

⁵⁷¹ - *İber*, III, 290; *Sûlûk*, I/II, 420; *İkdu'l-Cümân*, I, 230.

⁵⁷² - *Nücûm*, II, 69.

⁵⁷³ - *Nihâye* , XXIX, 383.

mektup gönderdi. Mektubunda Hülâgû şöyle söyledi “ Bize karşı zayıfsınız. Bizim kastımız sizin sultanınız II. Salahaddin Yusuf’dur. Kalede ve yanınızda bizim için bir şihne atayın. Eğer II. Salahaddin Yusuf bize galip gelirse bu şihneyi öldürün, yok eğer biz onlara galip gelirsek Haleb ve bölgesi bizim olur, siz de güvende olursunuz”⁵⁷⁴. Muazzam Turanşah elçiye “Sizinle bizim aramızda kılıç vardır” diyerek bunu kabul etmedi ve Haleb’e inerek gece gündüz hendek kazdırmaya ve surları yükseltmeye başladı. Muazzam Turanşah’ın bu cevabı ile Haleb halkının helâk olacağını düşünen elçi çok üzüldü⁵⁷⁵. Muazzam Turanşah, Haleb’i son gücüne ve son ana kadar teslim etmemeye karar verdi. Haleb, muhkem kalesi ve surları ile iyi korunuyordu. 9 Safer 658/1260 tarihinde Haleb civarına gelen Moğol ordusu şehri muhasara etmeye başladı. Haleb’den hareket eden Müslümanlar, Moğol ordusunun sayısının çokluğunu görünce şehre geri dönmek zorunda kaldılar. Muazzam Turanşah hiç kimsenin şehirden çıkmamasını istedi. Şehrin kenarında görülmelerinden bir hafta sonra Moğollar Haleb’e girerek bir çok insanı öldürdüler. Yedi gün muhasara edilen Haleb şehri beş gün boyunca yağma edildi.⁵⁷⁶ Sokakları dolduran insan cesetleri üzerinde Moğol askerleri yürüyüş yaptılar. Yüz binden fazla kadın ve çocuğun esir edildiği ifade edilmektedir⁵⁷⁷. Ebu’l-Fidâ, Yahudi ibadethanelerine sığınan insanlara Hülâgû’nün dokunmadığını ifade etmektedir⁵⁷⁸. Ermeni Kralı Hetum tarafından Büyük Cami ateşe verilerek şehir ve Müslümanlar çok aşağılandı. Hülâgû karşısına getirilen Muazzam Turanşah’ın yaşının büyüklüğünden ve cesaretinden dolayı ona dokunmadı. Ayrıca onun vakarından ve cesaretinden etkilenerek çok az rastlanan bir alicenaplıkla hayatını bağışladı. Ancak Muazzam Turanşah bu acıya daha fazla dayanamayarak öldü. Moğollar daha sonra Azaz bölgesine giderek burayı savaşmadan ele geçirdiler⁵⁷⁹.

Hülâgû, Haleb kalesinde tutuklu bulunan dokuz Bahriyye memlûkunu serbest bıraktı. Serbest bırakılan memlûkler, Sungur el-Askar, Seyfeddin Sekiz, Seyfeddin

⁵⁷⁴ - Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II, 310; *Ikdu’l-Cümân*, I, 230; *Şifâ*, s. 370.

⁵⁷⁵ - Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II, 310; *Ikdu’l-Cümân*, I, 230; *Şifâ*, 371.

⁵⁷⁶ - *Tarihu’l-Memâlik*, 71.

⁵⁷⁷ - *Sülûk*, VII, 422; *Ikdu’l-Cümân*, I, 231.

⁵⁷⁸ - Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II, 310.

⁵⁷⁹ - İbn Haldun, V, 435.

Berâmîk, Bekmiş el-Mes'ûdî, Laçın el-Câmedar, Gündoğdu es-Sağirdir⁵⁸⁰. Haleb naibi olarak İmadeddin Kazvinî'yi tayin etti⁵⁸¹.

Hülâgû Haleb'de iken Hama yöneticileri gelerek itaatlarını arzettiler. Hülâgû bu bağlılığı kabul ederek onlarla birlikte Hüsrevşah isminde bir İranlıyı vekil olarak gönderdi. Bir anlamda Hama yöneticileri bunu yapmak zorundaydılar çünkü Hama sahibi Mansur İbrâhim, II. Salahaddin Yusuf ile birlikte Bereze'de bulunuyordu. Akabinde Hims sahibi Eşref Musa yanına gelerek bağlılık bildirdi. Hülâgû onu tekrar yerine iade etti⁵⁸². Eşref Musa Hims sahipliği yanında bütün Suriye'nin Nâibu'l-Mülkü unvanını da aldı. Bölgedeki diğer yerlere Hülâgû kendi iradesi ile yöneticiler atadı⁵⁸³. Burada Hülâgû'nun Anadolu modeline benzer modeli bölgeye kurmak istediği görülmektedir.

Moğollar, Haleb işgâline sonra Haleb-Antakya arasında stratejik noktada bulunan Hârim'e yöneldiler. Hârim kalesi teslim olmayı kabul etmeyerek savunmaya geçti. Muhasaranın şiddetlenmesi üzerine Hârim'i, Haleb kale valisi Fahreddin'e teslim edeceklerini bildirdiler. Hülâgû Fahreddin'i getirterek kaleyi teslim aldı ancak, bu talebe çok sinirlendiği için halkı toptan katliâma tabi tuttu. Ebu'l-Ferec şehirde bulunan bir ermeni demircisinden başka kurtulan olmadığını ifade etmektedir.⁵⁸⁴ Kalenin surlarını tahrip ettirdi.⁵⁸⁵ Aslında kuzey Suriye'de Hârim gibi kuvvetli noktalar vardı, ancak II. Salahaddin Yusuf'un gücünü merkeze çekmesi Moğolların ilerleyişine daha da hız kazanıyordu.

3- Memlûkler'in II. Salahaddin Yusuf'un Yardım İsteğine Karşı Tavrıları

Moğolların Yaşmut b. Hülâgû idaresinde Harran ve el-Cezîre bölgesini ele geçirdiklerini, Fırat'ı geçerek Haleb bölgesine hücumla geçmeye hazırlandıklarını duyunca 657/1259 yılında II. Salahaddin Yusuf, İbnü'l-Adîm'i yardım istemek üzere

⁵⁸⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 311; *Sülûk*, I/II, 422.

⁵⁸¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 311; *Şifâ*, s. 371; İbn Haldun, V, 436.

⁵⁸² - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 311; İbnü'l-Verdî, *Tarih*, II, 198.

⁵⁸³ - İbn Haldun, V, 436.

⁵⁸⁴ - Ebu'l-Ferec, *Tarih* II, 575.

⁵⁸⁵ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 312.

Memlûk Sultanı Kutuz'a gönderdi⁵⁸⁶. Yani kaynaklarını birleştirerek tek başına karşı koymak için çok fazla zamanı ve şansı olmayan II. Salahaddin Yusuf, düşmanı Memlûklerden yardım istemek zorunda kalmıştır. İbnü'l-Adîm Mısır'a gittiğinde Kutuz burada devlet adamları ile istişâreye başladı. Bu tartışmalar yapılırken Mısır'ın hukukî yöneticisi Aybek'in oğlu Mansur İbrâhim Ali konuşmalara katılmıyordu. Bu durumu orada bulunanlar onun yaşının küçük olmasına (o sırada 17 yaşında) bağlarken böyle bir ortamda devletin tecrübeli biri tarafından idare edilmesine karar verdiler⁵⁸⁷. Kutuz, "Mansur İbrâhim Ali küçük bir çocuktur devlet idaresini bilmez, hem eğlenceye düşmüş bir insandır" diyerek Aybek yanlısı devlet adamlarının ava çıktıkları bir sırada Mansur İbrâhim Ali ve yakınlarını Cebel kalesine hapsetti⁵⁸⁸. 657/1259 yılında Kutuz tahta oturduktan sonra İbnü'l-Adîm'le birlikte Burhaneddin el-Hıdır'ı cevabını bildirmek üzere bir mektupla II. Salahaddin Yusuf'a gönderdi⁵⁸⁹. Bu mektupda Kutuz, II. Salahaddin Yusuf'a yardım ve asker göndermeyi vadediyordu.⁵⁹⁰ Kutuz, II. Salahaddin Yusuf'la yönetim konusunda çatışmayacağına ve ona karşı gelmeyeceğine ve kendisinin Mısır'da onun nâibi olduğuna yemin etti⁵⁹¹. Daha sonra sunları söyledi: "Şayet istersen sana hizmet ederim, istersen yanımdaki orduyla birlikte sana gelirim şayet benim gelmemden güven duymazsan senin yakınlık duyduğun ve seçimini yaptığın askerleri sana gönderirim"⁵⁹². Moğol ilerleyişi karşısında korkmuş görünen Kutuz Müslümanların ortak bir cephe oluşturmalarına inanmakla birlikte II. Salahaddin Yusuf'un kendi üstünlüğünü tanımasını asıl gaye olarak taşımaktadır ancak bunu seslendirmemektedir⁵⁹³. Nitekim Kutuz'un II. Salahaddin Yusuf'un kölelerinden ve takipçilerinden kendisine ulaşan kimselerin mallarını müsadere etmesi ve Mısır'a gelen ailesinin mücevherlerine el koyması bu görüşü desteklemektedir⁵⁹⁴.

⁵⁸⁶ - *İkdu'l-Cümân*, I, 218; *Nücûm*, VII, 68.

⁵⁸⁷ *Nücûm*, VII, 68.

⁵⁸⁸ - *Sülûk*, I/II, 417; *Nücûm*, VII, 68.

⁵⁸⁹ - *Nücûm*, VII, 68.

⁵⁹⁰ - *Nücûm*, VII, 68.

⁵⁹¹ - *Sülûk*, I/II, 417; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 72.

⁵⁹² - *Sülûk*, I/II, 417; Abbâdî, s. 132; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 73; Fayid Hammad Aşur, *Alâkâtü's-Siyâsiyye*, s. 37.

⁵⁹³ - Abbâdî, s. 132; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 72.

⁵⁹⁴ - *Sülûk*, I/II, 426-7.

Sonuç olarak II. Salahaddin Yusuf'un Mısır'dan istediği yardım Kutuz'un samimi olmaması yüzünden gösterilen oyalama taktiği ile bir türlü gerçekleşmeyerek onun felaketine sebep olmuştur.⁵⁹⁵ Bu tavrı ile Kutuz'un, Suriye bölgesinde karşısında bir güç görmek istemediği ortaya çıkmaktadır. Nitekim kendisine bağlı hale getirmeye çalıştığı II. Salahaddin Yusuf'un adamlarını kendi tarafına kazanamayan Kutuz onları cezalandırma yoluna gitmiştir.

4- Moğollara Karşı Koyma Düşüncesi ve Bunun Akamete Uğraması

Dımaşk halkı, Moğolların Fırat'ı geçerek Suriye bölgesine doğru harekete geçtikleri haberi gelince, büyük bir korkuya kapıldılar. Mevsim kıştı ve Dımaşk'ı terkeden bir çok insan yollarda telef oldu ve bir çoğunun malları yağmalandı⁵⁹⁶. II. Salahaddin Yusuf'un Moğollarla sağlam bir anlaşma yapılincaya kadar Hülâgû'ye gitmeye hazır olmadığı ve bundan çok uzak olduğu bir gerçektir. Ancak Hülâgû'ye boyun eğme ve yakınlaşmada bulunma imkânı da Müslümanların bunu kabul etmemeleri yüzünden gerçekleşmeyince II. Salahaddin Yusuf, Hülâgû'yü karşılama kararı aldı ve Bereze'ye⁵⁹⁷ karargâh kurdu⁵⁹⁸. Bu sırada Haleb'in düştüğü haberi Dımaşk'a ulaşınca halk büyük bir üzüntüye boğuldu. Burada II. Salahaddin Yusuf'un yanında Azîziyye, Nâsırıyye ve Baybars komutasında Bahriyye Memlûkleri bulunuyordu⁵⁹⁹. Daha sonra bu birliğe Arap, Acem, Türkmen ve gönüllülerden bir çok insan katıldı. İlâve olarak Bedreddin Lü'lü'nün oğlu Alâeddin Yusuf, Moğol efendilerine karşı isyan ederek II. Salahaddin Yusuf'a katılmıştı⁶⁰⁰. II. Salahaddin Yusuf danışmanları ile görüşerek hemen kuzeye doğru yönelerek açık alanda Moğolların karşısına çıkmaya niyetlendikleri bir sırada Zeyneddin el-Hâfîzî ve Hacıp Necmeddin, Moğol ordusunun büyüklüğünden bahsederek bunun doğru olmadığını söylediler⁶⁰¹. Onların bu tavırları morallerin bozulmasına ve korkuya sebep oldu.

⁵⁹⁵ - K. V. Zettersteen, "Al-Malik Al-Nâsir II.", *İA*, IX, 86.

⁵⁹⁶ - *Sûlûk*, I/II, 416.

⁵⁹⁷ - Bereze: Dımaşk'ın kuzeyinde bir günlük mesafede bulunan bir yerleşim yeridir (Abbâdî, s. 133).

⁵⁹⁸ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 383; Abbâdî, s. 133.

⁵⁹⁹ - Abbâdî, s. 133.

⁶⁰⁰ - *From Saladin*, s. 346.

⁶⁰¹ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 383; *Sûlûk*, I/II, 419.

Emir Zeyneddin el-Hâfîzî, Hülâgû'nun gücünü büyültmeye başladı ve onunla savaşılmaması, aksine itaat edilmesi gerektiğine işaret etti. Kaynaklarımızda Zeyneddin el-Hâfîzî'nin 655/1257 yılında Hülâgû'ye yapılan ziyarette onunla gizli gizli görüştüğü ve onu Suriye seferine çıkmaya teşvik ettiği yönündeki ifadeler onun gerçek niyetini ortaya koymaktadır⁶⁰². Bu sırada Rukneddin Baybars el-Bündükdârî ona bağırdı ve vurduktan sonra hakaret ederek şöyle söyledi: “Sizler Müslümanların helak olma sebebiniz”⁶⁰³. Baybars'ın, bu gerginliğin ardından çadırına çekilmesinden sonra Zeyneddin el-Hâfîzî ile II. Salahaddin Yusuf arasında onun aleyhine konuşma geçti. Zira, Memlûkler hem II. Salahaddin Yusuf'un bu korkaklığından hem de etrafındaki Kürt Kaymeriyye emirlerinden rahatsız oluyorlardı.

II. Salahaddin Yusuf şehirden çok uzak olmayan bir bahçeye giderek büyük bir çadırda yakın dostları ile senenin belli gecelerini burada geçirmeyi alışkanlık haline getirmişti. Yukarıda bahsedilen gerginliğin gecesinde II. Salahaddin Yusuf kardeşi Zâhir ile bahçede olduğu bir sırada Nâsırıyye Memlûkler'inin saldırısına uğramış ancak bahçe duvarından atlayarak Dimaşk kalesine ulaşmayı başarmıştır⁶⁰⁴. Kaymeriyye emirleri, II. Salahaddin Yusuf'un çadırına dönmesi gerektiği konusunda onu ikna ettiler. Burada II. Salahaddin Yusuf, Kaymeriyye emirlerinden Cemâleddin Yağmur'un büyük faydalarını görmüştür⁶⁰⁵. Yakalanan memlûkler II. Salahaddin Yusuf'u öldürme niyetinde olmadıklarını, onun yerine Zâhir Gâzi b. Azîz'i sultan yapacaklarını ileri sürmüşlerdi⁶⁰⁶. Memlûkler, II. Salahaddin Yusuf'u öldürme niyetlerinin açığa çıktığını anladıkları için bunun getireceği sıkıntıdan kurtulmak istiyorlardı. Burada memlûkler arasında II. Salahaddin Yusuf'un kararsızlığı ve

⁶⁰² - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 383. Burada Hülâgû'den dönen heyetin Zeyneddin el-Hâfîzînin II. Salahaddin Yusuf'a kendilerine iyi davranıldığı yönündeki sözlerini “ İş böyle değildir. el-Hâfîzî sık sık Hülâgû'ye uğruyordu ve onu beldemiz aleyhine teşvik ediyordu” şeklinde ifade ederek yalanlamışlardır. Nitekim Zeyneddin el-Hâfîzînin Dimaşk işgâlinde sonra Moğolların danışmanlığını yapması ve ardından Aynucalut zaferinden sonra şehirden kaçması onun Moğol taraftarı olduğunu ve yukardaki görüşleri doğrulamaktadır. Ayrıca bu görüşme sırasında el-Hâfîzînin II. Salahaddin Yusuf'a “ kim yüz bin atlı ile savaşılabılır” diyerek Moğol ordusunu olduğundan fazla gösterdiği ifade edilmektedir.

⁶⁰³ - *Sülûk*, I/II, 419.

⁶⁰⁴ - *Sülûk*, I/II, 419; *From Saladin*, 347 .

⁶⁰⁵ - *Sülûk*, I/II, 419.

⁶⁰⁶ - İbnü'l-Verdî. *Tarih*, II, 197.

gösterdiği çekingencilik, onların atak yapılarına uymaması gibi bir durumu da göz önüne almak gerekir. Zâhir Gâzinin, II. Salahaddin Yusuf'a göre daha cesaretli olduğu sonucuna, onun Hülâgû'nün önünde gösterdiği izzet ve metaneti düşünerek varabiliriz. Aslında Nâsırıyye Memlûkleri II. Salahaddin Yusuf'u bertaraf ederek sultanlık makamına kendilerinden birini getirmeyi düşünüyordu. Nitekim yönetim işini Mısır'da ırkdaşları pekâlâ yapıyorlardı. Yani önlerinde Mısır Memlûkleri gibi bir örnek olunca ve ırki temayüllerle Kaymeriyye ile çatışmaya girince buna iyiden iyiye cesaretlenmişlerdi. Bu olaydan sonra kaçan memlûkler Gazze'de onlarla birlikte kardeşi II. Salahaddin Yusuf'dan korktuğu için kaçan Zâhir Gâzi b. Azîz'i 658/1260 yılında sultan yaptılar⁶⁰⁷. Zâhir Gâzi Memlûkler'in başlattıkları bu kampanyadan dolayı II. Salahaddin Yusuf'dan korkuya kapılarak Gazze'ye gitmişti. Suriye bölgesindeki şehirlerini terkederek gelen askerî güçler yanında Anadolu'dan kaçarak gelen geniş halk kitlesi, Bereze'de bulunan II. Salahaddin Yusuf'un etrafında toplanmasına rağmen o hâlâ zayıf durumda idi. Çünkü II. Salahaddin Yusuf, ordunun ve emirlerin, Hülâgû ve Moğollardan korktuğu için sebat gösteremeyeceklerini biliyordu. Bu yüzden II. Salahaddin Yusuf askerî lakaydlığını görünce şaşırmadı. Bu duruma II. Salahaddin Yusuf'un kararsızlığı ve korkusu da eklenince o yanındakilerle birlikte Bereze'den ayrılıp Gazze'ye yönelerek Dımaşk'ı boşalttı⁶⁰⁸. Emirler, ailelerinin Mısır'a gönderilmeleri konusunda II. Salahaddin Yusuf ile anlaştılar.

Bu başarısız suikast girişiminden sonra Baybars, Kutuz'un Cemâleddin Necîbî komutasında II. Salahaddin Yusuf'a gönderdiği takviye birliklerinin, Gazze'deki Şehrezoriyye gurubu tarafından saldırıya uğrama planına, onları ikaz ederek engel olması ile yeni bir fırsat yakaladı ve bunu çok iyi kullanmasını bildi⁶⁰⁹. R. S. Humpreys'in verdiği ancak kaynaklarımızda rastlayamadığımız bu bilgi doğru olmasa gerektir. Baybars yakın adamlarından Alâeddin Taybars el-Vezirî'yi Mısır'a dönmesi ihtimali ile ilgili Kutuz'la görüşmesi ve itaatını bildirmesi için gönderdi⁶¹⁰. Kaynaklarımızda Baybars ve Bahriyye'nin bu sefer II. Salahaddin Yusuf'dan

⁶⁰⁷ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 309.

⁶⁰⁸ - *Sülûk*, I/II, 423.

⁶⁰⁹ - *From Saladin*, s. 347.

⁶¹⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 309; *Sülûk*, I/II, 419; Abbâdî, s. 132.

ayrılmasının sebebi olarak II. Salahaddin Yusuf'un zaafiyetinin Bahriyye tarafından anlaşılması olarak gösterilmektedir⁶¹¹. Kutuz bu parlak görevlinin kendisine katılmasını kabul etti ve Baybars'a Mısır ordusunda yüksek rütbe verdi. 658/1260 yılında Baybars ve bir kaç arkadaşı Memlûk devletinin hizmetine girmek için Gazze'den ayrıldı⁶¹². Kutuz, Baybars'ı çok sıcak bir şekilde karşılayarak Daru'l-Vizâre'de ağırladı ve ona Kalyub bölgesini iktâ olarak tahsis etti⁶¹³.

5- Dımaşk'ın Moğolların Eline Geçmesi

Moğolların Haleb'e yöneldikleri ve ardından şehrin düştüğünü Bereze'de bulunan II. Salahaddin Yusuf öğrenince 15 Safer 658/ 31 Ocak 1260 tarihinde Dımaşk'dan ayrıldı. Hama ve Hıms'ın düşmesinden sonra Dımaşk mukavemet gösteremedi. II. Salahaddin Yusuf'la birlikte halktan bir çok kimse de Mısır'a doğru kaçmaya başlamışlardı. Bu sırada yanında Hama sahibi Mansûr da bulunuyordu. II. Salahaddin Yusuf'un danışmanları ona Kutuz'un göndereceği takviye birliklerine ulaşmak için Gazze'ye gitmeyi önerdiler. II. Salahaddin Yusuf'un buradan ayrılma düşüncesini duyan halk onun korkak durumu ve tebasını düşünmemesi karşısında sözlü saldırıda bulunmaktan çekinmediler. II. Salahaddin Yusuf ve yanındakilerin Filistin ve Ürdün'e doğru başladıkları yolculuk tam bir felâketti. Şiddetli yağmur altında soğuk ve çamura katlanmak zorunda kalan bu kabile içindeki kadınlar haydutların tecavüzüne uğramıştı.

II. Salahaddin Yusuf, Kutuz'un vadettiği yardıma yakın olmak istiyordu. II. Salahaddin Yusuf şehri, Veziri Zeyneddin el-Hâfızî'ye bıraktı⁶¹⁴. Dımaşk'ın önde gelenleri Moğollara mukavemet gösteren şehir ve halkın harap ve perişan olmasından, insanların kovulup ya da öldürülmesinden ibret alarak şehirlerini Hülâgû'ye teslim etme kararı aldılar. Kadı Sadreddin b. Seniyyüddeve başkanlığındaki heyeti kabul eden Hülâgû, Dımaşk gibi önemli bir memlekette Moğol idaresini kurmak için onlarla birlikte bir gurub memuru da Dımaşk'a

⁶¹¹ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX. 471.

⁶¹² - *From Saladin*, s. 347.

⁶¹³ - *Sülûk*, I/II. 419.

⁶¹⁴ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 73.

gönderdi. Zeyneddin el-Hâfizî, Moğollara danışmanlık yapma görevi ile yetinmek zorunda kaldı⁶¹⁵. Bunun yanında Hülâgû, askerî gücü sergilemek için büyük çaplı bir müfrezeyi, Ketboğa idaresinde Dimaşk'a gönderdi. Moğol ordusu yanlarında Suriye vassalları, Ermeni Kralı Hetum, Antakya ve Trablusgarp Prinkepsi Bohemond VI., Banyas sahibi Said Hasan olduğu halde 658 Safer sonları 1260 Şubat ayında kan dökmeksizin şehre girdiler⁶¹⁶. Ancak Dimaşk kalesinde II. Salahaddin Yusuf'un komutanı Bedreddin Muhammed b. Kalicar ve Nakîbu'l-Kal'a Cemâleddin es-Sayrafi önderliğinde Ketboğa'ya karşı bir mukavemet görüldü. Burada II. Salahaddin Yusuf'un gizlice onlarla görüşerek böyle bir isyanı organize ettiği ve yardım göndereceğini bildirdiği yönünde kesin olmayan bilgiye sahibiz⁶¹⁷. Böyle bir görüşme ve plan doğru olsa bile II. Salahaddin Yusuf geri dönme veya yardım imkânını bulamadığından dolayı Ketboğa, Dimaşk kalesini kuşatarak kolayca aldı. Moğollar kalenin savunma imkânına sahip bütün ekipmanlarını (burc, siper v.b.) tahrip ettikleri gibi hazine ve cephane yağmalandı. Bundan sonra Dimaşk kalesi savunma noktası olarak faydasız hale geldi. Öğle namazından sonra Hülâgû'den gelen ve Dimaşk halkına eman verildiğini duyuran ferman okundu⁶¹⁸. Ardından II. Salahaddin Yusuf'a sadakatini her durumda ispatlayan Ba'lebek sahibi Şucaüddin'in itaat etmek zorunda bırakılması ile Ba'lebek Moğolların eline geçti. Moğol ordusu daha sonra Gûta el-Mârrin yönünden el-Kusvâ'ya ulaştı. Geçtikleri yerlerde katliâmda bulunmaktan geri durmadı.

Dimaşk'ın Moğolların eline geçtiği bu ortamda, devlet adamlarının Moğol taraftarı olarak muhaliflerini bertaraf etme faaliyetine başladıkları görülmektedir. Bu durum Anadolu Selçukluları devlet adamları arasında da görülmüştür. Zeyneddin el-Hâfizî, Dimaşk kale isyanını organize eden Bedreddin Muhammed b. Kalicar ve Nakîbu'l-Kal'a Cemâleddin es-Sayrafi'yi ve Ba'lebek'te isyana hazırlanan Şucaüddin İbrâhim'i Hülâgû'ye haber verme girişiminde bulundu⁶¹⁹. Hülâgû'nun gözdesi olmak ya da ondan bir makam elde etmek amacıyla dahi olsa yaptığı tasvip

⁶¹⁵ - *From Saladin*, s. 353.

⁶¹⁶ - *Nücûm*, VII, 70.

⁶¹⁷ - *From Saladin*, s. 354 .

⁶¹⁸ - *Nücûm*, II, 71.

⁶¹⁹ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 387.

edilemeyecek hareketti. Ketboğa'yı atlayarak doğrudan Hülâgû'ye şikâyet giden el-Hâfizî verilen cezayı (idamı) bu üç Eyyûbî komutanına bizzat elleri ile uygulamak zilletini yaşamak zorunda kaldı. Çünkü kendisinin atlanmasına çok kızan Ketboğa cezanın infazını el-Hâfizî'ye verdi, böylece ya onları idam edecek ya da kendisi öldürülecekti.

658/1260 yılında Hülâgû'den, Kemâleddin Ömer b. et-Tiflisi'ye Musul'a kadar Dimaşk, Meyyâfârikîn ve bölgesinin başkadılığının verildiğini bildiren bir menşur geldi⁶²⁰. Hülâgû Dimaşk'ta iken Hama ileri gelenleri ona gelerek şehrin anahtarlarını teslim ettiler⁶²¹.

Ba'lebek ve Nablus'un alınmasından sonra Lübnan ve Filistin bölgesinde Moğol işgâli önemli ölçüde tamamlanmış oldu⁶²².

6- Hülâgû'nün Bölgeden Ayrılması

658/1260 yılında Hülâgû Haleb'de iken bir önceki baharda (11 Ağustos 1259) Mengü Kağan'ın öldüğünü öğrenmişti. Kağan'ın ölümünden sonra iki kardeş Kubilay ve Arıkboğa arasında taht kavgası başladı. Bölgeden çok uzakta bulunan dördüncü kardeş Hülâgû ordusunun büyük bir kısmı ile Haleb'den ayrılarak olayları yakından takip etmek için Tebriz'e gitti. Hülâgû yeteri kadar toprağa sahip olduğu için taht kavgalarına girmek istemiyordu. Ancak desteğini Kubilay'a vermek ve onun tahta çıkmasını sağlamak için Suriye bölgesinden ayrılmak istedi. Ayrıca bu sırada Hülâgû, özellikle Abbâsî Halîfesini öldürdükten sonra İslâmiyete gönül bağlamış yeğeni Berke Han tarafından tehdit altına girmişti. Berke, onun Bağdat'ta Müslümanları katletmesini şiddetle eleştirmişti. Hülâgû Suriye'de Ketboğa emrinde 10000 veya 20000 kişilik bir kuvvet bırakarak bölgeden ayrılarak kurultayın yapılacağı Karakurum'a doğru yola çıktı.⁶²³

Özellikle Mısır'da bozulmamış büyük bir Müslüman ordusunun hala mevcut olduğu düşünüldüğünde işi tam olarak bitmemesine rağmen Suriye'den ayrılmak zorunda kalan Hülâgû önemli işleri başarmış durumdadır. Bölgede hâlâ kuşatması

⁶²⁰ - *Nücûm*, II, 71.

⁶²¹ - *İber*, III, 288.

⁶²² - *From Saladin*, s.355.

⁶²³ - *Abbâdî*, s. 134; *Bozkır İmparatorluğu*, s. 345.

devam eden Mardin, ana yollardan uzakta ulaşım imkânı zor olan Hısnıkeyfa ve Lübnan ve Ensariye dağları dışında Moğol hâkimiyetine girmemiş yer kalmadı. Mardin senenin sonunda teslim olurken, Lübnan ve Ensariye bölgesinde Moğollar için tehdit oluşturacak bir oluşum bulunmamaktadır. Bu durumda Mısır endişenin kaynağı idi.⁶²⁴

7- Moğol İşgâli Karşısında Müslüman Olmayan Toplumun Durumu

Moğolların İran ve Suriye üzerine seferleri esnasında bölgede bulunan gayrimüslimler arasında belki azınlık olmalarının da etkisiyle aralarında tesânüd bulunuyordu. Moğollar, İslâm coğrafyasında Müslümanlara karşı desteğini alabilecekleri bir toplum olarak hristiyanlara, yakınlık göstermişlerdir. Moğollar, bu yakınlığı zorunluluk olarak değerlendirmeseler de askerî harekâtın ilerlemesinde onların vereceği desteğin veya en azından tarafsızlığın kazancını düşünmüş olmaları gerekir. Diğer taraftan gayrimüslimler için de Müslümanlar arasında sıkışarak kaldıkları topraklarını hem Moğollara karşı hem de Müslümanlara karşı korumanın zorunluluğu yanında onların Hristiyanlığa olan sempatilerini geliştirme kazancının da gözardı edilmemesi doğaldır. Nitekim Ermenistan Kralı I. Hetum 652/1254 yılında hem topraklarını Moğol istilâsından korumak hem de tabiyetini arzetmek için Moğol Hanı Mengü'nün huzuruna çıkmıştır. Bu görüşmede Han'dan kiliselerin ödedikleri verginin muafiyetini kazanan Ermeni Kralı, Hülâgû'ye askerî yardım sözünü vermiş ve zaten kararlaştırılan Bağdad seferine onları teşvik etmiştir. Moğollarla başlayan bu dostluk Bağdad ve Şam bölgesi istilâsında işbirliğine dönüşmüştür.⁶²⁵

Suriye ve Mısır bölgesine yönelik incelediğimiz bu dönemde gayrimüslim halk Moğol istilâsından olumsuz olarak etkilenmemiştir. Aksine bir çok yerde beraber hareket ettikleri Moğolların yanında Müslüman halka ve müesseselerine tecavüz etme fırsatını elde ettikleri bir gerçektir.⁶²⁶ Bağdat işgâli sırasında

⁶²⁴ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 388; *From Saladin*, s. 356.

⁶²⁵ - Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 227-229; *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁶²⁶ - *el-Edeb fî Biladi'sh-Şam*, s. 85.

Hristiyanlar Moğollarla birlikte Müslümanları katlederken, Haleb işgâli sırasında Ermeni Kralı Hetum Büyük Camii'yi ateşe veriyordu. Burada Moğolların Orta Doğuya yönelmeden önce Hristiyan Avrupa ile başlattıkları ilişkilerin somut örnekleri sergileniyordu. Hülâgû, Hristiyanlığın müntesibi olmamasına rağmen, hanımı Dokuz Hatunun Hristiyan olmasından dolayı, bu dine sempati duyuyordu. Aynı şekilde Moğol askerî gücünün hristiyan komutanı Ketboğa bu zulmün en acımasız uygulayıcısı olmuştur.⁶²⁷ Yahudilerin Moğol istilâsı sırasında Müslümanlara yönelik zulüm hareketine giriştiklerine kaynaklarda rastlanmamaktadır⁶²⁸.

Moğollarla Haçlılar arasında Sayda'da küçük bir çarpışmadan başka bir olumsuzluk olmadı. 658/1260 yılındaki bu hadisede Moğollar buradan üç yüz esir götürdüler. Ancak Moğolların Suriye'de Müslüman gücünü aniden devirmelerinden dolayı oluşan ortamdan Haçlılar faydalanmak için yeteri kadar güçlü olmadığı gibi bölünmüş durumda idiler. Bu yüzden 658/1260 yılı sonlarında Moğollar, Dürzi dağları ve Ürdün bölgesi hariç bütün Kuzey Suriye'nin denetimini kazanmıştı. Ürdün'de Muğis Ömer, Ketboğa son olarak Dımaşk'ı işgâl eder etmez, itaatını bildirerek durumunu korudu⁶²⁹.

8- II. Salahaddin Yusuf'un Hülâgû'ye Götürülmesi

Artık geri çekilmekten başka yapacak bir şeyi kalmayan II. Salahaddin Yusuf Bereze karargâhından, Dımaşk ve Gazze arasında önemli bir noktada bulunan Nablus'a geldi. Burada Muciruddin b. Ebi Zakarî ve el-Emir Ali b. Şuca' el-Akta' komutasında bir kuvveti bırakarak, kardeşi Zâhir Gâzi, Nâsırıyye ve Şehrezoriyye asilerinin birlikte bulundukları Gazze'ye gitti⁶³⁰. II. Salahaddin Yusuf'un bu iki insanı seçmesi, bir önceki yıl Bahriyye isyanında onların başarısızlığına kızmış olması etkili olmuştur. Zâhir Gâzi, kardeşinin kendisine Salhad'ı iktâ olarak vermesinden sonra, Sadeddin b. Ömer Kılıç'ı, II. Salahaddin Yusuf'a gönderdi⁶³¹.

⁶²⁷ - *Tarihu'l-Memâlik*, s. 71.

⁶²⁸ - *el-Edeb fi Biladi's-Şam*, s. 86.

⁶²⁹ - *From Saladin*, s.355.

⁶³⁰ - *Ikdu'l-Cümân*, I, 232; *From Saladin*, s. 351.

⁶³¹ - *From Saladin*, s.357.

Emrine yeni bir ordu kazansa da önemli olan II. Salahaddin Yusuf'un bunu kullanmaya istekli olup olmayacağı idi.

II. Salahaddin Yusuf'un Nablus'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra Güçlü Han idaresindeki Moğol ileri kuvvetleri Eyyûbî garnizonunun önüne çıkınca büyük sayıda kayıp verildi⁶³². II. Salahaddin Yusuf'un Nablus'a saltanat nâibi olarak atadığı Muciruddin Ali b. Şucâ', Fahreddin Dirbâs el-Mısırî gibi önemli devlet adamları uzun mücadelelerden sonra Güçlü Han tarafından öldürüldüler⁶³³. Moğolların II. Salahaddin Yusuf'un kampına kadar girdikleri bu hadiseden sonra II. Salahaddin Yusuf ve askerleri büyük korku duymaya başladılar ve II. Salahaddin Yusuf, Mısır'dan gelecek yardımı karşılayabilecekleri güvenli bir yer olan el-Arîş'e gitmeye karar verdi⁶³⁴. II. Salahaddin Yusuf burada Kutuz'a müttefik olduklarını bildirmek ve yardım istemek için Kadı Burhaneddin b. el-Hıdır'ı gönderdi⁶³⁵. Ancak, Kutuz'un amacı II. Salahaddin Yusuf'u vassal olarak kabul etmektir ya da kendisine bağlı hale düşürmektir. Bu amaçla Kutuz, II. Salahaddin Yusuf'a ve Mansûr'a sancak gönderdi. Ayrıca, Kutuz karargâhından uzaklaşarak II. Salahaddin Yusuf'a yardım etmeyi düşünmüyordu. II. Salahaddin Yusuf'un yanında bulunan askerleri ondan önce Mısır'a yönelmişlerdi. Kutuz'a katılanlar arasında Nâsırıyye memlûkü yanında Şehrezoriyye emirleri de bulunuyordu⁶³⁶. II. Salahaddin Yusuf, Kutuz'un bu tavrını sezince, 658/1260 yılında güvendiği insanlarla birlikte Sâlihiyye'den dört günlük bir mesafedeki Katya'ya⁶³⁷ gitti⁶³⁸. Burada Türkmenler ile Şehrezoriyye Kürtleri arasında anlaşmazlık meydana gelince II. Salahaddin Yusuf bu durumdan endişelendi. Katya'da iken ne yapacağı konusunda uzun süre karar veremeyen II. Salahaddin Yusuf sonunda ailesini Mansûr'un yanına vererek onların Mısır'a Kutuz'un yanına gitmelerini emretti. Kutuz onları çok iyi karşıladı⁶³⁹. Askerleri kendisini terkederek Mısır'a giden II. Salahaddin Yusuf'un yanında küçük bir koruma, Zâhir Gâzi, oğlu Azîz Muhammed, Kaymeri emir Şihabeddin

⁶³² - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 388; *İkdu'l-Cümân*, I, 232; *From Saladin*, s. 352.

⁶³³ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 310; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 388; *Mukaffa*, I, 119; *İkdu'l-Cümân*, I, 232.

⁶³⁴ - *Siyer*, XXIII, 205; *İkdu'l-Cümân*, I, 232; *From Saladin*, s. 352.

⁶³⁵ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 311; *İkdu'l-Cümân*, I, 233.

⁶³⁶ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 388; *Sülûk*, I/II, 375.

⁶³⁷ - Katya, Mısır yolu üzerinde Feramâ yakınlarında bir köy (*Mu'cemu'l-Büldân*, IV, 429).

⁶³⁸ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 311; *Siyer*, XXIII, 205; *İkdu'l-Cümân*, I, 233.

⁶³⁹ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 311; *Şifâ*, s. 371.

bulunuyordu⁶⁴⁰. II. Salahaddin Yusuf Katya'ya ulaştıktan sonra Kutuz'dan kendisine gelen bir şey üzerine buradan ayrılarak Şam'a döndü⁶⁴¹. Muğîs'ten kaleye sığınması için davet alan II. Salahaddin Yusuf kararsız bir durumda önce Tih-i Benî İsrail'e⁶⁴² sonra Hicaz yönüne doğru yürüdü. Ancak daha sonra bunun bir tuzak olduğunu düşünerek (burada Kürt Hüseyin'in, onu yakalanması kolay olacak bir yere inme konusunda teşvik ettiği ifade edilir)⁶⁴³ Belkâ'ya⁶⁴⁴ indi ve oradan Zeyzâ'ya⁶⁴⁵ giderek burada kamp kurdu⁶⁴⁶. II. Salahaddin Yusuf'un Teberdârı Kürt Hüseyin onu Moğollara gitme konusunda teşvik ederek kandırdı⁶⁴⁷. Zaten II. Salahaddin Yusuf kardeşi Zâhir ve Sâlih b. Eşref ile Mısırlıların samimiyetinden şüphelenmeye başlamasının yanında bütün Suriye'yi işgâl eden Moğollar karşısında yapacak bir şeyi görünmediği için Kürt Hüseyin'in bu teklifini kabul etmiştir⁶⁴⁸. Kürt Hüseyin buradan Ketboğa'ya giderek II. Salahaddin Yusuf'un yerini bildirdi. Burada Moğol saldırısına uğrayan II. Salahaddin Yusuf zelil bir şekilde onlardan eman istedi. Ketboğa burada yakaladığı II. Salahaddin Yusuf'u ve yakınlarını alarak, halkı asi olan Aclûn'a⁶⁴⁹ götürdü⁶⁵⁰ ve II. Salahaddin Yusuf onlardan Moğollara teslim olmalarını istedi⁶⁵¹. Moğolların eline geçen Aclûn büyük bir yağmayla talan edildi⁶⁵². Ketboğa, Zâhir'in elindeki Salhad'ı yine ona vermesinin yanında bir Moğol valisi atadıktan sonra bölgede önemli savunma yerlerini yıktırdı. Ketboğa daha sonra II. Salahaddin Yusuf, kardeşi Zâhir Gâzi, oğlu Azîz Muhammed, Sâlih Nureddin'i Hülâgû'ye

⁶⁴⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 311; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 388; *From Saladin*, s. 352.

⁶⁴¹ - *Nücûm*, II, 71.

⁶⁴² - Tih-i Benî İsrail (Tih Çölü), Sina yarımadasının iç kısmında, Filistin bölgesinin güneyinde Kudüs'den Sina dağlarına kadar uzanan çöl bölgesi (E. Honigmann, "Tih", *İA*, XII/I, 279).

⁶⁴³ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 313.

⁶⁴⁴ - Belkâ, Dımaşk'a bağlı, Dımaşk ile Vâd'l-Kura arasında bir belde (Mu'cemu'l-Büldân, I, 579).

⁶⁴⁵ - Birketü Zeyzâ, Belkâ'ya bağlı ve etrafında ufak göl bulunan bir köydür (Mu'cemu'l-Büldân, III, 184).

⁶⁴⁶ - *Sülûk*, I/II, 426; *From Saladin*, s.357.

⁶⁴⁷ - *Şifâ*, s. 371; *From Saladin*, s. 357.

⁶⁴⁸ - İbn Haldun, *İber*, V, 436; *Siyer*, XXIII, 205; *From Saladin*, s. 357.

⁶⁴⁹ - Bu gün Ürdün'ün başkenti Amman'ın 73 km kuzeyinde bulunan Aclûn, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde feth edilmiştir. 1184 yılında burada bir kale inşa edilmiştir (İdris Bostan, "Aclun", *DİA*, I, 326-327).

⁶⁵⁰ - *Siyer*, XXIII, 205.

⁶⁵¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 314; *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 390.

⁶⁵² - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 314.

gönderdi. Tutuklu bir vaziyette Haleb'den geçerken onun harap olmuş yakılıp yıkılmış vaziyetini görünce II. Salahaddin Yusuf bir kaside söylemiştir⁶⁵³.

Haleb-i Şehbâ'nın her yerini yağmur bulutları

Akan göz yaşlarım gibi suladı

Ne akik taşı ne mercan orasıdır benim arzum

Ne zincir ne sürgün yeri orasıdır benim yurdum

(Haleb'den az uzaklaştıktan sonra)

Ey yağmur bulutları Allah aşkına

Selamlarımı götürün Haleb'ime

Özür değildir boyun eğmesi aşkın kadere

Âşık yazgısında ne bulacak acaba

Dostlarım, halimi bildiğinizi bilseydi kalbim

Tatlı gelirdi bana acım

(Uzunca ağladıktan sonra)

Yurdunuzun yıkıldığını görmek bizi perişan etti

⁶⁵³ - *Ikdu'l-Cümân*, I, 235.

Orada güzelliğinin alâmetleri bir bir okunurdu

Orada çok tatlı anılarım geçti

Orada hayat ne hoş ne güzeldi

Yemin olsun sizden sonra dostlarım

Başıma gelenlere durun yavaşlayın demedim

Moğolların kovaladığı Türkler etrafında

Kalbimde hasretle Şehbâ'dan geçtim

Canımı ciğerimi viran etmiş zâlim

Başıma gelenlerden kurtulamaz hiçbir zâlim.

Hülâgû Tebriz'de II. Salahaddin Yusuf'a ikramda bulundu, rütbe verdi ve kendisine yakın bir tahta oturttu. Sonra bir ferman yazarak ona Mısır ve Şam bölgesini ihsan etti⁶⁵⁴. Onu memleketine iade edeceğine söz verdi.⁶⁵⁵ Bu ihsanın yapılmasında bölgenin idaresinde Müslüman idarecilerle işbirliğine gidilmesinin faydalı olacağı kanaati bulunmaktadır⁶⁵⁶. Hülâgû ile II.Salahaddin Yusuf arasında Mısır ordusunun sayısı konusunda bir konuşma geçti. Ordunun çok fazla sayıda olmadığı konusunda bilgi verdi.⁶⁵⁷ Ona hil'at ve hediyeler veren Hülâgû, II. Salahaddin Yusuf'u Şam bölgesine iade etmek için verdiği sözü yerine getirmek üzere gönderdiği bir sırada 13 Eylül1260 Ayn Câlut⁶⁵⁸ yenilgisini haber alınca onu geri döndürdü⁶⁵⁹.

⁶⁵⁴ - *Sulûk*, I/II, 434.

⁶⁵⁵ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 311; *Şifâ*, s. 372.

⁶⁵⁶ - Abbâdî, s. 136.

⁶⁵⁷ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 390.

⁶⁵⁸ - Ayn Câlut, Filistin ile Nablus arasında Nâsıraya yakın bir beldedir (*Tuhfe*, II, 156).

⁶⁵⁹ - Ebu'l-Ferec, *Tarih*, s. 280; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 314.

Moğolların önce Bağdat istilâsı ile başlayan Haleb ve Dimaşk ile devam eden yürüyüşlerinde yaptıkları tahribat o kadar büyüktü ki canını kurtaran insanlar bu kez de bölgede baş gösteren veba salgınından ölüyorlardı. Can korkusunun yaşandığı bölgede ekonomik alanda da büyük sıkıntılar ve fiyatlarda artış mevcuttu. Kaynaklarımızda hurmanın rıtlının⁶⁶⁰ 60, pamuğun 100, arpanın 60 dirheme, bir devenin fiyatının ise 700 gümüş dirheme çıktığını gösteren örnekler vererek fiyatların çok yükseldiğini ifade ederek halkın sıkıntı içerisinde olduğunu ortaya koymaktadırlar⁶⁶¹.

Suriye bölgesini kolayca işgâl eden ve önemli herhangi bir mukavemetle karşılaşmayan Moğol ordusunun Hülâgû'nün ayrılmasından sonra bu bölgede bıraktığı gücün sadece 10000 askerden oluştuğu düşünüldüğünde ortaya çıkan manzara çok gariptir⁶⁶². Bu sayı mukavemet gösterilmeden teslim olunacak bir sayı olmadığından dolayı Moğolların yaymış oldukları korku Müslümanları bu duruma düşürmüş olduğu sonucuna varmak mümkündür.

9- II. Salahaddin Yusuf'un Öldürülmesi

Ayn Câlut yenilgisini ve Ketboğa'nın ölüm haberini alıncaya kadar II. Salahaddin Yusuf'a iyi davranan Hülâgû bu haberden sonra çok kızdı ve tavırlarını değiştirdi⁶⁶³. Ketboğa'yı 25 Ramazan 658/ 3 Eylül 1260 tarihinde Ayn Câlut'ta, Akkuş en-Necmî adında bir Memlûk öldürmüştü⁶⁶⁴. Ardından Suriye'de Hims'da ikinci defa Moğol kumandanı Baydar'ın ordusunun yenildiğini⁶⁶⁵ öğrenen Hülâgû deliye döndü ve II. Salahaddin Yusuf'un ölüm emrini verdi⁶⁶⁶. II. Salahaddin Yusuf'la birlikte orada bulunan kardeşi Zâhir, Sâlih b. Şirkuh ve diğerleri öldürülürken, sadece Hülâgû'nun hanımı Dokuz Hatun'un şefaatiyle oğlu Azîz⁶⁶⁷ ve

⁶⁶⁰ - Rıtl, Haleb'de XII yüzyılda 2,273 kg, XIV yüzyılda ise 2,15 kg ağırlığa tekâbülmektedir (Walter Hinz, "İslâm'da Ölçü Sistemleri" Tükçe trc. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V, İstanbul, 1990, s. 34-36). Bu devirde yaklaşık olarak 2,5 kg olarak kabul edilebilir.

⁶⁶¹ - *Sülûk*, I/II, 409, 423.

⁶⁶² - *From Saladin*, s. 356.

⁶⁶³ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 314; *Nücûm*, VII, 179; *Fevât*, IV, 366.

⁶⁶⁴ - *Tuhfe*, II, 156.

⁶⁶⁵ - *Şifâ*, s. 372; *ed-Dâris*, I, 117.

⁶⁶⁶ - *Nücûm*, VII, 178.

⁶⁶⁷ - *Sülûk*, I/II, 434.

bir de o sırada Simya ve Yıldızlar hakkında bilgisi olduğunu Hülâgû'ye arzeden Muhyiddin el-Mağribî ölümünden kurtulabildi⁶⁶⁸.

Ayn Câlut ve Hıms yenilgilerinden sonra çok sinirlenen Hülâgû'nun II. Salahaddin Yusuf'a okunu atarak öldürdüğünü söyleyen Zehebî, İbn Vâsıl'dan onun ölüm olayını şöyle anlatmaktadır: “ 659/1261 senesi Cemâziyelevvel ayında II. Salahaddin Yusuf'un cenaze merasimi yapıldı. Ölüm şekli tevatüren şöyledir: Ayn Câlut ve Hıms yenilgisini duyunca Hülâgû II. Salahaddin Yusuf ve kardeşini çağırarak⁶⁶⁹ tercüman aracılığıyla şöyle dedi: “Sen beldedeki herkesin senin itaatında olduğunu söyledin, beni kandırdın”. II. Salahaddin Yusuf ise şöyle dedi, “Ben orada olsaydım onlar benim itaatımda olurlardı ve hiç bir kılıç kalkmazdı. Ancak ben Tebriz'deyim onlara nasıl hükmedeyim”. Hülâgû bunu üzerine okunu attı. II. Salahaddin Yusuf eman diledi. Kardeşi ona şöyle dedi: “sus ve bir köpekten af dileme”. Hülâgû bunun üzerine bir ok daha attı ve onu öldürdü. Sonra 25 Şevval 659/1261 tarihinde Zâhir ve tabilerinin boynu vuruldu.”⁶⁷⁰. Burada Hülâgû ile II. Salahaddin Yusuf arasında daha önceden bir konuşma geçmiş olması gereklidir. Nitekim Aynî, II. Salahaddin Yusuf'un Hülâgû'ye Mısır ordusunun sayısının az olduğu, az bir kuvvetle Mısır'ın alınabileceği şeklinde cevap verdiğini ifade etmektedir⁶⁷¹. Büyük bir ihtimalle Hülâgû bu konuşma üzerine II. Salahaddin Yusuf'u Mısır ve Suriye naibi olarak tayin edip geri iade etmek istemiştir. Aksi halde uzun süredir yanına gelmesini ve teslim olmasını istediği II. Salahaddin Yusuf'u en azından cezalandırmak yerine onu eski görevine iade etmesinin bir dayanağı ve mantığı olmasa gerektir.

II. Salahaddin Yusuf ve Zâhir, Türk bir anneden dünyaya gelen iki kardeşir⁶⁷². Genç yaşta Hülâgû'nun önünde öldürülen Zâhir güzel yüzlü, cesaretli ve

⁶⁶⁸ - Ebu'l-Ferec, *Tarih*, s. 280.

⁶⁶⁹ - *Şifâ*, s. 372.

⁶⁷⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II. 314; *Siyer*, XXIII, 206; *Şifâ*, s. 373.

⁶⁷¹ - *Ikdu'l-Cümân*, I. 236.

⁶⁷² - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II. 309.

cömert bir insandı⁶⁷³. II. Salahaddin Yusuf'un öldürüldüğü haberi ulaşınca Dımaşk Camiinde gıyabi cenaze namazı kılındı ve merasim düzenlendi⁶⁷⁴.

10- Moğol- Memlûk Münasebetleri

Suriye bölgesinden II. Salahaddin Yusuf'un hâkimiyetini silerek Eyyûbîlere son veren Moğollar, Kutuz'a mektup göndererek ondan itaat istedi. Hülâgû'nun tehdit dolu mektubunu getiren elçiye öldürerek cevap vermeyen Kutuz bu haliyle Moğollara meydan okudu⁶⁷⁵. Kutuz Şam'dan kaçan II. Salahaddin Yusuf'un askerleri ile Bahriyye ve Şehrezoriyye birliklerini kendi denetimi altında toplayarak Moğollara karşı hazırlıklara başladı⁶⁷⁶.

Aslında Memlûk olmayıp asil bir aileden gelen Kutuz'un annesi Celaledin Harezmsah'ın kızkardeşi, babası ise onun amcasının oğlu idi⁶⁷⁷. Kutuz, Uzak Doğudan, Orta Doğunun merkezine rüzgar gibi gelen ve geçtikleri yerlerde kan ve gözyaşından başka bir iz bırakmayan Moğolların karşısına çıkmakta kararlılık göstererek şimdiye kadar durdurulamayan bu gücü 658/1260 yılında Ayn Câlût'ta müthiş bir yenilgi ile durdurmasını başarmıştır⁶⁷⁸. Ayn Câlût yenilgisinden sonra Fırat'ın doğusuna çekilmek zorunda kalan Moğolların bu yenilgiyi almalarındaki bir sebep de Kutuz'un Haçlıların tarafsızlığını sağlamış olmasıdır⁶⁷⁹. Akkâ'da bulunan Haçlılar Moğolları tepkiyle karşılamış Sayda kentinde Moğollarla ufak bir çatışma yaşanmıştır. Kutuz, Haçlıların Moğollara olan bu tepkisini stratejik olarak değerlendirmesini bilmiş ve sefer esnasında askerîn erzak ihtiyacı için Haçlılardan destek sağlamıştır.⁶⁸⁰ Moğolları yenilgiye uğrattıktan sonra Dımaşk'a dönen Kutuz burada Moğollarla işbirliği yapanların boyununu vurdurdu. Bunlar arasında II. Salahaddin Yusuf'un yerini Ketboğa'ya bildiren Teberdar Kürt Hüseyin, Said Hasan

⁶⁷³ - *el-İber*, III, 295.

⁶⁷⁴ - *Ebu Şâme, Zeylu'r-Ravzateyn*, Beyrut, 1974, s. 178; *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 322.

⁶⁷⁵ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 472; Nuray Ergun, *Ayni Câlût Savaşı Ve Neticeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 37.

⁶⁷⁶ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 472.

⁶⁷⁷ - Şeşen, "Eyyûbîler", *DGBİT*, VI, 456.

⁶⁷⁸ - *Ebu'l-Fidâ, Tarih*, II, 315.

⁶⁷⁹ - *Bozkır İmparatorluğu*, s. 347; Ali Aktan, a.g.e., 201; Nuray Ergun, a.g.e. s. 38-39.

⁶⁸⁰ - *Bozkır İmparatorluğu*, s. 346.

ve diğerleri bulunmaktaydı⁶⁸¹. Said Hasan Birecik kalesinden Hülâgû tarafından çıkartıldıktan sonra tamamıyla Moğollara meyl etmiş ve II. Salahaddin Yusuf'un yakalanması için azami gayret göstermiştir⁶⁸². Kutuz, Said Hasan'ı görünce "bundan daha güzel bir şey karşıma gelemez" diyerek onun boynunu vurdurdu.

Ayn Câlut zaferinden sonra çoğunlukla Mısır'a kaçan halktan "ve devlet adamlarından pek çoğu Dımaşk'a döndü. Besin maddelerinin azlığından dolayı fiyatlarda ciddi bir artış görüldü⁶⁸³. Dımaşk'ta fulus tükenince insanlar dirhem ile ödeme yapmada bir hayli zorlandılar⁶⁸⁴.

İslâm tarihinde büyük bir öneme sahip olan Ayn Câlut zaferinin kahramanı Kutuz, müslümünlar nazarında haklı büyük bir üne kavuşmuştur. İbn Kesîr, Yûnûnî'den şöyle bir rivayeti aktarmaktadır. "II. Salahaddin Yusuf'un Sır Katibi Taceddin Ahmed b. Esir şunu aktarmaktadır. II. Salahaddin Yusuf ile Bereze'de bulunurken haberciler Mısır yönetimine Kutuz'un geçtiğini haber verdi. Habercilerin ayrılmasından sonra yanıma birisi gelerek "Kutuz'un yönetime geçtiği haberi geldimi" diye sordu. Ben ona nereden bildiğini sordum. O kişi bana şunları söyledi: Küçükken ben onun hizmetinde bulundum. Bir gün bana dedi ki, Mısır'a sahip olduğum zaman istediğini vermemi istemez misin. Ben ona sen aklını kaçırmışsın dedim. Kutuz şöyle devam etti: Resulullah'ı rüyamda gördüm ve bana sen Mısır'a sahip olacaksın ve Moğolları yeneceksin dedi. Allah Resulü'nün sözü haktır ve şüphe yoktur. Ben de o zaman Kutuz'dan elli atlı adam istedim. II. Salahaddin Yusuf, Mısır yönüne döndüğü zaman kendisinden ayrılarak Mısır'a gidenler arasında bu rivayette adı geçen kişi, Cemâleddin el-Türkmanî de vardı. Kutuz ona elli atlı verdi ve akabinde Ayn Câlut zaferi geldi"⁶⁸⁵.

Moğol istilâsının önemli bir sonucu olarak Haleb ve Dımaşk gibi kentlerdeki Eyyûbî hâkimiyeti son bulurken, Moğolları durduran Kutuz hâkimiyetini kaybederek yerini Baybars'a bırakmak zorunda kaldı. Haleb nâibliğini istediği halde tayini

⁶⁸¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 315; *Sülûk*, I/II, 433.

⁶⁸² - *İkdu'l-Cümân*, I, 245; *Menhel*, V, 91.

⁶⁸³ - *Sülûk*, I/II, 434.

⁶⁸⁴ - *Sülûk*, I/II, 434.

⁶⁸⁵ - *el-Bidâye*, XIII, 239.

yapılmayan Baybars, 23 Ekim 1260 tarihinde Kutuz'u öldürerek Memlûkler'in başına geçti⁶⁸⁶.

E- II. SALAHADDİN YUSUF'UN ŞAHSİYETİ

Güzel yüzlü, ahlaklı, şakacı, bir insan olan II. Salahaddin Yusuf'un cömertliği ve yardım severliği konusunda kaynaklar ittifak halindedir⁶⁸⁷. Her gün mutfağında dört yüz baş koyun kesilirdi⁶⁸⁸. İzzu'l-Mutarrızî kendisini ziyarete gelen II. Salahaddin Yusuf için mükellef bir sofrta hazırladı. II. Salahaddin Yusuf bunu nasıl hazırladığına şaşırınca o "ey hond şaşırma bunların hepsi sultanın (senin) sofrasındandır" dedi⁶⁸⁹. Bu şekilde II. Salahaddin Yusuf'un günlük masrafının yirmi bin dirhem olduğu belirtilmektedir⁶⁹⁰. Halim bir insandı. Bu halimliği aslında memleketine ve yönetimine zarar verecek derecede idi⁶⁹¹. Haramilere ve yol kesenlere bile şefkat gösterip ve onlara güvendi⁶⁹². Böylece hiç bir yolcu Dimaşk'tan Hama'ya asker refakatinde olmaksızın yola çıkamaz hale geldi⁶⁹³. Arap ve Türkmenlerin taşkınlıkları had safhaya geldi⁶⁹⁴. Bununla beraber katil II. Salahaddin Yusuf'un önüne geldiği zaman "yaşayan, ölüden hayırlıdır" diyerek onu serbest bırakırdı⁶⁹⁵. Bu durumun adalet dağıtıcısı ve uygulayıcısı olması gereken devlet adamlığına uygun olmadığı çok açıktır. Onun bu tavırları devletin işleyişini ve halkın düzenini bozdu⁶⁹⁶. II. Salahaddin Yusuf güzel giyinmeyi ve ata binmeyi çok severdi⁶⁹⁷.

II. Salahaddin Yusuf babasının ve babaannesinin topraklarını daha da genişletti. Haleb, Harran, Urfâ, Rakkâ, Re'sülayn, Hıms, Dimaşk, Ba'lebek, Ağvar ve Gazze'ye kadar Suriye bölgesine sahip olmuştu⁶⁹⁸. Şansı yaver gitseydi Mısır'a

⁶⁸⁶ - Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars I", *DİA*, V, 221; Cüneyt Kanat, a.g.e., 31-34.

⁶⁸⁷ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 314; *Siyer*, XXIII, 205; *Şifâ*, s. 373; *el-A'lâm*, VIII, 250.

⁶⁸⁸ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 323; *Şifâ*, s. 373.

⁶⁸⁹ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 390; *Siyer*, XXIII, 205.

⁶⁹⁰ - *Siyer*, XXIII, 205.

⁶⁹¹ - *Ikdu'l-Cümân*, I, 283; *Şifâ*, s. 373.

⁶⁹² - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 323; *Şifâ*, s. 373.

⁶⁹³ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 323; *Ikdu'l-Cümân*, I, 283; *Şifâ*, s. 373.

⁶⁹⁴ - *Ikdu'l-Cümân*, I, 283; *Şifâ*, s. 373.

⁶⁹⁵ - *Şifâ*, s. 373.

⁶⁹⁶ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 323; *Şifâ*, s. 373.

⁶⁹⁷ - *Nücûm*, VII, 179.

⁶⁹⁸ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 323; *Ikdu'l-Cümân*, I, 283; *Şifâ*, s. 374.

sahip olması ihtimal dahilinde idi. Sâlihiyye’de 654/1256 yılında bir türbe inşa ettirdi⁶⁹⁹. Ancak ne gariptir ki II. Salahaddin Yusuf, Acem ülkesinde defnedilirken, yaptırdığı türbesine Moğol emirlerinden birisi defnedildi⁷⁰⁰. Nuaymî, II. Salahaddin Yusuf’un naşının daha sonra bu türbeye nakledildiğini söylese de başka bir kaynakta bu bilgiye rastlanmadığı için Ebu’l-Fidâ’nın II. Salahaddin Yusuf’un cesedinin İran’da kaldığı görüşü doğru olsa gerektir⁷⁰¹. 25 yıl hâkimiyeti süren II. Salahaddin Yusuf 32 yaşında öldürüldü.

İnsanlara yardım etmeyi ve sadaka vermeyi çok seven II. Salahaddin Yusuf özellikle Haleble birlikte Dımaşk’a sahip olduğu zaman bu uygulamasını daha da arttırdı⁷⁰². Halk onun zamanda refah açısından iyi durumda idi. II. Salahaddin Yusuf bu amaçla Dımaşk’ta bir aş evi, ribat ve medrese yaptırdı. Şiiri, şairleri çok seven II. Salahaddin Yusuf kendisi de şiir yazardı. Bu özelliğinden dolayı şairler onun zamanında önemli bir mevki elde etmişlerdi⁷⁰³. Fasih konuşan ve güzel şiir yazan II. Salahaddin Yusuf’un aşık olduğu ve Moğol istilâsı ile yakılıp yıkılarak virâne haline gelen Haleb şehri ile ilgili kasidesinden bir bölüm yukarda sunulmuştur⁷⁰⁴.

⁶⁹⁹ - *Mir’atu’z-Zaman*, 130b; Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II. 323; *Şifâ*, s. 374.

⁷⁰⁰ - *Ikdu’l-Cümân*, I, 284; *Şifâ*, s. 374.

⁷⁰¹ - Ebu’l-Fidâ, *Tarih*, II. 323; *ed-Dâris*, I, 117.

⁷⁰² - *ed-Dâris*, I, 116.

⁷⁰³ - *ed-Dâris*, I, 116.

⁷⁰⁴ - *Nücûm*, VII, 180; *Ikdu’l-Cümân*, I, 235.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET TEŞKİLÂTI

DEVLET TEŞKİLÂTI

Haleb Eyyûbîleri doğal olarak Eyyûbî devlet teşkilâtının genel özelliklerini taşımaktadır. Devletin başında sultan ve onun hanedanı, sonra sırayla idari ve askerî yetkiye sahip emirler, devlet kademesinde görevli bürokratlar ve ilmiye sınıfına mensup görevliler gelmektedir. Sultan devletin başıdır, idari ve askerî bakımdan en yetkili kişidir. Çıkardığı ve ifade ettiği emirler kanun hükmünde olup aksinin icra edilmesi mümkün değildir. Ancak sultan her hangi bir emri ortaya koyarken Eyyûbîler'in bağlı olduğu İslâm hukukuna, devlet geleneğine, örf ve adete riayet etmek zorundadır. Bunun için de devlet ileri gelenleri ve ilim erbabı ile istişare etmek durumundaydı. Aksi halde ya çıkardığı emirler uygulanmaz ya da toplum huzurunu bozacak olaylar ortaya çıkardı. Bu açıdan II. Salahaddin Yusuf etrafında bulunan devlet adamları ile devamlı istişare halinde olmuştur. Hatta Mısır üzerine savaş kararını, devlet adamı Lü'lü'nün etkisi ile vermiştir.

Büyük Selçuklu Devleti divan ve idare biçimi ile Anadolu Selçukluları, Zengîler, Eyyûbîler, Memlükler, Osmanlılar ve Orta Asyada Harezmsâhlar ve onlar vasıtasıyla Moğollara örnek teşkil etmişlerdir⁷⁰⁵. Zengîler vasıtasıyla Büyük Selçuklulara bağlanan Eyyûbîler idari yapı ve teşkilâtlanma biçimi açısından bir Türk devleti olarak kabul edilmektedir. Etnik olarak Kürt kabul edilen Eyyûbî hanedanının geliştirdiği politik yapının ve kurumların çağdaş Türk devlet yapısından farklılık arz ettiği görülmemektedir. Bu açıdan Humphreys Eyyûbîler, Selçukluların bir varisi olarak kabul edilmektedir⁷⁰⁶. Ülkenin hanedanın ortak malı sayıldığı bu sistemin tabi bir sonucu olarak ailenin her üyesine belli bölgeler tahsis edilerek toprak bölünmüş durumda idi. Yine bunun bir sonucu olarak her Eyyûbî, sultan olma hakkına sahip olduğu için özellikle Salahaddin'in ölümünden sonra bu durum devamlı bir iç çatışmaya dönüşmüştür. Hanedan üyeleri birleşmekten çok uzak durumda idiler. Eyyûbî devleti özerk prensliklere ayrılmış küçük devletçikler

⁷⁰⁵ - *Medhal*, s. 19.

⁷⁰⁶ - R. S. Humphreys, "Ayyubids", *EIr*, III, s.166.

topluluğuna doğru gitmeye başladı. Sâlih Necmeddin'in Mısır ve Dımaşk bölgesini kendi hâkimiyeti altında toplayarak güçlendirme teşebbüsüne benzer bir hareket Suriye bölgesinde Haleb merkezli olarak II. Salahaddin Yusuf tarafından yapılmak istenmiş ancak, II. Salahaddin, Sâlih Necmeddin kadar başarılı olamamıřtır⁷⁰⁷. Bütün bu olumsuzluklar içinde genel olarak bu dağınk yapıyı birleştirecek idari bir teamülde bulunmamıştır.

I- İdari Teşkilât

Devletin başında "Melik" unvanı ile II. Salahaddin Yusuf bulunuyordu. Kaynaklarımızda çoğunlukla Melik ünvanının kullanılması onun bağımsız sultan olmadığını göstermemektedir. II. Salahaddin Yusuf dönemin geleneğinin bir sonucu olarak Melik unvanı ile kaynaklarımızda yer almış bir sultandır. Ancak 634-640/1236-1242 yılları arasında yaşının küçük olmasından dolayı yönetimdeki fonksiyonu isimden öteye gitmemiş ve devlet yönetimini babaannesi Sâhibe Hâtun'un başında bulunduğu bir kurul yapmıştır. Bütün önemli tayinler sultanının imzasını taşıyan menşurla yapılırdı. Önemli tayin ve görev değişikliklerinden başka savaşlarda orduya başkomutanlık etmek, Daru'l-Adl'de oturarak şikâyetleri dinlemek sultanın görevleri arasındadır. II. Salahaddin Yusuf yaşının küçük olmasından dolayı savaşların çok azına katılmıştır. Sultanı takiben vezir, emirler, valiler, kale kumandanları, reisler, şihne ve saraydaki görevliler gelmektedir. II. Salahaddin Yusuf'a bağlı tabi hükümdarlık veya büyük bir emirlik bulunmadığı için emirler vezirden sonra gelmektedir.

A- Sultan ve Saray Teşkilâtı

II. Salahaddin Yusuf'un yaşının küçük olduğu ilk dönemlerde devlet işleri şemseddin Lü'lü' el-Emînî, İzzeddin Ömer b. Mahallî, Vezirüddeve Cemâleddin el-Ekrem, Cemalüddeve İkbâl el-Hatûnî'den oluşan bir grup tarafından idare edilmekteydi⁷⁰⁸. Bir konu üzerinde ittifak sağlandığı zaman İkbâl el-Hatûnî, II. Salahaddin Yusuf'un babaannesi Sâhibe Hâtun'un yanına girer, cemaatin ittifak

⁷⁰⁷ - R. S. Humphreys, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century", *Mamluk Studies, II*, Chicago, 1998, s.6.

⁷⁰⁸ - *Zübde*, 487; *Müferric*, V, 119.

ettiği konuyu bildirir ve onun iznini alırdı⁷⁰⁹. Yani bir konunun yürürlüğe girebilmesi için mutlaka Sâhibe Hâtun'un onayının alınması şarttı. Bu durum Sâhibe Hâtun'un 640/1242 yılında vefatına kadar sürmüştür. Sâhibe Hâtun devlet idaresini eline almasında, torununun yaşının küçük olması ve oğlu Azîz'in ölümünden sonra ticaret merkezi olan Haleb'in bir çok insanın ele geçirme arzusuna sahip olması etkili olmuştur. Haleb'i ele geçirmeyi arzulayan insanların başında Sâhibe Hâtun'un kardeşi el-Kâmil gelmekteydi. Kaynaklarımızın tamamı el-Kâmil'in kızkardeşi Sâhibe Hâtun'dan dolayı II. Salahaddin Yusuf'un melikliğine ses çıkarmadığında ittifak etmişlerdir⁷¹⁰. Ancak el-Kâmil'in, Ayıntap sahibi Sâlih'i, II. Salahaddin Yusuf'un atabeyi olarak atayarak yönetimi ele geçirme manevrası da Sâhibe Hâtun'un dirayetli tutumu ile sonuçsuz kaldı.

II. Salahaddin Yusuf zamanında Haleb Eyyûbî Devleti gözle görünür bir şekilde merkezileşti. Benzer bir durumu Mısır'da Sâlih Necmeddin'in zamanında da görmek mümkündür⁷¹¹. Aslında merkezileşme Zâhir Gâzi ve Azîz Muhammed'in kendi bölgelerini Nureddin ve Salahaddin tarafından kurulan iktâ sistemini kuvvetlendirmekten kaçınmaya başlamak ile gün yüzüne çıkmıştır. Suriye şu zamanda Eyyûbî çağında iktânın şekillendirdiği bağımsız toprak idaresinden uzaklaşarak Dimaşk'ta oturan sultanın arzusuna bağlı olarak idare edilir hale gelmiştir⁷¹².

Suriye Eyyûbîler'inin idari yapısını kabaca üçe ayırmak mümkündür. askerî yapı, sivil bürokrasi, dini bürokrasi. II. Salahaddin Yusuf'un zamanında dini bürokrasi idareyi etkilemiştir. Bunun bir sebebi Kemâleddin İbnü'l-Adîm gibi devlet adamlarının dini kökenden gelmeleridir. Diğer taraftan devamlı savaş tehdidi ve kritik siyasî ortam içerisinde askerî bürokrasinin gayretleri ile II. Salahaddin Yusuf'un yönetimi üstün duruma getirilmiştir. Askerî bürokrasinin bu görevi ifa etmesi onu sivil bürokrasinin yaptığı politikanın önüne geçirmemiştir. Yani Eyyûbîler askerî bir devlet olmalarına rağmen, sivil bürokrasi ordu kadar etkin bir

⁷⁰⁹ - Zübde, 487; Müferric. V, 119 .

⁷¹⁰ - el-İber, III, 297.

⁷¹¹ - R. S. Humphreys, "Ayyubids", Elr, III. s.166; From Saladin, s. 312.

⁷¹² - From Saladin, s. 312.

güce sahiptir. Aslında idari yapı içerisinde genel olarak Eyyûbî devletinin askerî bürokrasiye tanıdığı divanları idare etme yetkisi II. Salahaddin Yusuf zamanında tanınmamıştır. Yani II. Salahaddin Yusuf sivil bürokrasi yöneticilerini doğrudan kendisine bağladı. II. Salahaddin Yusuf idarenin bu üç temel yapısını tanzim ederken bölgelerin yapısını da göz önünde tutmuştur. Dımaşk fethi sırasında dînî-kurumlara dokunmayan II. Salahaddin Yusuf oraya gelince Haleb'den onun için gelen Şemseddin Lü'lü'ye ve Haleb'in elit gurubuna yakınlık göstermemiş askerî idareyi Kaymeri emirlerine bırakmıştır. Bir bakıma Dımaşk'a kendisini Kaymeriyye emirleri davet ettiği ve her hangi bir muhalefetle karşılaşmadığı için böyle davranması gerekiyordu. Haleb'de sivil idarede hizmet verenler onun saltanatı boyunca yerlerini korumuşlardır.⁷¹³

II. Salahaddin Yusuf devlet işlerinde aksayan yönler olup olmadığını kontrol etmek ve şikâyetleri dinlemek için her pazartesi ve perşembe günleri Dâru'l-Adl'de oturmayı adet edinmişti⁷¹⁴. Burada ona dava konuları, şikâyeti olan insanlar ve yapılacak işler konusunda rapor (mezalim hakkında) verilirdi. Bunun üzerine II. Salahaddin Yusuf yapılması gereken işler konusunda emirlerini verirdi.

II. Salahaddin Yusuf zamanında vefat eden devlet görevlilerinin yerine bu insanların çocukları tayin edilirdi⁷¹⁵. Eğer tayin edilecek çocuk küçük yaşta ise büyüyünceye kadar ona vekaletle işler yapılırken münasip maaş bağlanırdı. Bir açıdan devlet hizmetlerinin devamına fayda temin eden bu tür bir düzenleme vefat eden insanların ailelerinin mağdur olmamasını da sağlamaktadır.

Müslüman idareciler kendi topraklarında hâkimiyetlerini sürdürebilmeleri için Abbâsî Halîfesi'nden onay (hil'at) gönderilmesine büyük önem vermişlerdir. Halîfe'den hil'at alan idareci bu şekilde İslâm dünyasında iyi bir prestij kazanırken halkına karşı da daha etkin olma imkânı kazanmaktadır. Ancak son dönemlere doğru, Sultanın Halîfe'ye bağlı olduğunu gösteren bu adetin şekilden başka bir manası olmazken manevi geçerliliği sürmektedir. Yani herhangi bir hükümdarın sultanlığı ancak Halîfe tarafından onaylandığı zaman geçerlilik kazanmaktaydı. Abbâsî

⁷¹³ - *From Saladin*, s. 313-314.

⁷¹⁴ - *Zübde*, s. 513.

⁷¹⁵ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 391.

Halifeleri bu yetkiyi bizatihi kullanma ve denetleme kudretinden uzakta idiler. Ancak, İslâm dünyasında onların manevi hâkimiyetlerini inkar etmek hiç bir zaman mümkün olmamıştır. Eyyûbîler devleti de aynı geleneğe bağlı kalarak Salahaddin'le birlikte yönetimlerini Halife'ye onaylatma görevini yerine getirmişlerdir. II. Salahaddin, Halife'den onay alan son hükümdar olurken Abbâsî Halifesi Mustasım'da bu onayı veren son Abbâsî Halifesi olmuştur. II. Salahaddin Yusuf ayrıca bu onayı (hil'ati) Aybek'le girdiği mücadelede Halife tarafından kabul görmenin avantajını yakalamak için de istemiştir. Ancak onun bu talebi Halife'nin belki de Memlûklerden korkması (çünkü o sırada Aybek'in elçisi Halife'nin yanındadır) sebebiyle ancak 655/1257 yılında gerçekleşmiştir. Halife'nin bir vekili olarak toprakları idare etme statüsü verilen bu görüntünün yanında II. Salahaddin Yusuf, Köseadağ bozgununa kadar Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e de bağlılık arzetmiş ve onun adı hem hutbede hem de paralarda geçmiştir. Haleb Eyyûbîleri Melik el-Kâmil ölünceye kadar ona tabiyet arzetmişler onun vefatından sonra oğlu II. el-Âdil'in aynı yöndeki isteği Sâhibe Hâtun tarafından kabul edilmemiş ve Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e itaat edilmiştir.⁷¹⁶ Bu durumda idarenin yapısı ile ilgili mevcut durumu II. Salahaddin Yusuf'un maddi olarak Anadolu Selçuklularına bağlı olurken manevi olarak da Halife'nin nüfuzu altında olduğu şeklinde izah etmek mümkündür.

İslâm Müesseseleri tarihinde devlet kademesinde görev alan insanların yaptıkları işler genel olarak belirtilmiştir. Kaynaklarımızda verilen bu bilgiler ışığında konumuzu incelerken rastladığımız devlet görevlileri ve yaptıkları işleri şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

1-Üstadüddar, sarayda hizmet veren önemli görevlilerden biridir. Hükümdarın hususi mallarını ve onların gelirlerini kayderek ilgili yerlere sarf edilmesini sağlar, sarayın güvenliğini, imar ve inşaat işlerini, mutfağını, ilaçların saklandığı şaraphaneyi idare ederdi. Kısaca hükümdarın en yakınında bulunan ve saraya giren her şeyden mesul olan bir kimsedir.⁷¹⁷

⁷¹⁶ - *Müferric*, V, 190; Faruk Sümer, a.g.m., 22.

⁷¹⁷ - *Medhal*, s. 338-340.

II. Salahaddin Yusuf'un sarayındaki Üstadüddarı Emir Bektut b. Abdullah Seyfeddin el-Azîz'i (öl.656/1258) idi. Kendisi devletin önde gelen emirleri arasında idi. Güzel yüzlü ve güzel yaşantılı bir insan olan Emir Bektut halk tarafından büyük sevgi görmüştür.⁷¹⁸

2-Emir-i Candar, çeşitli milletlerden temin edilen gulamlardan oluşturulan hassa askerleri olup hükümdarın ve sarayın güvenliğini sağlayan candarların reisidir.⁷¹⁹ Genellikle İslâm devletlerinin bir çoğunda görülen Emir-i Candar Eyyûbîler zamanında da önemli görevler üstlenmiş yüksek rütbeli kumandandır. II. Salahaddin Yusuf'un Emir-i Candarı, Hıdır b. İbrâhim el-Halebî'dir.⁷²⁰

3-Emir-i Teberdar, Sultanın etrafında siper vazifesi gören, teber (balta) taşıyan baltacıların amirine denilmektedir. Teberdarlar sultan hareket halinde iken onun sağ ve sol tarafında durarak izinsiz yaklaşmak isteyenleri engellerlerdi. Emir-i Teberdar'dan başka her alayda on tane teberdar bulunmaktadır.⁷²¹

Bu gün yakın koruma diye tasvir edebileceğimiz Teberdarlar sultanın güven duyduğu insanlar oldukları için onun en yakınında bulunmuşlardır. Ancak II. Salahaddin Yusuf'un teberdarı Kürt Hüseyin de olduğu gibi bu güven olumsuz yönde kullanılabilmektedir. Kaynaklarımızda sadece Teberdar olarak adı geçen Hüseyin'in, II. Salahaddin Yusuf'un onun sözüne göre hareket etmesi onun Emir-i Teberdar olduğunu göstermektedir. Kürt Hüseyin kaynaklarımızın çoğunda geçtiği üzere Gazze civarında olan II. Salahaddin Yusuf'un yerini Moğol komutanı Ketboğa'ya bildirerek onun yakalanmasını sağlamıştır. Ancak o bu jurnalcilikle mükafat elde etmeyi ve rahat etmeyi ümid ederken Memlûk Sultanı Kutuz tarafından bu hareketi sebebiyle ölümle cezalandırılmıştır.

⁷¹⁸ - *Nücûm*, VII, 58.

⁷¹⁹ - *Mukaffa*, III, 790; *Medhal*, s. 34.

⁷²⁰ - *Mukaffa*, III, 790.

⁷²¹ - *Medhal*, s. 343.

B-Diğer Yüksek İdareciler

1-Vezir

İslâm devlet geleneğinde uzun bir geçmişe sahip olan vezirlik makamı Abbâsî Halifeliği ile resmiyet kazanmıştır. Devlet başkanının idarî işlerde en büyük yardımcısı olan vezirler ya emirler arasından ya da âlimler arasından seçilirdi. Âlimler arasından seçilen vezir “sahip” unvanı ile belirtilirdi. Bu dönemde II. Salahaddin Yusuf’a hizmet eden vezirlerin çoğunluğu âlimler sınıfındandır.

İbnü'l-Kıftî II. Salahaddin Yusuf’un büyük saygı duyduğu ve görüşlerine müracaat ettiği başarılı bir vezirdir. İbnü'l-Kıftî vezirlik görevini 646/1248 yılında ölümüne kadar sürdürmüştür⁷²². Kaynaklarda somut olarak belirtilmese de Şemseddin Lü’lû, Kemaleddin İbnü'l-Adim ve Zeyneddin el-Hâfîzî’nin II. Salahaddin Yusuf’un vezirleri oldukları söylenebilir.

2- Atabey

Atabeyler, Sultan tarafından bir eyalet valiliğine tayin edilen şehzadenin maiyetinde onun mürebbsi olarak eyalette hizmet ederler ve genç şehzadenin idare ve memleket işlerinde yetişmesine çalışırlardı.⁷²³ II. Salahaddin Yusuf’un atabeyinin kim olduğu konusuna kaynaklarımızda işaret edilmemiştir. Babası Azîz’in atabeyinin Şihabeddin Tuğrul olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ancak atabeyin kesin olarak atanmasından önce hanedan üyesi Melik Efdal’in Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus tarafından atabekü’l-asker olarak atanmasını teklif etmesi kabul edilmedi. Türk devlet geleneğinde hanedan üyesinin atabey tayin edilmesi uygulaması bulunmamaktadır. Azîz’in atabeyi olarak Efdal’in tayin edilmesi kesinleşse idi bu durum farklı bir uygulamayı ifade edebilirdi. Ancak hanedan üyesinin atabey olarak atanmasını genel olarak küçük yaşta olan diğer bir hanedan üyesini velayeti altına alma şeklinde yorumlamak daha doğru olur kanaatindeyiz.

⁷²² - Ebu’l-Ferec, *Tarih*, s. 272.

⁷²³ - *Medhal*, s. 47

3- Nâibler

Sultanın yokluğu sırasında onun adına yapılması gereken işleri ifa eden Sultan dönünce vazifesi sona eren kimselerdir. Sultan bulunmadığı zaman bu naibler orduya kumanda edip askerî harekâta, azil ve tayinlerde bulunurlardı.⁷²⁴ İbnü'l-Adîm'in Dımaşk'ta saltanat nâibi olarak görev yaptığı bilinmektedir.⁷²⁵ 658/1260 yılında Moğollar Haleb'i kuşattıkları sırada Muazzam Turanşah b. Salahaddin Eyyûbî, II. Salahaddin Yusuf'un naibi olarak şehirde bulunuyordu.⁷²⁶ Ba'lebek nâibliğinde Nâsihuddin Muhammed el-Betînî bulunmaktadır.

4-Emirler

Hanedan mensuplarından sonra idari ve askerî teşkilâtta en mühim yeri askerler arasından yetişme emirler (beyler) almaktadır. Bir kimsenin emir olabilmesi ancak yüksek askerî vasıflar taşıması ile mümkün olabilirdi. Bu sebeble emirlerin çoğu iyi askerlik özelliklerine sahip olan Türklerden ve Kürtlerden oluşmaktadır. Araplar arasında emir azdı. Diğer etnik gruplardan ise emir çıkmamıştır.⁷²⁷

656/1258 yılında Dımaşk'ta vefat eden, Seyfeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Kızıl b. Celdek. II.Salahaddin Yusuf'un önde gele emirlerindendi.⁷²⁸ İsminden Türk olduğu anlaşılan bu emir muhtemelen Memlûk olarak hizmete başlayan kabiliyetleri sonucunda emirliğe kadar yükselen şahıslardandır.

5- Vali, Reis, Muhtesip

Vali

Hazreti Ömer zamanında tayin edilmeye başlayan Valiler atandıkları eyalet veya vilayetin idaresini yerine getiren kimselerdir. Abbâsî hilafetinin parçalanması üzerine eyaletlerdeki valiler hükümdar olmuşlar, bundan sonra valilik çeşitli değişikliklere uğramıştır. Vilayet sistemi yerine daha çok emirlik sistemi hakim olmuştur. Bu emirlere bulundukları yerler iktâ olarak verilmiştir. Salahaddin

⁷²⁴ - *Salahaddin*, s. 253.

⁷²⁵ - *el-İber*, III, 300.

⁷²⁶ - *İkdü'l-Cümân*, I, 277.

⁷²⁷ - *Salahaddin Devri*, s. 100.

⁷²⁸ - *İkdü'l-Cümân*, I, 197.

devrinde doğrudan merkeze bağlı vilayetlere tayin edilen idarecilere, şehrin kale kumandanına, kalesi yoksa garnizon kumandanına vali denirdi. Bazan vali ile subaşı aynı kişi olurdu.⁷²⁹

Bundan dolayı valiler emirler arasından tayin edilirdi. II.Salahaddin Yusuf Dımaşk'ı alınca Mücâhidüddin es-Savâbî'yi şehrin valisi olarak atadı.⁷³⁰ Fahreddin es-Sâkî'nin, Şihabüddin Tuğrul el-Hâdim'den sonra, Haleb kalesinde 658/1260 yılına kadar vali olarak görev yaptığı bilinmektedir.⁷³¹

Reis

Bir şehrin, bir sanatkar ve meslek gurubunun başkanına, bir cemaatın liderliğini yapan ve onlarla devlet arasındaki münasbetleri düzenleyen şahsa reis denirdi. Reis devlet başkanı tarafından menşurla tayin edilirdi. Bir şehrin reisi hemen hemen bu günkü valinin ve belediye başkanının görevlerini yerine getirirdi.⁷³²

Safiyüddin b. Tarze, Haleb şehrinde, Moğol işgâline kadar, reis olarak görev yaptı. Şehir muhasara edilince Moğol işbirlikçisi olarak itham edilen Safiyüddin halk tarafından öldürüldü.⁷³³

Muhtesip

İslâm devletlerinin çoğunda bulunan muhtesipler bu günkü belediye hizmetlerinin önemli bir bölümü ile ahlak zabıtasının görevlerini yapmaktadır. Muhtesipler, toplumda hizmet üreten meslek erbabının İslâma uygun olarak çalışmalarını, ölçü ve tartıda hile yapıp yapmadıklarını, mal kalitesini ve fiyatları, çevre temizliğini denetleyerek yaşanılır bir çevre oluşturmaya gayret eden insanlardır.gayet tabidir ki II. Salahaddin Yusuf zamanında bu kurum çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak belki çok yaygın ve biraz da resmiyet arzetmediği için bu konuda muşahhas örneklerle tesadüf edemedik.

⁷²⁹ - *Salahaddin*, s. 258.

⁷³⁰ - *el-Mukaffâ*, I, 31.

⁷³¹ - Şevki Şa's, *Kal'atü Haleb*, Haleb, 1996, s. 189.

⁷³² - *Salahaddin*, s. 235.

⁷³³ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 311.

C-Divânü'l-İnşâ

Devlet idaresinde bürokrasinin merkezi durumundaki Divânü'l-İnşâ'nın başkanına Sahib-i Divan-ı İnşâ denilmektedir. Bu divanın başkanına aynı zamanda Sır Katibi de denilmektedir. Her türlü iç ve dış yazışmalar, tayin, azil, nakil ve berat kararları bu divandan çıkarılır. Divan başkanının görevleri arasında sultâna gelen yazışmaların cevaplarını hazırlamak, Dâru'l-Adl toplantılarında sultanın huzuruna gelen dava dilekçelerini okumak ve onlara cevap vermek, merasimleri düzenlemek, devlet görevlileri ile merkez arasındaki yazışmaları organize etmek, posta işleri ve haberleşmeyi sağlamak bulunmaktadır. Bu divanda hazırlanan belgeler üzerine sultanın tuğrası konurdu. Divan sahibinin maiyetinde Dest ve Derc katipleri bulunmaktadır. Dest katipleri Dîvânü'l-Adl'de sır katibinin maiyetinde bulunarak davaların okunması ve verilen kararların tesbit edilmesi ile görevlidir. Derc katipleri ise bu toplantıda alınan kararları içeriklerine uygun biçimde derclere (tomarlara) yazmakla görevli kimsedirler.⁷³⁴

Konumuzla alakalı bu dönemde Divânü'l-İnşâ'da görev yapan kimseler ve haklarında kısa bilgiler aşağıda verilmiştir.

Seyfeddin el-Müşid Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Kızıl b. Celdek et-Tükmanî el-Yârukî 602/1205 yılında Mısır'da doğmuştur. İsminden Türk kökenli olduğu anlaşılan Seyfeddin el-Müşid'in II. Salahaddin Yusuf'un İnşâ divanında "Müşid" olarak görev yaptığı bilinmektedir. el-Müşid, divanda işlerin hızlı bir şekilde yürütmesini genel olarak kontrol eden ve sultanın emirlerinin ilgili yerlere hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlayan kimseye denilmektedir. Seyfeddin el-Müşid, aynı zamanda kendisine ait bir divanı bulunan bir şairdir. 656/1258 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁷³⁵

Baha Züheyr b. Muhammed b. Ali b. Yahya. Önce Sâlih Necmeddin'in İnşâ divanında görev yaptıktan sonra II. Salahaddin Yusuf'un yanına gelerek onun hizmetine giren Baha Züheyr, Sahib-i Dîvânü'l-İnşâ olarak görev yapmıştır. II.

⁷³⁴ - *Medhal*, s. 368.

⁷³⁵ - *Târihu'l-Edeb*, III, 578.

Salahaddin Yusuf'un büyük saygı gösterdiği Baha Züheyr 656/1258 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁷³⁶

Tacüddin Ahmed b. Kadı Şerefüddin Said (ölm. 691/1292). Haleb'de yetişen ve II. Salahaddin Yusuf'un İnşâ divanında görev yapan Tacüddin, Kadı Nizameddin b. el-Mevla'nın vefatından sonra Dîvânü'l-İnşâ'nın başkanlığını yürütmüştür. II. Salahaddin Yusuf, Tacüddin'den Hülâgû'ye gönderilmek üzere bir mektup yazmasını istemiştir. Tacüddin, Hülâgû Dimaşk bölgesine gelinceye kadar II. Salahaddin Yusuf'un yanında kalmış ve daha sonra Mısır'a giderek Zâhir Baybars'ın Divan-ı İnşâ'sında görev almıştır.⁷³⁷

Kemalüddin İbnü'l-Acemî (ölm. 658/1260 sonrası), II. Salahaddin Yusuf zamanında, Haleb'de Derc (Paye) leri yazmakla meşgul olurdu. Derc, kağıt tomarı anlamına gelmektedir ve ferman, menşur gibi yazılacak konunun içeriğine göre farklı ebatlardadır. Derc katipleri, sultanın huzurunda kararlaştırılıp yazılması gereken konuları muhteviyatına göre farklı ebattaki derclere yazan kimselere denilmektedir.⁷³⁸ Daha sonra Zâhir Baybars zamanında Dimaşk'a giden İbnü'l-Acemî burada katiplik yaptıktan sonra istek üzerine Mısır'a giderek orada görevini sürdürmüştür.⁷³⁹

1-Posta İşleri (Haberleşme)

Dîvânü'l-İnşâ'nın görevleri arasında posta ve haberleşme işlerinin düzenlenmesi vardır. Bu görevler arasında posta merkezlerinin inşası ve bakımı, posta güvercileri ve ulakların binmesi için at ve develerin temin ve bakımı, yollarda konakların inşası bulunmaktadır.⁷⁴⁰

II- Adliye Teşkilâtı

Devlet olabilmenin vazgeçilmez şartı Adalet mekanizmasının varlığı ve bunun icra edilmesidir. İslâm devlet geleneğinde adalet mekanizmasına büyük önem

⁷³⁶ - *el-İber*, III, 280.

⁷³⁷ - İbnü'l-Fürât, *Tarih*, VIII, 147.

⁷³⁸ - Kalkaşandi, *Subhu'l-A'ş'a*, I, 172-173; *Medhal*, s. 367-8.

⁷³⁹ - *Mukaffa*, I, 484.

⁷⁴⁰ - *Medhal*, s. 437-442.

verilmiş hatta gayrimüslimlerin haklarına dahi azami riayet edildiği için bir çoğunun kendi istekleri ile Müslüman oldukları görülmüştür.

A- Kâdî el-Kudât(Başkadı)

Adalet teşilatının başında bulunan Kadı el-Kudat ilmiye sınıfından Sultan tarafından seçilerek menşurla atanan bir şahısdır. Menşurla atandıktan sonra Başkadıt adalet mekanizmasını yürütecek ve kenidisine bağlı olan diğer Kadıların atamasını yapar. Başkadı ve kadılar tarafından karara bağlanamayan davalar Dâru'l-Adl'e götürülerek burada sultanın huzurunda geniş bir yargı mensublarından oluşan bir kurul tarafından tartışılarak karara bağlanır. Başkadılık manasına gelen Kadı el-Kudatlık makamının bölgede genel olarak Şafiî mezhebine mensup olan âlimler tarafından doldurulduğu görülmektedir. Haleb'in teslim şartının başkadılığının Hanefîlerde bırakılması olmasına rağmen Salahaddin Eyyûbî bu şarta uymamış ve Şafiîlerden atama yapmıştır. Şafiî taassubunun bir sebebi Salahaddin'in etrafındaki insanların baskıları olduğu görülmektedir. II. Salahaddin Şafiî geleneğini sürdürmüş Dımaşk ve Haleb'de başkadı ve kadılıklara Şafiî mezhebinden atama yapılmıştır. Onun zamanında Ahmed b. Yahya b. Hibetullah b. Hasan b. Yahya b. Muhammed b. Ali Sadüddin b. Seniyyüddeve (658/1260) Şam başkadılığını yapmış bir fakihdir.⁷⁴¹

B-Kazasker

Başkadıdan sonra en yetkili yargı mensubu olarak Kazasker gelmektedir. Sefer sırasında ordunun davalarına bakar ve Dâru'l-Adl'deki oturumlara katılırdı. Çalışmamızda kazaskerler konusunda somut bilgiye ulaşılmamıştır.

C- Dâru'l-Adl

İslâm devletleri tarihinde fonksiyon olarak uzun bir geçmişe sahip olan Dâru'l-Adl Nureddin Mahmud b. Zengî tarafından kurum haline getirilmiştir. Bu kurumlaşmadan önce adalet işleri Mezâlîm mahkemelerinde yürütülmekteydi. Eyyûbî hükümdarları gibi II. Salahaddin Yusuf pazartesi ve perşembe günleri Dâru'l-Adl'de oturur önemli davaları görerek halkın şikâyetlerini dinleyerek gerekli düzenlemeleri yapardı. II. Salahaddin Yusuf babaannesi Sâhibe Hâtun'un vefatından

⁷⁴¹ - *Tabakâtü'l-Fukahâi 'ş-Şâfiyye*, II, 723.

sonra 641/1243 yılında Dâru'l-Adl toplantılarına katılarak otoritesini göstermeye başlamıştır.

III- Askerî Teşkilât

II. Salahaddin Yusuf'un kara ordusuna dayanan askerî gücü kendisiyle orantılı bir hanedan üyesinden daha fazla idi. Onun ordusunun kesin rakamını gösteren bir bilgiye sahip değiliz ancak İbn Şeddâd'dan elde edilen bilgiler konuya ışık tutmaktadır. II. Salahaddin Yusuf'un zamanında Harran'ın 1000 süvari, Seruc'un 300, Urfa'nın biraz daha fazla destek vermesi bekleniyordu. Suriye bölgesinde ise düzenli üç bin süvariye sahip olan Muazzam İsa'nın Dımaşk şehrine oranla Haleb'in de aynı sayıda bir güce sahip olması gerekmektedir. Buradan II. Salahaddin Yusuf'un 648/1250 yılında toplam dokuz bin kişilik bir askerî güce sahip olduğu sonucuna varabiliriz. Bu sayı Mısır Memlûkleri karşısında çok küçük olsa da Eyyûbî hanedanları arasında en büyük rakamı ifade etmektedir. Ancak bu gücün bölgedeki şehir kasaba ve kalelere dağılmış olması II. Salahaddin Yusuf için olumsuz bir durum olarak değerlendirilebilir. Ordunun satın alınan memlûklerden oluştuğu görülmektedir. Satın alınan memlûkler, et-Tavâşî denilen kimselere teslim edilerek meliklerin hizmetini görmek için kendilerine askerî bilgiler verilirken İslâmî terbiye almaları için gerekli kültür de verilirdi. Bu terbiyeden sonra genellikle Müslüman olan memlûklere bütün devlet makamları açık bulunmaktadır. Öne çıkan memlûklere, hizmetlerini sürdürmeleri dolayısıyla Meliklerin istedikleri sürece ellerinde bulundurdukları iktâlar verilirdi. Bu iktâlar sayesinde maddi yönden iyi bir duruma gelen Memlûkler'in yanlış ya da melikin hoşlanmadığı bir hareketi anında iktâsı elinden alınırdı.⁷⁴²

Eyyûbî hanedanı Haleb şehrinin savunulmasına önem verdiler. Bu amaçla Zâhir Gâzi, Haleb kalesinin yıpranan kısımlarını tamir ederken surları güçlendirerek hendekler kazdırdı. Azîz döneminde cephanelik binası yapıldı. Benzer tedbirlerin II. Salahaddin Yusuf tarafından da alındığı görülmektedir.⁷⁴³

⁷⁴² - *From Saladin*, s. 311-2.

⁷⁴³ - Fevzi Ahmed Heyb, *el-Hareketü 'ş-Şi 'riyye fî Zemeni 'l-Eyyübîyyin fî Haleb 'i 'ş-Şehba 579-658h*, s.35.

Haleb ve Dimaşk prensliği daha küçük üyelere tımar tahsis etmeyi uygun görmediler. Haleb sahibi II. Salahaddin Yusuf Banyas, Kerek, Ba'lebek gibi hassas bölgelerde zor durumlarla karşılaşmamıştır. Kuzey Suriye'deki önemli kasaba ve şehirleri kan bağı olan insanlara verdiği bir gerçektir. Ancak bu yöneticiler Haleb sahibinin arzusuna göre hareket etmekteydiler. II. Salahaddin Yusuf devraldığı yerleri bütünüyle elinde tutmaya gayret gösterdi. Aynı şekilde kendisinden önce Kuzey Suriye'deki hâkimiyeti sırasında Sâlih Necmeddin'in yaptığı reformların faydasını görerek bölgede tımar sisteminin yeniden canlanarak toprağın parçalanmasını önledi.

Orduda Kürt varlığı gözle görünür bir durumdadır. Bu süreç Eyyûbîler'in iktidarı ele geçirmelerinden çok önce İmadeddin Zengî'nin Musul'un kuzeyindeki dağlarda Kürt hâkimiyetini kontrol altına almak için onları düzenli olarak askerî hizmetlere almaya çalışması ile başlamıştır. Sosyal düzeyleri uyum sağlamamasına ve Türk askerî tarafından hafife alınmalarına rağmen Kürtler, Türk askerî düzenine adapte olabilmişlerdir. Hem Zengîler zamanında hemde Eyyûbîler zamanında Kürt askerinin istihdam edilmesi iki sebebe bağlıydı: Birincisi bu sırada Orta Asya'dan Türk gulamlarının istihdam edilmesine güç yetirilemiyordu ve sadece Memlûklere güvenmek siyasî yönden akılcıca değildi. İkincisi ise aynı bölgede bol miktarda Türk gücü bulunmasına rağmen Eyyûbîler etnik yönden kendi guruplarına bağlanmaları gerekmektedir ve ancak bu sayede asi gurupların önünü alabilirlerdi.⁷⁴⁴

Zengîlerin orduda Kürt askerlerini istihdam etmeleri ile onların azınlık olmaktan çıkmadığı bir gerçektir. Salahaddin ordusunun üçte birini teşkil etmelerine rağmen bu durum değişmemiştir. Salahaddin zamanında askerî sistem içinde düzensiz olarak yetiştirilen Kürt gurublarının çoğunlukla kendi kabile üyelerinn teşkilâtlandığı birlikler oluşturdukları görülmektedir ki dört grup öne çıkmıştır: Hakkâriyye, Mehrâniyye, Humaydiyye, Zerkâriyye. Salahaddin'in ölümünden sonra Kürtler Eyyûbî, askerî kurumunun seçkin bir parçası olmaktan çok uzaktırlar. Aynı

⁷⁴⁴ - R. S. Humphreys, "Ayyubids", EIr, III, 167.

şekilde Kürt emirleri gittikçe artan sayıda Türklerin üye olduğu politik elit tabakadan da uzaklaşmışlardır.⁷⁴⁵

Bununla beraber Eyyübî tarihinin son yirmi yılında Kürtler politik ve askerî güç olarak yeniden doğdular⁷⁴⁶. Bu durum Suriye'ye yapılan iki yeni göç hareketi ile ortaya çıktı. Bunlardan birincisi 642-643/1244-1245 yıllarında Suriye'ye akın eden Harezmi yağmacıları ile birlikte buraya ulaşan Kaymeriyye'dir⁷⁴⁷. Bu gurubun bir kısmı II. Salahaddin Yusuf'un hizmetine girerken bir kısmı Memlûk Sultanı Baybars'ın hizmetine girdiler. İkinci grup ise 657/1259 yılında Moğol komutanı Hülâgû'nun önünden kaçarak Dimaşk'a gelen Şehrezoriyye'dir⁷⁴⁸. II. Salahaddin Yusuf başlangıçta, sayıları üç bin civarında olan Şehrezoriyye Kürtlerinden ilâve bir güç olarak istifade etmeyi düşünmüştür. Ancak ilerleyen tarihlerde isteklerinin arkası kesilmeyen ve düzenli yönetim sistemine ayak uyduramayan bu Kürt gurubu II. Salahaddin Yusuf ve devleti için bir sorun olmaya başladı⁷⁴⁹. Kural tanımayan bu insanlar toplumun huzurunu bozmaları sebebiyle bir güç kaynağı olmaktan ziyade bir sorun kaynağı haline gelmiştir. Nihayetinde II. Salahaddin Yusuf, Moğol ilerleyişi önünden atılarak bölgeye inen düzensiz ve asi insanlar grubunu hizmetinden çıkardı. Ancak düzensiz Şehrezoriyye Kürtlerinin, aralarında siyasî rekabet bulunan Muğîs'in hizmetine girmesi II. Salahaddin Yusuf'da bir rahatsızlık uyandırmıştır (656/1258). II. Salahaddin Yusuf'un böyle bir korkuya kapılmasında Şehrezoriyye Kürtlerine nazaran daha medeni bir durum arzeden Kaymeriyye Kürtlerinin de taraf değiştirmenin etkisinde kalabilecekleri endişesi etkili olmuştur. Muğîs'in hizmetine giren Şehrezoriyye burada da aynı tavrını sürdürmüş ve Muğîs ile II. Salahaddin Yusuf arasında anlaşma sağlanmasından sonra Kerek'ten tahliye edilmişlerdir. Kaymeriyye ise II. Salahaddin Yusuf'a olan desteğini sonuna kadar sürdürmüştür. Sonuç olarak Eyyübîler'in, selefleri Zengîler gibi Kürt acemi askerlerini kullandıklarını fakat Eyyübî ordusunun bir Kürt ordusu olmadığını söyleyebiliriz.

⁷⁴⁵ - a.g.e, III, 167.

⁷⁴⁶ - a.g.e, III, 167.

⁷⁴⁷ - P. M. Holt, *The Age of the Crusades*, s. 86; R. S. Humphreys, "Ayyubids", EIr, III, 167.

⁷⁴⁸ - *Sûlûk*, I/II, 413; R. S. Humphreys, "Ayyubids", EIr, III, 167.

⁷⁴⁹ - *Sûlûk*, I/II, 413; R. S. Humphreys, "Ayyubids", EIr, III, 167.

II. Salahaddin Yusuf'un sahip olduğu ordunun düzeni hakkında Eyyûbîler'in genel askerî düzenlerinin burada da devam ettiğini söylemek mümkündür. Buna göre merkeze 'Kalb', sağ kola 'Meymene' sol kola 'Meysere', öncü birliklerine 'Mukaddime', keşif gücüne 'Talia', hucum birliklerine ise 'Calişiyye' denilmektedir.⁷⁵⁰

Eyyûbîler Haçlı seferleri, muhalif guruplar ve kendi aralarındaki mücadeleler sebebiyle devamlı askerî hazırlık içerisinde olmuşlardır. Haçlı istilâsı altındaki İslâm kentlerini tekrar kazanmaya büyük önem veren Eyyûbîler bu amaçla ekonomik güçlerinin önemli bir kısmını savunma ve silâh sanayine ayırmak zorunda kalmışlardır. Bu gayretin tabi bir sonucu olarak Eyyûbîler silâh sanayiinde ileri bir seviyeye gelirken her hangi bir silâh ithalatında bulunmamışlardır. Silâh sanayinin ne kadar geliştiğine güzel bir örnek, çelikten imal edilen Dımaşk'ın meşhur kılıçlarıdır. Bu kılıçların Haçlılar tarafından çok beğenildiği ve büyük alımların yapıldığı bilinmektedir. Dımaşk, patlayıcı yapımında (neft silâhları) da önemli bir yere gelmiştir.⁷⁵¹

IV- Maliye Teşkilâtı (Divânü'l-Mal)

Bu günkü Maliye Bakanlığı'nın karşılığı olarak değerlendirilen Divânü'l-Mal devletin gelir giderlerinin kayıd altına alındığı çok geniş bir kurumdur. Divanü'l-Ceyş ile irtibatlıdır. Eyyûbîler'in maliye teşkilâtı hakkında önemli bilgilerin büyük çoğunluğu Mısır bölgesine aittir.⁷⁵² Ancak bu teşkilâtın benzerinin diğer hâkimiyet noktalarında da mevcut olacağı düşünülerek bu konuda şu genel bilgileri sunabiliriz. Dımaşk bölgesinde bağımsız hareket eden her melikin Divanü'l-Mal teşkilâtı bulunmaktadır. Bunlar ayrı bir devletmiş gibi kendi mali kayıtlarını tutarlardı. Bütün vergi çeşitlerinin bu divana bağlı özel divanları vardır. Divânü'l-Harac, Divânü'z-Zekat v.b. Bu divanın başkanına Nâzırü'n-Nuzzâr, Nâzırü'd-Devâvîn, Sâhibu Divânü'l-Mal denilmektedir. Nâzırın görevleri arasında divanların çalışmalarını kontrol etmek, gelir giderleri denetlemek, defterlerin ve vergilerin durumunu ayarlamak görevli memurları denetlemek bulunmaktadır.

⁷⁵⁰ - Coşkun Alptekin, "Eyyûbî Askerî Teşkilâtı...", *Belleten*, LIV, 120.

⁷⁵¹ - Şeşen, "Eyyûbîler", *DGBİT*, VI, 413.

⁷⁵² - *Salahaddin*, s. 309.

Devletin en önemli kurumunun başındaki nazırdan sonra gelen kişi mütevellilerdir. Her divanının ayrı mütevellisi olur ve divan işlerini yürütür. Mütevellî emir veya âlimlerden tayin edilebilirdi. Mütevelliden sonra müstevfî gelir ve memurların vermeleri gereken malları ve bu vergilere dair hesapları isterdi. Divanda bunun yanında bir çok yetişmiş eleman görev almaktadır. Bu elemanlardan önemlilerinden bir tanesi müşrif diğeri âmilidir. Müşrif vergilerin toplanmasından sonra ceridelere uygun olup olmadığını kontrol eder. Âmil ise âmilliklerde bulunan divanların işleyişinden sorumlu kimsedir.

Aynı zamanda bir başkadı olan İbn Rezin el-Hamevî, II. Salahaddin Yusuf zamanında Dimaşk'a gelerek Beytü'l-Mal'a vekalet etmiştir.⁷⁵³

1-Vergiler ve Devletin Gelir Kaynakları

Devletin en önemli para kaynağı vergilerdir. Bu kaynağın tahsil edilmesinde devlet sorunlarla karşılaşarak hukuki yaptırımlar uygulasa da vergi her zaman için önemini korumuştur. Zekat, öşür, haraç, tekel maddeleri, madenler, seyahat, zirai ürünler, transit ticaret, köle ticareti, otlaklar, v.b. vergi kaynaklarından bazılarıdır. Bu dönemde alınan vergilerin önemli bir kısmı çiftçilerden sağlanmaktadır. Çiftçilerden alınan öşür vergisi toplam vergi oranının yarısına eşittir. Bunu yerli ve yabancı tüccarlardan alınan humus ve öşür, gayrimüslimlerden alınan cizye vergileri takip etmektedir. Devletin diğer kaynakları arasında vakıflar, sahipsiz mallar, müsadereler, esirlerden alınan fidyeler vardır. Suriye bölgesinin önemli ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunması devlete transit ticaretten önemli gelir kaynağı sağlamaktadır.

V-İKTİSADİ DURUM

Yukarda II. Salahaddin Yusuf'un günlük saray masrafının 20.000 dirhemden fazla olduğunu söyledik. Bu rakam, onun zamanında Haleb Eyyûbîler'inin iktisadî yönden çok iyi bir durumda olduğunu göstermektedir. II. Salahaddin Yusuf'un kendi zamanında iktisadî kalkınmayı artırıcı yönde bir gayreti olduğu konusunda kaynaklarımızda bir bilgiye rastlamadık. Sadece Suriye bölgesinde gayrimüslimlerin ticarî kolaylıklarının sürdürüldüğü yönünde bilgilerimiz mevcuttur. Bu durumda II.

⁷⁵³ - *Mukaffa*, V, 580.

Salahaddin Yusuf, dedesi Zâhir Gâzi'nin oluşturduğu refah düzeyinin meyvelerinden yararlanmış gibi görünmektedir. Küçük yaşta ismen yönetimde olduğu devreyi çıkardığımız zaman en büyük faaliyeti olan Eyyûbîler'in tekrar birleştirilmesi ve Mısır seferi, siyasî yönden olduğu kadar iktisadî yönden de onun hezimete uğramasına neden olmuştur. Neticede Moğol pençesine düşerek büsbütün çaresizlik ve parasızlığa düşen II. Salahaddin Yusuf emlakini rehin bırakmak suretiyle büyük borçlanmalara girmek zorunda kalmıştır. Bunun yetmediği durumlarda ise özel hazinesinden altın ve gümüşlerden para kestirmiştir. Onun iktisadî zor durumunu ifade eden İbn Şakir el-Kütübî, Dımaşk ve Haleb'in ona bir şey kazandırmadığını ifade etmektedir⁷⁵⁴.

A-Ticaret

Genel olarak Eyyûbîler'in ticarete verdiği önem Haleb Eyyûbîler'inde de görülmektedir. Önemli ticaret yolu olan İpek Yolunun Dımaşk ve Haleb üzerinden Akdenizdeki Lazkiye, Trablus ve Akka limanlarına ulaşması ticaretin gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Zaten bu özelliğinden dolayı Haleb tarihte bir çok devletin ele geçirmeyi arzu ettiği bir şehir olmuştur. Doğu Akdeniz sahil bölgesindeki limanlarda Müslümanların ve Hristiyanların ticaret merkezleri bulunmaktadır. Bu yol üzerinden taşınan ticaret mallarından devlet hazinesine önemli miktarda vergi girişi olmaktadır. Ayrıca Mısır ve Anadoludan gelen ticaret kervanlarından da önemli gelir elde edilmektedir.

B- Endüstri ve İmalât

Eyyûbîler devrinde Dımaşk ve Kâhire'de dökümhaneler ve cam imalathaneleri vardı. Su ile çalışan kağıt değirmenleri bulunuyordu. Haleb, Dımaşk ve Musul gibi kentlerde oymacılık, kakmacılık sanatları çok ilerlemişti. En iyi kürsü ve rahleler buralarda imal ediliyordu. Bakır işlemleri ve kuyumculuk bu şehirlerde oldukça ileri bir seviyede idi. Bu sanat zamanla Mısır'ı da etkilemiştir.⁷⁵⁵

⁷⁵⁴ - *Fevât*, IV, 363.

⁷⁵⁵ - Şeşen, "Eyyûbîler", *DGBİT*, VI, 410.

Eyyûbî tarihinin önemi çoğunlukla siyasî ve askerî başarılar ile ortaya çıkmasının yanında ekonomiyi canlı tutma gayretleri sonucunda ziraat ve ticarete önemli faaliyetlerin olduğu bilinmektedir. Dönem içerisinde dahili karışıklıklar ve savaşlar sürerken ihtiyatlı ekonomik politika izlemeye özen göstermişlerdir. Mısır'da ziraat büyük oranda Nil'den sağlanan kanallar vasıtasıyla yürütülürken Suriye'de çağdaş kaynaklara göre daha önce görülmemiş "na'urah" adlı su değirmenlerinin sayısı artmıştır. Suriye ve Mısır'da susam, darı, prinç ihtiyaçtan fazla üretilmekte ve o zamana kadar yalnızca balın bilindiği Avrupa mutfaklarında onun yerini bölgeden ithal edilen şeker kamışı almaktadır. İhtiyaç fazlası darı, susam, prinç Cenova ve Venedik'e ihraç edilmektedir. Dış ticaret, bölgede geniş ambarların kurulması ve İtalya şehir cumhuriyetlerinin bölgede danışma (ofis) merkezleri açması ile desteklenmiştir. Böylece yeni ve kârlı ticaret hareketleri ortaya çıktı. Meşhur Dımaşk ve Musul tekstilleri (Muslin ve Damask olarak adlandırılmıştır), Dımaşk'ın meşhur portakalı ve gülçiçeği ihraç edilen ürünler arasında idi.⁷⁵⁶

II. Salahaddin Yusuf babası ve dedesi zamanında mevcut olan Haçlı dünyası ile ticarî ilişkileri sürdürmüştür. Venediklilerin üçüncü elçisi Giovanni Sagredo 652/1254 yılında Haleb meliki II. Salahaddin Yusuf'un sarayını ziyaret etti. Bu ziyaret dolayısıyla yazılmış iki mektubun mevcut olduğunu ifade eden W. Heyd, mektubun genel deyimlerle yazılmış dostluk ve koruma vaadlerinden başka bir şey kapsamadığını yalnız Venediklilerin bu devirde Haleb'de hâlâ ticareti sürdürmekte olduklarını kanıtladığını belirtmektedir⁷⁵⁷.

Dımaşk'ın II. Salahaddin Yusuf zamanında gelirinin 7.805.000, bir az erken (Zâhir Gâzi) dönemde Haleb'in gelirinin 6.948.500 Menbic'in geliri 510.000 dirhem olduğunu İbn Şeddâd bize haber vermektedir⁷⁵⁸. İbn Şeddâd Haleb ve Menbic ile ilgili bu rakamların türü ve yıllık olup olmadığı konusunda bir şey söylememektedir. Ancak Dımaşk ile ilgili olarak verdiği ayrıntılı iktisadî tabloda bu gelirlerin vergi olduğu ve yıllık olarak alındığı görülmektedir. Buradan Dımaşk ve Haleb'in birbirine yakın bir ekonomiye sahip olduğu görülmektedir.

⁷⁵⁶ - Stephan Renart, Nandy Renart, "Ayyubids", CEAC, Amsterdam, 1959, s. 72.

⁷⁵⁷ - *Yakın Doğu*, s. 421.

⁷⁵⁸ - *el-A'lâku'l-Hatîre*, I/I, 471 ve I/II, 358-360.

1-Para Sistemi

Paralar ait oldukları devletlerin ekonomik durumları hakkında bizleri aydınlatan kaynaklar olarak tarih ilminde önemli bir yere sahiptirler. İslâm tarihi boyunca parasal sistem ve ekonomik durumun ne olduğunu anlama konusunda o dönemin paraları bizleri aydınlatmaktadır. Eyyûbîler devrinde ekonomik alanda dirhem ve fulusun piyasaya hakim durumda olduğunu anlamaktayız. Altının yokluğu nedeniyle bu periyodu dirhem hâkimiyeti olarak görmek mümkündür. Eyyûbîler zamanında bir dirhem yaklaşık olarak 2.61 veya 2.89 gram ağırlığında iken fulus 1.71 veya 5.04 ağırlığında bulunmaktadır.⁷⁵⁹ II. Salahaddin Yusuf zamanından günümüze intikal eden beş adet paradan dört tanesi gümüş bir tanesi bakırdan kestirilmiştir. Bu paralar ve üzerindeki bilgiler şöyledir:

1- 636/1238 yılında Haleb’de kestirilen 2.85 gr ağırlığında gümüş para. Bu paranın bir yüzünde “Yusuf el-Meliku’n-Nâsır Salahuddin b. el-Meliku’l-Azîz Muhammed” etrafında “Duribe bi Haleb Sene Sitte ve Selâsin ve sitte Mie”, diğer yüzünde “Ebû Ca’fer el-İmam el-Mustansır es-Sultânu’l-A’zam Keyhüsrev ve” etrafında “La ilahi İllallah Muhammedu’r-Resulullah” ibaresi yer almaktadır.

2- 646/1248 yılında Halebde kestirilen 2.85 gr ağırlığındaki gümüş para. Bu paranın bir yüzünde “Yusuf el-Meliku’n-Nâsır b. el-Meliku’l-Azîz Muhammed” etrafında “ Duribe bi Haleb Sene Sitte ve Erbain Sitte Mie”, diğer yüzünde ise “Ebu’l-İmam el-Mustasım Billah Emiru’l-Muminin Ahmed” etrafında “La ilahe İllallah Muhammedu’r-Resulullah” ibaresi yer almaktadır.

3- 646/1248 yılında Haleb’de kestirilen 2.85 gr ağırlığındaki gümüş para. Bu paranın bir yüzünde “Yusuf el-Meliku’n-Nâsır b. el-Meliku’l-Azîz Muhammed” etrafında “ Duribe bi Haleb Sene Sitte ve Erbain Sitte Mie”, diğer yüzünde ise “Ebu’l-İmam el-Mustasım Billah Emiru’l-Mü’minin Ahmed” etrafında “La ilahe İllallah Muhammedu’r-Resûlullah” ibaresi yer almaktadır.

4- 651/1253 yılında Dımaşk’ta kestirilen, 2.90 gr ağırlığında gümüş para. Bu paranın bir yüzünde “el-Meliku’n-Nâsır Salahuddünya ve’d-Din Yusuf b.

⁷⁵⁹ - S. Kh.Sari-A.J. Amr, “Ayyubid and Saljukid Dirhams and Fulus from Rujm al-Kursi”, *Liber Annus*, XLI, s.460-462.

Muhammed” etrafında “Duribe bi Dımaşk Sene Ahadun ve Hamsîne ve Sitte Mie”, diğer yüzünde ise “el-İmam el-Mustasım billah Ebu Ahmed Emîru’l-Mü’minîn” etrafında “La İlahe illallah vahdehu la Şerike leh Muhammedu’r-Resulullah” ibaresi yer almaktadır.

5- Kesildiği yer ve yılı belli olmayan 3.10 gr ağırlığındaki bakır para. Bu paranın bir yüzünde “el-Meliku’n-Nâsır” diğer yüzünde ise “bin el-Meliku’l-Azîz” ibaresi yer alırken her iki ibarenin de etrafında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

II. Salahaddin Yusuf zamanında kestirilen bu paralardan ekonomik durumun normal olarak seyrettiği anlaşılmaktadır. Azîz’in ölümünden sonra küçük yaşta başa geçmiş olmasının verdiği bir boşluk havası ile zor duruma düşme aşamasına gelen Haleb Eyyûbîler’inin Anadolu Selçuklu Sultanı Keyhüsrev’i metbu olarak tanıdıkları yukarda zikrettiğimiz paradan anlaşılmaktadır. Nitekim aynı bağılılığı II. Salahaddin Yusuf’un o sırada devleti arka planda idare eden babaannesi Sâhibe Hâtun’un, Keyhüsrev’in adını hutbede okutması da göstermektedir. Bu bağılılığın 640/1242 yılından sonra ki dönemde yani II. Salahaddin Yusuf’un babaannesinin vefatından sonra fiili olarak yönetimi ele almasından sonraki dönemde de devam ettiğine yönelik kaynaklarımızda bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durumun böyle cereyan etmesinde onun dağılmış ve neredeyse kaybolma tehlikesi yaşayan Eyyûbîleri kendi ismi etrafında tekrar diriltme gayreti ve Mısır’da yeni filizlenen Memlûk hâkimiyetini ortadan kaldırarak dedesi Salahaddin zamanındaki hâkimiyeti alanına ulaşma isteği etkili olmuştur. Ancak II. Salahaddin Yusuf bu zor yolda başarısız olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

I-İmar Faaliyetleri

A- Genel Değerlendirme

II. Salahaddin Yusuf zamanında devlet idarecileri yanısıra halktan bazı zengin insanların yaptırdığı medrese cami gibi kurumlar açılmıştır⁷⁶⁰. Ancak bölgenin yapısına etki edecek köklü imar faaliyetleri, önceki dönemlerde yapılmış olduğundan, bulunmamaktadır. Bu duruma aslında bölgenin uzun bir geçmişe sahip olması ve kritik bir noktada bulunması etkili olmuştur. Haleb ve Dımaşk bu özelliklerinden dolayı temel imar faaliyetlerini tamamlamış durumdadır. Sosyal hayatın gelişmesine dönük ve artan nüfusa cevap vermek için gerekli kurumlar açılmıştır. II. Salahaddin Yusuf döneminde medreselerin sayısının artması buna bir örnektir. Bu dönemde yapılan konumuzla ilgili imar faaliyetleri aşağıda gösterilmiştir.

Nâsırıyye Ribatı

Dâru'l-Hadis ile birlikte aynı mekanda bulunan ribat hemen hemen aynı tarihlerde yapılmıştır⁷⁶¹(654/1256). Kâsiyûn dağları üzerinde bulunan bu ribat Melik el-Âdil türbesinin doğusuna, el-Efram Camiinin batısına düşmektedir⁷⁶². Ribatın içinde Nâsırıyye Bostanı vardır⁷⁶³. Devrinde meşhur olan bu ribatın nazırlığını II. Salahaddin Yusuf, Tenkiz adlı emirlerin büyüklerinden birine vermiştir⁷⁶⁴.

⁷⁶⁰ - Ticaretle uğraşan Zekiyyüddin b. Ravâha'nın yaptırdığı Medresetü'r-Ravâhiyye buna bir örnektir (*ed-Dâris*, I, 267; *el-Edeb fî Bilâdi 'ş-Şam*, s.129).

⁷⁶¹ - *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIX, 380; *Menhel*, IV, 155.

⁷⁶² - *Tuhfe*, II, 157.

⁷⁶³ - Ekrem Hasan Ulebî, *Hıtat Dımaşk*, s. 412.

⁷⁶⁴ - *Menhel*, IV, 155.

Nâsırıyye Hanı

Medresetü'z-Zencâriyye'nin karşısında bulunan Aksab Mescidi'nin yakınında yaptırılan bu ⁷⁶⁵ hana II. Salahaddin Yusuf çok sık uğrardı. Geceye kadar burada kalarak evrakı imzaladığı yönünde kaynaklarımızda bilgi bulunmaktadır⁷⁶⁶. Devlet idare merkezi olmadığı halde sultanın burada hangi evrakı imzaladığı veya burada onun inceleyeceği hangi tür evrakın bulunduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır.

II-İlmî Hayat

İlmi ve kültürel hayatta Zengîlerin takipçisi olan Eyyûbîler bu alanda verdikleri hizmet ile onları geçmişlerdir. Fıkıh, hadis, tefsir, edebiyat, tıp alanında verilen hizmetler sayesinde Haleb ilim adamlarının cazibe merkezi olmuştur. Yapılan ilmi faaliyetler Ehl-i Sünnet görüşüne uygun olarak yürütülmüştür. Bunun sonucunda İslâmî İlimlerde büyük gelişme görülürken Felsefî İlimler yerinde saymıştır. ⁷⁶⁷

A-İlmi Çevre ve Öğretim Metodları

Medreselerde çoğunlukla anlatma, telkin (talimat) ve yazma metodu kullanılmaktadır. Bazan medreselerde öğrenciler arasında ilmi münakaşalar da olmaktadır. Ders içerisinde anlatma imkânı bulunmayan daha geniş bilgilere öğrencilerin ulaşabilmeleri için kütüphane kurumunun büyük faydası bulunmaktadır. Bu amaçla medreselerin yanına kütüphanelerin açılması gibi camilerde ve şahıslarda da kütüphaneler bulunmaktadır.

B- Eğitim ve Öğretim Kurumları

Eyyûbîler çağında ilmi hayatın teşekkül etmesinde medreselerin büyük bir payı vardır. Haleb'de ilk medrese 517/1123 yılında Haleb sahibi Bedruddevle Süleyman b. Abdülcebbar b. Artuk tarafından kuruldu. Şia'nın bölgede yayılmasını önlemek amacıyla kurulan medreseler belli bir dönem sonra tamamen ilmî ve fikrî hayatın parladığı birer merkezler olmuşlardır. Buradan Eyyûbî meliklerinin medrese kurmaktaki bir amaçlarının da toplumun aydınlanmasını sağlamanın yanında dini

⁷⁶⁵ - *Tuhfe*, II, 157.

⁷⁶⁶ - *Tuhfe*, II, 157.

⁷⁶⁷ - *el-Hareketü 'ş-Şi'riyye*, 51.

hayatın yayılmasına hizmet etme yoluyla sevap kazanma ümidi olduğunu söylemek mümkündür. Zâhir Gâzi Haleb'deki Zâhiriyye Medresesi'ni 610/1214 yılında inşa ettirdi. Daha sonra medreselerin inşasına Eyyûbî hanedanından kimselerde katıldılar. Bunlar arasında Esedüddin Şirkuh'un kurmuş olduğu Medresetü'l-Esediyye (eğitim Şâfiyye mezhebine göre), Salahaddin'in kızkardeşinin oğlu Husamüddin b. Muhammed b. Ömer'in yaptırdığı Medresetü'l-Haddâdiyye (eğitim Hanefiyye mezhebine göre) ve Sâhibe Hâtun'un yaptırdığı Medresetü'l-Firdevs (eğitim Şâfiyye mezhebine göre) bulunmaktadır. Bunun yanında bu döneme ait Husamuddîn el-Kaymerî'nin yaptırdığı el-Medresetü'l-Kaymeriyye (646/1248), Kemâleddin İbnü'l-Adîm'in yaptırdığı Medresetü'l-Kâmiliyye el-Adîmiyye gibi devlet görevlilerinin (emirlerin) yaptırdığı medreseler de bulunmaktadır. Eyyûbîler zamanında açılan her medrese bir mezhebi benimsemekte ve buna göre eğitim vermekteydi. Bunun yanında dört sünî mezhebe göre eğitim veren medreseler de bulunmaktadır. Bu dönemde Haleb'de Hanefî mezhebine göre eğitim veren 23, Şafi mezhebine göre eğitim veren 21, Hadis eğitimi veren 5 medrese bulunmaktadır. Medreselerin açılmasına önem veren Eyyûbî hanedanı bunları vakıflarla destekledikleri gibi medreselerin yardımcı kurumları olan kütüphanelerin oluşturulmasını da sağlamışlardır. Bunun en güzel örneği el-Kâmil'in kalede kurduğu kütüphanedir.

Medreselerde eğitim müderrisler veya zamanın âlimlerinden ilmi geniş ve meşhur insanlar tarafından verilirdi. Bir anlamda medresenin saygınlığı burada ders veren müderrislerin ününe göre şekillenirdi. Müderrise, "el-muîd" unvanında bir kişi yardım eder. Bu gün bir anlamda araştırma görevlisine benzetebileceğimiz el-muîd'in, müderrise sunulması istenen talepleri ona aktarmak, müderris ders verdiği zaman sınıfta bulunarak dersin dinlenmesini sağlamak, öğrencilerin anlamakta zorlandıkları konuları izah etmek gibi görevleri bulunmaktadır.

Medreselerin ortaya çıkması metodolojik olarak faaliyetlerin Kur'an ve Hadis çizgisinde yürütülmesini daha etkin ve yaygın hale getirmiştir. Çünkü Şîî temayüle karşı etkili mücadele verebilmek için bu dinamiklere sarılmaktan başka bir çare yoktu. Ancak bu hata yapılabilir endişesi ile bağımsız yargı düşüncesinin ve

eleştirel aklın gelişimini olumsuz etkiledi⁷⁶⁸. Felsefe bu yaklaşıma göre İslâmı çürütmek için İsmâîlilerin ortaya attıkları bir şey olarak kabul edildiği için kesin olarak yasaklanmıştı⁷⁶⁹. Fıkıh alanındaki çalışmalar sünnî dört mezhebe göre çeşitlenirken en az desteği Hanbelî mezhebi almaktadır. Tarih ilminin başlangıçta Medreselerin programında yer almadıkları görülmektedir. Ancak bölgenin sosyal durumu tarihi görmezlikten gelmeye daha fazla izin vermemiştir.

İlmi ve âlimleri çok seven II. Salahaddin Yusuf onlara gereken değeri vermiştir. Aslında bu bütün Eyyübî sultanlarının genel özellikleridir. Zâhir Gâzi ve Azîz şairlere büyük saygı göstermişler ve onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Onların bu özelliği II. Salahaddin Yusuf'da zirveye ulaşmıştır. Aslında Eyyübî hanedanının şairlere bu kadar saygı duymalarının bir sebebi de şiirin idarenin halk arasında sağlamlaştırılmasına ve halkın meliklere sevgi beslemelerine neden olmasıdır. Haleb Eyyübîler'inin bu özellikleri bölgenin dört bir tarafından şairlerin Haleb'e gelmesine neden olmuştur. Şairlerin gördüğü saygıya eş değer olarak katiplerin de aynı seviyede hatta devletin ciddi meselelerinin bizzat içinde olmalarından dolayı daha yüksekte oldukları görülmektedir. Kalemleri ile ön plana çıkan bu nesir üstadlarının başında bu devirde İbn Şeddâd, İbnü'l-Acemî, İbnü'l-Adîm ve el-Kıfî gelmektedir. Sonuç olarak şâir ve edebiyatçılar başta olmak üzere ilim adamlarının Haleb Eyyübîler'inin yanında iyi bir makam elde ederek geçimlerini sağlayarak eserlerini verdikleri görülmektedir. Aynı zamanda Eyyübî melikleri iyi eğitim görerek yetişmişlerdir. Nitekim Eyyübî hanedanının bu özelliğinin bir sonucu olarak Hama Meliki Ebu'l-Fidâ bir tarihçi olarak ortaya çıkmasına şaşırılmamak gerekir. Âlimlere yanında özel yer gösteren ve onlara devamlı danışma ihtiyacı hisseden II. Salahaddin Yusuf'un Edebiyata ayrı bir önem verdiği bilinen bir gerçektir. Yukarıda onun kendisine ait bir divanının olduğundan bahsetmiştik. Bu divanın 10 baktan oluştuğunu ilk babın İlahiyyat ve Zühdiyyatla ilgili olduğunu belirten Ziriklî, divanın bir nüshasının Mağrib-Tâze'de bulunduğunu

⁷⁶⁸ - M.Hilmy M. Ahmad, s. 81.

⁷⁶⁹ - M.Hilmy M. Ahmad, s. 81.

ifade etmektedir⁷⁷⁰. II. Salahaddin Yusuf yalnızca şiire değil nazma da gereken önemi vermiştir. Bunda hecenin üstadı ve Edib Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Samarrâî'ye büyük saygı duyması etkili olmuştur⁷⁷¹. Bu edib II. Salahaddin Yusuf'un işareti ile Haleb ve Dimaşk'ta heyecanlı nazm örnekleri ortaya koymuştur⁷⁷². Amcasından sonra Haleb kadısı olan İbnü'l-Üstâz'a (611-662/1215-1264) II. Salahaddin Yusuf büyük saygı duyardı⁷⁷³. II. Salahaddin Yusuf devrinin önde gelen ilim adamlarından 21 Zilhicce 654/1256 tarihinde vefat eden Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin cenaze merasimine katılması onlara duyduğu saygının ifadesidir⁷⁷⁴.

Dini ilimlerde İranlı âlimlerin etkisinin çok fazla olduğu görünmektedir. Dominique Sourdel 1150-1250 yılları arasında Haleb'deki müderrislerin üçte birinin İran menşeli Kürt âlimler olduğunu belirtmektedir. Fakat aynı düşünceler Dimaşk için geçerli olamaz. Bu insanların bir çoğu bölgeye Eyyûbîler zamanında değil XII.yüzyılın üçüncü çeyreğinde Zengilerin özellikle Nureddin Mahmud'un idaresi altında gelmişlerdir.⁷⁷⁵

1-Medreseler

Haleb'de inşa edilen ilk medrese 516/1122 yılında Bedruddevle Ebu'l-Rabi Süleyman b. Abdulcebbar tarafından inşa edilen Medresetü'z-Zeccaciyye adlı Şafîî medresesidir.⁷⁷⁶ Salahaddin devrinde Haleb'de sadece Hanefîyye medreseleri inşa edilmiştir. Bunlardan iki tanesini Cemâleddin Şadbaht en-Nuri (Şadbahtiyye Medresesi), Husameddin Toman el-Yârukî (Yârukiyye Medresesi), bir tanesini de Cavli en-Nûrî (Cavliyye Medresesi) yaptırmışlardır.

Medresetü'n-Nâsırıyyeti'l-Cuvâniyye

Dimaşk'ta Bâbu'l-Ferâdis'de Emevi Camiinin kuzeyinde, Kaymeriyye Medresesinin doğusunda Baderâî Medresesi'nin kuzeyinde bulunan bu medrese

⁷⁷⁰ Taze, Mağrib şehirlerindendir. Rıyf ile Atlasu'l-Evsat arasında bulunmaktadır(*el-Müncid*, s.167). Bu gün Fas ülkesinde ve baş şehrin doğusunda bulunmaktadır.Adı geçen Divanın Tazedeki Câmiu'l-A'zam'da bulunduğu ifade edilmektedir (*el-A'lâm*, VIII, 250).

⁷⁷¹ - *Tezkiretü'n-Nebih*, I, 199-200.

⁷⁷² - *Tezkiretü'n-Nebih*, I, 199-200.

⁷⁷³ - *Mukaffa*, I, 513.

⁷⁷⁴ - *ed-Dâris*, I, 479.

⁷⁷⁵ - R. S. Humphreys, "Ayyubids", *Eİr*, III, 166.

⁷⁷⁶ - *Salahaddin Devri*, s. 258.

654/1256 yılında II. Salahaddin Yusuf tarafından yaptırılmıştır.⁷⁷⁷ Şafî fihına göre eğitim veren mederese bu gün Usame Hamamı caddesinde ve etrafı evlerle çevrilidir. Bu medreseyi II. Salahaddin Yusuf 654/1256 yılında tamamlayarak hizmete açmıştır. Sıbt İbnü'l-Cevzî, açılışa ulema ve emirlerin katıldığını, kendisini de davet ettiği halde aralarındaki bir kırgınlık sebebiyle katılmadığını ifade etmektedir.⁷⁷⁸ Burada ilk olarak II. Salahaddin Yusuf'un huzurunda Dimaşk kadısı Sadreddin b. Seniyyüdevle ve ardından oğlu Necmeddin ders verdi⁷⁷⁹. Bu medresede Şeyh Kemâleddin Ebu'l-Abbas Ahmed, Şemseddin İbn Hallikan (681/1282), Şihabüddin ed-Dimaşkî(664/1266), Cemâleddin eş-Şerîşî(601-685/1204-1286), Tâcüddin Abdurrahman b. İbrâhim el-Fezâri (624-690/1228-1291) dersler verdi⁷⁸⁰. II. Salahaddin Yusuf bu medrese için geniş vakıflar tahsis etti⁷⁸¹.

II. Salahaddin Yusuf'un yaptırdığı medreseyi anlattıktan sonra kendi döneminde faaliyette olan Haleb ve Dimaşk medreselerinden kısaca bahsetmenin ilmi hayatın seviyesini ortaya koymak bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Haleb Şafî Medreseleri,

Medresetü'z-Zeccâciyye, 516/1122 yılında Bedrüddevle Ebu Rebi' tarafından yaptırılmış ve 658/1260 yılında Haleb'in Moğollar tarafından işgâline kadar hizmet vermiştir.⁷⁸²

Medresetü's-Sâhibiyye, Kadı Bahaddin b. Şeddâd tarafından 601/1204 yılında yaptırılmıştır. Medresenin başında II. Salahaddin Yusuf zamanında Kemâleddin Ebu Bekr Ahmed bulunmaktadır ve Moğol işgâline kadar görevini sürdürmüştür.⁷⁸³

⁷⁷⁷ - *Ikdu'l-Cümân*, III, 141; *Menhel*, IV, 155; *ed-Dâris*, I, 459; Ekrem Hasan Ulebî, *Hitat Dimaşk*, s.165; *el-Edeb fî Bilâdi 'ş-Şam*, s. 127; Hasan Şumeysani, *Medârisu Dimaşk fî 'l-Asrı 'l-Eyyûbî*, s.243 .

⁷⁷⁸ - *Mir'âtü'z-Zamân*, .

⁷⁷⁹ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dimaşk)*, s. 244; *Nihâyetü'l-Ereb XXIX*, 380; *Ikdu'l-Cümân*, I, 121; *ed-Dâris*, I, 459; Şumeysânî, *Medârisu Dimaşk*, s. 246.

⁷⁸⁰ - *Tezkiretü'n-Nebih*, I, 93-94; *ed-Dâris*, I, 115.

⁷⁸¹ - *el-Bidâye*, XIII, 206.

⁷⁸² - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 97.

⁷⁸³ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 102.

Medresetü'z-Zâhiriyye, 613/1216 yılında Melik Zâhir tarafından yaptırılmıştır. Haleb'in düşmesine kadar hizmet veren bu medresede Bahaddin İbn Şeddâd, Zeyneddin el-Esedî dersler vermişlerdir.⁷⁸⁴

Medresetü'l-Esediyye, Esedüddin Şirkuh tarafından yaptırılan medrese II. Salahaddin Yusuf zamanında eğitim vermeye devam etmiştir. Onun zamanında medresede görev yapan âlimler arasında İbnü's-Salah, Münüddin Ebu Mansur İbrâhim, Necmeddin b. Alvân bulunmaktadır.⁷⁸⁵

Medresetü'r-Ravâhiyye, Zeynuddin Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Muhammed tarafından yaptırılmış ve bu dönemde kurumun başında Mecdüddin Muhammed bulunmaktadır. Onun 656/1258 yılında vefat etmesinden sonra burada müderris olarak görev yapan Ebu Bekir b. Muhammed el-Kurânî, Moğol istilâsında öldürülmüştür.⁷⁸⁶ Medresenin kuruluşunda banisi tarafından Yahudi, Hristiyan ve Hanbelîlere getirdiği giriş yasağı şartı getirilmiştir.⁷⁸⁷ Yahudi ve Hristiyanlar için bu yasak anlaşılabilir fakat hanbeliler için ilim adına hoş olmayan bu tavır kuvvetli bir mezheb taassubunun bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Medresetü's-Şerefiyye, Şerefuddin Ebu Talip Abdurrahman b. Ebu Sâlih İbnü'l-Acemî tarafından yaptırılan bu medreseye 400,000 dirhem vakfedilmiştir. İbnü'l-Acemî'nin oğlu Muhyiddin Muhammed Moğol istilâsına kadar burada dersler vermiştir.⁷⁸⁸

Medresetü's-Seyfiyye, Seyfeddin Alemuddin b. Candar tarafından 617/1220 yılında yaptırılmıştır. Şafiî ve Hanefî mezhebine göre eğitim yapılmaktadır. Bahaddin İbn Şeddâd, İbnü'l-Üstâz burada dersler vermişlerdir.⁷⁸⁹

Medresetü'l-Kaymeriyye, Husameddin Ebü'l-Fevâris el-Kaymerî tarafından 642/1244 yılında yaptırıldı.⁷⁹⁰

⁷⁸⁴ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 103.

⁷⁸⁵ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 104.

⁷⁸⁶ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 105.

⁷⁸⁷ - *el-Edeb fî Bilâdi's-Şam*, s.129.

⁷⁸⁸ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 106.

⁷⁸⁹ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 107.

⁷⁹⁰ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 109.

Medresetü'z-Zeydiyye, Zeyd el-Keyyâ İbrâhim b. İbrâhim tarafından 655/1257 yılında yaptırılmıştır.⁷⁹¹

Haleb'deki Hanefî Medreseleri,

Medresetü'l-Hallâviyye, 518/1123 yılında Bizans saldırısı ile mescid iken kiliseye çevrilen bir binanın medreseye çevrilmesi ile meydana gelen bir eğitim kurumudur. Uzun yıllar önemini sürdüren bu eğitim kurumunda İbnü'l-Adîm dersler vermiştir.⁷⁹²

Medresetü's-Şâdbahtîyye, Emir Cemâleddin Şâdbaht tarafından Nureddin Mahmud'un nâibi olarak Haleb'de bulunduğu sırada yaptırılmıştır. Melik Zâhir ile başlayan medresedeki Eyyübî dönemi Moğol istilâsına kadar sürmüştür.⁷⁹³

Medresetü'l-Atâbekiyye, Melik Zâhir'in saltanat naibi olarak Haleb'de bulunan Şihabeddin Tuğrul tarafından 618/1221 yılında yaptırılmıştır. Medresede İbnü'l-Adîm, Cemâleddin Halîfe, el-Kâsânî gibi âlimler dersler vermiştir.⁷⁹⁴

Medresetü'l-Haddâdiyye, Husameddin Muhammed tarafından yaptırılan medresede Kemâleddin İshak, Şihabeddin Ahmed el-Ensârî ders vermişlerdir.⁷⁹⁵

Medresetü Curdikiyye, Emir İzzeddin Curdik tarafından yaptırılmış ve Moğol istilâsına kadar hizmet vermiştir.⁷⁹⁶

Medresetü Tûmâniyye, Hüsameddin Tûmân en-Nûrî tarafından yaptırılan medresede Ebu Hafs Ömer b. Halîfe, Muhammed el-Mardinî, gibi âlimler ders vermiş ve II. Salahaddin Yusuf devri sonuna kadar hizmet vermiştir.⁷⁹⁷

Medresetü'l-Husâmiyye, Haleb valisi Husâmeddin Mahmud b. Hutlu tarafından yaptırılmıştır. Bedruddin Yakup en-Nehhâs el-Halebî 637/1239 yılında vefatına kadar burada dersler veren ilk âlimlerdendir.⁷⁹⁸

⁷⁹¹ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 106.

⁷⁹² - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 114.

⁷⁹³ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 114.

⁷⁹⁴ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 114.

⁷⁹⁵ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 115.

⁷⁹⁶ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 115.

⁷⁹⁷ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 117.

⁷⁹⁸ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 117.

Medresetü'l-Kılîciyye, Emir Mucahiduddin Muhammed b. Şemseddin Mahmud b. Kılîc en-Nûrî tarafından 650/1252 yılında yaptırılmıştır. Bu medrese de Moğol istilâsına kadar hizmet vermiştir.⁷⁹⁹

Meresetü'l-Kâmiliyye el-Adîmiyye, 649/1251 yılında Kemâleddin İbnü'l-Adîm tarafından yaptırılmıştır.⁸⁰⁰

Dımaşk Medreseleri,

Medresetü'ş-Şâmiyye el-Burrâniyye, Salahaddin'in kızkardeşi Sitte eş-Şam tarafından Dımaşk'ta yaptırılan bu medrese II. Salahaddin Yusuf zamanında faaliyetini sürdürmektedir.⁸⁰¹

Medresetü'l-Fethiyye, Barin sahibi Melik Fethuddin tarafından 626/1228 yılında yaptırılmıştır.⁸⁰²

Medresetü'z-Zencâriyye, 626/1228 yılında emir İzzeddin Ebu Ömer ez-Zencârî tarafından yaptırılmıştır.⁸⁰³

Medresetü'l-Alemiyye, emir Alemuddin Sencer el-Mu'zamî tarafından 628/1230 yılında yaptırılmıştır. Bu medresede hizmet veren âlimler arasında Sadreddin Ali el-Becîlî, Şerefuddin er-Rasinî bulunmaktadır.⁸⁰⁴

Medresetü'l-Mebturiyye, Sitte Fatıma hatun tarafından 629/1231 yılında yaptırıldı. Burada Hamidüddin Semerkandî, Muhyiddin Ahmed b. Ukbe ders veren âlimler arasındadır.⁸⁰⁵

Medresetü'l-Bedriyye, 638/1240 yılında Emir Bedreddin tarafından yaptırılmıştır. İbn Ukbe, Yahya b. Ferec b. Hubâb burada ders veren âlimlerdir.⁸⁰⁶

⁷⁹⁹ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 118.

⁸⁰⁰ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 121.

⁸⁰¹ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dımaşk)*, s. 249.

⁸⁰² - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dımaşk)*, s. 215.

⁸⁰³ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dımaşk)*, s. 222.

⁸⁰⁴ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dımaşk)*, s. 224.

⁸⁰⁵ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dımaşk)*, s. 223.

⁸⁰⁶ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dımaşk)*, s. 225.

Medresetü'd-Dâmağaniyye, Fâriseddin b. Dâmağ'ın babaannesi tarafından 638/1240 yılında yaptırılmıştır. İftihâr el-Kaşgârî, İzzeddin Sincârî gibi âlimler burada ders vermişlerdir.⁸⁰⁷

Görüldüğü üzere bölgede melikler ve emirler tarafından bir çok medrese açılmış ancak Moğol istilâsı Haleb Eyyûbîler'ini ortadan kaldırırken bu ilim yuvalarının da sonunu hazırlamıştır. Birçok ilim adamı ders vermekten uzaklaşarak Mısır'a kaçarken bazılarının Moğollar tarafından öldürüldüğü de görülmektedir. Sonuç olarak Moğollar geçtikleri her yerde olduğu gibi Suriye bölgesinde idareyi yok ederek gibi büyük bir kültür ve medeniyetin mahv olmasına neden olmuşlardır.

2-Diğer Öğretim Kurumları

Sâid Abdülfettah Aşur, Salahaddin döneminde özellikle fakir çocuklarına okuma, yazma ve Kur'an öğreten "Ketâtîb" adlı kurumların açıldığını ifade ederken sonraki döneme ait bilgi vermemektedir.⁸⁰⁸ Bunun yanında Kur'an eğitiminin verildiği önemli merkezlerden bir tanesi camilerdir. Camiler (Mescid) İslâm eğitim tarihinin başladığı merkezler olması açısından bu görevlerini doğal olarak her devirde sürdürmüşlerdir. Gün boyu farklı ders halkalarının kurulduğu cami ve mescidler eğitimin yaygınlaşmasına büyük hizmetleri olan kurumlardır.

3- Kütüphaneler

Bu dönemde açılan kütüphaneler konusunda kaynaklarımızda somut bilgi bulunmamaktadır. Ancak medreselerde verilen eğitimin verimli olabilmesi için hayati önemdeki kütüphanelerin yaygın olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir. Eyyûbîler'in, Nureddin Mahmud'u medrese kurmada takip etmeleri gibi kütüphane kurmak ve bu kurumları desteklemekte de takip ettikleri bilinmektedir. Bunu yanında yukarda örneklerini verdiğimiz (İbnu'l-Kıfî) gibi şahıslara ait geniş kütüphanelerin olduğunu bilmekteyiz. Her bir kütüphane için kitapların tanzim ve tasnifi, muhafazası ve hizmete sunulması ile ilgilenen bir çok görevli bulunmaktadır. Bu

⁸⁰⁷ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dımaşk)*, s. 261.

⁸⁰⁸ - Said Abdülfettah Aşur. *Mısır ve 'Ş- Şam fî Asrı'l-Eyyûbiyyin ve'l-Memâlik*, s. 133.

görevliler el-Hâzin (el-Emîn), en-Nessah, el-Mücellid, el-Münâvil (okuyucuya kitap takdimini yapan kişi) bulunmaktadır.⁸⁰⁹

C-II. Salahaddin Yusuf Devrinde İlimlerin Durumu, âlimler ve Eserleri

I-Dini İlimler

Eyyûbî hanedanı dini ilimlerin geliştirilmesi için âlimlere büyük teşviklerde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda özellikle Kur'an ve tefsir alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Küçük yaştaki çocuklar mescidlere verilerek burada Kur'an öğrenmeleri ve hıfz etmeleri sağlanmıştır. Buraya devam eden öğrenci ve hocaların ihtiyaçları ya melikler vasıtasıyla ya da vakıflar aracılığıyla tedarik edilmektedir.⁸¹⁰

1-Kur'an İlimleri

a-Tefsir

Tefsir ilmi İslâm tarihinin bütün devirlerinde gereken ilgiyi görmüştür. Kur'an'ın yorumlanması anlamına gelen tefsir ilmi değişen zaman içerisinde Müslümanların zihinlerini aydınlatma onların sorunlarına çözüm bulma vazifesi gördüğü için bu alanda yetişmiş bir çok âlimin varlığı doğaldır. Bu alanda araştırmamıza konu olan devirde tefsir âlimlerini ve çalışmalarını şu şekilde izah edebiliriz.

Abdülvahid b. Abdülkerim b. Zemelkânî (ölm.651/1253), Arap Dili ve Edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olmasının yanında *Nihâyetü't-Te'mîl fî Beyânî Esrârî't-Tenzîl* adlı eseri ile zamanının müfessirleri arasına girmiştir.⁸¹¹

İzzeddin AbdülAzîz b. Abdüsselam b. Ebi'l-Kasım es-Sülemî (ölm. 660/1269), 578/1182 yılında Dımaşk'ta doğmuş İbn Asâkir, Ali b. Muhammed es-Sa'lebî, Seyfeddin Âmidî'den fıkıh ve usul, Ebu Muhammed el-Kasım b. Ali b. Hibetullah'dan hadis dersleri almıştır. Dımaşk'ta Medresetü'l-Gazzâliyye ve Berrâniyye'de dersler verdi. Zamanının en büyük âlimlerinden biri olan es-Sülemî Şafiî fakihi olması yanında Kur'an ilimleri üzerine önemli eserler vermiştir. Halkın

⁸⁰⁹ - Said Abdülfettah Aşur, *Mısır ve 'Ş- Şam fî Asrı'l-Eyyûbiyyin ve'l-Memâlik*, s. 133.

⁸¹⁰ - *el-Hareketü's-Şi'riyye*, s. 51.

⁸¹¹ - Ahmed b. Muhammed el-Ednevi, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, nşr. Süleyman b. Sâlih el-Hazzi. Medine-i Münevvere, 1997, s. 237; *Kesfü'z-Zünûn*, II, 1687.

ve devlet adamlarının büyük sevgisini kazanan es-Sülemî'nin bu ilim dalı ile alakalı eserleri şunlardır: *Tefsîru'l-Kur'an*⁸¹², *Mecâzü'l-Kur'an (el-İşârât ila'l-Î'câz fî ba'dı Envâi'l-Mecâz)*. Dimaşk Camiinde verdiği vaazlara katılmak için insanları birbirleriyle yarışmak zorunda olduğu es-Sülemî sadece Kur'an ilimleri ile değil tasavvuf ve akaid gibi İslâm ilimlerinde de bu gün kaynak olarak kullanılan önemli eserler veren velûd bir İslâm âlimidir. Kendisinin aynı zamanda Melik Eşref'e gönderdiği ve İslâm akaidini anlattığı bir mektubu (Risâle) bulunmaktadır. İyiliğin yerleştirilmesi ve kötülüğün bertaraf edilmesi konusunda çok titiz olan es-Sülemî Dimaşk sahibi Sâlih İsmâil'in kardeşi Sâlih Necmeddin aleyhine Haçlılarla anlaşma yaparak kendisine yardım etmeleri karşılığında Sayda kenti ve bazı kaleleri (Safed ve Şakif) onlara vermesine çok kızmış ve bu durumu hutbesinde beyan ederek Sâlih İsmâil'e dua etmeyi terketmiştir. Bunun üzerine hutbe okuması yasaklanan es-Sülemî 639/1241 yılında Mısır'a gitmek zorunda kalmıştır. Mısır'da kadılık görevinde bulunurken devlet görevlilerinden birinin Amr b. el-As Camii'nin yanına bina inşa etmesini kabul etmediğinden dolayı tekrar Dimaşk'a döndü.⁸¹³

Abdürrezzak b. Rızkullah b. Ebu Bekr el-Hanbelî (ölm.661/1270), 589/1193 yılında Re'sülayn'da doğdu. Haleb ve Dimaşk'ta İslâmi ilimleri tahsil etmiş *Rumûzu'l-Künûz fî Tefsiri Kitâbi'l-Azîz, Metâliu Envâri't-Tenzîl ve Mefâtihu Esrâri't-Te'vil* adlı tefsirlerini yazmıştır. Sincar'da vefat etmiştir.⁸¹⁴

Muhammed b. Hüseyin b. Rezin el-Âmirî (ölm.680/1282), 603/1206 yılında Hama'da doğmuş Takiyyüddin b. Ebi Ömer, İbnü's-Salâh, Ali Ebu'l-Hasan es-Sahâvî gibi âlimlerden tefsir, hadis ve fıkıh dersleri aldı. II. Salahaddin Yusuf zamanında vekâleten Beytü'l-Mal görevi yanında Medresetü'l-Burrâniyye'de dersler verdi. Tefsir ilminde yüksek bir bilgiye sahip olduğunu öğrendiğimiz el-Âmirî, aynı

⁸¹² - Eser Abdullah b. İbrâhim el-Vüheybî tarafından 1996 yılında neşredilmiştir.

⁸¹³ - *Fevât*, II, 351; Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, VIII, 210; es-Sülemî, *Tefsiru'l-Kuran*, I, 12; Ömer Nuhu Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, İstanbul, 1974, II, 521-522.

⁸¹⁴ - Zehebi, *Tezkiretü'l-Huffaz*, IV, 1452-3; Dâvudi, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, 300; *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1715; *Mu'cemu'l-Müellifin*, II, 140.

zamanda felsefe ilimlerine de ilgi duymuştur. Moğol istilâsı ile Mısır'a kaçmak zorunda kalmış ve Kâhire'de vefat etmiştir.⁸¹⁵

b-Kıraat

Bu devirde İslâm âlimlerinin hemen hemen tamamı hâfızdır. Çünkü İslâm eğitimine alınan çocuklar tahsillerine Kur'an'ı öğrenerek başlatılmış ve hâfız olarak yetiştirilmiştir. Bunun yanında İslâm âlimi olmayan veya ilim tahsil etmeyen bir çok insanın temel eğitim Kur'an okumayı öğrendikten sonra hâfız oldukları ancak tahsillerini sürdürmedikleri bilinmektedir. Peygamberimizin hâfız olan insanlara yönelik müjdeleyici hadisleri insanların hâfız vasfını kazanmaya büyük istek duymalarına neden olmuş ve dolayısıyla Kıraat ilmi gelişme göstermiştir. Kıraat kaideleri ve usullerine uyarak güzel Kur'an okuma gayretleri sonucunda öne çıkan isimleri şöyle ifade etmek mümkündür.

Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin el-Mavsîlî el-Mukrî (ölm.656/1258) zekasıyla ünlü bir kıraat âlimidir. Ali b. Ebu'l-Hasan Ali b. Abdulazîz'den kıraat dersleri alarak ünlü bir kâri haline gelmiştir. *es-Sem' fi'l-Kıraati's-Seb'*, *Şerhu's-Şâtıbiyye* adlı kıraatla ilgili eserlerinin yanında *en-Nâsih ve'l-Mensûh* adlı bir çalışması da bulunmaktadır.⁸¹⁶

Cemâleddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Halebî (ölm.696/1297), 626/1229 yılında Haleb'de doğdu. Babası Melik Zâhir Gâzi'nin kölesi olduğu için İbnü'z-Zâhirî diye meşhurdur. İbnü'l-Lettî, İbn Revâha gibi âlimlerden dersler alan Cemâleddin Ebu'l-Abbâs kuvvetli bir hâfızdır. Ebû Hanîfe mezhebine göre fetva vermesinin yanında Kıraat-ı Seb'a üzere kıraat okumaktadır.⁸¹⁷

Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Yusuf el-Fâsî (ölm. 656/1258), 580 yılında Fas'da doğmuştur. İlim tahsili için önce Mısır'a sonra Haleb'e gelen el-Fâsî burada Hanefî fikhını öğrendi. Kıraat ilminde çok meşhur olan âlim, Şâtıbî'nin

⁸¹⁵ - *el-Vâfi*, III, 19; Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, 138.

⁸¹⁶ - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 257.

⁸¹⁷ - Suyutî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Beyrut, 1994, s. 516.

Hırzu'l-Emânî'sine *el-Leâli'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde* adlı bir şerh yazmıştır. Bu eser Beyazîd Kütüphanesi 18267 numarada bulunmaktadır.⁸¹⁸

2-Hadis

Hadis ilmi Eyyûbîler devrinde altın çağını yaşamıştır. Burada başta Salahaddin olmak üzere Eyyûbî meliklerinin Hadis öğrenme ve dinlemeye özen göstermeleri etkili olmuştur. Diğer taraftan Kur'an'ın anlaşılması hadislerin iyi tedkik edilmesine bağlıdır. Zira, İslâm hukukunun ikinci kaynağı hadistir. Eyyûbîler hadis öğretiminin yapıldığı kurumların sayısını artırmaya gayret göstermişlerdir. II. Salahaddin Yusuf da bu hizmete katılmıştır.

Dâru'l-Hadîs en-Nâsırıyye

Nâsırıyyetü'l-Bürrâniyye diye meşhur olan bu medresenin⁸¹⁹ inşası Dımaşk'ta Kâsiyûn dağı eteğinde 654/1256 yılında tamamlandı. Cuvâniyye Medresesi'nden sonra inşası tamamlandı⁸²⁰. İbn Kesîr bu medreseyi muhkem binalar içinde en garip kalmış olanı olarak belirtirken Cuvâniyye Medresesi'ni ise övmektedir. Burada bir de ribat bulunmaktadır.⁸²¹

İbni Şeddâd, Mecdüddin b. ed-Dâye, Bedreddin Esedî, Sâlih İsmâil b. Nureddin tarafından Haleb içerisinde ve İbrâhim b. Yusuf b. Kıftî tarafından Haleb'in dışında Daru'l-Hadisler açılmıştır. Bu sayede Haleb şehri İbrâhim b. Yusuf el-Kıftî gibi meşhur muhaddislerin çıktığı bir şehir haline gelmiştir. Eyyûbîler devrinde parlayan bu hadis çalışmalarına Ümmü Muhammed Şuhde binti Kemâleddin İbnü'l-Adîm (ölm. 707/1307) gibi kadın hadisçiler de katılmışlardır.⁸²²

Bu devirde yetişen meşhur hadisçilerin başında Takıyüddin Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Musa İbnü's-Salâh el-Şehrezorî (ölm. 641/1243) gelmektedir. 577/1181 yılında Şehrezor'un Şahan kentinde doğan İbnü's-Salâh ilk

⁸¹⁸ - *Tâcû't-Terâcim*, s. 215. Ramazan Şeşen, *Muhtârât mine'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye fî Mektebat Türkiye*, İstanbul, 1998, s. 736.

⁸¹⁹ - *el-A'lâm*, VIII, 250.

⁸²⁰ - *İkdu'l-Cümân*, III, 141.

⁸²¹ - *ed-Dâris*, I, 459; *el-Edeb fî Bilâdi's-Şam*, s. 127.

⁸²² - *el-Hareketü's-Şi'riyye*, s. 52.

tahsiline âlim olan babasının yanında kıraat okuyarak başladı. İlme iştiağından dolayı babası tarafından Musul'a gönderilerek burada çeşitli âlimlerden dersler aldı. Yine ilim tahsili için Horasan'a ve diğer kentlere giden İbnü's-Salâh kendini yetiştirdikten sonra Şam'a dönerek Medresetü'n-Nâsırıyye'nin idaresine getirildi. Daha sonra Melik Eşref tarafından Dımaşk'ta yaptırılan Daru'l-Hadis'in başına getirildi⁸²³. Zümürüd Hatun Medresesi'nde de dersler verdi. Zamanın tefsir, hadis, fıkıh alanında en önde gelen isimlerinden biri olan İbnü's-Salâh aynı zamanda iyi bir dilcidir. Felsefe ilimlerine bir ara merak saran İbnü's-Salâh, Ebü'l-Fütûh Musa b. Yunus'dan gizlice mantık dersleri almaya niyetlenmiş ancak İbn Yunus'un felsefe ilimleri ile uğraşanları halkın sevmediğini ve kötü gözle baktığını kendisinin şu anki konumunu muhafaza edebilmesi için bu ilimlerden uzak durmasının hayırlı olacağı yönündeki ikazına binaen bu derslerden vazgeçmiştir⁸²⁴. Daha sonra ki yaşantısında da İbnü's-Salâh felsefe ilimlerini ehli sünnete karşı bir silâh , mantığı ise muhatabı aldatmak için bir safsata ve felsefe ile uğraşanları ise şaşkın olarak değerlendirmiştir. ⁸²⁵ İslâm ilimlerinin bir çok alanında çok sayıda eser veren Şafi Fakih İbnü's-Salah'ın hadis alanındaki eserleri şunlardır: *Ulûmu'l-Hadis*, hadis usulünün anlatıldığı bu eser daha sonraki zamanlarda bir çok eserin kaynağı olmuş ve bir çok defa neşredilmiştir (eser neşredilmiştir:Abdulhay Luknevi, Luknov, 1304, Nureddin Itr, Haleb, 1966, Aişe Abdurrahman, Kâhire, 1990). *Sıyânetü Sahihi Müslim mine'l-İhlali ve'l-Galât ve Himâyetuhû mine'l-İskâti ve's-Sakat* (Sahihi Muslim hakkında genel bilgi ve eleştirilere cevaplar), *Misbâhu'l-Mişkât fi'l-Ehâdis, er-Red ale't-Tergîb min Salâti'r-Reğâib, el-Emâli*. İbnü's-Salâh'ın yetiştirdiği sayısız talebeler arasında Abdurrahman b. İbrâhim (Şam müftüsü), Muhammed b. Ahmed b.Halil (Dımaşk kadısı ve İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadis* adlı eserini nazm etmiştir) bulunmaktadır⁸²⁶. İbnü's-Salâh yukarıda belirtilen tarihte Dımaşk'ta vefat etmiştir.

İbn Amrun, Şeyhu'l-İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ebu Ali el-Halebî en-Nahvî (öl. 649/1251). 570 yılında doğan İbn Amrun İbn

⁸²³ - *Vefeyât*, V, 334.

⁸²⁴ - *Vefeyât*, V, 314.

⁸²⁵ - M.Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezuri", *DİA*, XXI, 199.

⁸²⁶ - *Fevât*, II, 263 ve III, 313.

Taberzed'den dersler alarak hadis ve edebiyat'ta zamanının önemli âlimleri arasına girmiştir.⁸²⁷

Nâsîh Ferec b. Abdullah el-Habeşî, 652/1254 yılında Dımaşk'da vefat edinceye kadar Dâru'l-Hadis en-Nuriyye'de dersler veren ve rivayetinde mazbut bir hadisçidir.⁸²⁸

Bu dönemin bir özelliği de hadis çalışmalarında bulunan kadınların sayısının artmasıdır. Kadın hadisçiler arasında Ümmü'l-Fadl Kerîme bt. Abdülvehhâb b. Ali el-Kureşî ez-Zübeyrî (ölm. 641/1243), Fâtıma bt. Asâkir (ölm. 683/1285), Fâtıma bt. Ahmed b. Salahaddin Yusuf (ölm. 678/1280), Sitte'l-Arab bt. Yahya b. Kaymaz Ümmü'l-Hayr ed-Dımaşkî, Zeyneb bt. Ali b. Ahmed b. Fadl es-Salihiyye, Aîşe bt. İsa el-Kudsî (ölm. 697/1299), Hâtun bt. Yunus b. Muhammed b. Âdil b. Eyyûb (ölm. 697/1299) bulunmaktadır. Hadis âlimlerinin ve çalışmalarının çok fazla olması bu dönemin Hadis ilminin altın çağı olduğunu göstermektedir.⁸²⁹

3-Fıkıh

Eyyûbîler tarafından destek gören bir diğer ilim dalı ise fıkıhtır. Fıkıh ilmi devletin faaliyetlerini icra ederken benimsediği ve uymak zorunda olduğu İslâm hukukunu (şeriatını) ifade ettiği ve yine Müslümanların ibadet ve muamelatını şekillendirdiği için büyük önemi haizdi. Tabi olarak idarenin yürüyüşünü etkileyen bu ilim devlet adamlarından büyük destek görmüştür. Fakihler hem toplumdan hem de meliklerden gereken desteği ve saygınlığı kazanmışlardır. Fıkıhın Kur'an, sünnet, icma ve kıyasdan sonra genel kabul görmüş ve naslara muhalif olmayan adetlerde "Örf" kabul edilerek kriter haline gelmiştir. Zengîlerin Hanefî mezhebine mensup olmalarına karşın Eyyûbîler Şafiî mezhebini benimsemişlerdir. Hanefî ve Şafiî mezhebinin Maliki ve Hanbelî mezhebine nazaran daha fazla geliştiği görülmektedir.⁸³⁰ Özellikle Şafi mezhebi hanedanının bu mezhebe bağlı olmasından dolayı büyük gelişme göstermiştir. Hanefî fakihleri genellikle Türkistan, İran ve Horasan,

⁸²⁷ - *İkdü'l-Cümân*, I, 57.

⁸²⁸ - *İkdü'l-Cümân*, I, 95.

⁸²⁹ - *el-Edeb fî Bilâdi's-Şam*, s.138,143.

⁸³⁰ - *el-Hareketü's-Şi'riyye*, 53.

Malikîler Mağrib menşeliydiler. Haleb ve Hıms'da Hanevîler, Dımaşk ve Mısır'da Şafiîler, Harran ve Kudüs'de Hanbelîler ve Mısır'da Malikîler çoğunlukta idiler.⁸³¹

a-Hanevîyye Fıkıhı

II. Salahaddin Yusuf zamanında meşhur Hanevî fıkıh âlimleri ve faaliyetleri şöyle ifade edilebilir:

İbrâhim b. Abdurrahman b. Abdullah el-Menbicî (ölm.640/1242), Haleb'de Atabekiyye Medresesinde dersler veren fakihlerdendir.⁸³²

Mecdüddin Hasan b. Ahmed Ebu Muhammed (ölm.658/1260) zamanının Fakih ve muhaddisleri arasında yer alan âlim *es-Sirâciyye fî'l-Ferâiz* adlı esere şerh yazmıştır. Haleb'de hadis dersleri veren Hasan b. Ahmed Moğol istilâsı sırasında şehid edilmiştir.⁸³³

Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Hibetullah Cemâleddin İbnü'l-Adîm el-Halebî el-Ukaylî (ölm.694/1295), 635/1237 yılında doğdu. Haleb'de Ebu Revaha ve İbn Kumeyr gibi âlimlerden dersler alarak Fıkıh alanında kendisini yetiştiren Muhammed b. Ömer *er-Râid fî İlmi'l-Ferâid* adlı bir kitap yazmıştır. Muhammed b. Ömer, *el-Minhâc ala Mezhebi'l-Hanevîyye* yazarı Hama kadısı Necmüddin'in babasıdır.⁸³⁴

Muhammed b. Yakub b. İbrâhim b. Hibetullah İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (ölm.696/1297), 614/1217 yılında Haleb'de doğdu. Anneden dedesi Muvaffakuddin Yaîş ve İbn Şeddâd'dan dersler aldı. Fıkıh ilminde kendisini yetiştiren Muhammed b. Yakub Zâhiriyye ve Reyhâniyye medreselerinde dersler verdi. Bir süre Haleb kadılığı görevinde de bulunan Muhammed b. Yakub Dımaşk'ta vefat etti.⁸³⁵

İbrâhim b. Ahmed b. Ukbe b. Hibetullah (ölm.697/1298), 609/1212 yılında Busra'da doğdu. Fıkıh alanında eğitim aldıktan sonra Haleb kadılığı yapan İbrâhim

⁸³¹ - *Salahaddin Devri*, s. 283.

⁸³² - *Cevâhir*, I, 90.

⁸³³ - *Tâcû't-Terâcim*, s. 83.

⁸³⁴ - *el-Vâfi*, IV, 263; *Cevâhir*, III, 279; *Tâcû't-Terâcim*, s. 228; *Keşfü'z-Zûmûn*, I, 832.

⁸³⁵ - *el-Vâfi*, IV, 224; *Cevâhir*, III, 401.

b. Ahmed daha sonra bu görevinden alınarak Mısır'a gitmek zorunda kaldı. Kaynaklarımızın sebebini belirtmediği bu değişiklikten sonra İbrâhim b. Ahmed eski görevini tekrar kazanmıştır.⁸³⁶

b-Malikiyye Fıkhi

Malikî mezhebinin zayıf olduğu noktalardan birisi Suriye bölgesidir. Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklarda mezhebe atıfta bulunulan bilgilere rastlamadık. *Şeceretü'n-Nûri 'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye* adlı tabakât kitabında bölgelere göre yapılan biyografi çalışmasında Suriye bölgesi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Zira, dönem içerisinde Malikî mezhebinin kuvvetli olduğu bölge Mısırdır.

c-Şâfiyye Fıkhi

Salahaddin Eyyûbîden itibaren devletin Şafiî mezhebine resmi bir yakınlık göstermesi Eyyûbîler'in hâkimiyet alanlarında bu mezhebe diğer mezheblere karşı büyük üstünlük sağlamıştır. Hanedanın Şafiî mezhebine mensup olması ve etraflarındaki devlet adamları mezhebin lehinde kararlar alınmasına yönelik baskıları adeta Şafiî mezhebini devletin resmi mezhebi haline getirmiştir. Salahaddin'in, Haleb başkadılığını Hanefî mezhebinde bırakacağına yönelik sözünün yerine getirilmemesi bunun en güzel örneğidir. Bu tutum II. Salahaddin Yusuf zamanında da haliyle devam ettirilmiştir. Eyyûbîler'in Şafiî mezhebine öncelik tanımaları onların Suriye ve Mısır'da Sünnî İslâm anlayışı adına yaptıkları mücadeleler, inşa ettikleri kurumlar ve bu anlayışta insan yetiştirmek için gösterdikleri gayretler göz önüne alındığında yadırganmamalıdır. Sonuçta mezhepler temel düşüncenin sabit kalıp algılayış biçiminin farklılık arzettiği kurumlardır ve kişilerin özgür iradeleri ile şekillenen bu yolda ortaya çıkan uygulamadan farklı bir tablo beklemek yanlış olur. Mısır ve Suriye bölgesi bu mezhebin ağırlıkta olduğu yerlerdir. Suriye bu yoğunlukta Mısır'dan sonra gelmektedir.

⁸³⁶ - *Cevâhir*, I, 68.

Şafîî âlimleri

AbdulAzîz b. Abdulvahid b. İsmâil Râfieddin el-Cîlî (ölm.641/1243), doğum tarihi bilinmeyen el-Cîlî, Taberistan bölgesinin Cîlan şehrinde doğmuş daha sonra Dımaşk'a yerleşmiştir. Şafîî fikhının önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Ba'lebek kadılığı yapan el-Cîlî daha sonra Sâlih İsmâil tarafından Dımaşk başkadılığına getirildi. Dini ilimler yanında Tıp ve Felsefe ile de ilgilenen el-Cîlî, Dehriyyun'a katılarak akidesinin bozulması ve akabinde inanç ve yaşantısındaki bazı kötü davranışlar (Şeriat ile alay etmek, camiye sarhoş gelmek gibi) sebebiyle Dımaşk'ta yakalanarak Ba'lebek'te öldürüldü. Eserleri arasında *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbihât* (Melik Muzaffer için yazılmış) ve İbn Sinâ'nın *el-Kâmûn* adlı eserinden yaptığı *İhtisâru'l-Külliyât* bulunmaktadır.⁸³⁷

İbnü's-Salâh, Takıyyüddin Osman b.Abdurrahman b. Osman b. Musa eş-Şehrezori (ölm.643/1245), hayatı hakkında hadis bölümünde bilgi verilen İbnü's-Salâh aynı zaman Şafîî fikhının önde gelen isimlerindendir. Eserleri arasında *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, (Gazzalî'nin eserine yaptığı) *Şerhu Müşkili'l-Vâsit*, *Edebü'l-Müftî ve'l-Müsteftî* (*Şurûti'l-Müftî*), *Fetâvâ ve Mesâilu İbni's-Salâh fi't-Tefsir ve'l-Hadîs ve'l-Usûl ve'l-Fıkh*, *Şerhu'l-Varakât fi'l-Usûl* bulunmaktadır.⁸³⁸

Sakr b. Yahya b. Salim b. Yahya b. İsa el-Kelbî el-Halebî (559-653/1164-1255), Şafîî müftüsü olarak şöhret bulmuş bir âlimdir.⁸³⁹

Abdurrahman b. Nuh b. Muhammed Şemseddin el-Makdisî Ebu Muhammed et-Türkmani ed-Dımaşki (ölm.654/1256), Dımaşk müftüsüdür. Dımaşk müftülüğü yapmasının yanında Ravvâhiyye Medresesi'nde müderrislik görevinde de bulunmuştur.⁸⁴⁰

İbn Bâtîş, İsmâil b. Hibetullah b. Said Ebu'l-Mecd İmadüddin b. Bâtîş el-Mavsîlî (ölm.655/1257). 575/1179 yılında Musul'da doğan İbn Bâtîş Şafîî fakihî ve aynı zamanda muhaddistir. İbnü'l-Cevzî, İbn Sükeyte ve diğer âlimlerden dersler aldı. Bağdad, Haleb (Nuriyye medresesinde) ve Dımaşk'ta fetvalar vermiştir.

⁸³⁷ - *ed-Dâris*, I, 188-189; *el-A'âm*, IV, 22.

⁸³⁸ - M.Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salah eş-Şehrezuri", *DİA*, XXI, 199.

⁸³⁹ - *el-İber*, III, 270; *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, II, 761.

⁸⁴⁰ - *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, II, 775.

Haleb’de vefat eden İbn Bâtîş’in *Tabakâtü’l-Fukahâ* (Şafîler için), *el-Muğni fi’l-Ğaribi’l-Mühezzeb*⁸⁴¹, *Muštebihü’n-Nisbe*, *Risâle fi’l-Amel bizâti’s-Şu’beteyn*⁸⁴² adlı eserleri bulunmaktadır. Zehebî’ninin çok bilgili bir usulcü ve hadisçi olarak tanıttığı İbn Bâtîş’in *el-Muğni* adlı eserindeki hadislerle alakalı yaptığı hataları Nevevî, *el-Mühezzeb* adlı eserinde göstermektedir. İbn Bâtîş’in bu durumu çok sayıda eser vermesi ve bir çok ilim dalı ile uğraşması ile alakalı olsa gerektir. Ayrıca onun hadis ilmi ile alakalı bir diğer eseri *Kitâbü’l-Beyân amma İttefka aleyhi’s-Şeyhân*’dır.⁸⁴³

Sadreddin Abdurrahim b. Nasr b. Yusuf b. Mübarek el-Ba’lebekî (ölm.656/1258). Şafîi fakihi Abdurrahman b. Nasr aynı zamanda iyi bir muhaddistir ve edebiyatla ilgilenmiştir. Çeşitli medreselerde dersler vermiş ve Ba’lebek kadılığı görevini yapmıştır.⁸⁴⁴

Ahmed b. Yahya b. Hibetullah b. Hasan b. Yahya b. Muhammed b. Ali Sadüddin b. Seniyyüddeve (ölm.658/1260). Şam başkadılığını yapmış bir fakihdir. Dımaşk kadısı olan Ahmed b. Yahya İbn Seniyyüddeve ismi ile meşhurdur. Babası da Dımaşk Kadısı olan İbn Seniyyüddeve İbnü’z-Zeki’ye vekâleten bu göreve getirilmiş II. Salahaddin Yusuf Dımaşk’a hakim olunca bu görevi asaleten tasdik edilmiştir. Bu görevini II. Salahaddin Yusuf zamanında sürdüren İbn Seniyyüddeve, Moğol istilâsı sırasında Hülâgû’nun yanına giderek Haleb Kadısı İbnü’z-Zeki’nin yardımcısı olma imkânını kazandı.⁸⁴⁵

Ahmed b. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Alvân eş-Şeyh Kemâleddin b. el-Kadi Zeyneddin el-Halebî (611-662/1214-1264). İlim tahsiline dedesinin yanında başlayan Ahmed b. Abdullah, Sabit b. Muşrif ve İbn Rûzbe gibi âlimlerden dersler alarak Şafîi mezhebinin parlak isimlerinden biri olmuştur. Kendisi gibi Şafîi mezhebi fakihi olan amcasından sonra Haleb kadılığına getirilen Ahmed b. Abdullah’ın II. Salahaddin Yusuf’un yanında büyük saygınlığı vardı. Hülâgû’nun

⁸⁴¹ - Eser Süleymaniye Kütüphanesinde (Fatih, 4483) bulunmaktadır.

⁸⁴² - *Muhtârât mine’l-Mahtûtât*, s. 619(Eser, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri. nr. 1/2773 de bulunmaktadır).

⁸⁴³ - *Siyer*, XXIII, 319; *el-İber*, III, 275; *Şezerât*, VII, 462-463; *en-Nevâdiru’l-Mahtûtât*, II, 174.

⁸⁴⁴ - *Tabakâtü’l-Fukahâi’s-Şâfiyye*, II, 776.

⁸⁴⁵ - Kemâleddin İbnü’l-Adim, *Buğyetü’t-Taleb fi Târihi Haleb*, nşr, Süheyl Zekkâr, Beyrut, trs., IV, 1232; *Tabakâtü’l-Fukahâi’s-Şâfiyye*, II, 723.

Haleb’i istilâ etmesi ile Kâhire’ye giderek Medresetü’l-Hakkâriyye’de dersler verdi daha sonra tekrar eski görevine dönebildi. İbnü’s-Salâh’ın fetvaları üzerine yaptığı bir haşiyesi vardır.⁸⁴⁶

et-Tac el-İskenderânî Ebû Bekr Abdullah b. Ebi Tâlip b. Muhammed (ölm.663/1265). Dımaşk’ta fetva makamında bulunmuş zamanının önemli fakihleri arasında yerini almıştır.⁸⁴⁷

Kemâleddin Ömer b. Bundar b. Ali el-Kadı Ebü’l-Fütûh et-Tiflisî (ölm.672/1274). Dımaşk kadısı olarak görev yapmıştır. Bu görevini Dımaşk Moğollar tarafından istilâ edilinceye kadar sürdürmüş ve ardından Mısır’a gitmiştir.⁸⁴⁸

d-Hanbelîyye Fıkhı

Kuruluş tarihi bakımından diğer üç mezhepten sonra gelen Hanbelîyye mezhebi müntesiplerinin sayısı açısından da o dönemde dördüncü sırada bulunmaktaydı. Kurucusu Ahmed b. Hanbel’in hadis ilmine büyük önem vermesi ve kendisinin de meşhur bir hadisçi olmasından dolayı mezheb Ehl-i Hadis sistematığını benimsemiştir. Abbâsî Hilafeti’nde Selçuklular tarafından Büveyhî hâkimiyetinin ortadan kaldırılmasından sonra mezheb büyük gelişme göstererek Bağdat, Kufe, Nişabur, Horasan, Harran, Basra, Haleb, Şam ve Hicaz gibi şehir ve bölgelerde yayılmıştır. Abbâsî hilafetinin yıkılışından elli yıllık bir dönem öncesinde mezheb yayılmasında durgunlaşma görülmüş yinede önemli eserler verilmiştir.⁸⁴⁹ Suriye ve Dımaşk bölgesinde çalıştığımız dönem kapsayacak bir şekilde önemli Hanbelî âlimlerini ve eserlerini şöyle ifade edebiliriz.

Ahmed b. Muhammed b. Abdulğanî b. Abdulvahid b. Ali el-Makdisî (ölm.643/1245), Dımaşk’ta doğdu ve burada Hanbelî fikhının önde gelen isimlerinden dersler alarak önemli bir isim haline geldi. Ebû Şâme kendisini Hanbelî fikhının imamlarından olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda muhaddis olan

⁸⁴⁶ - *Tabakâtü'l-Fukahâi 'ş-Şâfiyye*, II, 709; Sübki, *Tabatâü 'ş-Şâfiyyeti 'l-Kübra*, VIII, 17-18: el-*Mukaffa*, I, 513.

⁸⁴⁷ - Ebu Muhammed Cemâleddin el-İsnevi, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyye*, I, 77.

⁸⁴⁸ - *Tabakâtü'l-Fukahâi 'ş-Şâfiyye*, II, 821.

⁸⁴⁹ - Fuat Koca, “Hanbelî Mezhebi”, *DİA*, XV, 529.

Ahmed b. Muhammed Dımaşk'ta vefat ederek Kâsiyûn dağı eteğindeki mezarlığa defnedildi.⁸⁵⁰

Muhammed b. Abdulvahid b. Ahmed b. Abdurrahman b. İsmâil (ölm.643/1245). İbn Receb'in zamanının önde gelen âlimi olarak ve şöhretini anlatmaya gerek görmediği Muhammed b. Abdulvahid Hanbelî fikhını öğrenebilmek için çeşitli İslâm kentlerine seyahatte bulunmuştur. Fıkıh yanında önemli bir muhaddis olarak kabul edilen Muhammed b. Abdulvahid'in bir çok esirinden bazıları şunlardır: *el-Ahkâm*, *el-Ehâdisu'l-Muhtâre*, *Fedâilu'l-A'mâl*, *el-İstidrâk*, *Menâkıbu Ashâbi'l-Hadis*, *Delâilu'n-Nübüvve*, *el-İlahiyyât*...

Mecdüddin Abdüsselam b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye (ölm.652/1254), zamanının tefsir, hadis ve fıkıh alanındaki önemli isimlerden ibir olan Mejdüddin İbn Teymiyye, meşhur Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin dedesidir. 590/1193 yılında Harran'da doğdu. Kur'an'ı ezberledikten sonra amcası Fahreddin b. Teymiyye ve Abdulkadîr er-Ruhâvî'den dersler aldı. Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'den Kur'an ilimleri, fıkıh, arap dili, hesap ve cebir sahalarında dersler okudu. Amcasının oğlu Seyfeddin ile birlikte 603/1206 yılında Bağdad'a gitti ve burada altı yıl kalarak Abdülvehhab b. Sükeyte, İbn Taberzed, Ahmed b. Hasan el-Âkulî, Abdulmevlâ b. Ebi Temâm gibi âlimlerden fıkıh, İlmi Hilâf ve arapça dersleri aldı. Harran'a dönen Mejdüddin İbn Teymiyye bir ara Dımaşk'a gitti ise de tekrar Harran'a döndü ve hayatının sonana kadar burada kaldı. Üstün bir zekaya sahip olan Mejdüddin İbn Teymiyye özellikle Hanbelî fikhında yoğunlaşarak önemli eserler vermiştir. Eserleri arasında (*Kütübü Sitte* deki ahkam hadislerini topladığı) *el-Müntekâ min Ehâdisi'l-Kübrâ*, *el-Muharrer fi'l-Fıkıh*, kendisinin başladığı ve torunu Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin tamamladığı *el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkıh*, Hanbelî fikhına dair Ebu'l-Hattab Kelvezânî'nin *el-Hidâye* adlı eserine yaptığı *Münteha'l-Ğâye fi Şerhi'l-Hidâye* vardır. İbn Teymiyye 1 Şevval 652/14 Kasım 1254 tarihinde ölmüş ve Harran'daki Cebbâne Kabristanı'na gömülmüştür.⁸⁵¹

⁸⁵⁰ - İbn Ebu Ya'la, *Tabakâti'l-Hanâbile* (İbn Receb, *Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*), IV, 232.

⁸⁵¹ - İbn Receb, *ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*, IV, 251-253; *Harran Tarihi*, s. 96-97; Celal Kırca, "İbn Teymiyye Mejdüddin", *DİA*, XX, 391.

Nâsihuddîn b. el-Zerrâd, Ebu Bekir b. Yusuf b. Ebu Bekir el-Harranî el-Mukrî, 614/1217 yılında Harran'da doğdu. Kiraat ve hadis ilimlerini Harran, Dımaşk ve Haleb gibi büyük merkezlerde okudu. Hadis eğitimi aldıktan sonra Haleb'e gelerek burada Yusuf b. Halil'den Hanbelî fikhını öğrenerek fetva makamında bulundu. Ebu Bekir b. Yusuf 653/1255 yılında Haleb'de vefat etti.⁸⁵²

Yusuf b. Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. el-Cevzî el-Bağdadî (ölm.656/1258). 560/1164 yılında Bağdad'da doğan Yusuf b. Abdullah babası başta olmak üzere İbn Küleyb Ebu'l-Hasan Muhammed b. Yaîş gibi âlimlerden dersler alarak Hanbelî fikhında kendisini yetiştirdi. Fıkıh yanında kiraat ilminde de önemli bir isim olan Yusuf b Abdurrahman devlet görevlisi olarak yaptığı elçilik görevlerinden elde ettiği kazancı medrese yaptırmak gibi ilmi gayelerde kullandı. Hanbelî fikhına ait *el-Mezhebü'l-Ahmed*, *el-İzâh fi'l-Cedel* ve (tefsir ilmi ile alakalı) *Meâdimü'l-Ebrîz fi Tefsîr'l-Kitâbi'l-Azîz* adlı eserleri bulunmaktadır. Bağdad'ın Moğol istilâsına düştüğü sırada 656/1258 yılında Moğollar tarafından öldürülmüştür.⁸⁵³

Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. İsa el-Yûnînî el-Ba'lebekî (ölm.658/1260), 572/1176 yılında Ba'lebek'e bağlı Yûnîn köyünde doğmuş ve küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiştir. Ebu Tahir el-Huşûî, Ebu Temmam el-Kalânîsî, Ebû'l-Yûmn el-Kindî gibi âlimlerden hadis ve fıkıh dersleri alan Muhammed b. Ahmed tarihçi Kutbuddîn Musa el-Yunînî'nin babasıdır. Kutbuddîn babasının çok üstün bir zekaya sahip olduğunu ve hadis külliyyatının hemen hemen tamamını ezberlemiş iyi bir hadisçi olduğunu ifade ederken Ömer b. Hâcib, Muhammed b.Ahmed'in fıkıhda benzerinin olmadığını ifade etmektedirler. Devlet adamlarının büyük saygısını kazanan bu Hanbelî âlimi Kâmil'in Mısır'a yerleşme teklifini kabul etmemiş bunun üzerine Kâmil ona büyük hediyeler göndermiştir.⁸⁵⁴

Muhammed b.Abdülvehhab b. Mansur İbrâhim el-Harranî (ölm.675/1176), 610/1213 yılında Harran'da doğmuş ve ilim tahsili için Dımaşk'a gelerek burada usul dersleri aldı. Mecdüddin İbn Teymiye'nin hükümlerine göre fetva verdi. Bir ara

⁸⁵² - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 256; *Harran Tarihi*, s. 97.

⁸⁵³ - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 259-261.

⁸⁵⁴ - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 269.

Mısır'a giderek burada kadılık görevinde bulundu. Mısır'da İzzeddin b. Abdüsselam es-Sülemî'nin derslerine katıldı. Hanbelî fıkıhını çok iyi bilen Muhammed b. Abdülvehhab aynı zamanda tasavvufa da büyük ilgi duymuştur. Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁸⁵⁵

Cemâlüddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ebi Mansur İbrâhim b. Ebi'l-Feth b. Rafi b. Ali el-Harrânî (ölm.678/1280), İbnü'l-Ceyşî diye meşhur olup Hanbelî mezhebinin önemli merkezlerinden biri olan Harran'da 583/1187 yılında doğdu. İbnü'l-Ceyşî, Mecdüddin b. Teymiyye, İbrâhim İbn Taberzed, Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, Ebü'l-Yümn el-Kindî gibi önemli isimlerden dersler alarak Hanbelî fıkında ve hadisde önemli bir yere geldi. *Nevâdiru'l-Mezheb*, *Deâimü'l-İslâm fî vücûbi'd-Duâi li'l-İmâm*, *Ukûbâtü'l-Cerâim*, adlı eserleri bulunmaktadır. Kendisinden ed-Dimyâtî, Takiyyüddin b. Teymiyye ve çeşitli âlimler hadis okumuşlardır. Müellif 4 Safer 678/16 Haziran 1279 yılında Dımaşk'ta vefat etti.⁸⁵⁶

Abdülcebbar b. Abdülhalık b. Muhammed b. Ebu Nasr (ölm.681/1282), Hanbelî fıkında ve tefsir alanında devrinde büyük ün kazanmış olan müellif *el-Mukaddime fî Usûli'l-Fıkh*, *İkâzu'l-Vu'âz* adlı eserleri telif etmiştir.⁸⁵⁷

Abdurrahman b. Ömer b. Ebu'l-Kasım b. Ali(ölm.684/1285), Basra'da hıfzını tamamladıktan sonra Bağdad'a gelerek Ebû Bekr el-Hâzin, İbn Ebi Sehl, Ebu Muhammed İbnü'l-Cevzî'den dersler aldı. Hanbelî fıkı konusunda otorite olan Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Muharrir*'ini okudu ve onun hükümlerine göre fetva vermeye başladı. Abdurrahman b. Ömer, *el-Hâvî* adlı fıkı eserinin yanında *Câmiu'l-Ulûm fî Tefsîr-i Kitâbillâhi'l-Hayyi'l-Kayyûm* adlı tefsir çalışmasının da sahibidir.⁸⁵⁸

4-Tasavvuf

Tasavvuf her devrin insanını, kalp huzurunu sağlama vazifesi nedeniyle, cezbetmiştir. Felaketi ve zulmü yaşayan insana sabrı, hâkimiyeti ve refahı yaşayan insana şükür öğretisini sunan tasavvuf toplum psikolojisini düzeltme gücüne sahip

⁸⁵⁵ - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 288.

⁸⁵⁶ - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 297; *Harran Tarihi*, s. 97.

⁸⁵⁷ - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 300.

⁸⁵⁸ - *Tabakâtü'l-Hanâbile*, IV, 313-315.

olmuştur. Bu açıdan, XIII. yüzyıl insanının, doğudan (Moğollar) ve batıdan (Haçlılar) kaynaklanan zulüm ve sefalet hayatı karşısında çaresiz kalınca tasavvufi eğilimlere yönelmesinde artış görülmüştür. Ancak bölgede var olan tasavvufi hayatı bütünüyle olumsuz şartlara bağlamak yanlıştır. Çünkü insanın tasavvufa meyletmesi için sadece felaket ve üzüntü kaynağına sahip olması gerekmiyor. Bunun örnekleri, Nureddin Mahmud ve Salahaddin'in evlerinin bir köşesinde tefekkür ve ibadete yönelmek için yalnız kalmalarını gösterebiliriz⁸⁵⁹.

Moğol askerî harekâtının, Anadolu ve Suriye bölgesine bir çok âlim ve mutasavvıfın gelmesine neden olduğu bilinmektedir. Bu beyin göçü sayesinde Anadoludaki tasavvufi hareketler kadar kuvvetli olmasa da Dımaşk bölgesinde de bir canlılığın yaşandığı görülmektedir. Ayrıca Anadolu'da yaşanan Babai isyanından sonra bir çok Türkmen gurubunun Suriye bölgesine giderek buradaki tasavvufi hareketlere canlılık kazandırdıkları bilinmektedir. Bölgede uzun süreden beri varlık gösteren Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi tarikatlerin Anadoludaki tasavvuf hareketleri ile yakın benzerlikleri ve ilişkileri olduğu bilinmektedir. 610/1212 yılında Cemâleddin es-Sâvî tarafından Dımaşk bölgesine getirilen Kalenderîlik, İran Melâmetîliğinin bir devamı şeklindedir. Makrizî'ye göre saç, sakal ve bıyıklarını traş ederek yaşamın bütün disiplinlerine karşı kayıtsız, ibadetlerinde zayıf durum sergilerken kalp hoşnutluğuna önem veren bir görüntü sergilemektedirler. 655/1257 yılında yine Dımaşk'ta görülen bir diğer tasavvuf hareketi ise Haydârîliktir. Sakallarını keserken bıyıklarını uzatır tarikat mensupları külah ve aba giyerler. Kalenderîliğin bir alt kolu olarak değerlendirilen Haydârîlik Dımaşk bölgesinden Mısır'a yayılma imkânı bulmuştur.

Nâsiriyye Hânkâhı:

Tasavvuf ehli insanların daha rahat ibadet edebilmeleri ve barınmaları için yapılan binalara farsça kelimelerin birleştirilmesi ile hânkâh denilmektedir. Dünyanın maddî imkânlarına önem vermedikleri için mahrumiyet içerisinde olan (dervişlerin) tasavvuf erbabının yaşamlarını biraz olsun düzeltmek gayesi ile yaptırılan hangâhlar aynı zamanda önemli bir imar faaliyetidir. II. Salahaddin Yusuf,

⁸⁵⁹ - *el-Edeb fî Bilâdi 'ş-Şam*, s. 101.

Yezid nehri üzerinde türbesine yakın bir yere Kasiyyun dağı üzerinde Nâsiriyye hânkâhını yaptırdı⁸⁶⁰. Atabek Tuğrul 631/1233 yılında, Emir Cemâleddin Abdülkahir b. İsa 637/1239 yılında, Emir Alâeddin Tayboğa 650/1252 yılında Haleb'de hânkâh yaptırmışlardı.⁸⁶¹ Bu devirde kadın sofiler için de hânkâhlar yaptırılmıştır. Bu hangâhlardan bir tanesi Sâhibe Hâtun tarafından Haleb'de yaptırılmıştır⁸⁶².

D- Edebi ve Sosyal İlimler

1-Dil ve Edebiyat

İlk dönem âlimlerinin Kur'an ve Hadis'in arapça olmasından dolayı bu dile verdikleri önem Eyyûbîler devrinde de sürmüştür. Nahiv konusunda Haleb'de bir çok âlim tarafından önemli çalışmalar yapılmıştır. Nahiv konularının anlaşılır hale getirilmesi için eser veren nahivciler arasında aşağıdaki âlimler bulunmaktadır.

Ebü'l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş el-Endelüsî el-Mavsîlî el-Halebî (ölm.643/1246), 553/1158 yılında Haleb'de doğdu. Fityân el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Nizûrî'den nahiv, Razî et-Tikritî ve Ebü'l-Fazl et-Tûsî'den hadis okudu. Sarf ve nahiv konusunda derin bir bilgiye ulaşan İbn Yaîş zamanının önde gelen âlimleri arasına girdi. Haleb başta olmak üzere Dimaşk ve Musul'da dersler veren Yaîş b. Ali, Şafî mezhebine mensuptur. İbnü'l-Cinnî'nin *el-Lüma'* adlı eserini okutan İbn Yaîş, bu yüzden bir çok talebenin Haleb'e akın etmesine neden olmuştur. İbn Yaîş'in eserleri arasında (Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* adlı eserine yaptığı) *Şerhu'l-Mufasssal* ve *Şerhu Tasrifu İbn Cinnî* bulunmaktadır.⁸⁶³

İbnü'l-Kıfî, Ebu'l-Hasan Cemâleddin Ali b. Yusuf b. İbrâhim b. Abdülvahid eş-Şeybanî el-Kıfî (ölm.646/1248), 568/1172 yılında Mısır'daki Said bölgesinin (Yukarı Mısır) Kıft şehrinde doğdu. Küçük yaşta tahsil hayatına başlayarak İbnü'l-Enbârî'den dil, Sâlih b. Abdânî'den fıkıh dersleri aldı. Bunun yanında İbnü'l-Kıfî Kur'an İlimleri, mantık, astronomi ve hendese okumuştur. Devlet görevlisi olan babasından dolayı değişik şehirlerde bulundu. Eyyûbî devletinde Mısır bölgesinde

⁸⁶⁰ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Dimaşk)*, nşr. Sami Dehhan, s. 193; *ed-Dâris*, II, 178.

⁸⁶¹ - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s. 94.

⁸⁶² - *el-A'lâku'l-Hatîre (Haleb)*, s.95; *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, 262.

⁸⁶³ - *Buğye*, II, 352; *Tabakâtü'l-Fukahâi'sh-Şâfiyye*, II, 902; *en-Nevâdiru'l-Matûât*, s. 181(eser, III. Ahmed Kütüphanesi, nr. 2158 de bulunmaktadır).

önemli hizmetleri bulunan ailenin Salahaddin'in ölümünden sonraki durumu hiç de parlak olmamış ve İbnü'l-Kıftî, Zâhir Gâzi'nin yanına Haleb'e gitmek zorunda kalmıştır (598/1202). 610/1213 yılında Haleb Divânü'l-Mal'ının başına getirildi. 613-616/1216/1219 yılları arasında devlet işlerine ara verdikten sonra, 628/1230 yılına kadar malî idare başkanlığı yaptı. 633/1236 yılında Haleb sahibi II. Salahaddin Yusuf tarafından vezirliğe tayin edildi. Burada ilim çevresinin yoğun itibarını kazanan İbnü'l-Kıftî'nin evi âlim ve kitap tüccarlarının uğrak yeri haline geldi. II. Salahaddin Yusuf döneminde vezirlik görevine getirilen İbnü'l-Kıftî vefat edinceye kadar bu görevini sürdürmüş ve devrinde huzur ve sukun hakim olmuştur. Hiç evlenmediği için kendini kitaplara adayan İbnü'l-Kıftî zengin bir kütüphaneye sahip olmasının yanında bugün arap dili ve edebiyatının önemli kaynakları arasında bulunan eserlerde yazmıştır. Aslında İbnü'l-Kıftî'nin kitaba olan sevgisini ve düşkünlüğünü "o dünyada kitaptan başka bir şey sevmezdi" sözü ile İbn Şakir el-Kütübî anlatmaktadır. 50.000 dinar (Zehebi 40.000 dinar şeklinde ifade eder) olduğu tahmin edilen kütüphanesi vasiyeti üzerine II. Salahaddin Yusuf'a geçmiştir. Onun böyle bir vasiyette bulunması hem kütüphanesini korunmasına dönük bir talep olması yanında II. Salahaddin Yusuf ile aralarında kuvvetli bir yakınlığın olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Kıftî'nin meşhur olmasındaki en önemli iki eserden birisi çeşitli ilim dallarına mensup âlimlerin biyografisini yazdığı *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ* ile Ali b.Ebi Tâlib'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen nahiv âlimlerinin biyografisini yazdığı *İnbâhu'r-Ruvât bi Ahbâri'n-Nuhât* adlı eserleridir. Müellifin diğer eserleri arasında *ed-Dürrü's-Semîn fi Ahbâri'l-Müteyyemîn*, *Târihu Mısır min İbtidâiha ila Mülki Salahaddin*, *Târihu Mahmud b. Sebüktekin*, *Ahbâru's-Selçûkiyye*, *Nühzetü'l-Hâtır*, *Nühzetü'n-Nâzır Kitâbü'd-Dâd ve 'z-Zâ*, *Kitâbü'l-Mücellâ fi İstiâbi Vucûhi Kellâ* bulunmaktadır.⁸⁶⁴

⁸⁶⁴ - Mu'cemu'l-Üdebâ, XV/XVI, 175-204; Fevât, III, 119; Tarihu'l-Edeb, III, 557; el-İber, III, 255; Mahmud Kaya, "İbnü'l-Kıftî", DİA, XXI, 113; Müslümanlarda Tarih-Coğrafya, s. 142-143.

Muhammed b. Muhammed b. Ebu Ali b. Ebi Said b. Amrun el-Halebî en-Nahvî (ölm.649/1251), 596/1199 yılında doğdu. İbn Taberzed ve İbn Yaîş'den nahiv dersleri aldı. İbn Nehhâs ise kendisinden dersler alan âlimler arasındadır.⁸⁶⁵

ez-Zemelkânî Kemâleddin Ebu'l-Mekarim Abdulvahid b. Hatib Abdülkerim (ölm.651/1253), Sarhad kadılığı yaptıktan sonra Ba'lebek'te dersler vermiştir. Doğum tarihi bilinmeyen Zemelkânî Dimaşk'ta vefat etmiştir. Sübkî, Zemelkânî'yi faziletli, meânî ve beyânda çok bilgili bir insan olarak tanıtmaktadır. Nahiv ve belağatta meşhur olan bu âlimin *et-Tibyân fî İlmi'l-Beyân ala'l-İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserini 637/1239 yılında yazmıştır. Diğer eserleri arasında *Burhânu'l-Kâşif ani'l-İ'câzi'l-Kur'ân*, *Hasâisu'n-Nübüvve* ve *Menhelü'l-Müfîd fî Ahkâmi't-Tevhîd* bulunmaktadır.⁸⁶⁶

Muhammed b. Abdullah (ölm.672/1274), *el-Müselles fî'l-Luğa* adlı eseri ile meşhur olmuş ve İbn Yaîş (ölm.643/1246)den ders almıştır. Müellifin *İkmâlü'l-İ'lâm*, *en-Nazmu'l-Evcez*, *el-İ'tikâd fî'z-Zâi ve'd-Dâd*, *Tuhfetü'l-Mevdûd*, *Kitâbü'l-Ta'rîf bi Zarureti't-Tasvîr*, *Şerhu Tasrîfi İbn Mâlik*, *Şerhu Lâmiyyeti'l-Arab*, *el-Misbâh fî İlmi'l-Beyân*, *Nazmu'l-Kâfiye fî'l-Luğa*, v.d. adlı eserleri bulunmaktadır.⁸⁶⁷

Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Ebi Nasr el-İmam Ebu Abdullah en-Nehhâs el-Halebî en-Nahvî (ölm.698/1299), 627/1230 yılında doğdu. Cemâleddin b. Amrûn'dan arapça, Kemal ed-Darîr'den kıraat, İbn Yaîş ve İbnü'l-Lettî'den hadis dersleri aldı. İbnü'n-Nehhâs dil ve edebiyat yanında mantık ve matematik alanında da kendisini yetiştirmiştir. İbnü'n-Nehhâs evlenmeyerek kendisini ilme adamıştır. Eserleri arasında *et-Ta'lika* (İmru'l-Kays Divanı'nın şerhi), *Şerhu'l-Mukkarreb*, *Hed'ü Mehâti'l-Killeteyn* (Şevvâ el-Halebî'nin kasidesinin şerhi) bulunmaktadır.⁸⁶⁸

2-Edebi Nesir ve Şiir

Bedî, beyân gibi sanatları kullanarak belağat ilminin güzel örneklerinin sunulduğu bu dönemde öne çıkan ilim adamları ve eserleri aşağıda gösterilmiştir:

⁸⁶⁵ - Buğye, I, 231.

⁸⁶⁶ - Buğye, II, 119; Yâfiî, *Miratü'l-Cinan*, IV, 98; *el-A'lâm*, IV, 176; *Tarihu'l-Edeb*, III, 570.

⁸⁶⁷ - Müellifin diğer eserleri ve bunların yerleri hakkında bk. *Nevâdiru'l-Mahtûtât*, s. 148-150.

⁸⁶⁸ - Buğye, I, 14; İsmâil Durmuş, "İbnü'n-Nehhâs el-Halebî", *DİA*, XXI, 178.

Abdullatif b. Yusuf el-Bağdâdî (500-629/1106-1231) nin *Kavâninü'l-Belâğa* adlı eseri bulunmaktadır.⁸⁶⁹

İbnü's-Şâ'âr, Ebu'l-Berekat Kemalüddin el-Mübarek b. Ebi Bekr Ahmed b. Hamdan el-Mevsîlî (ölm.654/1256). 595/1199 yılında Musul'da doğan İbnü's-Şâ'âr ticaretle uğraşması ile birlikte kendisini ilmi yönden yetiştirmek için İbnü'd-Dübeysî, Ebu Muhammed İbnü'l-Cevzî ve İbnü'n-Neccâr'dan dersler almıştır. Suriye bölgesinin farklı yerlerinde bulunan İbnü's-Şâ'âr 634/1236 yılında Haleb'e gelerek II. Salahaddin Yusuf, İbnü'l-Kıftî gibi devlet adamları yanında dönemin önde gelen âlimlerinden İbn Hallikan, İbnü'l-Adîm gibi âlimlerle görüşme imkânı bulmuştur. Daha sonra Musul, Bağdat ve Dimaşk'ta bir süre ikamet eden İbnü's-Şâ'âr 639/1241 yılında Haleb'e yerleşerek vefatına kadar burada kalmıştır. Şiir yazmayı ve şiir toplamayı çok seven İbnü's-Şâ'âr kendi zamanına kadar binden fazla şairin biyografisini ve şiirlerini sunduğu *Ukûdü'l-Cümân fî Şuarâi haze'z-Zamân* adlı biyografi kitabını hazırlamıştır. On ciltten oluşan bu eserin II ve VIII. ciltleri dışındaki ciltlerin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır ve bu ciltlerin neşri Fuat Sezgin tarafından yapılmıştır. Bu kitap İbn Hallikan gibi bir çok biyografi âliminin kaynağı olmuştur. Müellifin *Tuhfetü'l-Vüzerâ* adlı eseri aynı mahiyette olup Merzübanî'nin *Mu'cemu's-Şuarâ*'sına zeyl olarak hazırlanmış ve *Ukûdü'l-Cümân* adlı eserine temel teşkil etmiştir.⁸⁷⁰

Kemâleddin İbnü'l-Adîm (ölm.660/1262) *et-Tezkire* adlı eseri bulunmaktadır.⁸⁷¹ Bu dönemde yetişen önemli şairleri şöyle sıralamak mümkündür:

Şihabuddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. İsmâil b. Ali b. Ahmed b. İbrâhim eş-Şevvâ el-Halebî (ölm.635/1237), 562/1166 yılında Haleb'de doğdu (İbn Hallikan bu tarihin kesin tarih olmadığını hatta şairin kendisinin de bunu doğruluyamadığını ifade etmektedir). Zamanının önde gelen nahivci ve dилcilerinden Şeyh Taceddin Ebu'l-Kasım Ahmed b. Hibetullah'dan ve ünlü şair Mesud b. Ebu'l-Fazl en-Nakkâş el-Halebî'den dersler almıştır. Aruz ilminde kuvvetli bir şair olan eş-Şevvâ dört

⁸⁶⁹ - *el-Hareketü's-Şi'riyye*, s. 55.

⁸⁷⁰ - *el-İber*, III, 274; Khurshid Rızvî, "İbnü's-Şâ'âr", *DİA*, XXI, s. 214-215.

⁸⁷¹ - *el-Hareketü's-Şi'riyye*, s. 55.

ciltlik bir divan yazmış ancak bu divanı kaybolmuştur. eş-Şevva 635/1237 yılında Haleb’de ölmüştür. Ebu’l-Mehâsin eş-Şevvâ ile çok yakın dostluğunun olduğunu belirten İbn Hallikan şairin Haleblilerce tanınan en meşhur şairlerden biri olduğunu kitabında belirtmektedir.⁸⁷²

Nureddin Ebubekr Muhammed b. AbdülAzîz b. Abdussamed b. Rüstem el-İs’ardî (ölm.656/1258), 619/1222 Siirt’te doğmuştur. II. Salahaddin Yusuf’un sarayında uzun süre nedim olarak bulunan el-İs’ardî zamanının kuvvetli şairleri arasında bulunmaktadır. Şiirlerinde şaka ve kaba söylemlere ağırlık veren el-İs’ardî bu muhtevaya sahip *Sülâfetü’z-Zercûn fi’l-Hilâ’a ve’l-Mücûn* adlı bir şiir kitabı yazmış hatta kitabında başkalarına ait bu neviden şiirleri de toplamıştır. Sefih bir hayat sürmesine rağmen muhtemelen kuvvetli bir şair olmasından dolayı II. Salahaddin Yusuf onu kendi şiir meclisine seçmiş ve yanında ona (elbise, sarık) hediyelerde vermiştir. Ancak el-İs’ardî’nin bu sefih hayatı sürdürdüğü görülmektedir. el-İs’ardî, el-Mütenebbi’den de yararlanmıştı.⁸⁷³

Seyfeddin el-Müşid Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer b. Kızıl b. Celdek et-Türkmanî’nin (ölm.656/1258) kendisine ait bir divanı bulunmaktadır. Divanu’l-İnşâ’da görevli olan Seyfeddin el-Müşid hakkında yukarda bilgi verilmiştir.

Muhammed b. Abdülmun’im b. Nasrullah b. Cafer b. Ahmed b. Havvârî el-Hüdhüd (ölm.669/1271). Kaynaklarımızın 600/1203 veya 606/1209 yılında doğduğunu söylediği Muhammed b. Abdülmun’im “el-Hüdhüd” lakabı ile tanınmaktadır. Zamanında güzel şiir söyleyen kuvvetli şairlerden biridir. Şiiri ve şairleri çok seven II. Salahaddin Yusuf onun bu özelliğinden dolayı kendisine yakın durmuş ve ona Sevrâ nehri civarında bir araziye bağışlamıştır. Bu hadise halkta büyük bir kıskançlık yaratmış ve II. Salahaddin Yusuf’un bu toprakları alması konusunda büyük baskı uygulamışlardır. Bunun üzerine el-Hüdhüd, II. Salahaddin Yusuf’a kendisine bağışladığı ve tahsis ettiği arazi konusunda vermiş olduğu kararında çok haklı olduğunu ve Peygamberimizin “Kuşları kendi yuvalarında bırakınız” (şair de bir kuş mahlası kullanmaktadır) hadisini zikrederek bu toprakların

⁸⁷² - *Vefeyât*, VII, 231-236; *Tarihu’l-Edeb*, III, 530; *GAL, Supplement I*, 457.

⁸⁷³ - *el-Vâfi*, I, 189; *Tarihu’l-Edeb*, III, 590.

elinde kalmasını talep eden mahiyette bir şiir yazmıştır. Kaynağımızda bu şiirli cevabın sonucu konusunda bilgi bulunmamaktadır ancak el-Hüdhüd'ü çok sevdiğini bildiğimiz II. Salahaddin Yusuf'un bu araziye geri almaması muhtemeldir.⁸⁷⁴

Sadreddin Ali b. Ebi'l-Ferec b. Hüseyin el-Basrî doğum ve ölüm tarihi bilinmeyen bu şairin II. Salahaddin Yusuf zamanında Dımaşk'ta yaşadığı ve onun için *Hamâsetü'l-Basrıyye* adlı bir kitabı telif ettiği bilinmektedir. 647/1249 yılında yazılan ve II. Salahaddin Yusuf'a ithaf edilen *Hamâsetü'l-Basrıyye*⁸⁷⁵ aslında Cahiliyye ve İslâm devri ile müellifin kendi devrindeki şiirlerin derlemesini ihtiva etmektedir. Kitapta II. Salahaddin Yusuf için övgü dolu sözler bulunmaktadır. Ayrıca müellif *Menâkıbu'l-Abbâsiyye* ve *'l-Mefâhîri'l-Mustansırıyye* adlı eserini Zâhir Baybars için 659/1260 yılında yazmıştır⁸⁷⁶

3-Tarih ve Coğrafya

XII. ve XIII. yüzyılda dönemin siyasî olayları içerisinde hayatını devam ettirmeye çalışan Eyyûbîler zamanında daha önceden başlamış olan tarih çalışmaları artarak devam etmiştir. Selçuklular ve Zengîlerin Suriye bölgesine hakim olmaları ile mevcut sosyal değişimde yani Şii hâkimiyetinden Sünnî akideye doğru bir değişme olmuştur. Bu değişimin gerçekleşmesini sağlayan en önemli faktör medreselerin açılmasına önem ve hız verilmesidir. Şii ortamının dağıtılması konusunda en akıllıca iş olan medreselerin kurulması ile burada ders veren âlimlerin tarih ilminden uzak kalmaları düşünülemezdi. Çünkü muhalif akımlara cevap verme endişesinin yanında devlet olmanın gereklerini yerine getirmek için tecrübe bilgisinden uzak kalmak mümkün değildi.

Başlangıçta devlet adamlarının hikaye anlatımı olarak gördükleri tarih ilmi gereken önemi görmese de daha sonra bazı tarihçilerin gayretleri ile çalıştığımız dönemle ilgili bir çok tarih eserinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Yani tarih ilmi resmi ulema sınıfı ve sultan veya emirlerin desteği ile yarı resmi bir özellik kazanarak çalışmaların hızlanması sağlanmıştır⁸⁷⁷. İbnü'l-Esîr ve Ebû Şâme gibi tarih

⁸⁷⁴ - *el-Vâfi*, IV, 47-51; *Cevahir*, III, 240-241.

⁸⁷⁵ - Atıf Efendi, nr. 2053; Aşir Efendi, nr. 787, Nuruosmaniye, nr. 3804.

⁸⁷⁶ - *Tarihu'l-Edeb*, III, 592; *el-Hareketü's-Şi'riyye*, 55; *GAL*, I, 299; *GAL Supplement I*, 457.

⁸⁷⁷ - M.Hilmy M. Ahmad, s. 82.

ilmine özel önem veren ve onun gelişmesi için çalışan âlimlerin gayretleri bu düşüncenin değişmesine neden oldu. Adı geçen âlimler tarih ilminin devlet adamlarının hata yapmayarak hâkimiyetlerini sürdürebilmeleri ve halka karşı kendilerini sevdirebilmeleri için tarihin aktardığı bilgi ve olaylara ihtiyaçları oldukları yönündeki anlatımları ile tarih gereken önemi kazanırken bu alanda eserler de çoğalmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle Eyyûbîler ve Zengîler zamanında ulemanın resmi görevleri ifa etmeleri bu sayede doküman ve bilgiye ulaşmaları tarih yazımına katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Kadı el-Fadıl, İbn Şeddâd, Kemâleddin İbnü'l-Adîm gibi âlimler bu duruma örnek teşkil etmektedirler.

Tarihle uğraşan bir çok âlimin aynı zamanda İslâmi ilimleri de tahsil etmelerinin bir sonucu olsa gerek, tarih yazımında kullanılan metodlardan bir tanesi hadis ilminde kullanılan metod idi. Hadis metin ve senedinin tenkide tabi tutulması (cerh ve ta'dîl) elde edilen bilgilerin güvenilirliğini sağlaması gibi aynı metodun tarih rivayetlerinde de kullanılması bilginin güvenilirliğini temin etmiştir. Yine Eyyûbîler çağında hadis ilminin bir metodu olan Sema' metodunun⁸⁷⁸ hala güncel olduğunu ve tarih ilminde de bu metodun çoğu kez kullanıldığını görmekteyiz. Tenkidçi yaklaşım müelliflerin temel kriteri olmuş hatta şahid oldukları veya güvenilir ravilerden işittikleri olaylardan başka konuları yazmaz olmuşlardır.⁸⁷⁹ Tarih yazımının yanında medreselerde âlimler öğrencilerine tarih bilgilerini aktarmaktadırlar.

Bu dönemde yazılmış olan tarih kitapları arasında İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'i, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü 'z-Zamân*'ı gibi kronolojik genel tarih yanında bölgesel tarihi anlatan kitaplar da bulunmaktadır. Zamanın tarihçilerinin büyük çoğunluğunun ilgi gösterdiği bu türe rağbetin bir sebebi konusunda Suriye bölgesinin her bir emir tarafından idare edilen küçük devletçiklere bölünmesinin verdiği hâkimiyeti duygusu ile her birinin bölgelerini savunmak için kendi bölgelerini öne çıkaran bu tür bir tarih

⁸⁷⁸ - Sema' Metodu, Hadis usulünde hadis metodlarından biri, birincisi ve en önemlisidir. Hadisi bizzat Şeyh denilen muhaddisle bir araya gelerek, ondan işitmek suretiyle gerçekleşir. Hadis talebesi, şeyhin hadis rivayet ettiği meclislere devam eder, onun ezbere veya kitabından okuduğu hadisleri dinleyerek yazar veya ezberler. Böylece şeyhin hadislerini ondan dinlemek ve işitmek suretiyle rivayet etmiş olur (bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 355).

⁸⁷⁹ - *el-Edeb fi Bilâdi 'ş-Şam*, s. 157.

yazımına ilgi gösterdikleri söylemek mümkündür⁸⁸⁰. Eyyûbî prensleri kendi aralarında girdikleri rekabet dolayısıyla tarihin bu formundan uzak kalamadılar. Bölgesel tarih yazıcılığının da bir kaç şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Bölgesel temel üzerine Ebû Şâme'nin *Ravzateyn*'i gibi kronoloji çalışması, Kemâleddin İbnü'l-Adîm'in *Buğyetü't-Taleb*'i gibi biyografi çalışması, Ebû Şâme'nin *Zeylû'r-Ravzateyn*'i gibi siyasî tarihle ilgili çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmamızda büyük oranda kullandığımız tabakât kaynakları dönem içinde yazılan tarih kitapları arasında büyük bir alanı oluşturmaktadır. Bu dönemde İbn Hallikan'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ı gibi genel biyografi kitapları yanında ilim dallarına göre biyografi kitapları mevcuttur. Tıp alanında İbn Ebi Usaybia'nın *Tabakâtü'l-Etbbâ*'sı, Hadis alanında İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe*'si, Arap dili ve edebiyatı alanında Ali b. Yusuf el-Kıftî'nin *İnbâhu'r-Ruvât fi Ahbâri'n-Nuhât*, Yakut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Üdebâ*'sı gibi biyografi eserleri bulunmaktadır.⁸⁸¹ Bahaddin İbn Şeddâd'ın Salahaddin Eyyûbînin hayatını anlattığı *en-Nevâdiru's-Sultaniyye* adlı eseri gibi tek bir şahsın hayatını (Monografi) konu alan kitaplar da bulunmaktadır.

Coğrafya ve astronomi ilmi Haleb'de en parlak zamanını yaşamıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda sonraki araştırmacıların başlıca kaynakları arasında yer alacak eserler ortaya konmuştur. Bu eserlerin başında Yakut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'ı gelmektedir. Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekr el-Herevî (ölm.611/1214)'nin Haleb şehrinden başlayarak bizzat kendisinin gördüğü veya tarih kitaplarından öğrendiği bilgilerle yazdığı *el-İşârât ilâ Ma'rifeti'z-Ziyârât* adlı eserinde ziyaret yerlerini(mezarları) ve şehidlikleri aktarmaktadır⁸⁸². Cahiliyye araplarının geniş sahralarda geceleyin yollarını tayin etmek için yıldızların hareketine müracat etmeleri sebebiyle astronomi ilmi gelişme imkânı bulmuştur. İncelediğimiz bu devirde astronomi ile ilgilenen âlimler arasında İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Haccac Yusuf el-İsrâîlî⁸⁸³, Ebu'l-Fadl b.Yâmin el-Halebî, Abdullah el-Cemâilî bulunmaktadır. Astronomiye bu kadar önem verilmesinin bir nedeni de yıldızlar vasıtasıyla geleceğe

⁸⁸⁰ - M.Hilmy M. Ahmad, s. 82.

⁸⁸¹ - *el-Edeb fi Bilâdi's-Şam*, s. 159-161; *el-Hareketü's-Şi'riyye*, s. 58.

⁸⁸² - *Keşfü'z-Zünûn*, I, 96.

⁸⁸³ - İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-Enba fi Tabakâtü Etbbâ*, s.696. Mağrib asıllı olan Ebu'l-Haccac Tıp konusunda da otorite bir âlimdir. Haleb'e gelerek Zâhir Gâzi'nin hizmetinde bulunmuştur.

yönelik bilgi elde etme geleneğidir. Ancak fıkıh âlimleri bu konuda oluşan bozuk geleneğin karşısında olmuşlardır.

E- Felsefe ve Felsefeyle İlgili İlimler

1-Felsefe ve Mantık

Felsefe ilmi, İslâm âlimleri ve Eyyûbî melikleri tarafından kuvvetli bir tepki ile karşılaştı. Salahaddin'in felsefeyi akla ve dini akideye zarar veren bir ilim dalı olarak görmesi düşüncesini Eyyûbî melikleri de takip ederek felsefe ve felsefecilerin karşısında olmuşlardır. Bunun en tipik örneği Haleb'e gelen Şihabüddin es-Sühreverdî'nin, babası Salahaddin'in emri üzerine Zâhir Gâzi tarafından öldürülmesidir (587/1191). Bu olaydan sonra Sühreverdî'nin takipçileri gizlenirken felsefe ve mantık ilmi Haleb'de zayıf bir duruma düşmüştür.⁸⁸⁴

2-Riyaziyye

Matematik ilmi insanların hayatlarını sürdürmede önemli bir yere sahip olan ticaret unsurunun yürütülebilmesi için bu faaliyetin yoğun olarak yaşandığı Haleb'de de hak ettiği itibarı kazanmıştır. Ayrıca devrin ortaya koyduğu savaş durumunun bir neticesi olarak savunma ekipmanlarının hazırlanmasında da büyük ihtiyaç duyulan bir ilim dalı olarak Haleb'de büyük rağbet bulmuştur. Ardı arkası kesilmeyen savaşlar sebebiyle ihtiyaç duyulan güvenli ve ele geçirilmesi zor kalelerin inşa edilebilmesi için matematik ilmine ihtiyaç duyuluyordu. Yani matematik ilmi astronomi ile ortak bir zirveyi bu devirde yaşamıştır. Matematik ilminde Haleb'de öne çıkan âlimler arasında Abdullah el-Cemâilî, Ebu'l-Haccac Yusuf el-İsrâilî gelmektedir.⁸⁸⁵

Alemüddin b. Kayser b. Ebi'l-Kâsım b. Abdülğani 554/1156 yılında Asfun'da⁸⁸⁶ doğdu. Fıkıh ve kıraat dersleri aldı. Şam, Mısır ve Musul'a ilmi seyahatlerde bulundu. Hanefî fıkıh ile birlikte riyâzî ilimlerde de zamanının önde

⁸⁸⁴ - *el-Hareketü's-Şi'riyye*, s. 58.

⁸⁸⁵ - *el-Hareketü's-Şi'riyye*, s. 59.

⁸⁸⁶ - Asfun, Said (Yukarı Mısır) bölgesinde Nil nehrinin batı yakasında bulunan bir köydür (*Mu'cemü'l-Büldân*, I, 251).

gelen âlimlerindendir. Kemâleddin b. Yunus'dan Musiki ilimlerini de öğrenen Alemüddin b. Kayser 649/1251 yılında Dımaşk'da vefat etti.⁸⁸⁷

3-Tıp ilmi

Bu devirde büyük rağbet gören ilimlerden bir tanesi de şüphesiz tıp ilmidir. İnsanların ihmal edemeyeceği hayatlarına doğrudan hitap eden tıp ilmi bu özelliği ile büyük rağbet görmüş meşhur tıpçılar da bundan hem maddi hem de manevi kazanç elde etmişlerdir. Dönem içerisinde tıp ilminin bulunduğu bu rağbet onun daha da gelişerek özel alanlara ayrılmasına neden oldu. Bunun örnekleri iç hastalıkları (dahiliye), göz hastalıkları ve baytarlıktır. Devlet, doktorları hem maddi yönden hem de inşa ettikleri hastahaneler (bimaristanlar) ile desteklemiştir. Kaynaklarımız doktorların müreffeh bir hayat sürdükleri konusunda hem fikirdirler. Medreselere giderek tıp tahsiline başlayan öğrenciler Yunan tıp kitaplarının yanında Huneyn b. İshak, İbn Sinâ ve Râzî gibi âlimlerin yazdıkları arapça eserleri okumaktadırlar. Bu dönemde Haleb'de üç tane hastahane bulunmaktadır. Hastalara çok büyük ilgi ve şefkat gösterilen bu dönemde bir vakıfın şu sözleri dönemin hastahanelerindeki uygulama ve hastaya verilen önemi çok güzel ifade etmektedir: Şayet hasta deli bile olsa her sabah elbisesi çıkarılarak banyosu yaptırıldıktan sonra temiz elbiseler giydirilmeli, kendi başına yapamayacağı ihtiyaçları giderilmeli, namaz kılmasında kendisine yardım edilmeli, güzel kârîden Kur'an dinletilmeli, düzenli hava alması sağlanmalı, eğlenmesi için güzel nağmeler dinletilmeli.⁸⁸⁸

Dönemin meşhur Tıp âlimlerinden bazıları şunlardır

Necmeddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebi'l-Fâzıl Esad b. Hulvân (ölm.652/1254), annesinin âlim bir kadın olmasından dolayı İbnü'l-Âlime ismiyle meşhurdur. Tıp ilmi tahsil ederek önemli bir yere gelen İbnü'l-Âlime aynı zamanda mantık, edebiyat ve şiir alanında da iddialıdır. Kabiliyetli bir doktor olan İbnü'l-Âlime tıp dersleri vererek bir çok öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l-Âlime önce Âmid'de doktorluk yapmış ardından Dımaşk'a gelerek mesleğine burada devam etmiş ve

⁸⁸⁷ - *İkdü'l-Cümân*, I, 58.

⁸⁸⁸ - *el-Hareketü 'ş-Şi'riyye*, s. 59.

nihayet ömrünün sonlarına doğru Telbâşir sahibi Melik Eşref'in hizmetine girmiştir. Kitapları arasında tıp ilmi ile ilgili olarak hastalıklar arasındaki benzerlikleri ifade ettiği *et-Tedkîk fî'l-Cem'i ve 't-Tefrîk* (Melik Eşref'e ithaf edilmiştir), tecrübelerini aktardığı *Hetkü'l-Estâr fî Temvîhi'd-Dahvâr*, *el-Medhal fî't-Tîb*, *el-İlel ve'l-Emrâz*, *el-İşârâtü'l-Mürşide fî'l-Edviyeti'l-Müfrede*, *Şerhu'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye Tetaallaku bi't-Tîb* bulunmaktadır.⁸⁸⁹

İbn Ebi Usaybia, Ebu'l-Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. el-Kasım b. Halîfe b. Yunus es-Sadî el-Hazrecî (ölm.668/1268)nin doğum tarihi konusunda farklı rivayetler içerisinde 600/1203 yılında Dımaşk'ta doğduğu genel olarak kabul edilmektedir. Hekim bir aileden gelen İbn Ebi Usaybia çalıştığımız dönemin önde gelen göz doktorlarından ve *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbbâ* adlı eseri ile güncelliğini koruyan bir müelliftir. Tıp tahsiline ilk olarak babasının yanında başlayan İbn Ebi Usaybia Yakub b. Saklab, Abdurrahim b. Ali ed-Dahvâr, İmrân b. Sadaka gibi hekimlerden dersler almıştır. Ardından Dımaşk'ta hekimlik yapmaya başlayan İbn Ebi Usaybia bu görevini Mısır ve Sarhad'de sürdürmüştür. Bugün tıp tarihi açısından büyük önem taşıyan *Uyûnu'l-Enbâ* adlı eserinde müellif başlangıçtan itibaren tıp ilminin gelişimine katkı sağlayan hekimleri ve çalışmalarını anlatmıştır. Bunun yanında kitapta İslâm düşüncesinin önde gelen isimlerine de yer verilmiştir. İbn Ebi Usaybia'nın *et-Tecârib ve'l-Fevâid*, *Hikâyetü'l-Etîbbâ fî İlâcâtî'l-Edvâ* adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır. İbn Ebi Usaybia 668/1270 yılında Sarhad'de vefat etmiştir.⁸⁹⁰

Muzaffer b. Abdurrahman b. İbrâhim el-Ba'lebekî (ölm.675/1276), babası Ba'lebek kadılığı yaptığı için "İbn Kadî Ba'lebek" ismiyle meşhur olmuştur. Dönemin önemli tabipleri arasında bulunan Muzaffer b. Abdurrahman tahsilini Dımaşk'ta yaptıktan sonra Rakka Bimaristanı'nda görev almıştır. Bir müddet sonra tekrar Dımaşk'a dönen Muzaffer b. Abdurrahman, Melik Cevâd tarafından 637/1239 yılında Reisületîbbâ olarak tayin edilmiştir. 645/1247 yılında bu görevi tekrar

⁸⁸⁹ - *Keşfu'z-Zunûn*, I, 382; *el-A'lâm*, I, 96; *el-Verd. Mucem*, s. 192.

⁸⁹⁰ - *ed-Dâris*, II, 137; *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1185; *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 229; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya*, s. 148-149; Mahmud Kaya, "İbn Ebu Usaybia", *DİA*, XIX, 229.

uzatılan Muzaffer b. Abdurrahmanın *Müferrihu'n-Nefs, el-Müleḥ fi't-Tib, Mizâcü'r-Rakka* gibi tıp ilmi ile ilgili önemli eserleri bulunmaktadır.⁸⁹¹

Yakup b. Ğanâim es-Samirî, Dımaşk'ta doğdu ve 681/1282 yılında aynı şehirde vefat etti. Tıp tahsili alarak doktor olan es-Samirî *Şerhu'l-Külliyât min Kânûn İbn Sinâ, el-Medhal ila ilmi'l-Mantık ve't-Tabii ve'l-İlâhi* adlı eserleri yazmıştır.⁸⁹²

İmadeddin ed-Düneysirî, Muhammed b. Abbas b. Ahmed (ölm.686/1287), Dımaşk Bimaristanı'nda çalışan Düneysirî 606/1209 yılında Düneysir'de doğmuş, Şam ve Mısır'a (Ali b. Muhtar el-Âmirî'den hadis okumak için) ilmi seyahatlerde bulunmuştur. Tıp ilmi ile alakalı olarak *Makâletü'l-Mürşide fi Derci'l-Edviyeti'l-Müfrede, Urcuze fi'd-Diryaki'l-Fâruk, Urcûze Nazmu'l-Mukaddimeti'l-Ma'rifeli'l-Apakrat, Kitab fi Misroditus* adlı eserlerin müellifidir. Kaynaklarımızda çok başarılı bir doktor olduğu konusunda fikir birliği vardır. Dımaşk'ta Nâsırıyye kalesinde hanedana hizmet eden Düneysirî burada vefat etmiştir. Edebiyatla da ilgili olan Düneysirî'nin bir divanı bulunmaktadır.⁸⁹³

III-SOSYAL HAYAT

II. Salahaddin Yusuf döneminde Eyyûbîler'in toplumsal yapısını sekiz kısma ayırmak mümkündür. Bunlar Devlet erkânı (bürokratlar), tüccar sınıfı, orta kesim, çiftçiler, ilmi sınıf, sanatkarlar, fakirler ve zimmilerdir. Bu tasnif aynı zamanda Makrîzî'nin tasnifidir ancak Makrîzî yaptığı tasnife gayrimüslimleri (Zimmiler) katmamıştır⁸⁹⁴. Zengîlerin halefi olan Eyyûbîler devlet hizmetlerini yürütmek için Türk, Arap ve Kürt etnik kökeninden insanları istihdam etmişlerdir.

Haçlı seferleri ve Haleb'in kritik noktada bulunmasına rağmen tüccar sınıfı yaptıkları ticaretten büyük kazançlar elde etmişlerdir. Sanat erbabı bu gün sendikalara benzeyen bir kuruluş etrafında birleşmektedir. Her bir mesleğin başında bulunan yaşça ileri kimseler kendi mesleklerindeki insanların haklarını korumaktadırlar. Yine her bir mesleğe ait özel çarşılar bulunmaktadır. Sanat erbabı

⁸⁹¹ - *el-A'lâm*, VII, 256 ; el-Verd, *Mucemu'l-Ulemai'l-Arab*, s. 59.

⁸⁹² - *el-A'lâm*, VIII, 201.

⁸⁹³ - *el-Vâfi*, III, 200; *ed-Dâris*, II, 133; el-Verd, *Mucem*, s. 114.

⁸⁹⁴ - *el-Edeb fi Bilâdi's-Şam*, s. 69.

bu çarşılar da kendisini tanıtır ve onların bu mirası nesilden nesile aktarılır. Kendini yenileyen sanatkarların büyük servetler kazandıkları görülmektedir. Toplumda büyük zenginliğe ulaşan insanlar meliklerin yaşantısını aratmayacak lüks hayatı yaşamaktaydılar. Çiftçilere gelince bunlar Haleb surlarının dışında yaşarlar ve tehlike anında veya savaş durumunda surların içine girerlerdi. Çiftçiler o sırada Haleb’de yürürlükte olan iktâ sistemi yüzünden hor görülmüş bir durumda idiler. Toprak ve üzerinde bulunan insanlar iktâ sahibinin keyfi arzularına bağlı idi. Çiftçiler kendi arzularına bakılmaksızın bir topraktan diğer bir toprağa nakledilebilirlerdi. Çiftçilerin kötü durumda yaşadıkları bu sistem Haçlı seferleri boyunca devam etmiştir. Haçlı ve Moğol savaşlarının getirdiği ortam bazı bölgelerde olması gereken tarzda yaşama imkânını vermiştir. Çiftçilerin siyah elbise giymeleri, ata binememeleri ve kılıç kuşanamamaları onların toplum içinde ne kadar hor görüldüklerini gösteren bir örnektir⁸⁹⁵. Çiftçiler, alın terleri ile kazanmış oldukları gelirlerinin yarısı devlete giderken, kalan kısmından ise iktâ sahibinin vicdanı ölçüsünde yararlanabilirlerdi ki bu genellikle çok düşük bir şekilde cerayan ettiği için aç durumdaki bu insanlar toplumda hırsızlık başta olmak üzere güvensizliğin doğmasına neden olmuşlardır⁸⁹⁶.

Bedevi Arapları (çöl arapları) Eyyûbîler’in Harezmli ve Anadolu Selçuklularına karşı savunmasında kullandıkları için daha iyi durumda idiler. Bunlar yerleşim alanlarının dışında (Bâdiye) yeşil alanlarda yaşamaktadırlar. Belli kabilelere ayrılan bedevi araplar yağış az olduğu dolayısıyla ürün alamadıkları zaman yol kesmek ve insanları öldürmek gibi kötü fiillerin içerisinde bulunmaktadırlar. Ancak devletin himayesinde olsalar da kötü fiillerde bulunmaktan geri kalmıyorlardı.⁸⁹⁷

Din işlerinin düzenlenmesi ve öğretimini üstlenen din damları toplum tarafından el üstünde tutulurken melikler tarafından da büyük saygı görüyorlardı. Din adamlarını, yaptıkları görev itibarıyla iki guruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi resmi meliklerin sırlarını taşımak, tevki yazımında bulunmak, inşa ve diğer divanlara başkanlık etmek gibi devletin işleyişine yönelik resmi görevleri yerine

⁸⁹⁵ - *el-Edeb fî Bilâdi 'ş-Şam*, s. 78.

⁸⁹⁶ - *el-Edeb fî Bilâdi 'ş-Şam*, s. 79.

⁸⁹⁷ - *el-Hareketü 'ş-Şi'riyye*, s. 41.

getirmektedir. İkincisi ise Dini ilimlerin öğretilmesi, kaza görevi, halkın aydınlatılması için hitabette bulunmak gibi görevleri yerine getirmektedir.⁸⁹⁸

Hristiyan ve Yahudilerden oluşan Zimmîler, Haleb surları içinde özel bir mekanda yaşıyorlardı. İslâm beldelerinin bir çok alanında yaşayan gayrimüslimler Müslümanlar tarafından korunuyordu. Müslümanlar kendi nefislerini nasıl koruyorlarsa zimmi statüsündeki insanları da aynı şekilde muhafaza ediyorlardı. Onlara din hürriyeti sağlanıyor, kiliseleri ve yaptıkları ticaret korunuyor bunun karşılığında ise onlardan Cizye alınıyordu. Eyyûbîler zimmilere karşı musamahalı davranmalarının yanında Haleb’de Müstevfî olarak görev yapan Kerimüddeve b. Şerâre en-Nasrânî gibi onları istihdam ediyordu. Bütün bu ilişkilerin yanısıra Eyyûbî hanedanına yönelik Zimmîlerin herhangi bir şikâyetine rastlanmazken bu musamahaya karşı Zimmîlerin kötü mukabelede bulunduklarına yönelik kaynaklarımızda kayıtlar mevcuttur. Bunun örneği Hülâgû’nun Haleb’i işgâl ettiği sırada yaptığı zulüm ve katliama zimmîlerin de ortak olmasıdır. Yahudi kilisesi de Moğol tecâvüzüne maruz kalmadı. Müslümanlar ise gösterdikleri musamahanın bedeli olarak canlarından oldular.⁸⁹⁹

Eyyûbîler zamanında politik ve kültürel aktivitelerin merkezi genel olarak Irak ve İran’dan Musul, Dımaşk, Haleb, ve Kâhire’ye yani yeni birleşik güçlerin merkezine kaymıştır. Bu değişim aslında Selçukluların Suriye bölgesine gelmeleri ve burada medeniyetin gelişimine yönelik üstün gayretleri ile olmuştur. Sadece Haleb şehrinde, Selçuklular ve Atabeyler zamanında Türklerin kurmuş olduğu 94 camii ve mescid, 27 medrese, bir ribat, bir misafirhane, bir han, bimaristan (Atabeg Nureddin Mahmud’a ait) bulunmaktadır⁹⁰⁰.

Sosyal hayat alanında, toplumların etkışimine rağmen din hakim bir unsurdu. İslâmın ruhuna aykırı bir takım fiillerin işlenmesi az da olsa devam etmiştir. Bunların başında içki içmek geliyordu. Bozuk akide ve felsefe ile oluşan dini münakaşalar tarafından ortaya çıkan ve dini emirleri kolaylaştırmaya ve insanların akidelerini bozmaya yönelik zındıklık hareketi Eyyûbî hanedanı tarafından takibe uğramış ve

⁸⁹⁸ - *el-Edeb fî Bilâdi ’ş-Şam*, s. 76.

⁸⁹⁹ - *el-Edeb fî Bilâdi ’ş-Şam*, s. 83-5; *Hareketü ’ş-Şi’riyye*, s. 42.

⁹⁰⁰ - Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 261.

yasaklanmıştı. Bunun yanında insanların dinamizmini artıran atıcılık ve binicilik gibi sporlar yöneticiler tarafından teşvik ediliyordu. Bu sayede savaşa hazır bir toplumun oluşması sağlanmış oluyordu.

İnsanlar özel günleri dışında Bayram günlerinde büyük törenler düzenlerlerdi. Sultanlar bu törenlere iştirak eder ve fakir insanlara yardımda bulunurlardı. Suriye bölgesinde yaşayan Nusayrî Alevîlerinin, Fars kültüründen aldıkları Nevruz kutlamalarını yaptıkları ve bunu dini bir bayrama dönüştürdükleri bilinmektedir⁹⁰¹.

IV-DİNİ HAYAT

İlk çağlardan beri milletlerin ve toplumların hayatında din en önemli unsur olmuştur. Eyyûbîler döneminde dini hayatla ilgili en önemli olay Selçukluların başlattığı Şîî mezhebinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaların bütün hızıyla devam etmesidir. Şîî mezhebinin doğuda Büveyhiler batıda Fatımîlerle güç kazandığı bilinmektedir⁹⁰². Selçuklular Şîa'nın yayılmasına karşı siyasî mücadelenin yanında ilmi mücadele vermek amacıyla bir çok medresenin bölgede açılmasına öncülük etmişlerdir. Selçukluların başlattığı bu çalışma Zengîler ve Eyyûbîler döneminde de devam etmiştir. Yine Şîanın zayıflamasına yönelik bir çaba da sünnî tasavvuf anlayışına yaygınlık kazandırılmasıdır⁹⁰³. Aslında bölgedeki medreselerin sayısının artmasını ileriki tarihlerde sadece Şîa ile mücadeleye bağlamamak gerekir. Salahaddin, Fatimî hilafetini ortadan kaldırdıktan sonra ilmi sahadaki faaliyetler durmamış aksine medreselerin sayısında artış görülmüştür. Bunun en güzel örneği 1204 yılında Halep'de onyedî olan medrese sayısı 1260 yılında kırk dörde çıkmıştır. Dini hayat alanında Eyyûbîler'in Sünnî İslâm alemine verdiği en güzel hediye Fatimî hilafetinin ortadan kaldırılmasıdır.

Dinî hayatın unsurlarının toplum içinde yayılmasına özen gösteren Eyyûbîler zamanında insanlar bu duruma cevapsız kalmamış hem meliklere hem din adamlarına büyük saygı duymuştur. İnşa edilen mescid, medrese ve hânkâhlar sayesinde halkın bilgisi arttırılmıştır. Bunun bir neticesi olarak Eyyûbîler zamanında

⁹⁰¹ - *el-Edeb fî Bilâdi 'ş-Şam*, s. 117.

⁹⁰² - Said Abdülfettah Aşur, *Mısır ve Şam*, s. 127.

⁹⁰³ - *el-Edeb fî Bilâdi 'ş-Şam*, s. 90.

dinî hayatta tasavvufun ağırlığı giderek artmıştır. Hânkâhların sayısında artış görülmüş ve burada yaşayan sufilerin ihtiyaçları için yanına sosyal tesisler yapılırken bunlar vakıflarla zenginleştirilmişlerdir. II. Salahaddin Yusuf kendi adına Nâsırıyye Hânkâhını yaptırmıştır.

Zengîler zamanında bölgedeki Hanefî mezhebinin üstünlüğü yerini Eyyûbîler zamanında Şafî mezhebine bırakmıştır. Zira kuvvetli bir Şafî olan Salahaddin'den itibaren bu mezhebe olan rağbet artma göstermiş ve Melik Muazzam İsa hariç bütün Eyyûbî melikleri Şafî mezhebini benimsemiştir. Eyyûbîler zamanında Şafî mezhebi resmî mezheb olarak kabul edilmiştir.

İslâm âlimleri asıl hizmet alanları olan medresenin yanında devlet kademelerinde de görev almışlardır. Cemâleddin İbnü'l-Kıftî, İbn Şeddâd, İbnü'l-Adim Haleb Eyyûbîler'ine önemli hizmetlerde bulunmuş âlimlerdendir. Âlimler sultanın meşru olmayan isteklerine onay vermeyerek kendi düşüncelerini ifade etme imkânını çoğunlukla bulmuşlardır.

SONUÇ

634/1236 yılında Haleb Eyyûbî sultanı olan II. Salahaddin Yusuf 28 yıl hâkimiyet sürdükten sonra 658/1260 yılında esir düştüğü Moğollar tarafından öldürüldü. Onun hâkimiyet döneminin ilk altı yılında devlet idaresinde babaannesi Sâhibe Hatun'un sözü geçmektedir. Sâhibe Hatun devlet yönetimindeki "akıllı ve dirayetli tutumu ile Haleb Eyyûbîler Devletinin ömrünü uzatmıştır. Bir anlamda etrafında şekillenen tehlikeli ceplere karşı durma becerikliliğini göstermiştir. Sâhibe Hatun'un vefat etmesinden sonra devlet idaresini eline alan II. Salahaddin Yusuf başta veziri olmak üzere devlet ileri gelenleri ile istişâre ederek kararlar almıştır.

II. Salahaddin Yusuf hâkimiyetinin ilk yıllarında, Anadolu Selçuklularından kaçan Harezmîlerin saldırıları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. 1244 yılına kadar süren Harezmîlerin saldırıları esnasında halk büyük zararlar görmüştür. Aslında Kudüs'ün Haçlılardan alınması gibi büyük bir başarı kazanan Harezmîler disiplin altına alınabilseydi, Eyyûbî tarihinde olumlu gelişmeler olabilirdi. Ancak Harezmîler devlet düzenine adapte olamayarak yok olma durumunda kalırken Eyyûbîleri de özellikle Moğollara karşı etkin bir güçten yoksun bırakmışlardır.

II. Salahaddin Yusuf'un son on yılı çalkantılı bir dönem oldu. Muazzam Turanşah'ın öldürülmesinden sonra, Mısır yönetimini Memlûkler'in eline bırakmak istemeyen Eyyûbîler, onun etrafında birleşerek Mısır üzerine saldırı başlattılar ancak, başarılı olamadılar. Dımaşk'ı ele geçiren II. Salahaddin Yusuf bununla yetinerek Mısır'da Memlûk idaresini kabul etmek zorunda kaldı. Bahriyye Memlûkler'inin kendisine sığınması ile Mısır idaresini ele geçirmek için ikinci bir şans yakalayan II. Salahaddin Yusuf bunu değerlendiremezken, bu katılım sebebiyle Muğis Ömer ile faydasız mücadeleye girerek daha da güç kaybına uğradı. 1253 yılında Memlûklerle imzalanan anlaşmadan sonra aradaki çekişmeler son buldu.

İslâm aleminin, tarihi boyunca gördüğü felaketlerin en büyüğü, VII/XIII. asırda Moğol istilâsıdır. İslâm alemini kan gölüne çevirerek medeniyeti yerle bir eden Moğollar, Haleb Eyyûbîlerini tarihe gömerken II. Salahaddin Yusuf'u da ölüme mahkum etmişlerdir. Hülâgû'nün Suriye'den ayrılmasından sonra burada bıraktığı Moğol askerî gücüne karşı koyacak bir kuvvete sahip olan II. Salahaddin Yusuf bu

makus talihinden kurtulamazdı ama, mücadele etme onurunu elde edebilirdi. O dönem içerisinde bir çok bölgeyi saldıkları korku ile mücadele etmeden ele geçiren Moğollar, bu psikolojiyi çok iyi kullanmışlardır. II. Salahaddin Yusuf etrafında toplanan güce Moğollarla mücadele etme cesaretini gösterememiştir. Ancak II. Salahaddin Yusuf'un o sırada henüz kemale ermiş bir yaşta olmadığını, iyi bir askerî eğitimden geçmediğini ve teşebbüs ettiği diplomatik girişimlerin fayda vermediğini de hesaba katarak ona haksızlık etmememiz gerekir. Onun çektiği sıkıntıların bir diğer sebebi de güveneceği zeki devlet adamlarının olmamasıdır. Nitekim burada Moğollarla ilişkileri konusunda fikir aldığı Zeyneddin el-Hâfızî'nin bir Moğol işbirlikçisi olduğu görülmektedir.

İki müslüman devletin idarecilerinin yani Eyyûbî ve Memlûkler'in Moğollara karşı bir araya gelmemeleri bölgenin ve halkın büyük katliâm ve zulme uğramasına neden oldu. Üzerinde durulması gereken nokta Eyyûbî yardım çağrısına olumlu bir cevap verse de bunu hayata geçirmeyen Memlûkler'in II. Salahaddin Yusuf'un devletinin ortadan kaldırılmasından sonra Moğolları yenilgiye uğratma başarısını göstermesidir. Buradan Kutuz'un istemiş olsaydı Haleb Eyyûbîler'inin ortadan kaldırılmasını önleyerek Moğolları durdurabileceği sonucuna varmak mümkündür.

Anadolu Selçukluları ile II. Salahaddin Yusuf'un ilişkileri olumlu bir seyir takip etmiştir. Yapılan evlilikle Selçuklular adına okunan hutbeden sonra bu dostluk pekişmiş ve askerî yardımlaşmaya dönüşmüştür. Çalıştığımız dönemde Türkmenler, Selçuklu ve Eyyûbîler arasında gidip gelen bir seyir izlemişlerdir. Bu durum bazan dostça bazan da düşmanca olmuştur. Babâî isyanından sonra Suriye bölgesine yönelen Türkmen gurubunun kargaşaya sebep olduğu bilinmektedir. Bu hareketlenme her zaman askerî nitelikli olmamış dinî veya kültürel etkileşim şeklinde de olmuştur. Nitekim yukarda bahsedilen sebepten Suriye'ye yönelen Türkmenler burada bir takım tasavvufî hareketlerin kuvvet bulmasını sağlamışlardır.

Bütün Eyyûbî sultanları gibi II. Salahaddin Yusuf da ilmî hayatın gelişmesi ve âlimlerin korunması için önemli gayretler göstermiştir. Kendi adını taşıyan medrese, hânkâh yaptırmıştır. Âlimlerin iyi bir hayat standardına kavuşturulması, ilmi faaliyetlerin genişlemesine hizmet etmiştir. Kendisi de şair olan II. Salahaddin

Yusuf şairleri korumuştur. Onun karakter olarak olumsuz tek tarafı idarenin gerektirdiği disiplinin aksine topluma zarar verecek aşırı müsamahakar bir yapıda olmasıdır. Onun bu tavrı kaynaklarımızda eleştirilmiştir.

II. Salahaddin Yusuf'un son Eyyûbî sultanı olarak kabul edilmesi halinde yaptığımız bu çalışma devletin yıkılış dönemini ifade etmektedir. Bu açıdan devletin hanedan arasında paylaştırılmasının sonucunda oluşan melikler arasındaki mücadeleler, Salahaddin Eyyûbî'den sonra dirayetli devlet adamlarının gelmemesi, meliklerin idari tecrübe kazanmadan küçük yaşta iş başına geçmeleri, güçlü bir istihbarat ve ileri görüşlü devlet adamlarının yokluğu gibi sebeplerin Eyyûbîler devletin yıkılmasında rol oynadığı sonucuna varabiliriz.

KRONOLOJİ

(Kronoloji, II. Salahaddin Yusuf'un faaliyetlerini içermektedir.)

627/1229 II. Salahaddin Yusuf'un doğumu.

634/1236 Azîz'in vefatı ve II. Salahaddin Yusuf'un Haleb yönetimine geçmesi.

----- Templier Şovalyelerinin Amik ovasına saldırımları.

635/1237 Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına Haleb'de hutbe okunması.

635/1237 Harezmlilerin Haleb bölgesine saldırılarının başlaması.

----- Maarratü'n-Numan'ın ele geçirilmesi.

639/1241 Azaz kalesinin teslim alınması.

640/1242 Sâhibe Hatun'un vefatı.

----- Mecd el Savaşı'nda Harezmlilerin yenilmesi.

642/1244 Hıms yakınlarında Harezmlilerin kesin yenilgiye uğratılması.

643/1245 Nusaybin ve Dârâ'nın ele geçirilmesi.

644/1246 Harezmlilerin Hıms yakınında kesin yenilgiye uğratılması.

645/1247 II. Salahaddin Yusuf'un Hıms ve Subayba'yı ele geçirmesi.

648/1250 Muazzam Turanşah'ın Memlûkler tarafından öldürülmesi.

----- II. Salahaddin Yusuf'un Dımaşk'ı ele geçirmesi.

----- Ba'lebek'in II. Salahaddi Yusuf tarafından ele geçirilmesi.

----- Sarhad ve Taberiyye'nin ele geçirilmesi.

----- Haleb ordusunun Abbâse'de Memlûkler karşısında yenilgiye uğraması.

650/1252 Moğolların Diyarbakır'a girmeleri.

----- Aybek'in Memlûk sultanlığına getirilmesi.

651/1253 Eyyûbî-Memlûk anlaşması.

651/1253 Bahriyye Memlûkler'inin II. Salahaddin Yusuf'a sığınması.

652/1254 II. Salahaddin Yusuf'un Alâeddin Keykubad'ın kızı ile evlenmesi.

----- Aktay'ın öldürülmesi ve Bahriyye Memlûkler'inin II. Salahaddin Yusuf'a katılmak için Suriye'ye kaçmaları.

656/1258 Moğolların Bağdat'ı işgâl etmeleri ve Abbâsî halifesini öldürmeleri.

----- II. Salahaddin Yusuf'un oğlu Azîz'i Hülâgû'ya göndermesi.

657/1259 Haleb'in Moğollar tarafından işgâli.

658/1260 Dımaşk'ın Moğollar tarafında işgâli.

659/1261 II. Salahaddin Yusuf'un Hülâgû tarafından öldürülmesi.

BİBLİYOGRAFYA

- ABBADÎ, Ahmed Muhtar, *Fi Târihi'l-Eyyûbiyyin ve'l-Memâlik*, Beyrut, 1995.
- AHMAD, M.Hilmy M., "Some Notes on Arabic Historiography During the Zengid and Ayyubid Periods 521/1127-648/1250", *Historians of the Middle East*, 1962.
- AHMED b. İBNÜ'L-ASKALÂNÎ (876/1471), *Şifâ el-Kulûb fi Menâkıb Benî Eyyûb*, nşr. Medîha Şarkavî, 1996.
- AKSARAYÎ, Kerimuddin (720/1320), *Müsâmeretü'l-Ahbâr (Selçuki Devletleri Tarihi)*, nşr. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1943.
- AKTAN, Ali, "Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, Erzurum, 1991.
- AKYÜZ, Vecdi , "Askalanî İzzeddin", *DİA*, III, İstanbul, 1991.
- ALÎ, Vefa Muhammed, *Kıyâmu'd-Devleti'l-Eyyûbiyye fi Mısır ve's-Şâm*, Kâhire, 1987.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Musul Atabegliği", *DGBİT*, VII, İstanbul, 1992.
- , "Selçuklu Devletinin Askerî Teşkilâtının Eyyûbî Devleti Askerî Teşkilâtına Tesiri," *Belleten*, LIV, Ankara, 1990,
- , "Aksungur el-Porsukî", *DİA*, II, İstanbul, 1989.
- AŞUR, Fayid Hammad Muhammed, *Cihâdu'l-İslâmî Zıdde's-Salîbiyyîn fi'l-Asrı'l-Eyyûbî*, Kâhire, 1983.
- , *el-Alâkâtü's-Siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Moğol fi'd-Devleti'l-Memlûkyyeti'l-Ulâ*, Mısır, tarihsiz.
- AŞUR, Said Abdülfettah, *Mısır ve's-Şâm fi Asrı'l-Eyyûbiyyin ve'l-Memâlik*, Beyrut, tarihsiz.
- AŞUR, Said Abdülfettah, *el-Hareketü's-Salîbiyye*, 1982.

- , "Nuzumu'l-Hukm ve'l-İdare fi Asri'l-Eyyûbiyyin ve'l-Memalik"
Mevsûatü'l-Hadâratî'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987.
- AVCI, Câsim, "İbn Şeddâd", *DİA*, XX, İstanbul, 1999.
- AYNÎ, Bedreddin Mahmud (855/1451), *İkd el-Cümân fi Târihi ehl ez-Zamân*, nşr.
Muhammed Muhammed Emin, Kâhire, 1987.
- BAYBARS, Rukneddin Baybars el-Mansur İbrâhimi, *Muhtâru'l-Ahbâr: Târihu'd-Devleti'l-Eyyûbiyye*, Kâhire, 1993.
- BECKER, C. H., "Eyyûbîler", *İA*, IV, İstanbul, 1964.
- , "Melik Eşref", *İA*, IV, İstanbul, 1964.
- BEYYUMÎ, Ali, *Kıyâmu'd-Devleti'l-Eyyûbiyye fi Mısır*, Mısır, 1952.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul, 1974.
- BOSTAN, İdris, "Aclûn", *DİA*, I, İstanbul, 1988.
- BRINNER, William M., "Some Ayyubid and Mamluk Documents from non-archival Sources", *Israel Oriental Studies*, II, Telaviv, 1972.
- BROCKELMAN, Karl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Türkçe trc. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.
- , "Makrîzî Abu'l-Abbas Ahmed", *İA*, VII, İstanbul, 1957.
- BUHL, Fr., "Busrâ", *İA*, II, İstanbul, 1970.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, Türkçe trc., Yıldız Moran, İstanbul, 1994.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Atâ Melik (681/1283), *Târih-i Cihangüşâ*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1999.
- DÂVUDÎ, Şemseddin Muhammed b. Ali (946/1540), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Beyrut, tarihsiz.
- DAYF, Şevki, *Asru'd-Düvel ve'l-İmâratu's-Şâm*, Kâhire, tarihsiz.

- DEMİRKENT, Işın, "Haçlı Seferleri Kalelerinden Râvendân", *Belleten*, LVI, sayı 216, Ankara, 1992.
- DURMUŞ, İsmâil, "İbnü'n-Nehhâs el-Halebî", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.
- EBÛ ŞÂME el-MAKDÎSÎ, Ebu'l-Kasım Şehabeddin (665/1268), *Uyûnu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, Dımaşk, 1991.
- EBU'L-FİDA, İmaduddin İsmâil (732/1331), *Târihu Ebi'l-Fidâ (el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer)*, Beyrut, 1997.
- , *Takvîmü'l-Büldân*, Beyrut, tarihsiz.
- , *el-Yevakıt ve'd-Darab fi Tarihi Haleb*, thk., Muhammed Kemal, Haleb, 1989.
- EDNEVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, nşr. Süleyman b. Sâlih el-Hazzî, Medine Münevvere, 1997.
- ERGUN, Nuray, *Ayni Câlût Savaşı Ve Neticeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1999.
- FERRUH, Ömer, *Târihu'l-Edebi'l-Arabi*, Beyrut, 1979.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Türkçe trc.M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1996.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin, *İslâm Tarihi'nin Kaynakları; Tarih ve Müverrihler*, nşr. Yüksel Kanar, İstanbul, 1991.
- el-ĞAZZÎ, el-Kâmil el-Bâlî, *Nehru'z-Zeheb fi Târihi Haleb*, nşr. Şevki Şa's, Haleb, 1993.
- HALİDÎ, İsmâil AbdülAzîz, *el-Alemü'l-İslâmî ve'l-Ğazvü'l-Moğoli*, Beyrut, tarihsiz.
- HAMMÂDE, Muhammed Mahir, *Vesâiku'l-Hurûbi's-Salîbiyye ve'l-Gazvi'l-Moğolî li'l-Alem*, Beyrut, 1986.
- HEYB, Ahmed Fevzi, *el-Hareketü's-Şi'riyye Zamani'l-Eyyûbüyyin fi Halebi's-Şehbâ*, Kuveyt, 1987.

- HEYD, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe trc. Enver Ziya Karal, Ankara, 1975.
- HINZ, Walter, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", Türkçe trc. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V, İstanbul, 1990.
- HOLT, P. M., *Historians of the Middle East*, London, 1962.
- , *Studies in the History of the Near East*, London, 1973.
- , *The Age of the Crusades; the Near East from the Eleventh Century*, New York, 1992.
- HONIGMANN, E., "Menbic", *İA*, VII.
- , "Merc-i Dâbık", *İA*, VII.
- , "Rahbe", *İA*, IX.
- , "Şeyzer", *İA*, XI.
- , "Telbâşir", *İA*, XII/I.
- , "Tih", *İA*, XII/I.
- HUMPHREYS, Richard Stephan, "Ayyubids, Mamluks and the Latin East in the Thirteenth Century", *Memlûk Studies*, II, Chicago, 1998.
- , *From Saladin to The Mongols: The Ayyubids of Damascus (589-658/1193-1260)*, Newyork, 1977.
- , "Ayyubids", *Elr*, III, London, 1959.
- HÜSEYİN, Mehdi, *Dirâsât fi Târihi'l-Eyyûbîyyîn ve'l-Memâlik*, 1996.
- İBN BÎBÎ, Hüseyin b. Muhammed er-Rugadî (684/1285), *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- İBN EBÎ USAYBİA, Ebu'l-Abbas Muvaffakuddîn (668/1270), *Uyûnu'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Enbbâ*, Beyrut, tarihsiz.
- İBN EBÎ YA'LÂ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, Beyrut, tarihsiz.

- İBN FAZLULLAH el-ÖMERÎ, Ebu'l-Abbas Şehabeddin (749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, tıpkı basım. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1996
- İBN HABÎB el-HALEBÎ, Ebu Muhammed (779/1377), *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmî'l-Mansur İbrâhim ve benîh*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, Kâhire, 1976.
- İBN HALDUN, Ebu Zeyd Veliyyüddin (808/1406), *Târihu İbni Haldun (el-İber)*, Beyrut, 1992.
- İBN HALLİKÂN, Ebul Abbas Şemseddin (681/1282), *Vefeyât el-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, 1978.
- İBN İBRÎ, Ebul Ferec (685/1286), *Tarihu'z-Zaman*, Beyrut, 1991.
- , *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrut, 1992.
- , *Ebu'l-Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1950.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İmadüddin (774/1333), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1981.
- İBN KUTLUBOĞA, Ebu'l-Adl Zeynüddin Kasım (879/1474), *Tâcü't-Terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Yusuf Ramazan, Dimaşk, 1992.
- İBN RECEB, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman (795/1393), *Kitâbü'z-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*, Beyrut, tarihsiz.
- İBN ŞAKİR el-KÜTÜBÎ, Salahuddin Muhammed (764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, 1973.
- İBN ŞEDDÂD, Ebu Abdullah İzzeddin (684/1285), *el-A'lâk el-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*, nşr. Yahya Zekeriyya Abbare, Dimaşk, 1991.
- İBN TAĞRİBİRDÎ, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin (873/1470), *en-Nücümü'z-Zâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin, Beyrut, 1992.
- , *Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin-Aktun b. Abdullah, Kâhire, 1985.
- İBN VÂSİL, Ebu Abdullah Cemâleddin (697/1298), *Müferric el-Kürûb fî Ahbâri*

- Benî Eyyûb*, nşr. Cemâleddin Şeyyâl, Kâhire, tarihsiz.
- İBNÜ'D-DEVÂDÂRÎ, Ebu Bekr b. Abdullah (736/1336), *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiu'l-Gurer*, Kâhire, 1960.
- İBNÜ'L-ADÎM, Ebu'l-Kasım Kemâleddin (660/1262), *Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb*, nşr., Süheyl Zekkâr, Beyrut, trs.
- , *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, nşr. Halil Mansur İbrâhim, Beyrut, 1996.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddin Ali b. Muhammed (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr., Tornberg, Beyrut, 1982.
- İBNÜ'L-FÜRÂT, Muhammed b. Abdürrahim (807/1405), *Tarihu İbni'l-Fürât*, tarihsiz.
- İBNÜ'L-FUVÂTÎ, Ebu'l-Fazl Kemâleddin (723/1323), *Kitabu'l-Havâdis*, nşr. Beşşar Avvad Maruf, İmadüddin Abdüssamed, Beyrut, 1997.
- İBNÜ'L-İMÂD, Ebu'l-Felah Abdülhay (1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb*, nşr. Mahmut Arnavut, Beyrut, tarihsiz.
- İBNÜ'L-KİFTÎ, Ebu'l-Hasan Cemâleddin (646/1248), *İnbâhu'r-Ruvât ala Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Beyrut, 1986.
- , *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ*, Kâhire, 1908.
- İBNÜ'L-VERDÎ, Ebu Hafs Zeynuddin (749/1349), *Tarihu İbnu'l-Verdi*, nşr. Ahmed Rıfâd Bedravi, Beyrut, 1970.
- İBNÜ'S-SALÂH, Ebu Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman (643/1345), *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, nşr. Muhyiddin Ali Necip, Beyrut, 1992.
- İBNÜ'Ş-ŞİHNE, Ebu'l-Fazl Muhibbüddin Muhammed (890/1485), *ed-Dürrü'l-Muntehab fi Tarihi Memleketi Haleb*, Frankfurt, 1993.
- İMRAN, Mahmud Said, *Tarihu'l-Hurûbi's-Salibiyye: 1095-1291*, Beyrut, 1990.
- İSNEVÎ, Ebu Muhammed Cemâleddin Abdurrahim b. el-Hasan (772/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyye*, nşr. Kemal Yusuf, Beyrut, 1987.

- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1993.
- KALKAŞANDÎ, Ebu'l-Abbas (821/1418), *Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâ*, nşr. Muhammed Hüseyin, Beyrut, 1987.
- , *Meâsiru'l-Înâfe fi Meâlimi'l-Hilâfe*, nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrac, Beyrut, 1980.
- KANAT, Cüneyt, "Bahri Memlûkler Zamanında Sultanlara Ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, III, İstanbul, 2000.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.
- KASIM, Kasım Abduh, *Mâhiyyetü'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, Kuveyt, 1990.
- , "Eseru'l-Hurûbi's-Salîbiyye fi'l-Âlemi'l-Arabî", *Mevsûatü'l-Hadâratü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1987.
- KATİP ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657), *Kesfü'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. M. Şerefeddin Yaltekaya-Kilisli Rıfat Bilge, Ankara, 1941.
- KAYA, Mahmud, "İbnü'l-Kıftî", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.
- KAZVİNÎ, Zekeriya, *Âsâr el-Bilâd ve Ahbâr el-İbâd*, Beyrut, tarihsiz.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabî*, Beyrut, 1993
- , *A'lâmü'n-Nisâ fi Âlemi'l-Arab ve'l-İslâm*, Beyrut, 1991.
- KIRCA, Celal, "İbn Teymiyye Mecdüddin", *DİA*, XX, İstanbul, 1999.
- KOÇKUZU, Ali Osman, "Aynî", *DİA*, IV, İstanbul, 1991.
- KOCA, Ferhat, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, İstanbul, 1997.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Memlûkler", *DGBİT*, IV, İstanbul, 1989.
- , "Baybars I", *DİA*, V, İstanbul, 1992.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, İstanbul, 2000.
- , "Harizmşahlar", *İA*, V/I, İstanbul, 1977.
- KUCUR, Sadi S., "İbnü'l-Fürât", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.
- KUREŞÎ, Ebu Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kâhire, 1993.
- MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed (845/1442), *Kitabü's-Sülûk li Ma'rifet Düvel el Mülûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade.
- , *Kitabu'l-Mukaffâ'l-Kebîr*, nşr. Muhammed Ya'lavî, Beyrut, 1987.
- , *el-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hutat ve'l-Asar*, Bulak, 1853.
- MASSIGNON, L., "Karmatîler", *İA*, VI.
- MEKİN, Georges b. Âmid, *Ahbaru'l-Eyyûbiyyin*, Mısır, tarihsiz.
- MUSTAFA, Şakir, *et-Tarihu'l-Arabi ve'l-Müerrihûn*, Beyrut, 1983.
- NUAYMÎ, Ebu'l-Mefâhir Muhyiddin (927/1521), *ed-Dâris fî Tarihi'l-Medâris*, 1988.
- NÜVEYRÎ, Şehabeddin Ahmed (732/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Kâhire, tarihsiz.
- ÖMER Musa Başa, *el-Edeb fî Bilâdi's-Şam: Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Beyrut, 1989.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Ebu'l-Fidâ", *DİA*, X, İstanbul, 1994.
- ÖZBEK, Süleyman, *Türkiye Selçukluları-Eyyûbî İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi.
- ÖZBEK, Süleyman, "Türkiye Selçukluları-Eyyûbîler Arası Siyasî Münasebetler Üzerine (1175-1250)", *Prof.Dr. İsmâil Aka Armağanı*, İzmir, 1999.
- POLIAK, A. N., "The Ayyubid Feudalism", *JRAS*, 1939,
- RÂGİB et-TABBÂH, Muhammed el-Haleb'i, *İ'lâmu'n-Nübelâ fî Tarihi Halebi's-*

Şehbâ, Haleb, tarihsiz.

REŞİDÜDDİN Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, nşr., Behmen Kerîmî, 1362.

RONART-Stephan; Ronart-Nandy, "Ayyubids", *Concise Encyclopedia of Arabic Civilization*, Amsterdam, 1959.

RIZVI, Khurshîd, "İbnü'ş-Şa'âr", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1987.

SAFEDÎ, Salahuddin Halil b. Aybek (764/1363), *Tuhfetu zevi'l-Elbâb*, nşr. Züheyr Humeydan Samsan, Dimaşk, 1991.

-----, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Sven Dederling, Beyrut, 1992.

SAKALLI, Talat, *Bedruddin Aynî, Hayatı, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti*, Ankara, 1995.

SARI, S.Kh.-Amr, A., J., "Ayyubid and Saljukid Dirhams and Fulus from Rujm al-Kursî", *Liber Annus*, XLI, Jerusalem, 1991.

SAUVAGET, J., "Haleb", *İA*, V/I, İstanbul, 1964.

SELAM, Muhammed Zağlûl, *el-Edeb fi Asrı'l-Eyyûbî*, İskenderiye, 1990.

SEVİM, Ali, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX, İstanbul, 1999.

-----, "Suriye Selçukluları", *DGBİT*, VII, Konya, 1994.

-----, "Tutuş", *İA*, XII/II.

SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Muzaffer Şemseddin (654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fi Tarihi'l-A'yân*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1524.

SPULER, Berthold, *İran Moğolları: Siyaset İdare ve Kültür : İlhanlılar*, Türkçe trc. Cemal Köprülü, Ankara, 1987.

STERCK, M., "Buzaa", *İA*, II, İstanbul, 1957.

-----, "Düneysir", *İA*, III.

SUYUTÎ, Ebu'l-Fazl Celaledin (911/1505), *Târihu'l-Hulefâ*, nşr., Muhammed Muhyiddin, Beyrut, 1989.

- , *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, Beyrut, tarihsiz.
- , *Tabakâtu'l-Huffâz*, Beyrut, 1994.
- SÜBKÎ, Ebu Nasr Taceddin b. Ali (771/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmud Muhammed Tanahi-Abdulfettah Muhammed Hulv, 1992.
- SÜMER, Faruk, "Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Âdil ve Komşu Türk Hanedanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 72 (1991), İstanbul, 1991.
- ŞA'S, Şevki, *Kal'atü Haleb*, Haleb, 1996.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Salahaddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul, 2000.
- , *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul, 1983.
- , *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998.
- , *Nevâdiru'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye fî Mektebâti Türkiya*, Beyrut, 1980.
- , *Muhtârât min Mahtûtâtî'l-Arabiyyet'n-Nâdire min Mektebâti Türkiyâ*, İstanbul, 1998.
- , *Harran Tarihi*, Ankara, 1996.
- , "Selçuklu-Eyyûbî İlişkilerinden Bahseden Kaynaklar ve Çalışmalar"
IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildiriler 25-26 Nisan 1994, Konya, 1995.
- , "el-Cezîre", *DİA*, VII, İstanbul, 1993.
- , "Eyyûbîler", *DİA*, XII, İstanbul, 1995.
- , "Dâviyye ve İsbîtiyye", *DİA*, IX, İstanbul, 1993.
- , "Eyyûbîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (DGBİT)*, VI, İstanbul, 1989.
- ŞUMEYSANÎ, Hasan, *Medârisu Dimaşk fî'l-Asri'l-Eyyûbî*, Beyrut, 1983.
- , *Medinetu Mardin min Fethi'l-Arabi ila Sene 921/1515*, Beyrut, 1987.
- TAKKUŞ, Muhammed Süheyl, *Târihu'l-Memâlik fî Mısır ve Bilâdi's-Şam (1250-1517)*, Beyrut, 1997.

- TEKİNDAG, M. Şehabeddin, al-Melik al-Zâhir, *İA*, VII.
- TOMAR, Cengiz, *Memlûk Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1240-1260)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1993.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1996.
- , "Keyhüsrev II", *İA*, VI.
- , "Keykâvus I" *İA*, VI.
- UYUMAZ, Emine, "Türkiye Selçuklu-Eyyûbî Siyasî Münasebetleri", *Prof.Dr. İsmâil Aka Armağanı*, İzmir, 1999.
- UZUNÇARŞILI, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1988.
- VERD, Bakır Emin, *Mu'cemu'l-Ulemâi'l-Arab*, Beyrut, 1986.
- YAFÎ, Afîfuddin Abdullah (768/1366), *Miratü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Beyrut, 1997.
- YAKUT el-Hamevî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, nşr. Ferid AbdülAzîz Cündi, Beyrut, 1990.
- , *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Beyrut, 1980.
- YAZICI, Talib, "Haleb", *DİA*, XV, İstanbul, 1997.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 2000.
- YUNÎNÎ, Ebu'l-Feth Kutbuddin (726/1326), *Zeylu Mir'âti'z-Zamân*, Haydarabad, 1954.
- ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Murtaza (1205/1709), *Tervihu'l-Kulûb fî Zikri'l-Mülûk Benî Eyyûb*, Beyrut, 1983.
- ZEHEBÎ, Ebu Abdullah Şemseddin (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb Arnavut, Beyrut, 1994.
- , *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut, 1985.

-----, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, nşr. Ebu Hacer Muhammed Zağlul, Beyrut, 1985.

-----, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Beyrut, tarihsiz.

ZETTERSTEEN, K.V., "II. Al-Malik Al-Nâsır Salah al-Din Abu'l-Muzaffar Yusuf", *İA*, IX, İstanbul, 1964.

ZİRİKLİ, Hayrettin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1992.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Sivas'ta doğdum. İlk ve orta öğrenimimi aynı şehirde tamamladıktan sonra 1989 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik bölümünü kazandım. 1993 yılında lisans eğitimimi burada tamamladıktan sonra 1996 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Arşivcilik ana bilim dalında Yüksek lisansımı tamamladım. Aynı yıl M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi bilim dalında Doktora programına başladım.

Şu anda Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yapmaktayım.

Mustafa KILIÇ

